

Ústav historických věd
Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice

Theatrum historiae

26

2020

Pardubice 2020

Na obálku byl použit obraz *Ranlékař ošetřující ránu na paži muže*, olejomalba Matthijse Naiveua kolem roku 1700. Zdroj: Wellcome Collection. Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

© Univerzita Pardubice, 2020

evidenční číslo MK ČR E 19534
ISSN 1802–2502

Obsah

1. Martin ČAPSKÝ
Bedřich ze Strážnice a husitské posádky ve Slezsku 9
2. Miroslav BENEŠ
Obhajoba oprávněného vzdoru vůči svrchovaným vládcům
v díle Christophera Goodmana 25
3. Aneta KANCÍROVÁ
Polemické spisy luterských ortodoxů jako reakce na konverzi
Jana Zikmunda Braniborského 51
4. Tereza LYČKOVÁ
Jezuité v Historii církevní Pavla Skály ze Zhoře a jejich možná role
ve Skálově pojetí dějin 77
5. Anna NOVÁKOVÁ
K odměnám a výhodám pro šlechtické klienty a agenty.
Guillermo Verdugo ve službách Františka z Ditrichštejna 93
6. Michaela RAMEŠOVÁ – Štěpán VALECKÝ
Autoři výročních zpráv jezuitské koleje v Telči v 17. století 111
7. Markéta KRÁLOVÁ
Music of Festive Days in 18th Century Český Krumlov.
Depiction of Festivities in an 18th Century Monastic Chronicle 137
8. Lenka ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ
“Ma santé est mauvaise actuellement...”
Osvícenec a jeho zdraví. Část první: vztah ke zdraví a nemoci
na příkladu Václava Antonína z Kounic-Rietbergu a jeho blízkých 157
9. GABRIELA KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ
Hmotné (ne)zajištění evangelických kazatelů v první a druhé generaci 191
10. Zdenko MARŠÁLEK
Limity důvěry. Bývalí vojáci Wehrmachtu ve službě
u československého letectva v Británii za druhé světové války 215

Recenze a zprávy	245
Vzpomínka na doc. PhDr. Josefa Blümla, CSc.	269
Výběrová bibliografie prací doc. PhDr. Josefa Blümla, CSc.	270
Seznam recenzentů	277
Seznam autorů	278

Martin ČAPSKÝ

Bedřich ze Strážnice a husitské posádky ve Slezsku

Abstract: Bedřich of Strážnice and the Hussite Garrisons in Silesia

In his study, the author focuses on the activity of the Hussite military garrisons in the Silesian duchies in 1428–1435. After a synopsis of the basic stages of the Hussite raids in Silesia, he pays attention to the presence of garrisons deep in the enemy territory and repeatedly returns to the issue of supplying them with military equipment and provisions. In Silesia, the priest Bedřich of Strážnice helped to transform the system operating among the garrisons in Central and South Moravia, including the collection of food in the form of tributes, obtaining the spoils of war, supplying through the convoys sent from the Hussite domain, and the cooperation with local elites. At the same time, securing supplies determined the main features of military operations.

Key words: Late Middle Ages – Silesia – the military – the Hussite movement

Husitské vojenství obohatilo staročeskou slovní zásobu o termín „píššala“, který označoval ruční palnou zbraň menší ráže, a tento výraz v podobě názvu „pistole“ pronikl do řady dalších jazyků. Nešlo však o jedinou jazykovou výpůjčku, se kterou bychom se mohli setkat v jazykově odlišném prostředí. Když sledujeme slezské prameny z první poloviny 15. století, často se setkáváme i s dalším pojmem rozšiřujícím lexikum písařů městských i knížecích kanceláří, a to s výrazem „possatken“. Vratislavský biskup, stejně jako městští radní, sahalo po tomto označení, když chtěli hovořit o husitských oddílech umístěných na územích slezských knížectví a vyvarovat se dehonestujícího označení kacíři, které samo o sobě podvazovalo komunikaci s husitskými hejtmany při jednáních o příměřích či výměně zajatců. V čele slezských husitských posádek stanul už na počátku třicátých let 15. století kněz Bedřich ze Strážnice užívající titulu vrchního duchovního správce, s jehož odchodem do Čech se rovněž uzavřela tato kapitola husitských výbojů na území druhé největší korunní země. Ve Slezsku získal Bedřich další cenné vojenské, organizační i diplomatické zkušenosti, které zúročil po svém návratu a obsazení Kolína. O vystupování husitských posádek ve Slezsku sice nevyovídá mnoho pramenů a jejich autory zpravidla zajímaly pouze vojenské záležitosti, současné bádání však otevřelo

řadu zajímavých problémů posouvajících interpretaci tohoto fenoménu z pole událostních dějin směrem ke strukturálně vedeným úvahám či k dějinám každodennosti.¹

Postup při rozmisťování stálých posádek kontrolujících důležité kontrolní body hlavních zemských komunikací si husité vyzkoušeli už při rozšiřování kontrolované domény v samotných Čechách a později na území Moravy. V roce 1423, při výpravě oddílů pražského svazu, obsadili stoupenci kalicha biskupskou Kroměříž a zřejmě i další místa, ale tlak katolického bloku je o jejich zisky rychle připravil. Nevíme, zda Pražané zanechali v Kroměříži vlastní posádku. Spíše je pravděpodobné, že obranu a správu města přenechali některému z moravských šlechtických spojenců. Síť opěrných kališnických bodů se konstitovala až v následujících letech. Husitům ale přinesla kroměřížská epizoda cenné zkušenosti, když ukázala slabiny vydržování vzdálených husitských oddílů bez přímého kontaktu s mateřskou doménou. I v dalších letech se husité na Moravě opírali o spolupráci se zdejšími příznivci kalicha, zejména z řad moravské šlechty, ale posádky musely být dostatečně silné, aby vydržely případné obléhání do doby, než k nim dorazí vojenská pomoc, a v klidnějších dobách si zachovávaly strategickou aktivitu vůči nepříteli v širším okolí. V druhé polovině dvacátých let 15. století se mezi tábořskými posádkami na jižní Moravě znovu objevil i Bedřich ze Strážnice využívající svých starších kontaktů v tomto regionu i znalosti prostředí. S Bedřichovým jménem bývá spojována úspěšná obrana Břeclavi proti vojskům rakouského vévody Albrechta, ukončená tažením tábořského polního vojska vedeného Prokopem Holým. Táboři prorazili v listopadu roku 1426 okruh obležení a Břeclav, v jejímž vedení Josef Válka připomíná vedle kněze Bedřicha ze Strážnice též rusínského knížete Fedora z Ostrogu, zůstala v husitských rukou. Rozdělení kompetencí obou hejtmanů není blíže známé. Kníže Fedor přišel do Čech spolu s jízdními oddíly doprovázejícími kandidáta na český trůn Zikmunda Korybutoviče a z řad spojenců pražského svazu se postupně vypracoval na jednoho z předních vojenských hejtmanů táborů. Připustit můžeme, že Fedor, nazývaný někdy Fridrich či ve své domovině Fedko, a kněz Bedřich veleli každé části posádky (např. pěším či jízdním nebo vlastní tábořské posádce a jejím litevsko–rusínským spojencům), ale pravděpodobnější je, i s ohledem na

1 Nejnovější shrnutí působení husitských posádek ve Slezsku představili Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české V. (1402–1437)*, Praha – Litomyšl 2000, zejm. s. 524–535; František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury – procesy – ideje*, Praha 2001, zejm. s. 224–229 či ve zvláštní kapitole Jiří JUROK, *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce*, České Budějovice 2006, s. 133–158. Z pohledu slezské strany Martin ČAPSKÝ – Dalibor PRÍX, *Slezsko v pozdním středověku (do roku 1490)*, in: Zdeněk Jirásek a kol., *Slezsko v dějinách Českého státu I. Od pravěku do roku 1490*, Praha 2012, zejm. s. 355–360. Marxistická polská historiografie operovala od padesátých let minulého století s husitským povstáním ve Slezsku vyvolaném sympatiemi vykořisťovaných tříd k revolučnímu programu husitů. Tyto teze jako nepodložené vyvrátil Wojciech IWAŃCZAK, *Ohlasy husitství ve Slezsku*, in: Jihlava a basilejská kompaktáta (26.–28. červen 1991. Sborník příspěvků z mezinárodního sympozia k 555. výročí přijetí basilejských kompaktát), Jihlava 1992, s. 181–192.

pozdější situaci ve Slezsku, že Fedor zodpovídal za vojenské operace, kdežto Bedřich ze Strážnice zajišťoval komunikaci s táborskou stranou, do jejíhož širšího vedení byl počítán, a váha jeho aktivity více spočívala v duchovní správě, strategických a diplomatických krocích. Podobně ostatně na čele táborských polních vojsk vystupoval i sám Prokop Holý.²

Přesun Bedřicha ze Strážnice do Slezska byl zřejmě veden snahou o zúročení jeho zkušeností nabytých při organizaci táborských posádek na jižní Moravě.³ První husitské pokusy o proniknutí do prostředí, v němž nemohli spoléhat na podporu ze strany místních stoupenců kalicha, totiž nedopadly dvakrát úspěšně. Zřejmě i proto, že se střetli s obranným blokem tvořeným spolkem slezských knížat a knížectvími bezprostředně podléhajících Koruně české (vratislavským a svídnicko-javorským). Síly této struktury s kořeny hluboko ve 14. století sice nedokázaly zabránit rychlým vpádům do Slezska zahájeným husity už od roku 1425, ale současně představovaly značnou vojenskou sílu schopnou vyslat do pole zemské hotovosti jednotlivých knížectví i nezanedbatelný počet žoldněřských oddílů. Usnesení střelínského a grotkovského sjezdu v roce 1427 počítalo se společnou obranou jižní hranice knížectví. Slezská obranná linie spoléhala na udržování ozbrojených posádek v místech, kudy procházely zemské cesty, a společný závazek knížat a představitelů bezprostředních knížectví stran vzájemné vojenské podpory. Slezané aktivně přistupovali ke spojenectví s předáky Zikmundovy strany v Čechách a zapojili se nejen do válečných operací jednotlivých křížových výprav, ale i do přípravy pokusu o obsazení Prahy v září roku 1427. Účastníci zářijového grotkovského sjezdu si byli dobře vědomi, že odvetný úder polních vojsk padne s vysokou pravděpodobností na jejich hlavy a od svých spojenců v Čechách si dožadovali informace o aktivitách táborů a sirotků.⁴ Purkrabí na hradě Potštejně tak vypravil list do Kladska, kde jej v kanceláři opsali a poslali zřejmě do Vratislavi. Jeho text byl stručný ale výstižný: „*Služba má příteli milý, věděti Vám dávám, žeť jsou Táboři od Kolína odtáhli a obrátili se k Vám, tak dám věděti bez meškání.*“⁵

Vůdce táborské strany – kněz Prokop Holý – byl podle všeho stejně dobře informován o dění u severních sousedů. Za cíl výpravy vedené od Kolína zvolil, zřejmě s ohledem na nutnost získat zásoby, území dnešního Slovenska. Teprve po návratu na Moravu zamířil překvapivě s vojskem k severu, pronikl (patrně bez boje) přes území opavského vévodství. Díky stručné kronice tzv. Starého kolegiáta pražského jsme poměrně podrobně informováni

2 Bližší Josef VÁLKA, *Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost* – Jan Ámos Komenský, Brno 2005, s. 63–147; F. ŠMAHEL, *Husitské Čechy*, s. 202–207 a P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny V.*, s. 463–468.

3 K této interpretaci se přiklonil autor Bedřichova biografického textu Amedeo MOLNÁR, *Bedřich ze Strážnice*, in: Týž, *Na rozhraní věků*, Praha 1985, s. 23–112.

4 Působení spolku knížectví nejnoveji shrnul Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska*, Praha 2013, kde je zhodnocena i starší literatura k tématu.

5 Archiwum Państwowe we Wrocławiu, fond Dokumenty miasta Wrocławia, č. mikr. T 56394.

o průběhu tažení. Husité postupně vyplenili menší hornoslezská města i Osoblahu olomouckého biskupa a stanuli před Nisou. Zde se jim do cesty postavila narychlo sbíraná zemská hotovost i oddíly vyslané částí slezských knížat. Velitelem spolkových vojsk byl s ohledem na své zkušenosti z bojů s husity jmenován kladský fojt Půta z Častolovic, který nařídil proti husitům použít jejich vlastní taktiku – boj za vozovou hradbou. Už při prvním náporu polních vojsk se ale narychlo shromážděné selské houfy daly na útěk a strhly s sebou i urozené válečníky a zbytek vojska. Půta i další se skryli za hradbami Nisy a sledovali, jak husité plní široké okolí a následně se vydávají dál do Dolního Slezska.⁶

Vratislavský biskup, který stál na čele knížecího spolku, předpokládal, že se Prokop Holý vydá zpět stejnou cestou. Burcoval proto své spojence, aby postavili do pole další vojenskou hotovost. Ve svém předpokladu se však mýlil. Přes Kladsko si cestu do Slezska otevřely sirotčí oddíly. Jejich vystoupení znásobilo katolické ztráty a současně otevřelo kladské průsmyky dalším výpravám. Obě polní vojska se s bohatou kořistí vrátila do východních Čech. Spolek knížectví byl ochromen ve svých militárních možnostech a některá hornoslezská knížectví raději volila cestu separátních příměří.⁷ Ke společnému vojenskému zásahu zdejší zeměpány vyburcovalo jen obsazení Ostravy moravskými husitskými posádkami.⁸

Klíčové bojiště spojené s budoucím působením Bedřicha ze Strážnice se ale nacházelo v dolnoslezském prostoru. Už během tažení na jaře roku 1428 vsadili husité posádku do hradu Sobotky. Jednalo se o jedinou pevnost, kterou si během této fáze hodlali ponechat pod svojí kontrolou. Vzdálenost od husitské domény se ale opět stala limitujícím faktorem jejího udržení. Už krátce po odchodu husitských vojsk ze Slezska oblehly Sobotku oddíly vratislavských a svídnických žoldněřů a po krátkém obléhání ji dobyly.⁹ Hůře se už slezským

6 Průběh bitvy před branami Nisy shrnul již před více jak stoletím Colmar GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe der Schlesier 1420–1435*, Breslau 1872, s. 134–135.

7 Hlavním narativním pramenem shrnujícím postup husitů na moravsko–slezském pomezí zůstává *Chronicon veteris Collegiati Pragensis*, ed. Konstantin HÖFLER, *Fontes rerum Austriacarum II*, Wien 1856, s. 90–91. K postupu husitů blíže František ŠMAHEL, *Husitská revoluce, díl III. Kronika válečných let*, Praha 1993, s. 202–203 a dosud nejpodrobněji C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s.130–160. Zajímavou interpretaci Prokopovy strategie nabídl Petr Čornej, který operuje se snahou tábořského hejtmana otevřít a udržet přes Horní Slezsko kontakt s polským panovníckým dvorem. Ještě výrazněji než v roce 1428 se měl tento úmysl projevat v pozdějších letech. Blíže P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny V.*, s. 524–535.

8 V koordinované akci hornoslezských knížat vytáhly k městu oddíly Přemka Opavského, Heleny Ratibořské, Bolka Těšínského, Kazimíra Osvětimského, Konráda Kantnera a Konráda Bílého Olešnických. Srov. *Geschichtsquellen*, s. 75–76, č. 103 a 104. K separátním mířům hornoslezských knížat s husity se opakovaně vrátil i vratislavský biskup Konrád Olešnický, který zdůrazňoval, že „*herzog Przemke, herczok Bolke zcu Teschin, herzog Kaske, die zcu Ratbor, herzog Bolke zcu Oppoln, herzog Bernhart und herczoge Bolke der junge*“ mají s husity uzavřené míry. Srov. TAMTĚŽ, s. 81–83, č. 111.

9 *Geschichtsquellen*, s. 72–73, č. 95 a s. 75, č. 102.

hotovostem vedlo v prosinci, když se pokusily zastavit spížovací výpravu sirotků do Kladska. Napadení sirotci se uzavřeli ve vozové hradbě a při následném výpadu vnesli do řad knížecích družin a žoldnéřských sborů zmatek a obrátili je k útěku, během něhož byl zabit i minsterberský kníže. Sirotci nehodlali ponechat strategickou výhodu nevyužitou a své tažení opět protáhli až k Odře, dobyli Minsterberk, Břeh i Němčí a dokonce se pokusili ohrožit i Svídnici. Jak píše soudobý kronikář, z Němčí odvedli do zajetí nejbohatší měšťany a donutili je za sebe složit výkupné. Stejný postup ostatně zopakovali po pár měsících, když zajatce z Horní Lužice internovali v Jaroměři.¹⁰ Cílem husitů bylo získat co nejbohatší kořist a oslabit nepřítele, současně však před hejtmany polních vojsk vyvstával stále palčivější problém stran udržování značného počtu mužů v poli. Táboři, jejichž aktivity stále výrazněji mířily na slezské teritorium, volili cestu budování stálých posádek, jejichž části se stahovaly do Čech v době ohrožení velkou vojenskou kampaní. Podmínky ve Slezsku se přeci jen lišily od situace na Moravě, kde mohli bojovníci kalicha těžit z blízkosti tábořské domény i spolupráce z řadou místních šlechticů. Obtížnost nového úkolu si vyžadovala hejtmany se zkušenostmi s podobně vedenou formou záškodnické války a volba tábořské strany podle všeho padla na Bedřicha ze Strážnice, který definitivně opustil Břeclav a přesunul se do opětovně dobytého Němčí.¹¹

Město s knížecím hradem leželo na poměrně úzkém hřebenu využívaném pro svoji výhodnou polohu už od pravěku. Mezi nepříteli vysokými leč strmými hřbety pahorkatiny nazývané dnes Wzgórze Niemczańskie (cca 360–380 m.n.m.) vedla jedna z linií Jantarové cesty. Zatímco směrem k jihu se terén postupně zvedá a vrcholí v Sudetském pohoří, směrem na sever byl naopak otevřený a po zhruba 40 kilometrech bylo možné stanout u brodů přes Odru nacházejících se na místě dnešní Vratislavi. V raném středověku už na místě Němčí existovalo trojdílné hradiště se systémem příkopů a valů. V průběhu 13. století se centrum hradskeho správního obvodu (kastelanie) proměnilo v město s dominantním dlouhým náměstím doplněným po obou stranách vyměřenými domovními parcelami. Příkop mezi prvním a druhým předhradím byl zasypan a je otázkou, nakolik (či v jaké podobě) byly využity zbytky staršího opevnění k vydělení knížecí a měšťanské sféry, tak jak to známe z jiných měst, neboť okružní opevnění spojilo nově lokované město i vybudovaný hrad v jeden celek. Na základě mladších ikonografických pramenů (rytina F. B. Wernera z poloviny 18. století) můžeme pouze konstatovat, že prostor někdejšího knížecího hradu

10 Blíže C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s. 162–168. Barvitý popis smrti knížete, jehož kůň sklouzl po hraně bahnitého příkopu, načež byl zeměpán dostižen a ubit husity, zanechal soudobý zpravodaj. Blíže *Chronik des Martin von Bolkenhein*, ed. Franz WACHTER, SRS XII, Breslau 1883, s. 6–7 a *Geschichtsquellen*, s. 156.

11 K poměrům na Moravě v době působení Bedřicha ze Strážnice nejnověji Petr ELBEL, *Pravé, věrné a křesťanské příměří...Dohody o příměří mezi husity a stranou markraběte Albrechta na jižní Moravě*, Brno 2016.

představoval vůči městu kompaktní a vydělený stavební celek a zabíral horní díl protáhlého městského půdorysu.¹² Pro husitskou posádku, kterou podle dobových odhadů tvořilo asi tisíc mužů a mezi nimi na 600 jízdných a 400 pěších, představovalo Němčí ideální, dobře hájitelný prostor.¹³ Jeho podoba se blížila rozlehlým opevněným předhradím, které si u obsazených hradů budovali pro své oddíly husitští hejtmané. Jako typické příklady podobných českých fortifikací bývají uváděny Žižkův Kalich, Valečov bratří z Valečova či Kunětická hora Diviše Bořka z Miletínka.¹⁴ Dlouhé a rozlehlé němčanské náměstí navazující na hradní areál mohlo stejně tak posloužit jako tábořiště při dalším průtahu polních vojsk, jako poskytovat zázemí pro případný výpad domácí posádky proti katolickým pozicím. Vratislav se nachází vzdušnou čarou jen 40 kilometrů od Němčí, což byla vzdálenost, kterou byly husitské kolony schopny pohodlně překonat ve dvou dnech. Ve stejné vzdálenosti jižním směrem se nachází Kladsko.¹⁵

I když máme tendenci vnímat velikosti kronikáři udávaných vojenských kontingentů jako nadnesené a 1000 mužů v Němčí se nám může zdát (už s ohledem na jejich zabezpečení) jako příliš vysoké číslo, lze předpokládat, že posádku i v minimální variantě tvořilo několik desítek až stovka jízdných a značný počet pěších bojovníků. Napovídají tomu i další zprávy o vojenské síle, kterou duchovní správce a hejtman slezských husitských posádek disponoval. Když na jaře roku 1434 opustil Bedřich ze Strážnice před lipanskou bitvou po roztržce polní vojska, odjel i s jízdním oddílem čítajícím podle Petra Čorneje 300–400 jezdců. I když se zřejmě jednalo o posily i z dalších slezských posádek než pouze z Němčí, zůstaly ve Slezsku dostatečně početné sbory, aby svoje zázemí ubránily.¹⁶ Představu o velikosti tábořské posádky můžeme odvozovat i z korespondence mezi vratislavskou městskou radou a jejím protějškem v Lehnici. Konšelé oznamovali, že vyšlou do pole 100 jízdních, jejichž úkolem bude ochrana okolí před posádkou v Němčí ve formě „jezdecké války“ a požadovali, aby byl z Lehnice vyslán stejný počet, přičemž dalších 100 jízdných přislíbil postavit do pole i lehnický kníže Ludvík II.¹⁷ K těmto silám bychom měli připočítat i žoldnéře šwidnického a javorského knížectví a snad i vratislavského biskupa, jehož síly ale blokovala další husitská posádka v Otmuchově. Pokud chtěli členové spolku (dolno–)

12 Blíže Artur BOGUSZEWICZ, *Corona Silesiae. Zamki Piastów fürtenberskich na południowym pograniczu księstwa jaworskiego, świdnickiego i zięmbickiego do połowa XIV. wieku*, Wrocław 2000, s. 49 a 83–84.

13 Srov. *Geschichtsquellen*, s. 96, č. 125 a *Chronik des Martin von Bolkenhein*, s. 10.

14 Tomáš DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 29.

15 Petr Čornej odhaduje obvyklou etapovou vzdálenost husitských kolon na 20–30 kilometrů. Pouze ve výjimečných případech mohla cesta dosáhnout čtyř desítek kilometrů. Blíže P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny V.*, s. 446.

16 Srov. Petr ČORNEJ, *Lipanská křižovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1992, s. 184.

17 *Geschichtsquellen*, s. 88, č. 129.

slezských knížectví účinně vystupovat proti husitským posádkám, museli disponovat adekvátní silou. Střety jízdních oddílů byly častější, než by se mohlo zdát z výpovědi pramenů. Udržení početné husitské posádky v Němčí záviselo na neustálém přísunu potravin a vojenského materiálu, a tak lze předpokládat, že rychlé spížovací výpravy tvořily součást každodennosti těchto předsunutých tábořských bojůvek. Ve zprávách o porážkách oddílů vymáhajících ve formě holdů potravin a zboží v širokém okolí se také zpravidla hovoří o zabrání dobytka, koní, ale i zbraní a obilí.¹⁸

Bedřich ze Strážnice se usídlil v nově dobytém Němčí v dubnu roku 1430. Táboři sledovali předem vytčený strategický cíl, a tak začali město a hlavně zámek rychle opevňovat. Němčí dostalo přednost před jinými možnými opěrnými body (například těžce zkoušeným Minsterberkem či dvakrát vypleněným Břehem) a jeho volba se začala tábořským hejtmanům rychle vyplácet. Krátce po odchodu polních vojsk na město zaútočil slezský spolek. Žoldnéře vyslala Vratislav, Svidnice i Nisa a k pevnosti formálně náležící jeho synovcům vyslal posily i kníže Ludvík II. Břežský. Ani střelba z děl ale nezlomila odhodlání husitské posádky. Postupnému rozkladu naopak podléhalo ležení obláhatelů, kteří přestávali stavět stráž a respektovat vojenskou disciplínu. Podle líčení Martina z Bolkenheinu využili husité tmy a nikým nebráněni podnikli protiútok na spící a pitím zmožený tábor Vratislavských. Řada žoldnéřů byla zabita na lůžku a v ležení spojenců se začala šířit panika. Její dopady ještě znásobily zprávy o novém polním vojsku, které se blížilo na pomoc Němčí. Žoldnéři začali odcházet v takovém spěchu do svých mateřských měst, že na místě zanechali i přivezenou dělostřelbu.¹⁹

Tábořské vojsko po obdržení zprávy o zrušení obléhání změnilo směr a ve dvou proudech zamířilo k Javoru a k biskupskému hradu Otmuchovu. Jeho hejtman Mikuláš Zedlitz se nakonec vzdal s právem volného odchodu, ale jeho další osudy i tak nebyly šťastné. Vratislavský soud jej označil za zrádce a nechal popravit. Obsazením Otmuchova dosáhly slezské „possatken“ vrcholu své moci. V jejich rukou se nacházelo Němčí, Otmuchov (Jan Pardus z Horky), Hlívce (Zikmund Korybutovič), Bytom, Klučbork (Dobeslav Puchala) s blízkou Býčínou a Kunštátem a snad i Minsterberk. Další body kontroloval husitský spojenec kníže Bolek V. Opolský sledující ve spojení s husity vlastní politicko–mocenské zájmy.²⁰

18 Mateusz GOLIŃSKI, *Wrocław od połowy XIII do początków XVI wieku*, in: Cezary Buško a kol., *Historia Wrocławia. Od pradziejów do końca czasów habsburskich*, T. I., Wrocław 2001, s. 182–183.

19 *Chronik des Martin von Bolkenhein*, s. 10 a C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s. 193–194.

20 Blíže P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny V.*, s. 528–530. Představy starší literatury o postojích opolského knížete nejnověji podrobil revizi David RADEK, *Bolek V. Opolský (okolo 1400–1460). Život a legenda*, Opava 2018.

Druhou stranou mince tábořské ofenzívy představovaly změny probíhající na straně slezského spolku. Jeho oslabení o řadu knížat vedlo zástupce zbývajících knížectví k intenzivnější spolupráci, výměně zpráv o protivníkovi i mobilizaci rezerv. Vratislav, Svídnice a s určitým odstupem i Lehnice náležely mezi nejbohatší města celých korunních zemí a vedle svých těžko překonatelných hradeb byly s to krýt náklady na žoldněřskou válku vysokými úvěry. Slezské oddíly se postupně poučily ze svých porážek, začaly se vyhýbat přímé konfrontaci s polními vojsky a vsadily na rychlé přepady, kterými narušovaly logistiku husitských posádek. V řadách žoldněřů vstupujících do vratislavských i jiných služeb se nacházela řada šlechticů s dřívější angažovaností v lokálních zástích, kteří nyní mohli zúročit své znalosti terénu. Je třeba říci, že před jistotou stálého žoldu ve službách Vratislavi dali někteří šlechtici přednost spojení s husity a podílu na dobyté kořisti. Jiní šlechtici zase využili oslabení centrální moci a dál vystupovali jako drobní loupeživí rytíři žijící z kořistění na důležitých zemských stezkách.²¹ V září roku 1430 Vratislavští zaskočili a rozprášili zásobovací kolonu směřující do Němcí, kterou vedl svídnický šlechtic Heinrich Peterswalden. Na místě bitvy padlo 80 mužů a dalších 40 odvedli katolíci do zajetí. Heinricha odeslali v poutech až na budínský dvůr, kde jej Zikmund Lucemburský nařídil popraviti. Vratislavští žoldněři mezitím vypudili husitskou posádku z Minsterberku, jehož hradby i hrad raději pobořili. Stejně se vedlo i tvrzi Želazna (dnes součást města Grodków), do níž byla vsazena husitská posádka.²² Hlívce ovládané Zikmundem Korybutovičem oslabil odchod knížecího doprovodu na jednání v Krakově a také olešnická knížata obnovila v dubnu roku 1431 vládu nad svým městem.²³ Stejně nebezpečí hrozilo i záloze ponechané v Němcí. Bedřich ze Strážnice odvedl část husitů na pomoc proti vojskům křížové výpravy a oslabení jeho základny hodlali Vratislavští využít. Obležení se však nezdařilo a už kolem 8. září se žoldněři vrátili zpět do oderské metropole.²⁴

Slezský spolek byl nucen vrátit se k taktice hájení opevněných míst. Už v červenci roku 1428 nařídil Zikmund Lucemburský Vratislavským, aby zvýšili ochranu všech opevněných dvorů ve svém správním obvodu (vikpildu) – posílili jejich zdi, prohloubili příkopy a opravili jejich věže.²⁵ Představa vedení denní války, ke které panovník slezské prostředí vyzýval, narážela na reálné možnosti slezských hotovostí. Vzhledem ke skladbě husitských posádek s výrazným zastoupením jízdy nezbývalo jejich protivníkům než postupovat podobně. Ani tehdy se však nedokázali vyvarovat nepříjemných překvapení, jaké táboři z Němcí přichystali vratislavským žoldněřům vedeným hejtmanem Oppitzem

21 Ke vztahům s lokální šlechtou více J. JURK, *Příčiny*, s. 140–145.

22 C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s. 198.

23 Tamtéž, s. 213.

24 Tamtéž, s. 216.

25 *Geschichtsquellen*, s. 74, č. 100.

von Czirne. Jeho oddíl přebýval v Koutech (pol. Kąnty) ležících zhruba den jízdy na západ od Vratislavi mimo obvyklý radius nájezdů táborské posádky. Husité proto Oppitze dokázali zaskočit, vzali jej i s vysokým počtem mužů do zajetí, a nádvkem ukořistili 160 koní. Při návratu do Němčí odvedli ze vsi Krzyzanowice dalších 25 zvířat a na odchodu Kouty i s hradem vypálili. Městečko bylo natolik vzdálené jejich základně a blízko Vratislavi, že se jej ani nepokoušeli obsadit další posádkou. Soudobý kronikář, který zanechal zprávu o celé události, si neodpustil výtku na adresu vratislavského hejtmána, který svoje oddíly rozmístil po městech a ponechal husitům na pospas otevřenou krajinu. Díky jeho postesknutí tak máme k dispozici svědectví o tom, že zdejší sedláci museli do Němčí odvádět výpalné, podobně jako to bylo praktikováno moravskými posádkami na Moravě.²⁶

Hromadění kořisti náleželo mezi průvodní znaky válečné ekonomiky. Husité ani tak nedokázali pokrývat své potřeby a za proviant i potraviny byli ochotni (či nuceni) platit enormní ceny. Vratislavské i jiné kupce zase lákala vidina vysokých zisků, která přebíjela obavy z porušování zákazu obchodování s kacíři. Mandáty vydané Zikmundem Lucemburským zakazující prodávat „posádkám“ potraviny, nápoje či zbraně, nebo i postup městských soudů, před kterými se objevovala svědectví o porušování zákazů panovníka i vratislavského biskupa, dokazují, že navzdory překážkám se výměna zboží za kořist odehrávala po celou dobu pobytu „possatken“.²⁷

Bez intenzivního kontaktu s husitskou doménou za slezskou hranicí neměly předsunuté kališnické body naději na své dlouhodobé udržení. Důkazem byla opakovaná tažení polních vojsk, která měla Němčí zbavit obláhatelů, i útoky Slezanů na zásobovací kolony. Po velikonočních svátcích roku 1432 zaznamenala další důležitý úspěch katolická záloha z Vratislavi a Nisy, když se jí podařilo podobnou kolonu přepadnout a zadržet 18 vozů naložených těžkým i běžným vínem, pivem, palnými zbraněmi, zbrojí, oděvy, střelivem, bílým chlebem, perníkem a obilím. Toho všeho se v Němčí nedostávalo. Zajatce i vozy odvezly spojené žoldnéřské oddíly do Střelína a do svých mateřských obcí podali zprávu o vítězství. Vratislavští radní byli odhodláni události náležitě propagandisticky využít a zprávy o úspěchu rozeslali spojencům. V čele nové jednotky žoldnéřů vedené Heinem von Czirna vyrazila skupina radních do Střelína. K jejich zděšení se však záhy u střelínských hradeb objevilo spojené sirotčí a táborské polní vojsko táhnoucí z Moravy. Po dvoudenním obléhání Střelín kapituloval a husité tak 16. června ušetřili Vratislavi těžkou porážku. Nejen, že znovu získali poměrnou část zajatých vozů (část byla už dříve odvezena do Nisy), ale s městem kapitulovalo na 350 jízdných a nespočet pěších žoldnéřů a také čtveřice předních příslušníků vratislavského patriciátu na čele s Michaelem Banckem. Ochromení

²⁶ Tamtéž, s. 157.

²⁷ Tamtéž, s. 100, č. 138 a 103, č. 144.

slezské obrany využili husité dokonale. Na rozdíl od předchozích let se jim podařilo zajistit si most přes Odru a otevřít si tak cestu k poplenní dosud nepostižených oblastí včetně rodového knížectví vratislavského biskupa Konráda Olešnického. Obavy z polních vojsk byly natolik silné, že olešnická knížata sama nařídila zapálení Olešnice, aby město i s kořistí nepadlo do kališnických rukou.²⁸

Vysoké počty zajatců, kteří se dostávali do husitského zajetí, ukazují na proměňující se charakter vzájemných střetů. Zajatci mohli očekávat, že se od svého protivníka dočkají jednání respektujícího zásady vedení žoldnéřské války, v níž měl zajatec vyšší ekonomickou hodnotu než zabitý na poli bitvy. Nesmíme také zapomínat na vysoký počet zahraničních bojovníků sloužících v táborských slezských posádkách, jejichž příchod byl často spojen s českou misí Zikmunda Korybutoviče. I oni přispívali k recepci zvyklostí spojených s pozdně středověkým válečnictvím. O úzkých vazbách mezi mladým litevským knížetem a Bedřichem ze Strážnice ostatně mnohé vypovídá reakce duchovního správce slezských táborských posádek na obrat polské politiky, v jejímž směřování se více začala prosazovat strana krakovského biskupa Zbigniewa Olešnického. Krakovský ordinář měl odlišné představy o vztazích s císařem Zikmundem Lucemburským, stejně tak jako o nástrojích diplomatického tlaku na řád německých rytířů. Mise Zikmunda Korybutoviče mezi husity dostávala krakovský dvůr do nevýhodného postavení. Mladý kníže, který byl synovcem vládnoucího Vladislava Jagielly, nakonec svoji stigmatizaci ze spolupráce s husity řešil odchodem na Litvu. Zde vstoupil do služeb knížete Šwidrigiella hodlajícího vytrhnout Litvu z unie. Do služeb svého nového spojence lákal i řadu husitských hejtmanů.²⁹ Ve svých výzvách sice zůstal oslyšen, z úst Bedřicha ze Strážnice však měl zaznít výrok, že by (po Korybutově vzoru) raději pomáhal Šwidrigiellowi než polskému králi. Vedle vazeb k polskému dvoru je pro nás list vratislavského ordináře, který tuto informaci podává, svědectvím o početných sítích vyzvědačů, jež si slezské soupeřící strany udržovaly

28 Tamtéž, s. 110–111, č. 159 a s. 156. Více C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s. 220–221.

29 Naděje husitů na podporu jagellonského dvora v jejich náboženském zápase rázně ochladly. I když polský král projevil ochotu k uzavření spojenectví namířeného proti řádu německých rytířů, resp. projevil zájem najmout si polní vojska do svých služeb, jeho angažovanost nepřekračovala militární rovinu. Zikmund Korybutovič se ještě na jaře roku 1431 účastnil spolu s Bedřichem ze Strážnice jednání s polským králem v Krakově. V době jeho nepřítomnosti se však olešnickým knížatům podařilo znovu ovládnout Hlívce a mladý Litevec ztratil svoji základnu. Na nějaký čas se přesunul do severomoravských Oder a odtud odešel do služeb knížete Šwidrigiella. Blíže P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny V.*, s. 530–532 a Jarosław NIKODEM, *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Władysława Jagielly i Witolda Kiejstutowicza*, Poznań 2004, s. 380–400. K osudům litevského knížete dosud nejpodrobněji Jerzy GRYGIEL, *Zygmunt Korybutowicz a Praga (1422–1427)*, in: Henryk Gmiterek – Wojciech Iwańczak (edd.), *Polacy w Czechach – Czesi w Polsce X–XVIII wiek*, Lublin 2004, s. 147–161; TÝŽ, *Žycie i działalność Zygmunta Korybutowicza*, *Studium z dziejów stosunków polsko-czeskich w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław – Warszawa 1988.

v zástupech svých protivníků a jejichž prostřednictvím byly informovány o záměrech nepřítele.³⁰

I to byl jeden z rysů vojenských operací odehrávajících se na území slezských knížectví na prahu třicátých let, stejně jako výměna listů mezi hejtmany tábořských posádek a jejich protějšky ve službách knížat či měst. Ve zcela pragmatickém duchu bylo vedeno i jednání s polními vojsky po oblehnutí a dobytí Střelína. Polní vojska zastupovali jejich hejtmané Otík z Lozy (táboři) a Jan Čapek ze Sán (sirotci), kteří se s předáky spolku (dolno)slezských knížectví dohodli na uzavření dohody o dvouletém příměří, jenž mělo zpětnou platnost už od 24. června 1432. Slezané si potřebný klid vykoupili šestnácti sty kopami grošů. Dne 13. srpna Otík z Lozy a další předáci tábořské strany vstoupili do dalšího jednání se spolkem a výsledkem byla smlouva o vyplacení zabraných opěrných bodů (zejm. Otmuchova, Němčí a Klučborku) sumou deseti tisíc kop grošů. Tak vysokou částku nakonec nebyl schopen spolek vyplatit ani v plánovaných třech splátkách a dohoda zůstala na papíře. Petr Čornej připomíná i její další úskalí. Mezi signatáři se neobjevili přímí zástupci slezských posádek, a tak zůstává otázkou, nakolik byly oddíly zprofesionalizovaných bojovníků pod tábořskou zástavou ochotné dohodu akceptovat. Jejich předáci každopádně vedli i svá paralelní jednání přímo s Vratislaví, ve kterých se rozhodovalo o osudu střelínských zajatců. Za posádku v Němčí vyjednával dohodu její vojenský hejtman Petr Polák. Nakonec bylo dohodnuto rozdělení zajatých do tří kategorií. Smlouva odlišovala jízdní bojovníky s měšťany a s kupci, druhou kategorií tvořili střelci a třetí pacholci a sedláci. V první fázi měli být zajatci vyměňováni osoba za osobu a po vyčerpání příslušníků dané kategorie za 4, 2 a 1 kopu grošů. Petr Polák sice získal v Němčí pro dohodu podporu, ale nakonec ani ona nebyla realizována vinou sporů, které vypukly ve Vratislavi.³¹

Navzdory tomuto neúspěchu pokračovaly drobné šarvátky a případy v nezměněném duchu. V roce 1433 zaskočila němčanská posádka oddíl vratislavského hejtmana Kunze Reichela a ten se i s dvěma pacholky vykoupil ze zajetí složením 180 kop grošů. Úspěchy si však nepřipisovali pouze kališníci. V květnu téhož roku překvapila husity katolická záloha z Vratislavi a Svidnice. Hejtman Petr Polák vděčil za záchranu svého života nově jmenovanému hejtmanovi vratislavských žoldnéřů, neboť část vojska, snad z řad měšťanů

30 *Geschichtsquellen*, s. 126–127, č. 182. Blíže k okolnostem tažení do Uher a jeho trase severní cestou přes území polského království A. MOLNÁR, *Bedřich ze Strážnice*, s. 34–35. Molnár upozorňuje i na list Bedřicha ze Strážnice, kterým varoval šlechtičnu Annu z Bieberštejnu před útokem husitů oplátkou za (kdysi) prokázané dobrodiní. Viz tamtéž, s. 31. List je zpřístupněn v edici *Codex diplomaticus Lusatiae superioris II/2*, ed. Richard Jecht, Görlitz 1903, s. 383–384.

31 *Geschichtsquellen*, s. 111–116, č. 161–166. Osudy zajatců po krachu dohody byly různé. Vratislavští radní a přísežní zůstali až do roku 1434 v zajetí. Hein von Czirne se vzdal nepřítelství vůči husitům a (zřejmě za výkupné) byl propuštěn, přičemž své ztráty si začal vynahrazovat loupeživou válkou. O osudech neurozených žoldnéřů se zprávy nedochovaly. Blíže k celému jednání M. GOLIŇSKI, *Wrocław*, s. 183; C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s. 228–229 a 252.

obou měst, jej chtěla na místě zabít. Útočníci se zmocnili i bohaté kořisti v podobě 14 kusů železné a 40 kusů kožené zbroje, 200 palných zbraní a ukradeného dobytka v ceně 300 kop grošů. Srážka pod horou Sobotkou měla i další konsekvence. Napadení táboři ji vnímali jako porušení trvajícího příměří, kdežto mezi vítězi – Svidnicí a Vratislaví – se strhly hádky o podíl na kořisti i iniciátorské roli v přepadení. Smírcí roli mezi spojenci musel nakonec sehrát vratislavský biskup.³²

Do čela němčanské posádky byl po zajetí Petra Poláka dosazen Michalko, snad další z námezdných rytířů Zikmunda Korybutoviče. Trvání slezských opěrných bodů táborů se však už blížilo svému zenitu. Na prahu třicátých let postihly celou střední Evropu léta neúrody znásobená navíc masivními povodněmi. Zprávy o nedostatku potravin přecházejících v lokální hladomory zaznívají z děl řady kronikářů. Udržení stálých polních vojsk začalo být nad síly českých zemí a spolu s poznáním slabých míst husitské taktiky se na straně husitů začaly množit porážky. V době obležení Plzně narůstaly i rozpory uvnitř samotných polních vojsk, které na konci září roku 1433 vyvrcholily napadením a zraněním samotného Prokopa Holého. O nemnoho lépe se nevedlo ani vojenskému hejtmanovi tábořského polního vojska, kterým byl před časem zvolen Jan Pardus z Horky. Zatímco Prokop se vzdalil do Prahy, Pardus se vrátil do Otmuchova a své muže od Plzně odvedl i Bedřich ze Strážnice vystupující stále jako vrchní duchovní správce slezských tábořských posádek.³³ Na základě jejich pozdějších osudů můžeme předpokládat, že se oba hejtmani začali přiklánět ke straně prosazující kompromis na zemské úrovni. V tuto chvíli však respektovali uzavřená spojenectví. Bedřich ze Strážnice i se svými 300–400 jezdci ještě dostal na jaře roku 1434 svým závazkům a posílil polní vojska v souboji s kališnicko–katolickou jednotou. Jeho nabádání ke kompromisu se stranou reprezentovanou nově zvoleným zemským správcem Alešem Vřešтовským však mezi radikály vyvolalo vlnu nevole a ještě před osudovou bitvou u Lipan hejtman i s oddílem tábory a sirotky opustil.³⁴

Porážka polních vojsk naplno odhalila vratké postavení slezských posádek. I když nemusely čelit frontálnímu útoku svých protivníků vyčerpaných náklady na vedení války v předchozích letech, husité už nemohli spoléhat ani na vojenskou pomoc, ani na zásobování kolonami z Čech. Narůstající nedostatek donutil Bedřicha ze Strážnice přistoupit na nabídku Heineho von Czirne na společné napadení Lemberku. Oddíly se měly soustředit na hradě Falkensteinu (pol. Sokolec) a poté společně vyrazit. Ve skutečnosti se jednalo

32 M. GOLIŇSKI, *Wroclaw*, s. 183; C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s. 253.

33 Podle Františka Šmahela dorazily slezské oddíly vedené Bedřichem ze Strážnice k obležení Plzně mezi prvními a na své „slezské“ spojence spoléhal i vrchní hejtman Prokop Holý. Blíže F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 274–276 a P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny V.*, s. 586–599. Amedeo Molnár uvádí, že se Bedřich zúčastnil i červnového pražského jednání se zástupci koncilu. Blíže A. MOLNÁR, *Bedřich ze Strážnice*, s. 37.

34 P. ČORNEJ, *Lipanská křižovatka*, s. 183–184.

o předem připravenou léčku, jejíž provedení se ujal Zikmund von Czirne. Bedřich ze Strážnice i hejtman Michalko byli na hradě zajati bez boje, když svému sokovi sami na zaklepání otevřeli přidělenou komnatu. Michalkovi se ještě podařilo ze zajetí uprchnout. Bedřich skončil ve vězení ve Svídnici. Po zprávě o zajetí vrchního duchovního správce posádek znovu vytáhla vratislavská hotovost a Slezané se naposledy pokusili o dobytí Němčí. Ani proti oslabené posádce neuspěli. Stejně se vedlo i vojsku vratislavského biskupa vyslaného k dobytí Otmuchova.³⁵

Na Moravě a po lipanské bitvě i v Čechách se další politický vývoj odehrával ve znamení kompromisu. Nejinak tomu bylo i ve Slezsku, kde klíčovou úlohu sehrál zemský správce království Aleš Vřešťovský z Rýzmburka. Někdejší spojenec polních obcí osobně zprostředkoval dohodu, při níž donutil dlouholeté protivníky zasednout doslova za jeden stůl. V prosinci roku 1434 se jednání v biskupské enklávě na Tumském ostrově ve Vratislavi účastnili předáci slezského spolku knížectví i ze zajetí uvolnění Petr Polák a Bedřich ze Strážnice. Za vzor dohody byla vzata starší (nenaplněná) smlouva o odchodu husitských posádek za deset tisíc kop grošů, byť s odlišnými sumami. Petr Polák i kněz Bedřich si velmi jasně uvědomovali slabost svého postavení a na dohodu přistoupili. Už Colmar Grünhagen si v prvním kritickém zpracování dějin husitství ve Slezsku kladl otázku, kolik nakonec Slezané za mír zaplatili. Otmuchov a blízká tvrz Vrbno byly vykoupeny čtrnácti sty kopami grošů a Klučbork 1250 kopami grošů. Na rozdíl od starší smlouvy však tuto přímo ratifikovali zástupci „possatken“ a výkupné nesměřovalo do pokladny polních vojsk. Suma vyplacená za Němčí nemohla dosahovat úrovně vyjednané v roce 1432. Její součástí zřejmě bylo i recipročně započítané výkupné za propuštění Bedřicha ze Strážnice a Petra Poláka ze zajetí. Jaké výše mohlo dosahovat? V září 1434 se z dvouletého zajetí konečně vykoupili vratislavští radní na čele s Michalem Banckem a jen tento příslušník bohatého patriciátu složil za svou osobu 400 kop grošů. „Ocenění“ kněze Bedřicha mohlo odpovídat podobné sumě. Jednání se dlouho neprotahovala. Už 28. prosince přitáhly vratislavské oddíly k Němčí, které jim bylo nyní bez boje vydáno, a bez velkých okolů pobořily hrad i strategické části městských hradeb, aby se město nemohlo stát znovu opěrným místem nepřítelů. Kde v této chvíli pobýval zbytek němčanské posádky, prameny neuvádějí. O obratu ve slezských poměrech byl dobře informován i Zikmund Lucemburský, který

35 Dramaticky vylíčil zajetí Bedřicha ze Strážnice *Chronik des Martin von Bolkenhein*, s. 14, kde se zachovala i údajná Bedřichova udivená reakce: „*Co to činíš*“. Z hlediska kontaktů mezi „possatken“ a jejich šlechtickým okolím je ale důležitější kronikářova snaha o zachycení komunikace v češtině, kterou se na Zikmunda von Czirne zajatci obraceli. K následujícímu oblehnutí Němčí více C. GRÜNHAGEN, *Husitenkämpfe*, s. 262 a ke zprávě o porážce u Otmuchova F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 300.

vyslal vratislavské biskupské kapitule list, aby nedovolila podobně zbořit důležitý hrad Otmuchov, na němž pobývala posádka vedená Janem Pardusem.³⁶

František Šmahel se odvolává na závěr Amedea Molnára, když předpokládá, že se kněz Bedřich ze Strážnice navzdory dlouhému pobytu ve Slezsku „vracel skoro s prázdnou“. Jeho největší devízou bylo velení nad několika sty jízdnými, pro které musel zajistit nové zázemí. Vzhledem ke spíše napjatým vztahům s polským královským dvorem padala možnost dalšího působení ve službách polské koruny. Hlavní kořist se v této chvíli rozdělovala v Čechách, neboť zdejšími komorními i klášterními statky císař hojně odměňoval své starší i nově nabyté stoupence. V dosud neuspořádaných právně–majetkových a mocenských poměrech padla Bedřichova volba na Kolín. Navzdory vyhlášenému příměří přitáhl Bedřich do středních Čech a polabskou pevnost obsadil. Proti uchvatiteli záhy vytáhla zemská hotovost vedená Divišem Bořkem z Miletínka. Bývalý hejtman nyní dobýval město, jehož hradby před pár lety úspěšně hájil. Kolínské opevnění odolalo i tentokrát. V další fázi už Bedřich ze Strážnice usiloval o smír přímo se Zikmundem Lucemburským. To už však byla kapitola jeho života, jež měla se slezskými posádkami, které svoji existenci odlehčovaly domácí situaci a udržovaly strategickou iniciativu husitů vůči kruhu nepřátel, málo společného.³⁷

36 Blíže M. GOLINŠKI, *Wrocław*, s. 183 a F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 300 a C. GRÜNHAGEN, *Hussitenkämpfe*, s. 266–269. Zikmundův list je zpřístupněn v *Geschichtsquellen*, s. 147, č. 211. Zikmund se obracel na kapitolu, která výměnou za další finanční pomoc biskupovi dostala hrad náležící původně k biskupskému zboží do zástavy. Mezi možné příjmy Bedřicha ze Strážnice musíme přičíst i prodeje dalších statků, které tábořské posádky kontrolovaly na kladském pomezí. Prodej těchto zboží sliboval Bedřich v březnu roku 1433 Mikulášovi Trčkovi z Lípy. Srov. edici listu, kterou přinesl Ivan HLAVÁČEK, *Poznámky k problému „Husitství a Slezsko“*, Husitský Tábor 4, 1981, s. 119–126.

37 Po příbytu na brněnský sněm v červnu 1435, kde se chtěl Bedřich ze Strážnice setkat se Zikmundem Lucemburským, byl někdejší tábořský kněz napaden Vilémem Kostkou z Postupic a dokonce těžce raněn. Svoji cestu si ale nakonec našel a pro jeho předchozí působení ve Slezsku je příznačné, že prostředníkem smíru se stal kladský fojt a zástavní držitel minsterberského knížectví Půta z Častolovic. Blíže F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 305–309.

Summary

Bedřich of Strážnice and the Hussite Garrisons in Silesia

The transfer of the war to an enemy's territory was one of the important strategies of the Hussite military. This usual tactical element gradually became more and more important. This was caused by the gradual economic depletion of Hussite Bohemia. The Hussites eased the domestic situation by deploying some elite fighters on their own territory. However, in the case of major war campaigns, they withdrew some of those fighters. In such a situation, their opponents usually took advantage of reducing the number of men in garrisons and tried to conquer the weakened fortresses. Battles for supplying convoys became another tactical element because the Hussite garrisons in Silesia were highly dependent on regular deliveries of supplies. On the other hand, the Silesian princes and towns called for disrupting the movement of the Hussite convoys whose operations and manoeuvring were little-appreciated in their territory. Part of the successful operation of the Hussite foreland in Silesia was the organizational chart distinguishing by the high com-

mand, the command of the individual garrisons, and the spiritual stewardship of the garrisons. Moreover, the entire structure was subject to the high command of the field armies. The priest Bedřich of Strážnice originally worked in Central and Southern Moravia and was able to use and develop his experience in the Silesian milieu. Bedřich chose by the Hussites conquered, easily defensible, and strategically located town of Niemcza for his main place of work. From Niemcza, it was possible to threaten, with rapid raids, even the main Catholic fortress of Wrocław. Little wars, characterized by the rapid movement of troops and the use of information and intelligence networks, extended the Hussite domain to the maximum. After the defeat of the field armies at the Battle of Lipany, it was only a matter of time when the Hussite garrisons operating abroad would fall. Ransoming the garrisons with several thousands of threescore groschen was a mutually beneficial compromise.

Miroslav BENEŠ

Obhajoba oprávněného vzdoru vůči svrchovaným vládcům v díle Christophera Goodmana

Abstract: The Defense of Lawful Rebellion against Superior Rulers in Christopher Goodman's Work
 Christopher Goodman was a famous English 16th century reformer, a colleague and a close friend of John Knox, Father of Scottish Presbyterian Church. Christopher Goodman was well-known thanks to his critical work 'How Superior Powers Ought to Be Obeyed by Their Subjects and Wherein They May Lawfully by God's Word Be Disobeyed and Resisted'. John Knox and Christopher Goodman were the most critical authors of their age. However, Goodman's radical way of thinking was stronger than Knox's and that was the reason for the prohibition of his book.

Key words: Christopher Goodman – Scottish Reformation – gender – 16th century England – 16th century Scotland – Mary I Tudor – Mary de Guise – Mary Stuart

Kritický nábožensko-politický traktát s názvem *Jak by svrchovaní vládci měli naslouchat svým poddaným: A kdy je možno jim dle Božích zákonů odmítnout poslušnost a vzdorovat*¹ vydaný počátkem roku 1558 byl nejvýznamnějším a také jediným doloženým dílem anglického reformátora Christophera Goodmana.² Samotný Christopher Goodman byl významným teologem a reformátorem, jehož přínos spočíval především v dlouhodobém boji ve jménu protestantismu, popř. v jeho spolupráci se zakladatelem

1 V originálu *How Superior Powers Ought To Be Obeyed By Their Subjects: And Wherein They May Lawfully By God's Word Be Disobeyed And Resisted*. Všechny překlady uvedené v této studii jsou dílem samotného autora.

2 Více o životě a kazatelské činnosti Christophera Goodmana se toho můžeme dozvědět z prací Jane DAWSON – Lionel GLASSEY, *Some Unpublished Letters from John Knox to Christopher Goodman*, in: *The Scottish Historical Review* 84/218, 2005, s. 166–201; David WOLLMAN, *The Biblical Justification for Resistance to Authority in Ponet's and Goodman's Polemics*, *The Sixteenth Century Journal* 13/4, 1982, s. 29–41; Dan DANNER, *Christopher Goodman and the English Protestant Tradition of Civil Disobedience*, *The Sixteenth Century Journal* 8/3, 1977, s. 60–73; Michael WALZER, *Revolutionary Ideology: The Case of the Marian Exiles*, *The American Political Science Review* 57/3, 1963, s. 643–654; Samuel KNOX, *Christopher Goodman – A Forgotten Presbyterian*, *Journal of the Presbyterian Historical Society* (1943–1961), 28/4, 1950, s. 221–232.

skotské presbyteriánské církve Johnem Knoxem.³ Historici doposud nepřikládali životu a tvorbě Christophera Goodmana takový význam, jako tomu bylo v případě Johna Knoxe a jeho slavného spisu *První zatroubení polnic proti obludné nadvládě žen*,⁴ který vyšel jen pár měsíců po již zmíněné Goodmanově práci. Na rozdíl od Johna Knoxe se však Christopher Goodman ve svém díle nezabýval výhradně ženským právem na vládu nad muži a celým královstvím, nýbrž rozvíjel i úvahy a argumentaci o náboženské situaci na půdě Britských ostrovů, o zkaženosti římskokatolické církve a o zákonné cestě vedoucí ke svržení bezbožných vládařů. A bylo to právě téma oprávněného vzdoru vůči panovníkovi, které Christophera Goodmana odlišilo od Johna Knoxe a dalších myšlenkově blízkých teologů 16. století.

Kde se však vzala Goodmanova motivace k vydání díla natolik radikálního, že bylo již krátce po svém vydání zakázáno a svému autorovi vysloužilo řadu problémů, které ho pronásledovaly po zbytek jeho života? A proč se Goodman ve své práci zaměřil právě na hledání argumentů, které by obhájily násilný vzdor, popř. odpor vůči zákonům a nařízením samotného panovníka? Právě na tyto otázky se tato studie snaží nalézt odpověď prostřednictvím analýzy a následné interpretace již zmíněného Goodmanova spisu *Jak by svrchovaní vládci měli naslouchat svým poddaným: A kdy je možno jim dle Božích zákonů odmítnout poslušnost a vzdorovat*.

O původu a mládí Christophera Goodmana se stále ví jen velmi málo. S jistotou však víme, že pocházel z anglického města Chester, kde se nejspíše mezi lety 1517–1518 narodil do rodiny Williama Goodmana a Margaret Breretonové. Rodina Goodmanových se ve městě Chesteru těšila dobrému společenskému postavení, neboť Christopherův otec byl třikrát za sebou zvolen starostou. Také díky tomu bylo Christopherovi dopřáno kvalitního vzdělání na univerzitě v Oxfordu, kde se věnoval studiu teologie. O průběhu samotných studií neexistují žádné dochované záznamy, ale během let muselo z nějakého neznámého důvodu dojít u mladého Christophera Goodmana ke změně postojů a víry, neboť na oxfordskou univerzitu nastoupil jako příslušník římskokatolické církve, ale později ji opustil již jako protestant hlásící se k anglikánství.⁵

3 Johnu Knoxovi se ve svých výzkumech věnovala Jane DAWSON, *John Knox*, New Haven 2015; Jane DAWSON, *Scotland Re-formed, 1488–1587*, Edinburgh 2007; Roger MASON, *John Knox and the British Reformation*, Ashgate 1998; Roger MASON, *John Knox on Rebellion*, Cambridge 1994; Gordon DONALDSON, *The Scottish Reformation*, Cambridge 1960.

4 V originálu *The First Blast of Trumpet against the Monstrous Regiment of Women*.

5 S. KNOX, *Christopher Goodman*, s. 221–222.

Léta zdánlivého klidu pro Goodmana skončila roku 1553 spolu se smrtí Eduarda VI.⁶ a s nástupem jeho nevlastní sestry Marie I. Tudorovny.⁷ Ta již krátce po svém nástupu na anglický trůn dala protestantům jasně najevo, že mají pouze dvě možnosti – zřít se protestantismu a konvertovat zpět k římskokatolickému vyznání, nebo si za cenu nuceného odchodu do evropského exilu ponechat svou protestantskou víru. Již v tomto bodě tak v roce 1553 můžeme sledovat zárodky vzrůstající radikalizace názorů a nenávisti anglických protestantů, včetně Christophera Goodmana, vůči vládě Marie Tudorovny. Goodman samozřejmě nebyl jediný protestant, ve kterém nová anglická královna vzbuzovala tyto pocity, ale v každém případě byl členem intelektuální elity, a proto měl dostatek znalostí a schopností k tomu, aby své názory a postoje převedl do psané podoby a mohl tak i na dálku podporovat jakékoliv vystoupení či vzdor vedený proti královně. Nic z toho se ale neudálo na půdě Britských ostrovů, protože Goodman již krátce po Mariině nástupu odešel do Basileje, kde prý toužil pokračovat ve svých studiích. Navzdory prvotním plánům však jeho pouť záhy pokračovala do dalších měst, z nichž můžeme zmínit například Štrasburk, Frankfurt a především Ženevu, ve které se zdržel nejdéle a která měla největší vliv na jeho kazatelskou a tvůrčí činnost.⁸

Pokud univerzitní studia ovlivnila Goodmana natolik, že se po jejich zakončení začal veřejně hlásit k anglikánství, tak pobyt v evropském exilu na něj měl podobný, ne-li ještě silnější vliv. Od roku 1555, kdy spolu s Johnem Knoxem a Williamem Whittinghamem⁹ dorazil do Ženevy, se Christopher Goodman již hlásil ke Kalvínovu učení,¹⁰ popř. k jeho presbyteriánské odnoži vytvořené Johnem Knoxem, která byla už v dané době považována za dosti radikální. Krátce po příchodu Knoxe, Goodmana a dalších anglických kazatelů začaly v Ženevě probíhat mše v angličtině, tzn. přímo zacílené na anglické exulanty, přičemž je nutné zmínit, že do role hlavního kněze byl vybrán právě Christopher Goodman a spolu s ním i John Knox. Ten však v Ženevě nezůstal nastálo a pravidelně se vracel zpět

6 O Eduardovi VI. se můžeme více dočíst v pracích Chris SKIDMORE, *Edward VI: The Lost King of England*, New York 2007; Diarmaid MacCULLOCH, *The Boy King: Edward VI and the Protestant Reformation*, New York 2001; Jennifer LOACH, *Edward VI*, New Haven 1999.

7 Marii I. Tudorovně se věnují publikace John EDWARDS, *Mary I: England's Catholic Queen*, New Haven 2011; Eamon DUFFY, *Fires of Faith: Catholic England under Mary Tudor*, New Haven 2009; Judith RICHARDS, *Mary Tudor*, London 2008; Linda PORTER, *The Myth of "Bloody Mary": A Biography of Queen Mary I of England*, New York 2007.

8 D. DANNER, *Christopher Goodman*, s. 61–62.

9 Williamu Whittinghamovi se ve své práci věnovala Mary GREEN et al. (eds.), *Life of Mr. William Whittingham, Dean of Durham*, Kessinger 2010; Patrick COLLINSON, *The Elizabethan Puritan Movement*, Clarendon 1990.

10 Janem Kalvínem a kalvinismem se ve své práci zabývá John BALSERAK, *John Calvin as Sixteenth-Century Prophet*, Oxford 2014; John HESSELINK (ed.), *Calvin's Theology and its Reception: Disputes, Developments, and New Possibilities*, Louisville 2012; Peter BARNES, *John Calvin: Man of God's Word, Written and Preached*, Edinburgh 2011; David STEINMETZ, *Calvin in Context*, Oxford 2010.

do Skotska, popř. do severofrancouzského města Dieppe. V důsledku pokračující anglické rekatolizace, pronásledování protestantů, odstraňování odpůrců a plánovaného sňatku mezi Marií I. Tudorovnou a Filipem II. Habsburským¹¹ došli Knox s Goodmanem k názoru, že je nutné umožnit anglickému lidu „prozření“ a upozornit ho na všeobecný úpadek, ke kterému na půdě Britských ostrovů dochází.¹² Oba reformátoři tak začali pracovat na svých kritických spisech, k jejichž vydání došlo roku 1558 v ženevské tiskařské dílně pana Jeana Crespina. Jako první vyšel Goodmanův kritický spis s názvem *Jak by svrchovaní vládci měli naslouchat svým poddaným: A kdy je možno jim dle Božích zákonů odmítnout poslušnost a vzdorovat*,¹³ a teprve o nějaký čas později Knoxovo *První zatroubení polnic proti obłudné nadvládě žen*.¹⁴

Samotný Goodmanův spis by bylo nejspíše vhodné označit jako soubor kritických kázání namířených proti osobě anglické královny Marie Tudorovny a proti „anglické náboženské krizi“, která podle Christophera Goodmana představovala okolo roku 1558 největší problém pro Anglii, popř. pro přežití protestantské víry na Britských ostrovech. Samotný spis byl autorem rozčleněn na úvodní epištolu sepsanou Williamem Whittinghamem, již zmiňovaným přítelem Christophera Goodmana a Johna Knoxe, po níž následovalo patnáct kapitol, z nichž se každá zabývala zodpovězením určité otázky, popř. představením určitého problému, k jehož řešení chtěl Goodman přispět svou radou.

William Whittingham své poselství věnoval všem lidem, kteří by si přáli znát a následovat pravdu, milost a mír. Upozornil je, že:

„Nevědomost, matka chyb a samozvaný nepřítel Boží pravdy, má dvě dcery, prostřednictvím jejichž pochlebování a lstivosti zaslepuje mužské oči, zastírá pravdu a svádí nás z cesty poznání; jejich jmény jsou Zvyklost a Nedbalost. Kde nás první z nich okouzluje, tam se utápíme a brodíme v temnotách slepoty, a stejně jako v případě snění tak i zde máme pocit, že slunce zářivě svítí. Díky tomu nás zvyk a společnost mohou svést k ztracení dřívě, než nám Pravda a Rozum umožní pochopení vlastních chyb.“¹⁵

11 Španělskému králi Filipovi II. se ve svých výzkumech věnoval Benton PATTERSON, *With the Heart of a King: Elizabeth I of England, Philip II of Spain, and the Fight for a Nation's Soul and Crown*, New York 2007; Geoffrey PARKER, *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven 2000.

12 S. KNOX, *Christopher Goodman*, s. 226–229.

13 Christopher GOODMAN, *How Superior Powers Ought To Be Obeyed By Their Subjects: And Wherein They May Lawfully By God's Word Be Disobeyed And Resisted*, ed. Patrick Poole, Ženeva 1558. Dostupné online <URL:<http://www.constitution.org/cmt/goodman/obeyed.htm>>, [cit. 22. 07. 2019].

14 John KNOX, *The Political Writings of John Knox*, ed. Marvin Marlow, Washington 1985.

15 „Ignorance, the mother of error and professed enemy to God's truth, has two daughters by whose flatteries and subtle practices she blids men's eyes, obscures the truth, and withdraws us from the way of knowledge: Custom and Negligence. Whereof the first so bewitches us, that although we wallow and wade in dark blindness, yet as it were by dreaming we seem to walk in the bright sun shining: so that Custom and company may far sooner draw us to perdition, than Truth and Reason brings us to the understanding of our error.“ Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 3.

Lidé tou dobou žijící na půdě Britských ostrovů tak podle Whittinghama věděli, co jsou to správné způsoby, dobré chování a zbožnost, že lichotky, pýcha a sebeláska jsou překážkami, které je odvádějí od poznání pravdy. Navzdory tomu však dobrovolně zůstávali ve své zaslepenosti a nesnažili se otevřít oči, aby náhodou nezjistili, že je jejich zvyky odvedly od správné cesty, na kterou se mohou vrátit pouze skrze nápravu svých dřívějších prohřešků, což samozřejmě není ničím snadným a už jen přijetí odpovědnosti za vlastní chyby vyžaduje mnoho odvahy.¹⁶

Z tohoto důvodu přišel Christopher Goodman se svým učením, jehož prostřednictvím se snažil anglickému lidu ukázat, kolik lidí za vlády Marie I. Tudorovny zbytečně zemřelo, aniž by poznali pravdu. Zmiňovaný spis tak byl podle Whittinghama projevem Goodmanovy oddanosti vůči Bohu, v jehož jménu se mladý reformátor snažil promlouvat k lidem a odvracet je od následování římskokatolické víry, která byla v tomto případě často označována jako „*stará zvyklost*“.¹⁷ Whittingham ve svém poselství dále předpověděl, že navzdory Goodmanovu spisu a kazatelské činnosti je vysoce pravděpodobné, že prostý lid stejně nedojde prozření, a proto se i po vyslechnutí pravdy bude ptát po smyslu reformované víry, po jejím původu atd., díky čemuž bude možné jen to, aby Satan nadále udržoval svět v nevědomosti a lidé tak nevěděli, co je pro ně dobré, i když jim to bude nabízeno.¹⁸ William Whittingham se proto obával, že kvůli silnému vlivu římskokatolické církve anglický lid již podlehl vlivu „*falešných proroků*“ a jimi šířené myšlenky, že „*nevědomost je nezbytná pro poznání, chyby pro pravdu, pověry pro náboženství, neposlušnost pro poslušnost, mše pro večeři Páně, očistec pro Kristovu krev, práce pro víru, ďábel pro Boha*“.¹⁹ Díky těmto názorům tak lidé neměli toužit po ničem lepším, po vyšším poznání, po pravdě, po nápravě vlastních chyb, po nalezení jediné správné cesty víry, kterou samozřejmě měl být protestantismus.

Už úvodní text tak otevíral řadu závažných obvinění namířených proti římskokatolické církvi a jejímu dobovému působení nejen na anglické půdě. To ale bylo u nucených mariánských exulantů poměrně běžným jevem. Protestantští kněží a teologové tak v návratu dřívější podřízenosti vůči papeži a vůči Římu spatřovali pouze úpadek poměrů,²⁰ který však podněcoval jejich snahu o zavedení radikálních změn ve své domovině, popř. o návrat k apoštolské podobě presbyteriánské církve, kde by pro římskokatolický hierarchizovaný

16 Tamtéž, s. 3.

17 Tamtéž, s. 3.

18 Tamtéž, s. 3–4.

19 „*that ignorance is held for knowledge, error for truth, superstition for religion, disobedience for obedience, the Mss for the Lord's Supper, Purgatory for Christ's Blood, works for faith, Belial for God*“. Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 4.

20 Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století): Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 14.

systém nebylo místo.²¹ Úlohou Whittinghamova textu tak bylo spíše dramatické uvedení a představení problémů, s jejichž řešením měl v hlavní části přijít právě Christopher Goodman, jehož cílem vlastně vůbec nebyla extrémní kritika dobových pořádků, nýbrž snaha o nápravu věcí lidských skrze návrat k protestantské víře. Sám Goodman na Whittinghama navazoval v podstatě totožným způsobem, který byl patrný již na základě užití protikladných vlastností a činností, které Goodman připisoval lidem zaslepeným falešnou římskokatolickou vírou.

„[Takový člověk – pozn. aut.] *potom namísto spravdnosti přijímá nespravedlnost, namísto pravdy špatnost, místo ctností zločin, místo zákonů vlastní vůli, namísto lásky nenávisť, namísto pravdy lež, místo prostého jednání odpor, místo náboženství pověry, namísto opravdového uctívání jen ohavné modlářství, a zakrátko namísto Boha Satana, namísto Krista Antikrista, a spolu s ním Boží rány a chaos mezi lidmi*“.²²

V případě hlavního textu se tak jednalo o další gradaci již zmiňovaných obvinění a slovních útoků proti pořádkům zavedeným v Anglii po nástupu Marie Tudorovny, o jejichž změnu autor usiloval právě prostřednictvím svého kritického spisu.

Zpočátku tak byla jako hlavní viník obecného úpadku vnímána již několikrát zmiňovaná římskokatolická církev, jejíž představitele ve své práci Goodman označoval stručně jako „*papežence*“²³ a následně je srovnával s židovskými soudci a učenci, kteří nebyli schopni pochopit a plně docenit přínos Kristova učení, a proto dovolili jeho ukřižování. Navzdory veškerému zaslepenému jednání Židů i papeženců však křesťanství i nadále sílilo. Díky tomu papežská církev podle Goodmana uvěřila ve svou neomylnost, a proto „*marnivá a nejistá je doktrína rouhačských papeženců, která se neopírá o nic jiného než o autoritu jejich církve, koncilů a dekretů*“.²⁴ Papeženci tak byli podle Goodmana stejně špatní jako Židé, protože se díky svému mylnému chápání Kristova učení zaprodali Satanovi a Antikristovi. Míru jejich viny mělo dokazovat to, že si dovolili pořádat procesy proti lidem, kteří chtěli pouze hlásat slovo Boží a posléze je upalovat jako kacíře. V takových případech se římskokatoličtí kněží sami stavěli do role soudců, kteří tvrdili, že jako jediní znají správnou podobu Kristova učení, jeho slov a záměrů, přičemž totéž zakazovali ostatním lidem, kteří o nalezení pravdy také usilovali. Bránili tedy nalezení Boží pravdy, a proto se podle Goodmana sami stali nepřáteli Boha i Ježíše Krista.

21 D. DANNER, *Christopher Goodman*, s. 61

22 „*Then in place of justice, he receives injustice; for right, wrong; for virtue, vice; for law, will; for love, hatred; for truth, falsehood; for plain dealing, dissimulation; for religion, superstition; for true worship, detestable idolatry; and to be short, for God, Satan; for Christ, Antichrist, and with him such plagues of God, and disorder among men*“.
Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 5.

23 Tamtéž, s. 10.

24 „*vain and uncertain the doctrine of the blaspheming Papists is, which is grounded upon no other foundation, than upon the authority of their church, their councils, and decrees of men*“.
Tamtéž, s. 10.

Goodman v této souvislosti napsal:

*„Nechte nás opustit tyto bezbožné papežence spolu s jejich prokletými dekrety a koncily stejně jako muže, kteří opomíjeli Židy ve všech jejich skutcích plných úmyslné paličatosti a krutého trestání pravdy, stejně tak jako strašlivé zmasakrování tisíců mučedníků, kteří jsou v posledních letech jediným svědectvím anglického dění“.*²⁵

A tak se Goodman dostal k dění na území Anglie, kde podle něj docházelo ke strašlivému masakrování mučedníků, které měli na svědomí právě papeženci a jejich královna Marie Tudorovna, která umožnila obnovu starých pořádků a jejich návrat a která byla přímo odpovědná i za pronásledování protestantů. Goodman samozřejmě nemohl mít jasnou představu o přesných číslech pronásledovaných, zabitých, popř. jinak potrestaných protestantů, ale je vysoce pravděpodobné, že mu o anglickém dění vyprávěli nově příchozí angličtí exulanti, kteří hledali azyl i na území švýcarské Ženevy. Není tedy překvapením, že vyprávění o podobných událostech získávalo u čerstvých a silně zatrpklých exulantů silně emociální charakter a někdy i sklony k přehánění, a to minimálně v množství potrestaných protestantů. K tomu všemu už samotný způsob Goodmanova popisu anglických událostí dokazuje neobyčejné emocionální podbarvení a snahu ovlivnit čtenáře i posluchače. Autor totiž zcela záměrně pracoval se slovy tak, aby o svých oponentech psal jako o „*bezbožných papežencích, o jejich prokletých dekretech, úmyslné paličatost, krutém trestání pravdy, strašlivém masakrování a o tisících mučedníků*“.²⁶ To vše mělo vzbuzovat představu, že celou Anglii zahalil kouř z kacířských hranic, na kterých neustále umíraly stovky a tisíce protestantů. Goodman tak k prosazení svých reformačních myšlenek neváhal využívat nadsázky a polopravd, aby na své odpůrce a protivníky poštvál co nejsilněji jak prostý lid, tak protestantskou šlechtu.²⁷

Nevybírává kritika římskokatolické církve, jejího zřízení, koncilů, papeže atd. byla u většiny reformátorů bez ohledu na vyznání v podstatě stejná. Základní rámce jednotlivých kritických argumentů ve svých spisech a kázáních vymezili již zakladatelé jednotlivých reformovaných církví, z nichž můžeme pro srovnání uvést například Martina Luthera²⁸

25 „*Let us leave the ungodly Papists with their wicked decrees and councils, as men that pass the Jews in all manner of willful stubbornness and cruel persecution of the truth, as the horrible slaughter of thousands of martyrs, which within these few years in England alone witness*“.
Tamtéž, s. 12.

26 Tamtéž, s. 10.

27 Obětím vlády anglické královny Marie Tudorovny a tzv. Mariánskému exilu se ve svém výzkumu věnovala Christina GARRETT, *The Marian Exiles*, Cambridge 2010; Eamon DUFFY, *Fires of Faith: Catholic England under Mary Tudor*, New Haven 2009; Jasper RIDLEY, *Bloody Mary's Martyrs*, New York 2001; Richard BAUCKHAM, *Tudor Apocalypse*, Oxford 1978.

28 Martinu Lutherovi a luteránsví se ve svých pracích věnoval David WHITFORD, *Martin Luther in Context*, Cambridge 2018; Heinz SCHILLING, *Martin Luther: Rebel in an Age of Upheaval*, Oxford 2017; Lyndal ROPER, *Martin Luther: Renegade and Prophet*, London 2017; Robert SORENSEN, *Martin*

a Jana Kalvína. Je nanejvýš pravděpodobné, že se Christopher Goodman seznámil s jejich díly už během let strávených studiem teologie, popř. později během svého evropského exilu. Jelikož se sám později stal následovníkem Kalvínova učení, tak se dá předpokládat alespoň částečná inspirace tvorbou Jana Kalvína, přičemž z dochované korespondence jasně vyplývá, že se oba reformátoři dobře znali a i po Goodmanově návratu na Britské ostrovy spolu zůstávali v kontaktu.²⁹

Martin Luther o římskokatolické církvi napsal:

„Římané okolo sebe s velkou zručností postavili tři zdi, jež je až dodnes chránily před jakoukoli reformou, v důsledku čehož veškeré křesťanstvo hrozivě upadlo. Za prvé, když na ně doléhala světská moc, tvrdili a říkali, světská moc nemá nad nimi práva, nýbrž naopak, duchovní moc je nad světskou. Za druhé: chtěl-li je někdo trestat odvoláním se na Písmo, tvrdili, že Písmo nepřisluší vykládat nikomu jinému než papeži. Za třetí: hrozí-li se jim koncilem, vymýšlejí si, že koncil nesmí svolat nikdo jiný než papež. Ukradli nám tedy tajně ony tři metly, aby byli beztrestní, a usadili se za bezpečnou pevnost těchto tří zdí, aby prováděli veškerou zlomyslnost a zlo, které teď vidíme.“³⁰

Tímto obviněním Luther v podstatě vymezoval základní hranice pozdějších kritik římskokatolické církve, neboť nejen on, ale i další a další reformátoři kritizovali právě to, že si římskokatolická církev uzurpovala monopol na výklad Písma a Božích zákonů, že opustila svou prvotní cestu a uzurpovala si politickou moc.³¹ Jan Kalvín k výčtu jmenovaných Lutherových obvinění přidával ještě to, že církev naplňuje věřící pouze strachem ze zatracení a manipuluje s nimi skrze nikdy nekončící výčty nejrůznějších zákazů a pravidel, která Kristus neurčil jako nezbytná ke spasení.³² Podobné argumentace jsme si mohli všimnout také u Christophera Goodmana, který v souvislosti s Marií Tudorovou neustále zmiňoval římskokatolické kněžstvo, které spolu s novou královnou mělo sužovat Anglii tím, že si uzurpovalo podíl na světském panování, že trestalo odlišný výklad Písma a pronásledovalo anglické protestanty. Vedle toho ve svém díle zmiňoval i chybné závěry vyvozené z církevních koncilů, čímž opět následoval vzor vytyčený svými předchůdci.³³

Goodmanův problém samozřejmě spočíval také v tom, že Angličané byli povinováni poslušností své královně, a proto museli uposlechnout všech jejích příkazů. V opačném případě se museli smířit s neblahými důsledky. Christopher Goodman si byl této zásadní překážky vědom, a proto většinu svého spisu zaměřil právě na otázku poslušnosti a z ní

Luther and the German Reformation, London 2016; Scott HENDRIX, *Martin Luther: Visionary Reformer*, New Haven 2015; Harry LOEWEN, *Ink Against the Devil: Luther and His Opponents*, Waterloo 2015.

29 John KNOX, *Works of John Knox*, Vol. 6, ed. David Laing, Edinburgh 1864, s. 125.

30 R. DÜLMEN, *Kultura*, s. 16.

31 Tamtéž, s. 9–25.

32 Jan KALVÍN, *Institute: učení křesťanského náboženství*, ed. František Dobiáš, Praha 1951, s. 274–275.

33 Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 10.

vyplývajících vztahů mezi panovníkem a poddaným, popř. mezi dobovou společenskou elitou a spodinou:

*„Posudte sami, zda je správné uposlechnout Vás spíše než Boha. Většina z lidí, kteří byli jak učení, tak zbožní, a jež byli hodni svědectví o své práci pro slávu Boží: myslela a učila (na základě Božího svolení pro naše viny), že je nezákonné, aby se někdo protivil a neposlouchal rozkazů svých svrchovaných vládců: je lepší tedy sklonit hlavy, podřídít se všem druhům trestů a tyranii, uvažovat o sobě jako o vykoupeném před Bohem, s jeho posláním a cílem“.*³⁴

Goodman se v podstatě snažil lidem vnuknout myšlenku, která byla zásadní pro celý jeho koncept oprávněného vzdoru vůči panovníkovi a společenské elitě, a to že se všichni bojí více lidského hněvu namísto toho Božího, že raději naslouchají lidským zákonům, ale již nenásledují Boží vůli, ani příkázání, a proto na sebe přivolávají hanbu a zne přátel si Boha, jehož hněv již postihl celou Anglii.³⁵ Vinu tak nenesl pouze panovník nebo římskokatolická církev, ale každý člověk, který jim v jejich jednání nebránil. Prostý lid byl Goodman ještě ochoten do určité míry pochopit kvůli strachu z odplaty a přísných trestů. Pro mocné a bohaté šlechtice však takové pochopení již neměl, protože:

*„Rádcí, jejichž úkolem je usměrňovat náklonost jejich knížat a vládců, by měli prostřednictvím svých rad podporovat Boží slávu a uzdravovat svou zemi skrze přesvědčení o své podřízenosti [vůči Bohu – pozn. aut.]. Namísto toho však doposud usilovali o nalezení způsobu, jak uspokojit bezbožné touhy jejich bezbožné a nezákonné panovnice, hříšné Jezábel,³⁶ která je, v rozporu s přírodou a Božím slovem, trestem za naše hříchy. Její nadvláda je tou nejzkaženější zradou Krista, protože ze své země i ze sebe samotné učinila otroky v rukou cizinců a cizího národa hrdých Španělů.“*³⁷

V souvislosti s přívískem hříšné Jezábel, kterým Goodman označoval anglickou královnu Marii Tudorovnu, se otevřelo další ze závažných témat, a to ženské právo, popř.

34 *„Judge whether it is lawful before God to obey you, rather than God. For the most part of men, yea and of those which have been both learned and godly, and have given worthy testimony of their profession to the glory of God: have thought and taught (by the permission of God for our sins) that it was not lawful in any case to resist and disobey the superior powers: but rather to lay down their heads, and submit themselves to all kinds of punishments and tyranny, thinking themselves sufficiently discharged before God of their vocation and duty“.* Tamtéž, s. 13.

35 Tamtéž, s. 13.

36 Jezábel byla dcerou Etbála, krále tyrského, ale byla také ženou izraelského krále Achaba. V Bibli je zdůrazňován hlavně její zhoubný vliv na náboženství Izraelitů, jejichž víru chtěla potlačit a přimět je k víře v boha Bála. V knize Zjevení je takto symbolicky označována žena, která se vydává za prorokyni a svádí dobré křesťany k bezbožnosti. Srov. Adolf NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, Praha 1992, s. 294.

37 *„The counselors, whose office is to bridle the affections of their princes and governors, in giving such counsel as might promote the glory of God, and the wealth of their country by this persuasion of obedience, have hitherto sought, and yet appearing do, how to accomplish and satisfy the ungodly lusts of their ungodly and unlawful Governness, wicked Jezebel: who for our sins, contrary to nature and the manifest word of God, is suffered to reign over us in God's fury, and have thereby most wickedly betrayed Christ, their country and themselves to become slaves to a stranger and foreign nation, the proud Spaniards.“* Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 14.

předpoklady pro vládu nad královstvím. Pro své názory na toto téma mnohem více proslul skotský reformátor John Knox, který převážnou většinu svého spisu *První zatroubení polnic proti obłudné nadvládě žen* věnoval právě rozboru důvodů, podle kterých žena nebyla schopna vlády a podle kterých dokonce nikdy nesměla získat kontrolu nad muži.³⁸ Pro Christophera Goodmana tato otázka ale nebyla zásadní, i když s Knoxem a jeho závěry souhlasil. Zásadní pro něj bylo to, že Marie Tudorovna jako žena neměla podle reformátorů právo na to, aby vládla mužům, jelikož jim z pozice ženy byla podřízena, a to na základě Božích zákonů. Jak již ale bylo řečeno, tak se Goodman nevěnoval ani tak kritice ženské nadvlády jako spíše tomu, že díky svému sňatku se španělským králem Marie Tudorovna otevřela Anglii cizímu vlivu.³⁹ Goodman k situaci logicky přistupoval z pohledu, který byl pro Evropu 16. století zcela běžný. Marie Tudorovna byla sice anglická královna, ale jakožto manželka byla právně podřízena Filipovi II. Habsburskému. Nikdo už neuvažoval o možné diferenciaci rolí, kdy Marie mohla zastávat jak roli ženy, tak roli anglické královny, křesťanky, popř. matky.⁴⁰ Očekávaným předpokladem tak bylo, že Filip II. využije svůj vliv na Marii k prosazování španělských zájmů na úkor těch anglických, přičemž oba novomanželé budou společně bojovat proti jakémukoliv náznaku sympatií s protestantskou vírou, což pro Goodmana a další exulanty samozřejmě nepřicházelo v úvahu.

Tím však Goodman nekončil. Následovala srovnatelná obvinění namířená proti starostům měst a vesnic, proti šerifům, soudcům a všem, kdo beze snahy na odpor následovali vládu Marie Tudorovny. Anglie se tak zcela bez boje otevřela vlivu cizích tyranů a papeženců, s čímž se Christopher Goodman nehodlal smířit.⁴¹ Jedinou cestou k nápravě tedy mělo být upřednostnění poslušnosti vůči Bohu před poslušností k panovníkovi, přičemž výklad Boží vůle samozřejmě správně zvládali pouze reformátoři pobývající v evropském exilu spolu s Goodmanem, Knoxem ad. To, co Goodman hlásal, bylo prosté. Ve svém spise a kázáních v podstatě nabádal k otevřenému povstání vůči panovníkovi a římskokatolické církvi na půdě anglického království, po kterém by na anglický trůn usedl jiný dědic, který by byl pro protestanty přijatelný a který by nejspíše naslouchal jejich radám, aby tak zůstal v Boží přízni a zajistil si tak poklidnou vládu. Bez dalších pramenných podkladů se ale bohužel jedná pouze o závěry odvozené z jediného Goodmanova spisu, a jelikož se z Goodmanovy korespondence zachoval jen nepatrný zlomek, tak detaily a zákulisní motivace jeho nábožensko-politických snažení zůstanou nejspíše navždy neobjasněny, popř. budou vystaveny na neúplných podkladech a důkazech. Z tohoto důvodu je možné, že Goodmanovi vůbec nešlo o vlastní politický úspěch, ale pouze o následování jedině

38 J. KNOX, *The Political Writings*, s. 42–43.

39 Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 36–37.

40 Laura GOWING, *Gender Relations in Early Modern England*, London 2012, s. 54.

41 Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 14.

„správné“ cesty, kterou spatřoval ve znovuobnovení protestantismu jako anglického státního náboženství. Zároveň je nutné pamatovat, že myšlenka násilné revoluce je z hlediska dějin politického myšlení relativně moderní, a proto v případě Goodmanových teorií nešlo o revoluci, nýbrž o rebelii, povstání proti tyranovi, popř. o oprávněný vzdor, který sice měl vést ke změnám, nikoliv však k revoluci.⁴² V Goodmanově případě by cílem takového boje byla nejspíše nová vlna anglické reformace.

Nezapomínejme však na to, že Goodman ve své práci neustále připomínal fakt, že poslušnost vůči Bohu je vždy na prvním místě. Tuto vizi opíral o názor, že se nikdo s Bohem nemůže měřit silou, bohatstvím, ani dary, které lidstvu dal. Díky daru života a světa oplývajícího krásou, hojností zvěře atd. byl podle Goodmana Bůh tím jediným, kdo od lidstva mohl vyžadovat absolutní poslušnost a dodržování vlastních zákonů, a proto:

„Není žádné omluvy pro krále, královnu nebo císaře, kteří nás zstrašují. Čím je král, královna nebo císař ve srovnání s Bohem? [Král, královna nebo císař – pozn. aut.] je trestem pro svou zemi, je popelem a odporným člověkem, jehož dech působí větší hrůzu než pomsta samotného Boha, který má moc nad tělem i duší, které může jednou provždy zničit. Byla to snad nějaká pozemská síla, která způsobila zaplavení celého světa a zahubila tak celý lidský druh kromě osmi vyvolených, za jeho hříchy? Byl to snad člověk, kdo zničil Sodomu a Gomoru ohněm a sírou? Byly snad rány egyptské, utopení faraonů, svržení Kanaánců a zkáza Jeruzaléma způsobeny lidmi? Jestli je to všechno prací člověka, tak se bojte jeho, nikoliv Boha.“⁴³

Pokud ale byli doboví králové, královny a císařové pro Goodmana pouze trestem pro své země, tak jaké vlastnosti podle něj měl mít ideální panovník, který by obstál i před zraky Boha? Díky běžnému vnímání žen a jejich předpokladům k vládě se v průběhu 16. století samozřejmě počítalo s tím, že by takovým panovníkem mohl být jedině muž. Autor i tak pro jistotu jasně uvedl, že

„Bůh se nemůže stavět proti sobě samému, když již na počátku podřídil ženu jejímu manželovi, z muže tak učinil hlavu ženy, což znamená, že jí nedovolí mluvit na shromáždění mužů, natož aby vládla říši nebo národu. Pokud není ženám obecně dovoleno zastávat nižší úřady, jako například poradce, péry, soudce, šerify, soudní vykonavatele atd., tak posuďte sami, zda je správné, aby vládly celým říším a národům?“⁴⁴

42 M. WALZER, *Revolutionary Ideology*, s. 643.

43 „For that can be no excuse for us, through he be king, queen, or emperor that commands of threatens us. For what is king, queen, or emperor compared to God? Is the punishment of earth, ashes, or vile man, whose breath is in his nostrils, more to be feared than the plagues of God, who has power both of body and soul to destroy them everlastingly? Was it any earthly power that brought the waters upon the universal world, and drowned all mankind for sin, eight persons excepted? Did man destroy Sodom and Gomorrah with fire and brimstone? Did the plagues of Egypt, the drowning of Pharaon, the overthrow of the Canaanites, the subversion of Jerusalem come by the power of man? If these are the works of man and not of God, fear man and not God“. Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 19.

44 „For God is not contrary to Himself, which at the beginning appointed the woman to be in subjection to her husband, and the man to be head of the woman who will not permit so much to the woman, as to

Zde Goodman odkazoval na tresty, které Bůh uvrhl na všechny ženy za to, že Eva přiměla Adama k utržení bájného jablka poznání a porušila tak jediný Boží zákaz. Od té doby muselo lidstvo dříť v potu vlastní práce a ženy byly stíženy dvěma tresty – porodními bolestmi, které předcházely zrození jejich dětí, a naprostou podřízeností vůči mužům, což v praxi znamená nejprve vůči svému otci a poté vůči manželovi. Jelikož tedy žena byla podřízena mužům, tak bylo nemožné, aby jim vládla.⁴⁵ Tuto argumentaci Goodman dále dokládá na faktu, že ženám v praxi nebylo dovoleno zastávat ani nižší správní funkce a přijímat tak jakoukoliv veřejnou autoritu, a proto nebylo možné, aby k něčemu takovému došlo. Realita se od Goodmanových teorií samozřejmě lišila, protože v době, kdy sepsoval a vydal své dílo, vládla Anglii Marie Tudorovna, ve Skotsku z pozice královny regentky vládla místo své dcery Marie Stuartovny⁴⁶ Marie de Guise.⁴⁷ Když k výčtu schopných a v politice se pohybujících žen přidáme ještě francouzskou královnu a manželku Jindřicha II.⁴⁸ Kateřinu Medicejskou,⁴⁹ popř. pozdější anglickou královnu Alžbětu I. Tudorovnu,⁵⁰ tak zjistíme, že i když ženy podle Bible nemohly vládnout a neměly toho být ani schopny, tak to napříč západní Evropou zvládaly velmi dobře a v podstatě ve všech zmíněných případech se významnou měrou zapsaly do dějin svých království.⁵¹

... speak in the Assembly of men, much less to be ruler of a realm or nation. If women are not permitted by civil policies to rule in inferior offices, to be Counselors, Peers of a realm, Justices, Sheriffs, Bailiffs, and such like: Make yourselves judges, whether it is mete for them to govern whole realms and nation?'
Tamtéž, s. 20–21.

45 Eugenio GARIN a kol., *Renesanční člověk a jeho svět*, Praha 2003, s. 211.

46 Marii Stuartovně se ve svých pracích věnovala Retha WARNICKE, *Mary Queen of Scots*, London 2006; Jane DUNN, *Elizabeth and Mary: Cousins, Rivals, Queen*, New York 2004; John GUY, *Queen of Scots: The True Life of Mary Stuart*, Boston 2004; Jenny WORMALD, *Mary, Queen of Scots: Pride, Passion and a Kingdom Lost*, London 2001.

47 O Marii de Guise se můžeme dočíst také v pracích Stuart CARROLL, *Martyrs and Murderers: The Guise Family and the Making of Europe*, Oxford 2009; Marcus MERRIMAN, *The Rough Wooings: Mary Queen of Scots, 1542–1551*, East Ponton 2000.

48 Jindřichovi II. se věnoval Robert KNECHT, *French Renaissance Monarchy: Francis I and Henry II*, London 1996; Frederic BAUMGARTNER, *Henri II, King of France, 1547–1559*, Durham 1988.

49 Kateřině Medicejské se ve své práci věnoval Leonie FRIEDA, *Kateřina Medicejská: životopis*, Praha 2007; Jean SOLNON, *Kateřina Medicejská*, Ostrava 2007.

50 Z nejvýznamnějších výzkumů věnovaných královně Alžbětě I. z rodu Tudorců můžeme zmínit například David LOADES, *Elizabeth I*, London 2006; Richard REX, *Elizabeth I*, Stroud 2003; David STARKEY, *Elizabeth: The Struggle for the Throne*, New York 2001; Christopher HAIGH, *Elizabeth I*, London 2000.

51 Dobovému postavení žen, ať už poddaných, šlechticů, popř. královen, se ve svých výzkumech věnovala Patricia DEMERS, *Women's Writing in English: Early Modern England*, Toronto 2005; Barbara HARRIS, *English Aristocratic Women, 1450–1550: Marriage and Family, Property and Careers*, Oxford 2002; Alison PLOWDEN, *Tudor Women: Queens and Commoners*, Stroud 1998; Jacqueline EALES, *Women in Early Modern England, 1500–1700*, London 1998; Sara MENDELSON – Patricia CRAWFORD, *Women in Early Modern England 1550–1720*, Oxford 1998; Anthony FLETCHER, *Gender, Sex and Subordination in England 1500–1800*, New Haven 1995.

Christopher Goodman byl ale na prvním místě kazatelem, teologem a reformátorem, a proto nebylo překvapením, že své názory odvozoval především z Písma. Jeho plány a vize o budoucím utváření západní Evropy, konkrétně Britských ostrovů, se tak opíraly právě o Bibli, nikoliv o realistické politické hodnocení vlády jednotlivých žen-panovnic.⁵² Předobrazem dokonalého panovníka pro něj byli především starozákonní králové Izraele David a Šalamoun. Králem se tak měl stát někdo, kdo byl pro vládu vyvolen samotným Bohem, popř. alespoň prokázal svou výjimečnost a kvality, aby tak do budoucna nevznikly žádné pochybnosti o právoplatnosti jeho nároků na královský titul. Z hlediska víry se logicky mělo jednat o protestanta, který choval Boha v úctě, a naopak choval odpor k římskokatolické církvi, o jejíž vypuzení z Anglie se měl zasadit. Na závěr ještě Goodman zdůrazňoval velmi důležitý aspekt, a to, aby takový král nebyl cizincem, protože podle jeho mínění cizinci nepociťovali pravou bázeň před Bohem, a proto Anglii nikdy nesměli vládnout.⁵³

Anglie ale nebyla ideální zemí, a proto zde vládla Marie Tudorovna, která se Goodmanovým idealistickým představám ani zdaleka nepřibližovala, což Goodman dával dost jasně najevo, když o královně psal:

„abych Vás nechal spatřit veškerou naši hanbu. Jak daleko jste se nechali vést svým zdravým rozumem a slovem Božím, když jste zvolili, pomazali a korunovali ženu jako Vaši královnou a vládkyni, i když se jedná o bastarda a nezákonného zplozence. Kdyby tak nebyla nemanželskou dcerou, ale právoplatnou královskou dcerou stejně jako její sestra, zbožná to paní, která je mírná jako jehňátko, prosta španělské pýchy a silné krve. Ještě v čase nemoci a následné smrti prince dobré Boží paměti krále Eduarda VI. neměla první z otázek směřovat k tomu, kdo by se měl stát novou královnou, popř. která žena by měla být korunována, nýbrž k upřednostnění Boží slávy, moudrým rádcům a přirozeným zájmům Vaší země.“⁵⁴

Na této ukázce se dá velmi dobře demonstrovat, jak snadné bylo přizpůsobovat dostupná fakta vlastním záměrům. Na základě nemalých snah Jindřicha VIII. Tudora⁵⁵ bylo jeho první

52 R. DÜLMEN, *Kultura*, s. 14.

53 Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 20–21.

54 „to let you see to all our shames, how far you have been led besides your common senses and the manifest word of God, in electing, anointing, and crowning a woman to be your Queen and Governess, and she in very deed a bastard, and unlawfully begotten. But be it that she was not a bastard, but the king's daughter as lawfully begotten as was her sister, that godly Lady, and meek lamb, void of all Spanish pride, and strong blood: yet in the sickness, and at the death of our lawfull Prince of godly memory King Edward the Sixth, this should not have been your first counsel or question, who should be your Queen, what woman you should crown, if you had been preferred of God's glory, and wise counselors, or naturally affected towards your country.“ Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 21.

55 Jindřichovi VIII. se věnují výzkumy Derek WILSON, *Henry VIII*, London 2009; Lucy WOODING, *Henry VIII*, London 2009; Jasper RIDLEY, *Henry VIII: The Politics of Tyranny*, New York 1985; Lacey SMITH, *Henry VIII: The Mask of Royalty*, Chicago 1982; Carolly ERICKSON, *Great Harry: The Extravagant Life of Henry VIII*, New York 1980.

manželství s Kateřinou Aragonskou⁵⁶ prohlášeno za neplatné a tehdy mladičká princezna Marie byla prohlášena za pancharta bez jakýchkoliv nároků na anglický trůn. Ať už to byly vzpomínky na utrpěnou křivdu a hanbu, kterým byla vystavena její matka, silná křesťanská výchova a vazby na matčino rodné Španělsko, touha po pomstě nebo jen obyčejná snaha o dosažení vlastní podoby spravedlnosti, tak jako tak se později Marie Tudorovna stala anglickou královnou a vyvinula značné úsilí k tomu, aby zničila svět v podobě, který jí i její matce tolik ublížil. Dvojakost Goodmanova vztahu k ženským vladařkám se tak velmi výrazně projevuje ve faktu, že Marii označoval jako pancharta a v celém svém díle kritizoval její vládu, zatímco její nevlastní sestru Alžbětu vnímal zcela odlišně jen proto, že to byla protestantka. V jeho očích ke všemu „*mírná jako jehňátko, prosta španělské pýchy a silné krve*“.⁵⁷ Může tedy působit až ironicky, že po smrti Marie Tudorovny a nástupu Alžběty I. na anglický trůn byla celá otázka „legitimního nástupnictví“ řešena římskokatolickou církví ve zcela opačném světle, než v jakém ji roku 1558 viděl Christopher Goodman.

Co si ale mohl Christopher Goodman počít, když na anglickém trůnu doposud stále setrvala Marie Tudorovna, u které nebylo možné odhadnout, jak dlouho bude vládnout nebo jak silně ji v jejích rozhodnutích bude ovlivňovat její španělský manžel. A nejspíše právě v tomto bodě přišel Goodman s nejpřímějším prostředkem umožňujícím sesazení panovníka, a to s násilným povstáním, které povede k sesazení, popř. i smrti aktuálního vladaře a posléze i k dosazení někoho vhodnějšího. Zmínky o možném vzdoru a hierarchii autorit⁵⁸ Goodman zmiňoval již dříve, ale nyní to bylo poprvé, kdy se otevřeně vyjádřil na téma vzpoury vedené přímo proti Marii Tudorovně, když napsal:

„A přesto existuje něco jako vzpoura vedená proti člověku, který je pouhým smrtelníkem. Co bychom měli učinit králi nebo knížeti, který se postaví proti majestátu samotného Boha, který je nesmrtelný, a kterému náleží všechna moc, vládá i pocty? Nebo snad není jeho [panovníkův – pozn. aut.]

56 Kateřině Aragonské se ve svých výzkumech věnoval například Giles TREMLETT, *Catherine of Aragon: The Spanish Queen of Henry VIII*, New York 2010; David LOADES, *Mary Tudor: A Life*, London 1992; Retha WARNICKE, *Women of the English Renaissance and Reformation*, Greenwood 1983; John PAUL, *Catherine of Aragon and Her Friends*, New York 1966.

57 Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 21.

58 Otázkou vlády a autority raně novověkého vladaře se ve svém výzkumu zabýval Stephen CHAVURA, *Tudor Protestant Political Thought, 1547–1603*, Leiden 2011; Roger MASON, *Kingship and the Commonwealth: Political Thought in Renaissance and Reformation Scotland*, East Linton 1998; Anthony GROSS, *The Dissolution of the Lancastrian Kingship: Sir John Fortescue and the Crisis of Monarchy in Fifteenth-Century England*, Stamford 1996; James BURNS, *The True Law of Kingship: Concepts of Monarchy in Early-Modern Scotland*, Oxford 1996; Sydney ANGLO, *Images of Tudor Kingship*, London 1992; Thomas MAYER, *Thomas Starkey and the Commonwealth: Humanist and Religion in the Reign of Henry VIII*, Cambridge 1989; Franklin BAUMER, *The Early Tudor Theory of Kingship*, New Haven 1940; John ALLEN, *A History of Political Thought in the Sixteenth Century*, London 1928.

*zločin a zrada větší a nezaslouží si o to přísnější [trest – pozn. aut.] už proto, že Bůh je ve srovnání s jakoukoli světskou mocí o tolik lepší než jakýkoli král nebo kníže [...].*⁵⁹

Goodmanova teorie oprávněného vzdoru vůči panovníkovi se tak v podstatě odvíjela od jednoho zásadního pojmu, a tím byla autorita. Podle této teorie pouze Bůh rozhodoval o tom, kdo bude vyvolen k tomu, aby se stal králem. Jelikož ale byl takový člověk vyvolen právě Bohem, tak musel být podřízen jeho svrchované autoritě, které musel vzdávat náležitou úctu a chovat se tak, aby na sebe nepřivolal Boží hněv a pomstu. Jakmile se tedy člověk, v tomto konkrétním případě Marie Tudorovna, začal protivit Božím zákonům, tak se protivil i tomu, kdo mu svěřil královský úřad, a proto skrze zrazování Boha zrazoval i vlastní království a lid, který tak mohl beztrestně odmítnout uposlechnutí jakéhokoliv z rozkazů, a dokonce se mohl i oprávněně vzbouřit. V takovém případě by totiž lid bojoval v zájmu dodržování Božích zákonů a ve jménu nejvyšší z autorit. A jelikož byla Marie Tudorovna žena, tak se již od počátku své vlády protivila Božímu zákonu tím, že jakožto žena měla být podřízena mužské autoritě. K tomu se samozřejmě dalo připočíst i to, že svůj lid svedla ze „správné“ cesty, kterou v Goodmanově případě představovala protestantská víra. Marie Tudorovna proto nebyla hodna nadále vládnout a její lid měl plné právo na to, aby se proti ní postavil a ustanovil nového krále, který by lépe naslouchal Božím zákonům a přikázáním.⁶⁰

Christopher Goodman nebyl prvním kazatelem a reformátorem, který se zabýval teorií oprávněného vzdoru vůči panovníkovi. Krom řady dalších autorů se této problematice věnoval také Martin Luther a Jan Kalvín, kteří se svým přístupem od Goodmana poměrně odlišovali. Oba totiž ve svých spisech a kázáních vystupovali především proti papeži a světské moci římskokatolické církve. Například v Lutherově díle se dají najít dosti názorné příklady zcela rozdílného přístupu k vrchnosti a k papeži. V jednom ze svých děl Luther o papeži prohlásil:

„Je zjevné, že papež není vrchnost ani církevní, ani politická, ale ani hospodářská. Bůh totiž ustanovil trojí hierarchii: hospodářskou, politickou a církevní. O tom, že není církevní vrchností, nás přesvědčuje to, že se staví proti evangeliu a svým kanonickým právem je pošlapává. Že není politickou vrchností, poznáváme podle toho, že si podřídilo světské právo, stejně jako samo evangelium. A že není vrchností ve věcech hospodářství, se ukazuje v tom, že zapovídá sňatek a manželství kněžím a dalším lidem, která jsou k němu také povoláni. Je však onou obludou, o níž prorok Daniel říká, že se staví proti

59 *„And yet here is but rebellion against man, who is but mortal. What ought we then to do unto that king or prince, that lifts himself up against the majesty of God, who is immortal, to whom belongs all power, dominion, and honor? Or rather is not his crime and treason greater, and deserves so much more, as God is more excellent, compared to any worldly power, then is any king or prince [...].“* Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 22–23.

60 Tamtéž, s. 23.

každému bohu, i proti Bohu bohů.⁶¹ „Když papež vyhlásí válku, je třeba se proti němu postavit jako proti zuřivé a posedlé bestii, pravému vlkodlaku. Není to totiž biskup, ani kacíř, ani kníže, ani tyran, ale bestie, která všechno ničí, jak říká Daniel. Nemá se brát ohled na to, že za něj bojují knížata, králové, nebo dokonce císařové, zaklínající se přitom jménem církve. Kdo bojuje (ať by to byl kdokoli) ve jménu vraha, ať si je vědom toho, že ho stihne věčné zatracení.“⁶²

A zatímco Luther hlavu katolické církve přirovnával ke krvelačné bestii a vlkodlakovi, proti kterému je třeba se postavit, tak v tom samém spise jen o pár stran nazpět nabádal poddané k tomu, aby:

„Shrnuto, vrchnost, ať již je jakákoli, má vždy dohlížet nad zachováním pokoje mezi poddanými, ať již jsou jakéhokoli náboženství. Proto není na soukromých osobách, ať již jsou jakékoli, aby pro zachování míru používaly násilné prostředky, ale vždy to přísluší jen vrchnosti. Ostatně i bezbožné vrchnosti chtějí, aby se zdálo, že to, co konají, konají v zájmu náboženství [...] Proto pod vrchností, která se zlu staví na odpor, máme být poslušní a odporovat zlu... Když však vrchnost sama zlo působí [...] nemáš se stavět proti ní, protože nemáme jinou vládu, která by se mohla oné zlé vrchnosti postavit na odpor a pod níž bychom tomuto zlu mohli vzdorovat i my.“⁶³

Martin Luther zásadně odmítal násilná povstání proti světským vládcům, a to i z toho důvodu, že mu šlechta po řadu let poskytovala přístřeší a ochranu před pronásledováním ze strany římskokatolické církve. Jeho následovníci na tuto otázku ale nahlíželi odlišně a časem našli skulinu v rámci říšského práva, která v případě porušení zákonů a odvěkých práv umožňovala ukřivděné straně oprávněný vzdor a boj za nápravu.⁶⁴ Christopher Goodman se ale nehlásil k luteránství, nýbrž k učení Jana Kalvína, a proto se dalo očekávat, že pomyslným inspiračním zdrojem jeho teorií bude právě ženevský kazatel. Ten se o vztahu mezi poddanými a vrchností, popř. o teorii oprávněného vzdoru zmiňoval dosti podobně jako Luther. S Christopherem Goodmanem sdílel vztah k hierarchii vztahů mezi panovníkem a Bohem, kdy dával jasně najevo, že panovník je vždy podřízen Bohu. Vedle toho ale zastával názor, že:

„Avšak podíváme-li se do slova Božího, povede nás dále: že jsme poddáni moci nejen těch knížat, kteří konají svůj úřad řádně a jak náleží věrně, nýbrž všech, ať se jakkoli zmocnili vlády, byť i nekonali ani dost málo, co je povinností knížat.“⁶⁵ „Avšak jestliže z toho usuzuješ, že poslušnost má být prokazována jenom spravedlivým vládám, jsou tvé vývody bláhové [...] nechť nám především vytane vzpomínka na naše provinění, která jsou trestána takovým bičem nepochybně od Hospodina poslaným; potom ať nám vyvstane ku pomoci i ta myšlenka, že není naším úkolem, abychom léčili

61 Martin LUTHER, *Výbor z díla*, ed. Martin Žemla, Praha 2017, s. 326.

62 Tamtéž, s. 327.

63 M. LUTHER, *Výbor z díla*, s. 325.

64 Martin WERNISCH, *Politické myšlení evropské reformace*, Praha 2011, s. 133–137.

65 J. KALVÍN, *Instituce*, s. 310.

*taková zla; toliko to že nám zbývá, abychom prosili o pomoc Hospodina, v jehož ruce jsou srdce králů i sklony království.*⁶⁶

Kalvín tak v podstatě docházel k závěru, že svržení nedobrých panovníků není v rukou lidí, ale pouze v rukou Boha. Proto je poddaným zapovězeno, aby se bouřili proti své vrchnosti. Útěchu proto mají hledat v modlitbách a zpytovat vlastní svědomí, neboť špatný panovník může být Božím trestem za hříchy poddaných, kteří se Bohu nějakým způsobem znelíbili, čímž se v podstatě obloukem vracíme zpět ke Goodmanovi, který ve vládě Marie Tudorovny spatřoval Boží trest. I když se mezi Lutherovými a Kalvínovými následovníky našli teologové a reformátoři, kteří prosazovali vlastní teorie oprávněného vzdoru, tak je zajímavé, že ani jeden ze zmíněných reformátorů otevřeně nevystupoval proti světské vládě.⁶⁷ Christopher Goodman tak byl svým způsobem průkopníkem, protože i když nebyl prvním reformátorem, který by se věnoval teorii oprávněného vzdoru vůči vrchnosti, tak byl prvním kazatelem otevřeně bojujícím za sesazení ženy-panovnice.

Ve své výzvě k otevřenému odporu vůči panovníkovi se Goodman obracel na každého, a to nezávisle na majetku a poměrech, ze kterých daný člověk pocházel. Největší naději samozřejmě spatřoval v podpoře šlechty, ta si ale v jeho očích musela napřed odpykat své prohřešky za to, že se již dávno nepostavila na obranu protestantismu a raději přijala Marii Tudorovnu za svou královnu, popř. v hojně míře přestoupila zpět na katolickou víru. Goodman proto o anglických aristokratech napsal, že

„kdyby šlechtici této říše dobře znali svou povinnost vůči Bohu a své zemi stejně jako vůči Kristu a jeho církvi [...] pozvedli by meč proti slávě Boží, aby tak uposlechli příkazů svého knížete nebo prince a zrazovali tak pravdu i vlastní národ? Nejspíše by neodpověděli, že byli vyvoleni samotným Bohem k tomu, aby hájili jeho slávu a bránili Jeho lid, a proto nemohou uposlechnout příkazů [svého knížete nebo krále – pozn. aut].“⁶⁸

Opět tak připomínal již zmiňovaný přístup, podle kterého Bůh byl nejvyšší autoritou, která rozhodovala o údělu každého člověka. Když se Bohu musel zodpovídat kníže, král i císař, tak proč by tomu mělo být u šlechty jinak. Pokud byl šlechtic zavázán svému panovníkovi za udělení titulů, pozemků a nejrůznějších výsad, které mu přinášely zisk a společenské postavení, tak to bylo podle Goodmana ničím ve srovnání se závazkem, který šlechtice vázal k Bohu, neboť Bůh rozhodl, že se daný člověk narodí jako sedlák,

66 Tamtéž, s. 313–314.

67 M. WERNISCH, *Politické myšlení*, s. 306–308.

68 *„if they had been Peers of the Realm, and known so well their duty towards God and their country, as they did to Christ and His Church [...] would they have lifted up their sword against God's glory, to the subversion of the truth and their nation, at the commandment of their prince and king? Or would they not rather have answered: We are appointed of God to set forth his glory, and to defend His people, and cannot therefore obey you?“* Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 28.

šlechtic, kníže, král nebo císař, a proto byl každý povinován svou poslušností a věrností především Bohu. Ano, v praxi měli všichni jmenovaní určitou moc, ale ta byla samozřejmě ničím ve srovnání s mocí, kterou vládl Bůh, a proto všichni museli na prvním místě dbát o dodržování Božích zákonů, a teprve poté o dodržování těch lidských.⁶⁹

Goodman proto skrze svá kázání a poselství vyzíval k tomu, aby:

„Tam, kde jsme dříve sloužili lidem, a nikoliv Bohu, bychom nyní měli sloužit Bohu, a nikoliv lidem. Tam, kde jsme zneužívali Božích darů k ochraně modlářství a tyranie, tam je nyní použijme k obnovení slávy Boží a k ochraně Jeho pokorných a trpících dětí [...]“⁷⁰ „A proto (drazí bratři v Pánu), se vraťme k našemu cíli. Můžete dobře porozumět věcem, které jsme doposud zmínili, a to nejen v souvislosti s hrůzami, které se v současnosti dějí v Anglii [...] Poslušnost znamená raději naslouchat Bohu než člověku, a raději vzdorovat člověku než Bohu [...] Zároveň můžete vidět, nakolik nicotné jsou příkazy, výhrůžky, moc, autorita i tresty jakéhokoliv krále, knížete nebo císaře [...]“⁷¹ „Čiňte pokání a kajte se ze svých hříchů, bídni mužové, neboť Vaše hříchy jsou ty nejstrašnější a pohár Vaší nepravosti je plný. Hodina Vašeho soudu se blíží [...]“⁷² „Ta bezbožná žena, která byla neprávem prohlášena Vaší královnou, Vám (jak říkáte) poroučí. Ó, Vy ješitní a bídni mužové. Copak jste skrze vlastní zaslepenost neviděli, k jaké ohavnosti jste se to připojili? A to jen proto, že jste neměli Boha, který by Vám vládl, a Jeho slovo, které by osvětlovalo Vaše kroky. Nebyl to on, kdo dovolil, aby Vám vládli pokrytci a modláři, nikoliv Jím vyvolený muž, nýbrž žena, která zakazuje dodržování Jeho zákonů [...] Stejně tak jako za panování ukrutné Jezábel a bezbožné Atalii, zvláštních prostřednic samotného Satana [...]“⁷³

Christopher Goodman rozhodně neváhal všechny domnělé zrádce a přísluhovače anglické královny děsit ohněm a sírou pekelnou. V řadě užívaných argumentů i urážek se na první pohled opakoval, ale musíme si uvědomit, že prvořadým cílem jeho díla bylo využití v rámci veřejných kázání, která měla mít vliv napříč nejrůznějšími sociálními třídami. Goodman proto počítal s jistou mírou dramatickosti a gradace svých argumentů.⁷⁴ Pokud by

69 Tamtéž, s. 28–31.

70 „Where before we served men and not God, now to serve God and not man, but in God: Whereas we abused all the gifts of God to maintain idolatry and tyranny, now to use the same to the restoring of God's glory, and preservation of His humble and afflicted children [...]“ Tamtéž, s. 31.

71 „Wherefore (dear brethren in the Lord) to return to our purpose, you may well understand these things which have been hitherto mentioned, not only the cause of all our misery in England this day [...] Obedience is to hear God rather than man, and to resist man rather than God [...] Wherein you may see how little the commandments, threatening, power, authority, or punishments of any king, prince or emperor [...]“ Tamtéž, s. 32.

72 „Repent, repent, you miserable men: for your sins are at the highest, your cup of iniquity is full, and the hour of your heavy visitation is come [...]“ Tamtéž, s. 35.

73 „That wicked woman, whom you untruly make your Queen, has (you say) so commanded you. O vain and miserable men. To what vileness are you brought, and yet as blind men, you see not? Because you would not have God to reign over you, and His word to be a light unto your footsteps, behold, He has not given a hypocrite only to reign over you but an idolatress as well: not a man according to His appointment, but a woman, which His Law forbids [...] As was the reign of cruel Jezebel, and ungodly Athalia, special instruments of Satan [...]“ Tamtéž, s. 35–36.

74 R. DÜLMEN, *Kultura*, s. 20.

tak obyčejný člověk v průběhu dlouhého kázání zaslechl jedinkrát Goodmanovy argumenty pro oprávněné povstání vůči bezbožným vládcům, tak by bylo možné, že je přeslechně, nespojí si je do kontextu, třeba ani nebude věřit vlastním uším. Pokud ale z Goodmanových kázání opakovaně sršela hrozba Božího hněvu, příchod Satana, Antikrista, nadvláda cizích mocností, zprávy o strašlivých činech páchaných římskokatolickou církví atd., tak bylo velmi pravděpodobné, že to na lidi udělá dojem, určitým způsobem je to ovlivní, popř. na tak silný přísun děsivých informací jen tak nezapomenou a budou je šířit dále.

Goodman samozřejmě věděl, že by za podobné výroky na území Anglie už dávno hořel na hranici, popř. skončil na mučidlech, ale v bezpečí švýcarské Ženevy se žádného trestu obávat nemusel a jelikož neměl ponětí, kdy se bude moci do Anglie vrátit, tak v případě Marie Tudorovny nešetřil ostrými slovy. Pokud by mu byla poskytnuta možnost rozhodnout o dalším osudu anglické královny, tak ve svém spisu jasně uvedl, že Marie Tudorovna: „*Nyní by měla být potrestána jak podle Božských, tak i podle lidských zákonů, a to k tresu smrti*“.⁷⁵ Což bylo samozřejmě něco nevidaného, aby teolog a kazatel přál anglické královně trest smrti za zločiny, které podle něj spáchala vůči Bohu a svému lidu. Christopher Goodman totiž Marii Tudorovně nemohl odpustit, že:

*„Boží slovo se jí hnusí, a proto přivedla zpět Antikrista, zavrhlá zákony svého otce, porušila vlastní slib a svého bratra, zbožného krále Eduarda, za heretika označila. Dumajíce nad tím, že představení její dosavadní tyranie vůči živým může být nedostačující, prokázala také svou krutost a zuřivé šílenství na služebnících Božích, jejichž těla nechala vytáhnout z hrobů a upálit jako kacíře. A k naprostému zhnusení anglického národa se spojila s cizoložným Filipem, králem španělským, se kterým neustále pracuje na zradě vlastního království.“*⁷⁶

Královniným zločinem tedy bylo, že v Anglii obnovila staré pořádky v podobě římskokatolické církve, čímž zrušila zákony a nařízení prosazená jejím otcem a nevlastním bratrem. Krom dalších provinění jí však bylo nejvíce vyčítáno manželství se španělským králem Filipem II., ve kterém Christopher Goodman spatřoval zapříčiněného přívržence papežského stolce, a proto také nepřítele protestantismu.

Christopher Goodman se ve své práci dokonce zabýval i otázkou možných soudů vedených proti bezbožným vladařům, kdy podle něj bylo zásadní, aby se s takovými panovníky zacházelo stejně jako s obyčejnými muži. To znamená, aby byli napřed vyslýcháni,

75 „So that now both God's Laws and man's, she ought to be punished with death“. Ch. GOODMAN, *How Superior Powers*, s. 36.

76 „For God's word she abhors, Antichrist's has she restored, her father's laws condemned, her promise broken, and her brother, godly King Edward, as a heretic condemned. Thinking it not enough to express her tyranny upon them that live, except she showed cruelty, or rather a raging madness, on the bodies of God's servants long before buried, drawing them forth from their graves to burn them as heretics. And in utterly abhorring the English nation, she has joined herself to adulterous Philip, the Spanish king: to whom she has, and dous continually labor to betray the whole kingdom.“ Tamtéž, s. 36–37.

obvinění, odsouzení, a nakonec potrestání dle zákona. V tomto případě však neměly být brány v potaz lidské zákony, protože Goodman věřil, že by opět měl mít hlavní slovo Bůh, a proto by králové měli být souzeni podle Božích zákonů.⁷⁷

Možným východiskem, díky kterému do budoucna bylo možné zajistit spokojenost obou stran a předejít jak vzniku tyranii, tak vzpourám ze strany poddaných, mělo být pochopení Goodmanova učení o nadřazenosti Boží autority nad všemi bytostmi žijícími na tomto světě. Pokud by každý ctil Boží zákony, vzdoroval zlu, hájil dobro a bojoval proti modlářství, tak by vznikly podmínky, za kterých by mohli být všichni spokojeni. Jelikož ale Goodmanovi bylo jasné, že nikdo nebude chtít být tím prvním odvážlivcem, který se vydá na takto nebezpečnou cestu, převezme iniciativu a otevře všem oči, tak se této role ujal sám. Nejspíše si však uvědomoval, že sám nic nezmění, a proto svým kázáním začal vyzývat lidi ze všech společenských vrstev, aby se připojili k jeho boji. Zároveň do budoucna sliboval, že pokud budou králové, knížata a císařové vládnout dobře a v souladu s Bohem, tak by lidé měli jejich dobrotu odměnit o to usilovnější prací a oddaností.⁷⁸

Podle Goodmana navíc měli všichni lidé u Boha velký dluh, protože „přijali jsme od Něj náš život, pohyb i bytí, naši moudrost a sílu, krásu, bohatství, děti a všechno to, co je dobré a prospěšné“,⁷⁹ a proto bylo třeba, aby byl dluh splacen skrze hájení jediné správné cesty víry, kterou představoval protestantismus.

„A potom bez jakýchkoliv sporů pro Vás zákonem nebude nic z toho, co Vám nařídil člověk, a co Vám Bůh zakázal. A nebude pro tebe nic nezákonné a zakázané, když On poručí [...] Nikdo nemůže sloužit dvěma pánům najednou, protože v takovém případě musíte jednoho nenávidět a druhého milovat. Pokud ale nenávidíte svého prvního a nejvyššího Pána [...] tak je Vaše bezbožnost zcela nesnesitelná, protože upřednostňujete odporného člověka, Jeho stvoření, před všemohoucím Bohem a Stvořitelem nás všech.“⁸⁰

Ideál byl proto spatřován v minulosti, konkrétně v době vlády Eduarda VI., o které Goodman napsal:

„My, bytosti bez moci, kterým ani moudrost nepomůže. Je stále větší škoda našich drahých krajanů, kteří tak pevně, nebo raději tvrdohlavě, poukazovali na křivdy a moc za časů vlády zbožného krále Eduarda VI., Vašeho zesnulého knížete, vládce a horlivého služebníka Božího, který se Vám snažil panovat v bázni před Bohem. Za jeho vlády jste mohli v klidu vykládat slovo Boží a byli jste

77 Tamtéž, s. 50.

78 Tamtéž, s. 50–53.

79 „we have received of Him alone our life, movement and being, our wisdom strength, beauty, riches, children, and all things that are good and profitable“. Tamtéž, s. 57.

80 „Then without all controversy there may be nothing lawful for you by any commandment of man, which your Lord God in any case forbids: and nothing unlawful or forbidden to you which He commands [...] For no man can serve two masters at once: but he shall hate the one, and love the other. And in hating your first and chief Lord [...] behold your impiety is intolerable, preferring vile man His creature, to the Almighty God and Creator of all.“ Tamtéž, s. 57.

osvobození jak od římského Antikrista, tak od všech pověr. Z větší části byla Vaše říše osvobozena od cizinců a nerušená nepřáteli. Mohli jste se v míru radovat z vlastního majetku a přátel, neboť zde nebyl žádný nátlak, věznění, povstání, vyhnanství a vraždění. Je třeba naříkat (jak říkám), protože poté, co jste obdrželi všechna tato Boží požehnání za vlády toho ctihodného knížete, tak jste byli schopni intrikovat, povstat a bouřit se, vlastní těla, duše i majetek vystavit nebezpečí v boji proti Vašemu zbožnému a zákonnému králi, a to jen proto, že jste hájili dábelskou mši [...] A nyní, když se v těchto záležitostech zakládá na slávě Boží, ochraně Vašich vlastních životů a obraně Vaší země, tak postrádáte veškerou vůli a sílu pomoci.⁸¹

Eduard VI. byl tedy tím ideálním panovníkem, na kterého Christopher Goodman nemohl zapomenout. Stejně jako v předchozích případech, tak i nyní ale Goodman prokazoval opakovanou jednostrannost ve svých názorech a nechotu k jakýmkoliv kompromisům nebo smířlivému vystupování. Od první do poslední strany ve své práci urážel jak anglickou královnu Marii Tudorovnu, tak „její papežence“ za teror, který podle něj ovládl Anglii a nutil lid ke zradě protestantismu. Fakt, že na celou věc mohli za vlády Jindřicha VIII. a Eduarda VI. římsští katolíci pohlížet úplně stejně, pro něj nic neznamenal. Sám byl natolik přesvědčen o své pravdě a oprávněnosti jakkoliv radikálního vystoupení proti nepřátelům protestantské víry, že se ve své práci ani nepokoušel o dialog nebo o rozbor jejich důvodů a argumentů.

Své tažení za oprávněným vzdorem proto završil příběhem mučedníka, na jehož příkladu chtěl naposledy vyložit, jak člověk popravený za zradu vůči anglické královně může být ve skutečnosti hrdinou v očích samotného Boha. Goodmanovým mučedníkem nebyl nikdo jiný než Thomas Wyatt,⁸² který byl roku 1554 odsouzen Marií Tudorovnou k trestu smrti kvůli své úloze v povstání, jehož cílem bylo svržení již jmenované královny. Christopher Goodman o Wyattovi a jeho povstání napsal:

„Vskutku, pro horlivost ve jménu Boží pravdy a soucit, který cítil ke své zemi, pro utrpení, které viděl přicházet spolu s uzurpátorem moci, s bezbožnou Jezábel a jejími nemilosrdnými papeženci, vojáky Antikrista. Pokud je zradou bránit evangelium a vlastní zem před ukrutnými cizinci a nepřáteli, tak

81 *„We being but subjects without power, and wisdom cannot help it. The more pity dear countrymen, that you have so stoutly, or rather, stubbornly showed your wiles and power in the days of godly King Edward the Sixth, your late prince and governor, and the zealous servant of God: who sought to rule you in God's fear, and under whom you had the comfortable word of God, and were delivered from the Roman Antichrist, and from all superstition, for the most part, having your realm free from strangers, and quiet from all enemies, enjoying your goods and friends in peace without all force, imprisonment, revelries, banishment, or murders. It is to be lamented (I say) that then receiving all these blessings of God, by the means of so worthy a prince, you were able to conspire, rise and rebel, with the dangers of bodies, goods and souls, against your godly and lawful king: and that chiefly to defend the devilish Mass [...] And now in these matters wherein consists the glory of God, the preservation of your own lives, and defense of your country you are without all will, power and help.“* Tamtéž, s. 62

82 Thomasu Wyattovi a jeho povstání proti vládě anglické královny Marie Tudorovny se ve své práci věnovali Anthony FLETCHER – Diarmaid MacCULLOCH, *Tudor Rebellions*, London 2004; David LOADES, *The Wyatt Rebellion*, Oxford 2000.

potom byl Wyatt zrádcem a rebelem. Ale co když to byla jeho povinnost a všichni ostatní samozvaní křesťané mezi vámi jsou tím pádem zrádci, kteří jej oklamali [...] Jak říkám o ctihodném Wyattovi: Pokud budete soudit jeho čin z hlediska lidského vnímání úspěchů, potom před ním upřednostníte všechny falešné a lichotivé rádce, všechny ty bezbožné a krvežíznivé biskupy a všechny zbylé vypočítavé šlechtice, kteří jsou skutečnými zrádci Boha a Jeho lidu. Nepochybují však o tom, že Wyatt zesnul jako velebený služebník Boží, zatímco všichni ostatní byli ponecháni věčné hanbě a zničení bez možnosti rychlého pokání. Ó vznešený Wyatte, nyní jsi již s Bohem a s těmi ctihodnými muži, kteří zemřeli pro Vaši věc! Blahoslaveni jste Vy, kdož jste ustanovili svůj věčný odkaz a osvobodili se od utrpení působeného Vašimi nepřáteli [...] Jak se ale před Bohem obhájíte Vy, šlechtici a rádci, až Vás jednoho dne povolá (nevíte, jak brzy to může být) a zeptá se, jak jste mohli dovolit Wyattovi a s ním i celé anglické církvi a společnosti padnout do rukou nepřátel Božích, přičemž jste se je ani nepokusili zachránit. Někteří z Vás třímají ve svých rukou dostatek moci nejen k tomu, aby ho podpořili, ale s ním i všechny ostatní, kdož mají bázeň před Bohem v souladu se svou povinností a slibem [...] Copak jste se v tomto směru sami neodsoudili jako bázlivi zbabělci a zjevní zrádci, kteří nezradili jen Wyatta, ale i samotného Boha, včetně jeho chudých a utlačovaných služebníků, vlastního národa a zpusťované země?⁸³

V Goodmanových očích tak Wyatt nebyl zrádcem, nýbrž Božím bojovníkem, vlastencem a mužem, který si byl vědom svých závazků vůči protestantské víře, Bohu, Anglii i jejímu lidu. Z tohoto důvodu byl až do konce Goodmanova díla Wyatt doslova uctíván a vyzdvihován jako předobraz ideálu, který by měl následovat každý, kdo se cítí být pravým křesťanem. Jak již bylo řečeno, tak smyslem Goodmanova spisu s názvem *Jak by svrchovaní vládcí měli naslouchat svým poddaným: A kdy je možno jim dle Božích zákonů odmítnout poslušnost a vzdorovat* bylo především šířit poselství o oprávněném vzdoru mezi široké vrstvy a prostřednictvím bouřlivých kázání je přimět k povstání proti anglické královně Marii Tudorovně. Goodmanovo dílo se však nesetkalo s dobrým ohlasem. Chválena byla jeho upřímnost a přísnost, včetně Goodmanovy výborné znalosti a interpretace Písma,

83 „Verily, the zeal of God's truth and the pity that he had to his country, for the miseries he saw to approach by the usurped power of ungodly Jezebel, and her merciless papists, the soldiers of Antichrist. If it is treason to defend the Gospel and his country from cruel strangers and enemies, then was Wyatt a traitor and rebel. But if this was his duty, and all others that professed Christ amongst you, then are all such traitors, as did deceive him [...] I say of worthy Wyatt: If you judge his act according to the success in man's reason, then shall you prefer to him all the false and flattering counselors, all wicked and bloody bishops, and all others that would be counted nobles, which in very deed are traitors to God and His people. But Wyatt, I doubt not, departed with praise the servant of God, where all these are left to perpetual shame and destruction without speedy repentance. O noble Wyatt, you are now with God, and those worthy men that died for that enterprise! Happy are you, and they which are placed in your everlasting inheritance, and freed from the misery of such as were your enemies [...] For what can you nobles or counselors say for yourselves at that day, whom God shall call you to account (you know not how soon) which have permitted Wyatt, and with him the whole Church and commonwealth of England to fall into the hands of God's enemies, and would not rescue him, some of you having then in your hands sufficient power not only to have supported him and others which fear God according to duty and promise [...] Have you not herein justly condemned yourselves as faint hearted cowards and manifest traitors, not only to Wyatt, but to God Himself, to His poor oppressed servants, and to your own native and ruinous country?“ Tamtéž, s. 70–71.

ale Goodmanovy vize na řešení situace v Anglii se jevily jako příliš radikální a kruté. Krutost a radikalismus přisuzovaný Goodmanovu uvažování nejspíše pramenil z faktu, že nemalé množství Goodmanových přátel, včetně několika reformátorů, skončilo za vlády Marie Tudorovny na hranici právě kvůli hájení svých „kacířských“ názorů. Takový fakt by nejspíše přispěl k radikalizaci názorů nejednoho člověka. Christopher Goodman nicméně ve své práci překročil prostřednictvím urážek, obvinění a podnětů ke vzpouře pomyslnou hranici, pro kterou bylo jeho dílo v Anglii zakázáno pod pohrůžkou velmi přísných trestů. A tento fakt se nezměnil ani po smrti Marie Tudorovny, která zemřela na podzim roku 1558. Pokud ale Christopher Goodman očekával, že si svým usilovným bojem proti bývalé královně vyslouží vděk a oblibu čerstvě korunované královny Alžběty I. Tudorovny, tak se velmi mylil.⁸⁴

Královna Alžběta nemohla Goodmanovi, stejně jako Johnu Knoxovi, odpustit myšlenky prezentované v jejich silně kritických spisech. Oba autoři se sice mohli hájit tím, že jejich práce byly namířené primárně proti osobě Marie Tudorovny, nikoliv proti Alžbětě, ale problém spočíval v tom, že řada argumentů a teorií byla natolik obecná, že je bylo možné použít proti jakémukoliv panovníkovi. Pro Alžbětu byl Goodmanův spis o to horší, že zpochybňoval schopnosti a práva žen na vládu nad muži, kladl důraz na nemanželský původ královny a podněcoval lid k povstání proti bezbožné panovnici. Královna Alžběta se ale již krátce po svém nástupu musela potýkat se silnou nevolí římskokatolické církve, která ji, nikoliv její nevlastní sestru Marii, považovala za nemanželské dítě bez dědičných nároků na anglický trůn. Tyto nároky papež připisoval skotské královně Marii Stuartovně, která v dané době pobývala ve Francii a připravovala se na svatbu s francouzským dauphinem a budoucím francouzským králem Františkem II. V takové situaci mohlo být Goodmanovo dílo lehce přeformulováno a využito proti nové anglické královně. V podstatě by stačilo prohlásit, že Alžběta je díky své protestantské víře bezbožnou panovnicí, což se později v praxi opravdu dělo, a podněcovat skrze to lid k povstání. Královna Alžběta se tak již na počátku své vlády pravidelně ocitla ve středu střetávajících se ideologií, přičemž jí rány zasazovali jak katolíci, tak protestanti, i když tomu někdy mohlo být nechtíc, jako tomu bylo právě v případě kritického spisu Christophera Goodmana.⁸⁵

Christopher Goodman samozřejmě nic z toho nezamýšlel a nemohl tušit, že na podzim roku 1558 Marie Tudorovna zemře. Za své radikální učení však musel zaplatit. Namísto vítězoslavného návratu musel do Anglie proklouznout inkognito a v podstatě se skrývat, aby tak unikl hněvu a možným perzekucím ze strany královny Alžběty. Konec ženevského pobytu a kontinentálního exilu pro Goodmana také znamenal značnou ztrátu moci a společenského postavení. Zatímco v Ženevě patřil k nejváženějším a nejdůležitějším

84 S. KNOX, *Christopher Goodman*, s. 229–230.

85 D. DANNER, *Christopher Goodman*, s. 61.

mužům shromážděným v rámci anglické exilové skupiny, tak v Anglii byl méně než nikým.⁸⁶ Byl pouze kazatelem, který poslední léta strávil ve Švýcarsku, kde napsal natolik radikální dílo, že způsobilo nevoli i u nově nastoupivší královny. Tím si Goodman dozajista nemohl zajistit oblibu u svých sousedů, a proto není překvapením, že v Anglii příliš dlouho nesetřval a brzy se vypravil do Skotska za svým přítelem Johnem Knoxem, kterému se snažil všemožně pomoci ve věci probíhající skotské reformace. Christopher Goodman ve Skotsku setřval až do roku 1565, kdy se rozhodl odejít do Irska a šířit tam protestantskou víru. Nakonec se však přeci jen vrátil do Anglie, kde byl donucen k odvolání svého učení a jakéhokoliv jeho výkladu proti osobě královny Alžběty, které následně složil slib věrnosti. Za to mu bylo umožněno, aby kázal v kostele sv. Petra ve městě Exeteru, kde roku 1603 po dlouhé nemoci zemřel.⁸⁷

Goodmanův celoživotní boj ve jménu protestantismu se tak díky vydání jediného kritického spisu změnil spíše v boj o vlastní život. Jak již bylo řečeno, tak většinu svého dospělého života musel Christopher Goodman strávit v nuceném exilu. Ani jedna ze zneprátených stran neusilovala o diskuzi a pochopení svého protějšku. Marie Tudorovna vyrůstala v roli pancharta, jehož matka byla Jindřichem VIII. v podstatě rozvodem potrestána za to, že mu neporodila mužského následníka trůnu. Se samotným rozvodem Jindřicha VIII. a Kateřiny Aragonské přímo souvisela i anglická odluka od římskokatolické církve, změna státního náboženství, a tudíž i počátek anglické reformace. Jak tedy Marie Tudorovna mohla „pomstít“ matčinu, popř. vlastní potupu a vše vrátit do stavu, kdy vše bylo dobré, to znamená do doby, kdy její matka byla královnou? Samozřejmě zrušením protestantismu, který byl nástrojem Jindřicha VIII. sloužícím k tomu, aby se mohl oženit s Annou Boleynovou.⁸⁸ Pro reformátory a protestanty se tak Marie Tudorovna stala bezbožnou panovnicí, která zapříčinila návrat starých pořádků. A jelikož kvůli ní muselo nemalé množství protestantů odejít do exilu, tak logicky následovala jejich radikalizace a zášť namířená proti nové anglické královně. Není tedy překvapením, že během vyprávění o královniných ukrutnostech páchaných na anglickém lidu začali exulanti spřádat plány směřující k jejímu sesazení. Díky tomu se ale autoři kritických textů vzdálili prvotním myšlenkám a ideálům, a když Marie Tudorovna zemřela, tak se ukázalo, že jejich bezohledná a silně zradikalizovaná práce napáchala více škod než užítku, a proto upadli v nemilost u královny Alžběty I. Tudorovny, která podobné jednání nemohla tolerovat, protože by svým umírněným jednáním mohla vyvolat zdání, že volání po oprávněném vzdoru a sesazení bezbožného panovníka nejsou ničím špatným.

86 M. WALZER, *Revolutionary Ideology*, s. 645.

87 S. KNOX, *Christopher Goodman*, s. 231–232.

88 Anně Boleynové se ve svých výzkumech věnoval například George BERNARD, *Anne Boleyn: Fatal Attractions*, New Haven 2010; Eric IVES, *The Life and Death of Anne Boleyn*, Oxford 2004; Retha WARNICKE, *The Rise and Fall of Anne Boleyn*, Cambridge 1989.

Summary

The Defense of Lawful Rebellion against Superior Rulers in Christopher Goodman's Work

Christopher Goodman was a famous English theologian and reformer, well-known for his radical doctrine against the authority of superior rulers. After Mary Tudor's ascension to the English throne, Goodman left England and together with other protestants went to exile. He found asylum in Calvin's Geneva where he cooperated with the Scottish reformer John Knox. Goodman published his work *How Superior Powers Ought to Be Obeyed by Their Subjects and Wherein They May Lawfully by God's Word Be Disobeyed and Resisted* in Geneva in 1558. The analysis and interpretation of Goodman's critical work is the main subject of this research.

Goodman's work was so radical that it was prohibited extremely shortly after its creation. In his work, Christopher Goodman criticized the activities of the Roman Catholic Church on the territory of the British Isles, which were, together with Queen Mary Tudor's rule, declared the tyranny in service of Antichrist and Satan. Goodman considered Mary Tudor to be just a bastard, a traitor of God, a tyrant, and wicked Jezebel who was sentenced to death for her crimes. An important benefit of Goodman's work was in defense of

lawful rebellion against the ungodly ruler. Goodman claimed that the highest authority is God who decides about a role of every human – God decides if you are born as a farmer, a knight, a priest, a king, or an emperor. And because God decides about the power, the authority, and the election of the king, every ruler must be subordinated to God's will. For this reason, every ruler must have respect for God's laws, because in the opposite case, he will become a traitor of God and it will be possible to start a lawful rebellion against him and, in the name of God, to punish him as an ordinary man.

Goodman's work was published shortly before Mary Tudor's death and that is why it had such a little influence on her government. However, Mary's half-sister and new English Protestant Queen, Elizabeth Tudor, had no excuse for Goodman's work and critique of female rulers, bastards, and wicked rulers. Queen Elizabeth was very angry because her enemies called her like this. Christopher Goodman spent most of his life in exile. He came back to England just shortly before his death, but he was forced to withdraw from his teaching and promise loyalty to Queen Elizabeth.

Aneta KANCÍROVÁ

Polemické spisy luterských ortodoxů jako reakce na konverzi Jana Zikmunda Braniborského

Abstract: *Polemical Texts of Lutheran Orthodox Theologians as the Reaction to the Conversion of Johann Sigismund von Brandenburg*

The study deals with the polemical texts of Lutheran Orthodox Theologians, who responded to the conversion of Johann Sigismund von Brandenburg to Calvinism (1613/1614). In the texts they criticized the Brandenburg court preacher Salomon Finck and strived to prevent the expansion of Calvinism in Brandenburg.

Key words: *Conversion – Lutheranism – Johann Sigismund von Brandenburg – Calvinism – Polemical Texts – Confession*

„Darumb daß sie die ehr bey den menschen lieber/ als bey Gott haben: So viel schreiens/ verdammens/ lesterens/ stürmens vnd scheltens/ darunter auch zum ofteren wenig in acht genommen/ ob man wahre oder vnwahre/ auf dem Cantzel geziemende oder vngeziemende dinge vorbrechte: nur daß man frome Christen betrüben/ denselben wehe thun/ vnnd das müetlein/ weidlich erkühlen/ die Gallen tapffer außgiessen/ vnd vnsern allgemeinen feinden/ den Jesuiten vnd Papisten ein frolocken vnnd gelechter anrichten möchte.“⁴¹

Dne 4. ledna 1614² oficiálně přestoupil braniborský kurfiřt Jan Zikmund (1570–1620) v berlínském dómě na kalvínskou víru. Téhož roku nechal publikovat spis *Confessio Sigismundi*,³ který byl svědectvím nové kurfiřtovy víry, nenutil však braniborské obyvatelstvo, aby se přidalo k nové víře zeměpána. Přesto tato konverze vzbudila velkou nevoli ze strany luteránů, a to především kněží, kteří novou víru braniborského

1 Von Gottes gnaden/ Wir Johann Sigismundt/ Marggraf zu Brandenburg/ des Hey: Röm: Reichs ErtzCämmerer vnnd Churfürst...Entbieten...Unsern lieben Getrewen/ allen und jeden General: und SpecialSuperintendenten/ Inspector/ Pfarrern/ und ins gemein allen Kirchendienern/ der Chur und Marck Brandenburg disseits/ und jenseits der Oder/ Unsern gruß...: [...Welches geschehen in Unserm Hofelager zu Cölln an der Sprew am 24. tage des Monats Februarii/ im 1614. Jahre], [s. l.] 1614, nepag. VD17 23:311756N.

2 Dle juliánského kalendáře 25. prosince 1613.

3 Spis sepsal berlínský dvorský kazatel Martin Füssel (1571–1626). V tomto vyznání se kurfiřt hlásil k Augustaně variata, zároveň zavrhl Formulí svornosti. Kalvín a Zwingli však v textu explicitně nejsou uvedeni. Anette I. HAGAN, *Eternal Blessedness for All? A Historical-Systematic Examination of Friedrich Schleiermacher's Reinterpretation of Predestination*, Cambridge 2013, s. 22.

vladaře vnímali jako hrozbu. Janu Zikmundovi se nepodařilo kalvinismus prosadit ve své zemi plošně – Braniborsko prošlo během 16. století luterskou reformací, která zde zapustila pevné kořeny, a „druhá reformace“ v podobě prosazení kalvinismu se již nepodařila uskutečnit v širších vrstvách obyvatelstva. Kalvinisté se tak koncentrovali především v okolí kurfiřtova dvora v Berlíně (*Hofcalvinismus*) – po konverzi zeměpána byl berlínský dóm, který plnil funkci „dvorského kostela“, předán kalvinistům,⁴ úřad dvorských kazatelů byl podmíněn kalvínským vyznáním, stal se tedy „duchovním jádrem“ této víry a zároveň demonstrací konfesně-politické moci zeměpána.⁵ Jan Zikmund si na pomoc ve svém reformním úsilí přizval falckého kazatele Abrahama Sculteta (1566–1624),⁶ který během několika měsíců vizitoval berlínské gymnázium a veřejně kázal;⁷ univerzita ve Frankfurtu nad Odrou byla rovněž podrobena personální výměně – luterští profesori byli nahrazeni kalvinisty. Vzhledem ke všem uskutečněným změnám nesl kalvinismus v Braniborsku punc „shora“ ustanoveného náboženství a do náboženské praxe poddaných příliš nepronikl. Jedním z příkladů odporu vůči nové konfesi kurfiřta byla agresivní reakce luteránů na likvidaci dřevěného krucifixu v berlínské katedrále a další projevy ikonoklasmu.⁸ Konflikt s novým vyznáním se však nevyhnul ani textové rovině konfesních sporů – konverze braniborského kurfiřta nepředstavovala jen otázku jeho individuálního rozhodnutí a vlivu na braniborské církevní poměry, mohla totiž zásadním způsobem narušit konfesní a mocensko-politickou rovnováhu ve Sváté říši římské národa německého. Se zřetelem k těmto okolnostem se vůči kurfiřtově konverzi vymezovali luteráni v ostatních říšských teritoriích, většinou se však jednalo o saské ortodoxní luterské teology.

V roce 1614 nechal Jan Zikmund vydat nařízení, které zakazovalo urážet jinověrce na kazatelnách a které zapovídalo zejména verbální útoky luterských kněží, kteří během bohoslužeb ostře napadali reformované.⁹ Toto nařízení bylo primárně určeno

4 Rudolf von THADDEN, *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger im 17. und 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der absolutistischen Staatsgesellschaft in Brandenburg-Preussen*, Berlin 1959, s. 12–13.

5 K roli dvorských kazatelů Matthias MEINHARDT – Ulrike GLEIXNER – Martin H. JUNG – Siegrid WESTPHAL (Hgg.), *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*, Wiesbaden 2014, s. 27–48.

6 Srov. <URL: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz79822.html>> [cit. 12. 2. 2020].

7 R. von THADDEN, *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger*, s. 71.

8 Bridget HEAL, *The Catholic Eye and the Protestant Ear: the Reformation as a Non-Visual Event?*, in: Peter Opitz (ed.), *The Myth of the Reformation*, Göttingen 2013, s. 321–355.

9 Nařízení vyšlo na několika místech poprvé v únoru 1614, tedy poměrně krátce po kurfiřtově konverzi. *Von Gottes gnaden/ Wir Johann Sigismundt/ Marggraf zu Brandenburg; Churfürsten von Brandenburg Ausschreiben/ wegen einer Reformation in Religions Sachen: Benebenst vier und zwanzig Artykel der Reformation/ sollen nachfolgenden Inhalts seyn; Erstlich Gedruckt zu Cölln an der Sprew/ Im Jahr nach Christi Geburt/ M. DC. XIV, [s. l.] [ca. 1614]. VD17 14:073771K; Auff sonderbahren befehll/ vnd anordnung Des Durchlauchtigsten [...] Herrn Johannis Sigismunds/ Marggraffens zu Brandenburg*

superintendentům, inspektorům a farářům a jeho účelem bylo eliminovat slovní výpady adresované kalvinistům, které podněcují rozepře a škodí církvi.¹⁰ V textu je upozorněno také na sváry mezi protestanty, kterým se papeženci vysmívají – postup proti „pomýleným“ ve víře však není zatracován, je však důležité k nim přistupovat s trpělivostí, jasnou myslí a přátelsky, nikoliv urážlivým způsobem. Kurfiřt si je vědom své povinnosti vrchnosti, jejímž úkolem je bránit obě desky Desatera (*custodia utriusque tabulae*); v tomto kontextu se explicitně hlásí k tzv. Augustaně variata, tedy pozměněnému Augsburskému vyznání, které bylo zveřejněno v roce 1540 a které se stalo rozbuškou mnohých sporů mezi luterány a reformovanými.

Zveřejnění a vydání kurfiřtova nařízení spustilo lavinu reakcí saských luterských teologů, kteří bránili svou pozici a čisté učení – z jejich pohledu byl kalvinismus náboženstvím, které zabraňovalo spáse lidských duší. Duchovní z pozice svého úřadu byli povinni hlásat čisté učení a zároveň kázat proti šíření falešné víry, která vede k věčnému zatracení. Konverze Jana Zikmunda měla v očích luterských teologů neblahý vliv na celou zemi – zejména saští teologové spojili své síly a začali ve svých polemických spisech útočit na braniborské kazatele a šířící se kalvinismus. Příkladem může být spis drážďanského dvorského kazatele Matyáše Hoë, který adresoval luteránům v Braniborsku, jež nabádal k pevnosti ve víře v době změněných konfesních poměrů, zároveň poukazoval na hlavní omyly a nedostatky kalvinismu.¹¹ Je zajímavé sledovat, že na proměnu konfesní situace na braniborském dvoře reagovali převážně teologové sousedního Saska (příkladem může být wittenberský profesor

[...] *Anderweit gedruckte Glaubens bekentnus/ der reformirten Evangelischen Kirchen in Deutschland, Franckfurt an der Oder 1614. VD17 23:287785W; Christlich Mandat Deß Churfürsten zu Brandenburg/ de non calumniando, [s. l.] 1614. VD17 23:238169U; Edict Deß Durchleuchtigsten/ Hochgebornen Fürsten und Herrn/ Herrn Johann Sigismundt, [s. l.] 1614. VD17 14:073765H.*

- 10 „vnd geben jhnen dabenebenst zuerkennen/ daß nicht allein zu jederzeit fromme vnd gottfurchtige Obrigkeit jedes ortes/ es jhrem Ampte/ eigentlich zustendig zusein erachtet/ dahin zusehen vnd zutrachten/ wie das vnnötige gezenck vnd disputiren auf den Cantzlen/ Sonderlich aber/ da man sich andere Kirchen/ inner vnd ausser Reichs/ denen sie jedoch zu/ Richtern niemals vorgesetzt/ mit herben/ scharffen/ bittern Worten/ ja auch wol mit allerhand anzüglichen zunamen vnd afterreden/ zugleich anzutasten/ zu tariren/ zu verketzern/ vnd auch gar zuverdammen/ thürstiglich vnderstehet/ vnd der Christlichen liebe zu wider annasset.“ *Von Gottes gnaden/ Wir Johann Sigismundt, nepag.*
- 11 Matthias HOË von Hoënegg, *D. Hoë/ Churfürstl. Sächs. Ober-Hoffpredigers zu Dreßden Unvermeidliche/ und umb Gottes Ehre willen trewhertzige Erinnerung/ An alle rechte Evangelische/ eyferige Lutherische Christen/ so zu Berlin/ unnd sonsten in der Chur und Marck Brandenburg sich auffhalten/ daß sie [...] sich mit dem Calvinischen hochschädlichen Seelengifft/ unnd der newlichst außgegangenen Stimpel Confession, auff keinerley weiß noch weg einnehmen lassen, Magdeburg 1614, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 124° 4 Helmst. (9). VD17 3:304087M; TÝŽ, *D. Hoë/ Churfürstl. Sächs. OberHofepredigers zu Dreßden/ Gar kurtzer/ aber Gründlicher/ deutlicher und unwiedertreiblicher Beweis/ Was von den genandten Calvinischen Lehrern und Sacramentirern/ für grawsame Gotteslesterliche und abscheuliche Reden und Puncten/ in XVII. fürnehmen HauptArtickel öffentlich fürgebracht/ und in ihren selbst eignen Büchern gelesen un[d] gefunden werden, Leipzig 1614. VD17 39:149549H.**

Leonhard Hutter, bývalý braniborský kazatel Simon Gedik, profesor Friedrich Wagner nebo již zmíněný drážďanský vrchní dvorský kazatel Matyáš Hoë z Hoëneggu), kteří utvářeli jakousi „sít“ vztahů a konexí – tito duchovní bedlivě pozorovali poměry v Braniborsku a reagovali na ně prostřednictvím svých kázání a polemických spisů, zároveň však četli a dobře znali svá díla a vzájemně se podporovali – důkazem může být řada explicitních odkazů na díla luterských „kolegů“ a přitakání jejich argumentaci.

Důvod pro horlivou snahu saských duchovních poukázat na nesprávnost braniborských konfesních poměrů po roce 1614 lze mj. odvodit z mocensko-politické a konfesní situace v Říši, kde se na přelomu 16. a 17. století vystupňovala polarizace mezi hlavními křesťanskými konfesemi. Na různých územích Svaté říše římské národa německého panovaly rozdílné konfesní podmínky. V mnoha ohledech ztrácelo luterství svou sílu – hovořit lze například o kurfiřtské Falci, kde reformovaní zastávali silnou pozici.¹² Ve druhé polovině 16. století poznamenalo Sasko několik významných konfesních konfliktů, které měly také politický dosah. V první řadě se jednalo o „pád“ filipismu v roce 1574 za vlády kurfiřta Augusta (1526–1586), dále potom o tzv. „kryptokalvinistickou“ vládu kurfiřta Kristiána I. V obou případech došlo k tomu, že se reformovaná víra začala šířit, a to často na úkor luteránů. Již za Lutherova života se v řadách luteránů objevily věroučné rozdíly,¹³ což začalo gradovat zejména po jeho smrti v roce 1546. V době tzv. interimové krize se vyostřily dogmatické spory mezi příznivci Filipa Melanchthona (1497–1560)¹⁴ a teology v okruhu Matyáše Flacia Illyrica (1520–1575)¹⁵ – tzv. gnezioluterány.¹⁶ Ačkoliv existovaly snahy o dialog mezi filipisty (je třeba rozlišovat mezi žáky v bezprostředním okruhu Melanchthona a tzv. filipisty, což byla pozdější generace narozená mezi lety 1520–1540, která byla ovlivněna Melanchthonovým učením)¹⁷ a gnezioluterány, mezi něž lze zařadit

12 Němečtí reformovaní se odlišovali od západoevropského kalvinismu; sami se neoznačovali jako „kalvinisté“, toto označení vnímali jako hanlivé. Eike WOLGAST, *Calvinismus und Reformiertum im Heiligen Römischen Reich*, in: Irene Dingel – Herman J. Selderhuis (Hgg.), *Calvin und Calvinismus. Europäische Perspektiven*, Göttingen 2011, s. 23–46; TÝŽ, *Reformierte Konfession und Politik im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Kurpfalz im Reformationszeitalter*, Heidelberg 1998.

13 Henning P. JÜRGENS, *Innerprotestantische Streitschriften in und über Schlesien von der Mitte des 16. bis ins 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Irene Dingel (Hgg.), *Die Reformierten in Schlesien*, s. 115–138, zde s. 116.

14 Srov. kolektivní monografii Irene DINGEL – Armin KOHNLE (Hgg.), *Philipp Melanchthon. Lehrer Deutschlands, Reformator Europas*, Leipzig 2011.

15 Srov. Irene DINGEL – Johannes HUND – Luka ILIĆ (Hgg.), *Matthias Flacius Illyricus. Biographische Kontexte, Theologische Wirkungen, Historische Rezeption*, Göttingen 2019.

16 Klaus GANZER – Bruno STEIMER (Hg.), *Lexikon der Reformationszeit*, Freiburg – Basel – Wien 2002, s. 288–290; Ernst KOCH, *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*, in: Heinz Schilling (Hg.), *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“*, Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1985, Gütersloh 1986, s. 60–78.

17 E. KOCH, *Der kursächsische Philippismus*, s. 60–78.

například frankfurtský reces, rozdílly se neustále prohlubovaly a zostřovaly.¹⁸ Od roku 1560 se falcký kurfiřt Fridrich III. čím dál více přikláněl ke kalvinismu a o tři roky později byl zveřejněn Heideberský katechismus.¹⁹ Centrum gnezoluterství představovala univerzita v Jeně a obzvláště ernestinské vévodství. Vzájemné spory vygradovaly převratem v roce 1574, kdy byli zásahem kurfiřta propuštěni ze svých funkcí univerzitní a dvorští zaměstnanci z řad filipistů, což znamenalo radikální obrat dosavadní saské politiky. Impulsů bylo několik: z těch bezprostředních se jednalo především o podezření, že filipisté usilují o převrat v Sasku. Tyto zvěsti podpořilo mj. prohlášení wittenberského profesora a lékaře Kašpara Peucera (1525–1602), že saský kurfiřt se v budoucnosti jistě přikloní k filipismu. Konec sedmdesátých let a osmdesátá léta 16. století byly dobou, kdy se ortodoxní luteráni snažili své učení „kodifikovat“ – stalo se tak v podobě Formule svornosti (1577) a Knihy svornosti (1580),²⁰ a to velkou zásluhou saských a württemberských teologů. Do Saska byl povolán luterský teolog Jakob Andreae (1528–1590), působící na univerzitě v Tübingenu, který se podílel na vizitacích škol a univerzit, sepsal církevní a univerzitní řády a dohlížel na pravověrnost učitelů a profesorů – teologové z Wittenbergu, Jeny a Lipska byli nuceni zříct se učení ovlivněného filipismem. Ve svém kázání ze dne 28. května 1579 legitimizoval Andreae postup saského kurfiřta, ospravedlňoval jeho zásah proti filipistům a silně kritizoval vliv učení Filipa Melanchthona na univerzitě ve Wittenbergu.²¹ Ani to však nedokázalo postup reformovaných úplně zastavit.²²

Krátká vláda saského kurfiřta Kristiána I. představuje z hlediska konfesních poměrů v Sasku velmi zajímavou kapitolu.²³ Kristián již od dětství tíhl ke kalvinismu, jeho vztah k němu nezměnil ani sňatek s dcerou braniborského kurfiřta Sofií – luteránkou.²⁴ Mimořádně silný vliv na mladého kurfiřta měl tajný rada a později kancléř Nikolaus Krell

-
- 18 Ulrike LUDWIG, *Zwischen Philippismus und orthodoxem Luthertum. Der kursächsische Reformprozess und das Melanchthonbild in Kursachsen in den Jahren 1576 bis 1580*, in: Irene Dingel – Armin Kohnle (Hgg.), *Philipp Melanchthon*, s. 99–114.
 - 19 E. KOCH, *Der kursächsische Philippismus*, s. 60–78.
 - 20 Ke Knize svornosti a Formulí svornosti srov. Martin WERNISCH (ed.), *Knihy svornosti. Symbolické, čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. Nové české znění podle standardní německo-latinské edice, s přihlédnutím k dosavadním převodům*, Praha 2006; Irene DINGEL (Hg.), *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Quellen und Materialien. Bd. 2. Konkordienformel*, Göttingen 2013; TÁŽ, *Integration und Abgrenzung. Das Bekenntnis als Ordnungselement in der Konfessionsbildung*, in: Irene Dingel – Armin Kohnle (Hgg.), *Gute Ordnung*, s. 11–30.
 - 21 U. LUDWIG, *Zwischen Philippismus und orthodoxem Luthertum*, s. 99–114; Sabine HOLTZ, *Theologie und Alltag. Lehre und Leben in den Predigten der Tübinger Theologen 1550–1750*, Tübingen 1993, s. 25n.
 - 22 Volker PRESS, *Außerhalb des Religionsfriedens? Das reformierte Bekenntnis im Reich bis 1648*, in: Günther Vogler (Hg.), *Wegscheiden der Reformation. Alternatives Denken vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Weimar 1994, s. 309–335.
 - 23 Karl CZOK (Hg.), *Geschichte Sachsens*, Weimar 1989, s. 235n.
 - 24 Karlheinz BLASCHKE, *Religion und Politik in Kursachsen 1586–1591*, in: Heinz Schilling (Hg.), *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland*, Gütersloh 1986, s. 79–97; Kenneth G. APPOLD,

(1551–1601), který usiloval o konfesní převrat ve prospěch kalvinismu. Kristián během své vlády decentralizoval zemskou církevní správu (místo horní konzistoře v Drážďanech ustanovil tři konzistoře – v Lipsku, Drážďanech a Wittenbergu),²⁵ snažil se zrušit exorcismus při křtu, zakázal urážení reformovaných z kazatelen a zrušil povinnost teologů podepsat Formuli svornosti. Proti těmto „novotám“ řada luterských teologů ostře protestovala. Situace se však změnila až po smrti Kristiána, kdy byl Krell zatčen a po deseti letech popraven. Nástupci Kristiána I. již razili kurz ortodoxního luterství, který potíral jakýkoliv náznak kalvinismu.

V tomto ovzduší „vyrostli“ a působili také saští luterští teologové, kteří ze svého dohlížitelského úřadu (*Wächteramt, Strafamt*) byli povinni hájit pravou víru a potírat stoupence jiného učení a praktiky, které z jejich pohledu nevedou ke spáse, ale k věčnému zatracení. Jejich úloha „dohlížitelů“ na konfesní poměry byla v úřadu duchovních stěžejní a byla zároveň jeho smyslem – jakoukoliv odchylku od pravé a čisté víry bylo nutné odstranit. Boj, který luterští faráři sváděli s falešným učením, se však realizoval především v textové rovině, ostatní mocenské prostředky prosazení a obrany pravé víry náležely vrchnosti. Pohled do německých digitálních databází,²⁶ které evidují raně novověké tisky, odhaluje velké množství kázání, polemických spisů a nábožensky vzdělavatelné literatury (*Erbauungsliteratur*), jejichž prostřednictvím duchovní prezentovali čisté učení a vymezovali se vůči stoupencům jiných vyznání. Zapojení saských teologů do polemického boje, který sváděli s braniborskými kalvínskými duchovními, svědčí o tom, že obhajoba pravé víry nebyla omezena teritoriálními hranicemi. Konverze braniborského kurfiřta vyvolala velký rozruch nejen v samotném Braniborsku, ale také v ostatních luterských zemích, především v Sasku.

Tématu konverze byla věnována poměrně velká pozornost zejména v posledních letech,²⁷ badatelé se zejména v minulosti často soustředili na rozbor a systematizaci politických

Orthodoxie als Konsensbildung. Das theologische Disputationswesen an der Universität Wittenberg zwischen 1570 und 1710, Tübingen 2004.

25 Tamtéž, s. 79–97.

26 www.vd16.de; www.vd17.de.

27 K raně novověké konverzi srov. Ute LOTZ-HEUMANN – Jan-Friedrich MISSFELDER – Matthias POHLIG (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2007; U. LOTZ-HEUMANN – J.-F. MISSFELDER – M. POHLIG, *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit. Systematische Fragestellungen*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 11–32; Jörg DEVENTER, *Konversion und Konvertiten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Stand und Perspektiven der Forschung*, *Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 2, 2005, s. 257–270; TÝŽ, *Konversionen zwischen christlichen Konfessionen im frühneuzeitlichen Europa*, *Wiener Zeitschrift für Geschichte der Neuzeit* 7, 2007, s. 8–24; TÝŽ, „Zu Rom übergehen“. *Konversion als Entscheidungshandlung und Handlungsstrategie. Ein Versuch*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien 2007,

nebo „vnitřních“ motivů konverze,²⁸ ve většině případů se jednalo o konverze protestantů k římskokatolické církvi, která se po tridentském koncilu zaměřila na cílené získávání protestantů „na svou stranu“.²⁹ Z tohoto důvodu je v odborné literatuře doba 17. století často označována jako „věk konverzí“.³⁰ Méně často je však zkoumána argumentace nábožensky vzdělavatelých spisů a textová a mediální reprezentace konverze³¹ – v německé

-
- s. 168–180; Kaspar von GREYERZ – Manfred JAKUBOWSKI-TIESSSEN – Thomas KAUFMANN – Hartmut LEHMANN (Hgg.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*, Heidelberg 2003; Ira KATZNELSON – Miri RUBIN (eds.), *Religious conversion: history, experience and meaning*, Farnham 2014; Ute MENNECKE-HAUSTEIN, *Die Konversion des Friedrich Staphylus (1512–1564) zum Katholizismus, eine conversio?*, in: Friedrich Niewöhner – Fidel Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999, s. 71–84; F. NIEWÖHNER – F. RÄDLE (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999; Johannes SCHILLING, „Konversionen“ in der frühen Reformationszeit, in: F. Niewöhner – F. Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999, s. 43–57; Kim SIEBENHÜNER, *Glaubenswechsel in der Frühen Neuzeit. Chancen und Tendenzen einer historischen Konversionsforschung*, Zeitschrift für Historische Forschung 34, 2007, s. 243–272; Thomas WINKELBAUER, *Konfession und Konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, Český časopis historický 98, 2000, s. 476–541; TÝŽ, *Konvertita*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 275–296.
- 28 Frauke Volkland se zaměřila na každodennost konvertitů žijících ve švýcarském městě Bischofszell, srov. Frauke VOLKLAND, *Konfession und Selbstverständnis. Reformierte Rituale in der gemischtkonfessionellen Kleinstadt Bischofszell im 17. Jahrhundert*, Göttingen 2005.
- 29 Badatelé věnující se tématu konverze ji často systematizovali dle toho, zda za ní stály politicko-mocenské nebo nábožensko-teologické motivy (často se však tyto důvody směšovaly); Eric-Oliver Mader dělí konverzi na aktivní, která vzešla z iniciativy konvertity, a pasivní, která je konvertitovi vnucena. Eric-Oliver MADER, *Die Konversion Wolfgang Wilhelms von Pfalz-Neuburg. Zur Rolle von politischem und religiös-theologischem Denken für seinen Übertritt zum Katholizismus*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 107–146; TÝŽ, *Conversion Concepts in Early Modern Germany. Protestant and Catholic*, in: David M. Luecke – Jared Poley – Daniel C. Ryan – David Warren Sabean (eds.), *Conversion and the Politics of Religion in Early Modern Germany*, New York 2012, s. 31–48; TÝŽ, *Fürstenkonversionen zum Katholizismus in Mitteleuropa im 17. Jahrhundert. Ein systematischer Ansatz in fallorientierter Perspektive*, Zeitschrift für Historische Forschung 34, 2007, s. 403–440; Hans SCHMIDT, *Konversion und Säkularisation als politische Waffe am Ausgang des konfessionellen Zeitalters. Neue Quelle zur Politik des Herzogs Ernst August von Hannover am Vorabend des Friedens von Nymwegen*, Francia 5, 1997, s. 183–230; Markus VÖLKEL, *Individuelle Konversion und die Rolle der „Famiglia“*. Lukas Holsteinus (1596–1661) und die deutschen Konvertiten im Umkreis der Kurie, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 67, 1987, s. 221–281; Jürgen STILLIG, *Konversion, Karriere und Elitenkultur. Profile kirchlicher Konvertitenfürsorge: Ludolf Lencke und Barthold Nihus*, in: F. Niewöhner – F. Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, s. 85–132.
- 30 Ute Mennecke-Haustein to nazvala „das eigentliche Zeitalter der Konversionen zum Katholizismus“. Srov. Dieter BREUER, *Konversionen im konfessionellen Zeitalter*, in: F. Niewöhner – F. Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, s. 59–69; J. DEVENTER, *Konversion und Konvertiten*, 257–270.
- 31 Petr MAŤA, *Von der Selbstapologie zur Apologie der Gegenreformation: Konversion und Glaubensvorstellungen des Oberstkanzlers Wilhelm Slawata (1572–1652)*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder

historiografii lze jmenovat zejména práce badatelky Heike Bock³² a badatelů Kaie Bremera³³ nebo Alexandra Schunky.³⁴ Právě důvody jednotlivých konverzí však navzdory zevrubnému pátrání zůstávají badatelům většinou skryty, je možné se však zaměřit na to, jakým způsobem byla konverze prezentována v raně novověkých textech, jakým způsobem byla představována v různém kontextu, konfesním a komunikačním prostředí – jako jeden z typů pramenů pro takovou analýzu mohou posloužit teologické polemické spisy, které byly v protestantském prostředí často psány německy³⁵ a byly určeny především učencům

– M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 287–322; Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Konverze v luteránském pohřebním kázání z Magdeburku. Obrácení kanovníka Albrechta Krachta v pohřebním kázání Siegfrieda Sacca z roku 1569 a mediální prezentace konfese*, in: Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek (ed.), *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*, Olomouc 2014, s. 267–288; Marie RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík: příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku*, Pelhřimov 2016.

- 32 Heike BOCK, *Konversionen und Säkularisierungen? Untersuchungen zum Wandel konfessioneller Repräsentation in frühneuzeitlichen Zürich*, in: Matthias Pohlig (Hg.), *Säkularisierungen in der Frühen Neuzeit. Methodische Probleme und empirische Fallstudien*, Berlin 2008, s. 159–199; TÁŽ, *Konversion: Motive, Argumente und Normen. Zur Selbstdarstellung von Proselyten in Züricher Bittschriften des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Thomas Kaufmann – Anselm Schubert – Kaspar von Greyerz (Hgg.), *Frühneuzeitliche Konfessionskulturen*, Gütersloh 2008, s. 153–174; dále srov. k polemické literatuře: Helga SCHNABEL, *Die Bedeutung literarischer Quellen für das Forschungsfeld der Konfessionsbildung*, *Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur. Gegenreformation und Literatur* 8, 1979, s. 3–12; Georg BRAUNGART, *Zur Rhetorik der Polemik in der Frühen Neuzeit*, in: Franz Bosbach (Hg.), *Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1992, s. 1–22.
- 33 Kai BREMER, *Conversus, confirma fratres tuos. Zum „Ich“ in Konversionsberichten in den ersten Jahrzehnten nach der Reformation*, *Zeitenblicke* 1, 2002. Dostupné online: <URL: <http://www.zeitenblicke.de/2002/02/bremer/english.html>> [cit. 25. 2. 2020]; TÝŽ, *Konversionalisierung oder Konfessionalisierung? Bekehrung, Bekenntnis und das Politische in der Frühen Neuzeit*, in: Herbert Jaumann (Hg.), *Diskurse der Gelehrtenkultur in der Frühen Neuzeit. Ein Handbuch*, Berlin 2011, s. 369–408; TÝŽ, *Religionsstreitigkeiten. Volkssprachliche Kontroversen zwischen altgläubigen und evangelischen Theologen im 16. Jahrhundert*, Tübingen 2005.
- 34 Alexander SCHUNKA, *Constantia im Martyrium. Zur Exilliteratur des 17. Jahrhunderts zwischen Humanismus und Barock*, in: T. Kaufmann – A. Schubert – K. von Greyerz (Hg.), *Frühneuzeitliche Konfessionskulturen*, s. 175–200; TÝŽ, *Gäste, die bleiben. Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, Münster 2006; TÝŽ, *Exulanten in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 27, 2003, s. 17–36; TÝŽ, *Konfessionelle Liminalität. Kryptokatholiken im lutherischen Territorialstaat des 17. Jahrhunderts*, in: Joachim Bahlcke – Rainer Bendel (Hgg.), *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 113–131; TÝŽ, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten im mitteldeutschen Raum im 17. Jahrhundert*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 491–516.
- 35 Učenci, a to zejména v katolickém prostředí, se často museli učit využívat rodný jazyk v kontroverzních spisech. Například pro humanistu Johanna Cochlaea představovala němčina v polemické literatuře velkou výzvu, jeho jazyk byl těžkopádný. K. BREMER, *Religionsstreitigkeiten*, s. 40–41, 44–45; Salomon Finck ve druhém díle svého spisu uvádí, že vydáním textu nesleduje vlastní slávu a záměrně ho píše v jednoduchém jazyce: „Dieweil ich aber nicht meinen ruhm/ sondern durch Gottes Gnade/ deiner Seelen

a teologům – z této sociální skupiny se většinou autoři polemik také etablovali. Polemické texty mají zpravidla delší rozsah než tištěná kázání, zároveň se dá předpokládat užší okruh recipientů³⁶ – u tištěných kázání lze předpokládat, že zazněla také v ústní podobě, a tedy se dostávala i k posluchačům, kteří kázání v tištěné formě nečetli, zatímco polemické spisy vycházely pouze tiskem.

Po konverzi braniborského kurfiřta došlo k personální výměně důležitých dvorských úřadů, a to včetně úřadu berlínského dvorského kazatele, ve kterém dosavadního luterského kazatele Simona Gedika (1551–1631) nahradil kalvinista Salomon Finck (1565–1629), někdejší luterský kazatel, který později konvertoval ke kalvinismu. Gedik byl záhy převelen do Míšně, kde se ujal pozice superintendenta, později se uplatnil ve stejném úřadu v Merseburgu, kde v roce 1631 zemřel. Finck takřka ihned po svém nástupu do prestižní funkce dvorského kazatele publikoval v roce 1614 první část dvoudílného spisu *SacramentSpiegel*, který vyvolal ze strany saských luteránů bouřlivou polemickou odezvu.³⁷ Titulní strana spisu odhaluje motivaci autora – obranu Božího slova – a také poukazuje na znehodnocení učení o svátosti eucharistie ze strany luteránů. Druhý díl byl vydán o rok později ve Frankfurtu nad Odrou; autor se v něm koncentruje na zevrubné pojednání o Večeři Páně a lámání chleba během přijímání.

Oba spisy vyvolaly reakci několika saských luterských teologů. Jedním z nich byl ortodoxní luterský duchovní Leonhard Hutter (1563–1616), který od roku 1596 působil na univerzitě ve Wittenbergu, dále bývalý berlínský dvorský kazatel Simon Gedik a také Friedrich Wagner (1586–1620), který byl spisovatelsky aktivní zejména v letech 1612–1617 a působil v Královci jako profesor dějin a historik – v Královci se také údajně osobně seznámil se Salomonem Finckem. Společným jmenovatelem těchto publikovaných spisů jsou: doba jejich prvního vydání těsně po konverzi braniborského kurfiřta (1614–1616), luterská

Nutz/ vnnd deines Gewissens/ vorsicherung suche/ Als habe ich auch in dieser Schrifft/ mich keiner hohen wort/ oder zierligkeit beflissen/ sondern in einem einfeltigen Gespräche/ dir auffs aller sanfftmütigste/ die Warheit vor Augen stellen wollen.“ Salomon FINCK, *SacramentSpiegels* [...] *Theil: Darinnen zu sehen/ wie die alten Schmeißvögel/ nach der Apostelzeit/ das Sacrament des Abendmals/ mit Aberglauben und Menschentandt besudelt/ vnnd solches ohne einigen grundt Göttliches Worts biß auff den heutigen Tagk vortheidigen/ Inn Druck verfertigt Durch Salomon Finck/ Churf. Brandenburgischen Hoffpredigern, Franckfurt an der Oder 1615, předmluva, fol. AV^r. VD17 1:081687A.*

36 K. BREMER, *Religionsstreitigkeiten*, s. 6n.

37 Salomon FINCK, *SacramentSpiegels* [...] *Theil: Darinnen zu sehen/ wie die alten Schmeißvögel/ nach der Apostelzeit/ das Sacrament des Abendmals/ mit Aberglauben und Menschentandt besudelt/ vnnd solches ohne einigen grundt Göttliches Worts biß auff den heutigen Tagk vortheidigen/ Inn Druck verfertigt Durch Salomon Finck/ Churf. Brandenburgischen Hoffpredigern*, Berlin 1614. VD17 1:081692U; TÝŽ, *SacramentSpiegels* [...] *Theil: Darinnen zu sehen/ wie die alten Schmeißvögel/ nach der Apostelzeit/ das Sacrament des Abendmals/ mit Aberglauben und Menschentandt besudelt*; srov. Lothar NOACK – Jürgen SPLETT (Hgg.), *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Mark Brandenburg mit Berlin-Cölln 1506–1640*, Berlin 2009, s. 86.

konfese autorů, jejich univerzitní vzdělání, a především snaha vyvrátit spis Salomona Fincka. Na tomto místě se nabízí položit si několik otázek a přiblížit si tak texty saských luteránů reagujících na změnu konfesních poměrů po konverzi Jana Zikmunda a jejich schopnost „vypořádat se“ se situací v sousedním Braniborsku prostřednictvím polemik:

1. Jakým způsobem reagovali uvedení saští teologové na Finckův spis a jaká témata se v polemických spisech otvírala?

2. Jaká je struktura a obsahová výstavba těchto spisů? Jakou užívali autoři argumentaci a jakým způsobem oslovovali protivníka, vůči jehož víře se vymezovali? Je možné v tomto případě uvažovat o snaze domluvit se s protivníkem nebo dokonce o konsenzu? Bylo úmyslem luterských duchovních přimět berlínského dvorského kazatele ke konverzi k luterské víře?

3. Jakým způsobem se luterští teologové vyrovnávali s konverzí braniborského kurfiřta, a to především v souladu s luterským konceptem „poslušnosti k vrchnosti“? Je ve spisech patrné nějaké napětí mezi konverzí zeměpána, kterou alespoň do jisté míry následovala změna konfesních poměrů, a povinností poddaných poslouchat a ctít ho jako řádně ustanovenou vrchnost?

Salomon Finck a jeho spis *SacramentSpiegel*

První díl polemiky Salomona Fincka je přehledně rozdělen do sedmi kapitol (1. o oltářích a oděvech, 2. o konsekraci a požehnání, 3. o hostiích a Večeři Páně, 4. o lámání chleba, 5. o rozdělení a přijímání chleba, 6. o obrazech na oltářích, 7. o klekání a uctívání Krista), které zároveň představují hlavní body konfesního sváru mezi luterskými a reformovanými teology. Celý text je koncipován jako dialog mezi Eusebiem, který v textu plní funkci reprezentanta luterské víry, a Ireneem, který je kalvinistou a odpovídá na Eusebiovy dotazy, argumentuje a také jeho názory vyvrací. Hlavním tématem, které tvoří páteř obou dílů spisů, je svátost eucharistie, zejména rozpor mezi luterskou vírou v reálnou přítomnost Krista v eucharistii, kterou reformovaní popírají.³⁸ Ireneus označuje luterské pojetí jako „papeženeckou báchorku“³⁹ a neustále zdůrazňuje nutnost očistit křesťanství

38 „Vnd ist nãrrisch/ das du so hefftig wieder solche Geistliche niessung streitest/ dieweil dein Scribent selber in seiner Bekendtnuß setzet/ das die Geistliche niessung des Leibes vnnd Bluts Christi im Abendmahl hoch nötig sey/ Dagegen aber die mündtliche niessung wol schädlichen sein könne/ fol. 2.“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 33.

39 „Item, Sie müssen auch ferner bekennen/ das jhre argumenta, damit sie jhre hostien vnd andere Papistischen geticht vnd Ceremonien verteidigen/ keinen grundt vnd keinen bestandt haben/ Wiederstreben aber dennoch dem heiligen Geist/ auß rechter Teufflicher hoffart nichts mehr einwendende/ alß das sie sprechen/ sie sind bey jhrer alten gewonheit nunmehr alt worden/ vnnd wolten sich den schimpff nicht thun/ daz sie allererst jhre gewohnte arth ablegen solten.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

od všech lidských „přídavků“. Stejně tak popírá význam a důležitost oltářů pro církevní praxi – hlavním argumentem, který zavrhuje tento zvyk, je tvrzení, že v Písmu nelze nalézt o takovém oltáři zmínku a poukazuje na to, že oltáře staví pouze „papeženci“ a pohané.⁴⁰ Ireneus odmítá užívání kněžských ornátů a hořící svíce, které označuje jako „papistické relikvie“.⁴¹ Stejně tak obrazy vnímá jako relikvii pověr a falešné zbožnosti⁴² a odmítá je jako zbytečné – zároveň neguje jejich názornou funkci, je nutné totiž si Boží činy připomínat, nikoliv je ztvárňovat: „*Wie kanstu verneinen/ das mit den Bildern/ nicht superstition vnnd falsche andacht inn die hertzen deiner Zuhörer/ geführt sey/ Drumb sihestu ja wol/ das es viel sicherer ist/ solche dinge abschaffen als bawen/ Denn Gott wil seine Ehre/ keinem Holtze oder Götzen geben.*“⁴³

Autor spisu věnuje značný prostor popisu správného způsobu lámání chleba a jeho rozdělení věřícím. Jeho cílem je během přijímání co nejvěrněji imitovat průběh Kristovy Poslední večeře – zejména ve druhém díle spisu tuto problematiku obšírně a rozvláčně analyzuje a spojuje s tím ostrou kritiku užívání hostií, které bylo v luterské bohoslužebné praxi obvyklé.⁴⁴ Ireneus uvádí tři argumenty namířené proti hostiím: 1. Kristus ustanovil

40 „*Also sihestu/ das solche hohe Taffeln/ vnd gebilderte Gebewde/ welche den Altaren Gottes im Alten Testament im geringsten nicht ehlich sind/ in primo gradu, bey den Heyden todten gedechtnuß gewesen: in secundo gradu, zu Missen vnd Sacramentshäuselein Altaren gemachet: in quarto gradu, aus dem Pabsthumb auff vnseren Kirchen geerbet: Vnd werden von dir/ meines erachtens/ wegen jhres Vaters/ Großvaters vnd Eltervaters/ von denen sie auff dich geerbet/ so hoch vertheidiget.*“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 55; „*Deine vnechte TischAltar aber/ seindt GötzenPyramides, welche durchaus zu nichts nütze werden/ vnd keinen einigen rechten gebrauch haben/ dieweil sie nicht von Gott geordnet/ sondern von jhrem ersten Vater ins vierdte Gliedt aus Heydnischem Abgöttischem Stam gezeuget vn[d] geboren sind/ darum[b] ists närrisch/ das du die gantze Kirchs wegwerffen wolt/ wenn man dir deinen Tischaltar wegnehmen solte.*“ Tamtéž, s. 58.

41 „*Reliquiae Papisticae*“, tamtéž, s. 59. Téma oltářů a obrazů a jejich užití v církevní praxi podléhalo kritice ze strany reformovaných, kteří jejich užívání vnímali jako „papeženecký přežitek“. V roce 1597 publikoval luterský kněz Simon Gedik spis *Von Bildern und Altarn*, ve kterém obhajoval důležitost obrazů pro luterskou zbožnost – obrazy mají funkci připomenutí události a její znázornění může podpořit zbožnost věřících. Obrazy však slouží pouze jako názorná pomůcka, nikoliv jako předmět uctívání nebo zývání, což by bylo modlářské. Gedik argumentuje, že v Písmu svatém nelze narazit na výslovný zákaz obrazů Ježíšem Kristem. Obrazy jsou tedy vnímány jako adiafora (*Mittelding*), jsou užitečné pro zapamatování biblických příběhů a zároveň pomáhají lépe si uvědomit Kristovo utrpení a smrt. Terčem kritiky se stávají obrazoborecká hnutí, ke kterým v reformovaném prostředí docházelo. Simon GEDIK, *Von Bildern und Altarn/ Jn den Euangelischen Kirchen Augspurgischer Confession*, Magdeburg 1597, fol. F2^v–K3^r. VD16 G 661.

42 „*Meinestu wol/ das deine höltzerne Götzen vnd Bilder/ höher zu achten sein/ als jene Ehrne Schlange/ oder das du dem mißbrauch der Bilder besser wehren könntest/ alß der hochlöbliche König Hiskia.*“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 80–81.

43 Tamtéž, s. 78.

44 „*Dann es ist vnwidersprechlichen war/ das die runden Hostien ein frembdes joch vnnd frembdes getichte sind/ welche nicht von Christo erfunden/ oder zu ertichten befohlen/ sondern von vnwürdigen vntüchtigen Menschen dem Sacrament des Herren Christi auffgedrungen/ vnd die Kirchen damit bekleckt [!] [befleckt – pozn. aut.] worden.*“ s. FINCK, *SacramentSpiegels II*, s. 16.

eucharistii pouze pro útěchu duše, 2. hostie jsou „papeženeckého“ původu, 3. nelze pro ně nalézt podklad v Písmu svatém.⁴⁵ Jako náhradu za „kulatou hostii“ navrhuje podávat při přijímání chléb,⁴⁶ který má být dle vzoru Krista podáván knězem do rukou, nikoliv přímo do úst věřících.⁴⁷

Stěžejním argumentem, který slouží jako opora pro zavržení některých luterských zvyklostí, je kladení důrazu na to, co ustanovil Kristus, nikoliv lidé – každou odchylku od Písma svatého vnímá autor spisu jako „papeženecký“ zvyk, který se uchoval v luterské církvi a který je třeba vymýtit.⁴⁸ Vzhledem k jejich víře v reálnou přítomnost Kristova těla a krve v eucharistii podezírá luterány z uctívání předmětů (modlářství), zejména pak eucharistie. Obě části spisu jsou teologickým dílem, Finck se v nich politickým záležitostí nevěnuje; spis, který byl vydán krátce po jeho nástupu do pozice dvorského kazatele, lze vnímat jako obhajobu kalvinismu a zároveň kurfiřtovy konverze. Kalvínskou věrouku tedy legitimizuje, obhajuje její správnost a zároveň odmítá řadu luterských praktik, které klasifikuje jako „papeženecké přežitky“. Zajímavá je pasáž, ve které Eusebius namítá, že někteří věřící jsou v srdci „reformovaní“, ale přesto přijímají hostie, aby nevyšla najevo jejich pravá víra a vyhnuli se tak pronásledování a sporům.⁴⁹ Na to Ireneus odpovídá, že kdo tak činí z nevědomosti, tomu bude odpuštěno; zároveň však varuje před vědomým zapíráním vlastní víry a pokrytectvím: „Also verleugnestu auch Christum/ wenn du inn deinem hertzen reformiret bist/ aber deine Glaubensbekentnüß/ mit den Papistischen Hostien/ Leuten zu gefallen verdeckest/ das man auch meinet/ du kennest des Menschen nicht/ Sondern helt dich für einen guten Flacianer. Aber Christus spricht/ wer mich verleugnet für der Welt/ den wil ich verleugnen für meinem Himlischen Vater.“⁵⁰ V závěru druhého dílu spisu Eusebius uvádí, že by bylo dobré najít společnou řeč a předejít tak věroučným sporům, čemuž Ireneus přitakává, avšak dodává, že on staví na Kristovu slovu, zatímco stoupenci jiného učení se přiklánějí k papežským mším a monstrancím, což ale narušuje Boží řád – pro možnost konsenzu stanovuje podmínku, aby luteráni uznali správnost kalvínské věrouky.⁵¹

45 Tamtéž, s. 6–7.

46 Tamtéž, s. 12, 20, 27.

47 Tamtéž, s. 33–34.

48 „Eben das gleube ich/ vnd darumb achte ich auch sein Creutztragen für den Leichen/ seine Liechte neben den Leichen/ sampt seiner Procession da sie die Hämbder vber den Rock gezogen/ seine Missa oder Monstrantzen Erbhostien/ sein klingeln mit den Missaglöcklein vnter der Consecration etc. welchs alles von Menschen ertichtet ist/ für ein solches ding/ welchs durchaus nicht nötig ist zur Seligkeit/ Dahero dachte ich auch alle die jenigen für Narren/ welche dafür so hoch streiten/ alß obs zur Seligkeit nötig were/ denn der HErr spricht/ Vergeblich dienen sie mir mit Menschensatzung.“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 87–88.

49 Tamtéž, 64.

50 Tamtéž, s. 65.

51 S. FINCK, *SacramentSpiegels II*, s. 65an.

Simon Gedik a jeho spis *Abfertigung Der Sacramentirischen Bespiegelung*:

Simon Gedik⁵² působil jako dvorský kazatel v Berlíně mezi lety 1598–1614, tedy až do doby konverze Jana Zikmunda; poté byl v této profesi nahrazen Salomonem Finckem. Pravděpodobně tedy neudiví, že brzy po vydání Finckova spisu *SacramentSpiegel* zareagoval odpovědí – kromě obrany čistého luterského učení mohl být jeho počín motivován také osobními důvody, když byl z prestižní funkce v Berlíně převelen na místo superintendenta do Míšně. Text *Abfertigung Der Sacramentirischen Bespiegelung*⁵³ dedikuje obyvatelům obou důležitých braniborských rezidenčních měst, tedy Berlína a Kolína nad Sprévou, sepsal ho až během svého míšeňského pobytu v roce 1614, tiskem byl vydán v Lipsku o rok později. Tento spis ovšem nebyl jedinou kontroverzí namířenou proti kalvinismu, téhož roku vydal obsáhlou polemiku *Calviniana Religio Oder Calvinisterey*,⁵⁴ ve kterém obhajuje čisté luterství a neguje kalvinismus. Kvantitativní nárůst jeho anti-kalvinistických spisů lze logicky odvodit především z konfesního obratu braniborského kurfiřta a obavy z expanze kalvinismu.

Hned v úvodu komparuje Salomona Fincka s Ecebolem, tedy konstantinopolským teologem, který byl konvertitou.⁵⁵ Důvodem pro toto srovnání je obvinění Fincka z jeho několikerých konverzí a rekonverzí – stručně uvádí některé mezníky Finckova života, kdy působil jako kazatel ve špitále v Královci, což se změnilo poté, kdy si všiml, že braniborský dvůr tenduje ke kalvinismu, z tohoto důvodu také konvertoval,⁵⁶ nicméně později, konkrétně 12. března 1613, přednesl modlitbu namířenou proti kalvinismu⁵⁷ a v průběhu svého

52 Srov. k jeho osobnosti hesla v internetových databázích: <URL: <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01876977>> [cit. 13. 2. 2020]; <URL: https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Gedicke_1271/> [cit. 13. 2. 2020]; <URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd123435277.html#indexcontent>> [cit. 13. 2. 2020]; <URL: <https://leibniz.uni-goettingen.de/persons/view/41150>> [cit. 13. 2. 2020].

53 Simon GEDIK, *Abfertigung/ Der Sacramentirischen Bespiegelung/ So unter den Namen Salomo Fincken/ Calvinischen Eceboli am Brandenburgischen Hof/ newlicher zeit in offenem Patent gedruckt und außgesprengt worden: Darauf Sonnenklar zu sehen/ was für Grewel der Verwüstung hinder der Calvinischen Reformation stecke*, Leipzig 1615. VD17 23:281678F.

54 Simon GEDIK, *Calviniana Religio Oder Calvinisterey/ So fälschlich die Reformierte Religion genennet wird: Kurtzer Außzug und Bericht/ nach den fürnembsten Hauptpunten Christlicher Lehre und Ceremonien*, Leipzig 1615. VD17 1:081757M.

55 Nazývá Fincka jako „Wetterhahn“, tedy korouhev, což odkazuje na opakované změny jeho víry. s. GEDIK, *Abfertigung/ Der Sacramentirischen Bespiegelung*, s. 1–2.

56 „Denn er zu Königsberg in Preussen/ noch newlich ein Lutherischer Spitalprediger gewesen/ Nu aber/ nach dem er gemerckt/ daß der Wind zu Hofe außm Calvinischen Loche gehet/ ist er ein abtrünniger Calvinischer Priester worden.“ Tamtéž, s. 3.

57 Tamtéž, s. 3–4.

života neustále měnil víru. Permanentní zpochybňování Finckovy důvěryhodnosti⁵⁸ je dokládáno tvrzeními o jeho nestálosti ve víře a také poukázováním na to, že konvertoval nikoliv z opravdové víry, ale motivovala ho vidina výhod v profesní oblasti.

Gedik vyčítá Finckovi, že v jeho spise haní luterské pojetí svátosti eucharistie – v tomto kontextu upozorňuje na knihy teologa Leonharda Huttera, které vydal proti Finckovi, stejně tak zmiňuje dílo kazatele Matyáše Hoë namířené proti kalvinismu, který se šířil v Braniborsku.⁵⁹ Autor stručně zmiňuje obsah spisů svého protivníka, shrnuje ho do šesti bodů,⁶⁰ jeho tvrzení následovně vyvrací. Ačkoliv se jedná o teologický spis, v mnohých ohledech nezachází Gedik ve svých argumentech do hloubky a často odkazuje na vysvětlení v obsáhlých spisech Leonharda Huttera; v poměrně velké míře užívá hrubé výrazy a vulgarismy, kterými Fincka opakovaně tituluje.⁶¹

V první části textu odmítá autor Finckovo pojetí svátosti eucharistie a hájí reálnou přítomnost Kristova těla a krve, velký prostor věnuje zejména apologii hostií, které vnímá jako opravdové chleby, při jejichž přípravě je použita pouze mouka a voda, jsou tedy připravovány bez kvasu.⁶² Hostie chápe nikoliv jako produkt „*papeženectví*“, ale staré křesťanské církve, která je využívala během bohoslužeb. Obhajoba veškerých luterských zvyklostí a tradic je odvozena z údajného zavedení a ustanovení Kristem, Gedik se zároveň vymezuje vůči Finckovu nařčení z toho, že by luteráni měli něco společného s papisty:

„*Mit dem Bápstischen Grewel der Anbetung des Sacraments/ so vns Fincke allhie zumisset/ haben wir weniger denn nichts zu schaffen. Den[n] wir lehren nicht keine leibliche/ raumliche einschliessung vnd verbergung des Leibs Christi ins Brodt/ daraus gemeldter grewel nothwendig erfolget. Die Papisten fallen nieder für dem Brodt/ welches sie falschlich für den Leib Christi halten/ vnd beten dasselbig an.*“⁶³

V poslední části spisu, tedy v šestém bodu, se Gedik stručně vyjadřuje k dalším věroučným sporům mezi luterány a kalvinisty, zejména k učení o predestinaci, dle kterého Bůh na počátku stvoření určil, kteří lidé budou spaseni a kteří zatraceni. To však Gedik vnímá jako upírání přístupu k Boží milosti a zásluhám Kristovy oběti, která byla vykonána

58 Gedik uvádí slova, která údajně Finck pronesl: „*Weil ich bey den Lutheranern gewesen/ bin ich sechs mal mit jhnen zum Sacrament gangen/ Ich habe aber doch wol gewust/ daß ich den Leid Christi nicht realiter empfangen/ Sondern habe darbey gegleubet/ was vnsere (die Calvinische) Religion mit sich bringet. Seyn das nicht profunditates Satanae, die dieser Vogel ausgegöcket?*“ Tamtéž, s. 6.

59 Tamtéž, s. 8.

60 V těchto bodech rozebírá: 1. reálnou přítomnost Krista v eucharistii, 2. a 3. obhajobu kulatých hostií, 4. způsob vysluhování svátosti eucharistie, 5. opět se vrací k tématu reálné přítomnosti a přijímání, 6. v tomto bodě se vyjadřuje zejména k predestinaci, Boží všemohoucnosti, prvotnímu hříchu a křtu.

61 Například: „*daß Finck vnd seine Sodalen vom Teuffel sind.*“ Tamtéž, s. 42.

62 Tamtéž, s. 15.

63 Tamtéž, s. 41.

za každého člověka.⁶⁴ Luterský kněz obviňuje reformované, že znehodnocují Boží slovo a přirovnává jejich učení o svaté Trojici k židovské, ariánské nebo „turecké“ víře.⁶⁵ Kritice podrobuje také tvrzení, že Bůh podnítil Adama a Evu, aby zhřešili – prvotní hřích byl tedy údajně aktem Boží vůle – tato teze spolu s „popřením“ Boží všemohoucnosti se stává terčem Gedikových verbálních útoků – neváhá reformované obvinít z toho, že z Boha dělají zlosyna a krutého a tyranského Boha.⁶⁶ Knězova nesmiřitelnost, kritika a vysmívání se kalvínské věrouce je podpořena poměrně stručnými argumenty a dílo je ukončeno slovy: „*Wer wider Christum ist/ der ist vom Teuffel. Die Calvinisten sind wider Christum in erzehlten Artickeln. Derhalben sind sie vom Teuffel.*“⁶⁷

Leonhard Hutter a jeho spis *Calvinista Aulico-Politicus Alter*

Důvod sepsání spisu *Calvinista Aulico-Politicus Alter*⁶⁸ wittenberského doktora teologie je představen již na titulní straně: „*Allen Eiffrigen Lutheranern zu bestendigem Vnterricht/ den mutwillig irrender aber/ zum Zeugniß wider Sie/ gestellt.*“⁶⁹ Ačkoliv se jedná o polemický text, který útočí na kalvínskou věrouku, jeho posláním je poskytnout „horlivým“ luteránům informace, které jim pomohou rozlišit správnou a nesprávnou cestu, zároveň je však mají utvrdit v pravé a čisté víře. Text je dedikován braniborskému kurfiřtovi Janu Zikmundovi a hned v úvodu autor poukazuje na to, že nelze sledovat pouze vlastní prospěch, ale je

64 Tamtéž, s. 45n, 54.

65 „*Im Artickel von der heiligen Dreyfaltigkeit. Denn sie erkleren die fürnembsten Sprüche im alten vnd neuen Testament/ von der heiligen Dreyeinigkeit gantz Jüdisch/ Arianisch/ Photinianisch vnd fast Türckisch.*“ Tamtéž, s. 42.

66 „*Denn sie machen aus Gott einen vnholden/ Ja einen Tyrannischen vnd grawsamen Gott.*“ Tamtéž, s. 46.

67 Tamtéž, s. 60.

68 Leonhard Hutter vydal již v roce 1609 spis s názvem *Calvinista Aulico-Politicus*, který reagoval na kalvínské „politické“ rady Johanna Münstera. Leonhard HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus: Das ist/ Eigentliche Entdeckung/ und gründliche Widerlegung/ etlicher Calvinischen/ Politischen Rathschläge/ Durch welche Johann von Münster [...] die leidige/ verdampfte Calvinistery fortzupflantzen/ und sonderlich in das Hochlöbliche Herzogthum[b] Holstein/ etc. einzuschieben/ sich eben starck bemühet*, Wittenberg 1609. VD17 3:013700M. Druhý díl spisu byl poprvé publikován v roce 1614 a reagoval na konverzi braniborského kurfiřta. Hutter v roce 1614 vydal také spis, který vyšel v Magdeburgu i Wittenbergu: Leonhard HUTTER, *Gründliche und Nothwendige Antwort Auff die ohn langsten ausgesprengte Berlinische neue Zeitungen oder Gesprechen/ Hansen Knorren/ Und Benedict Haberechten/ etc. Wie auch Auff die zween Sacramentspiegel/ so unter dem Namen Salomo Fincken/ vor diesem/ Lutherischen Spital Prediger zu Königsberg in Preussen*, Magdeburg 1614. VD17 23:281675H; wittenberské vydání srov. VD17 23:260702K.

69 Leonhard HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter. Das ist: Christlicher unnd Nothwendiger Bericht/ von den fürnembsten Politischen HeuptGründen/ durch welche man/ die verdampfte Calvinistery/ in die Hochlöbl. Chur und MarckBrandenburg einzuführen/ sich eben starck bemühet*, Wittenberg 1614, Titelblatt. VD17 32:652035C.

nutné bdít nad spícími – což je úkol duchovních.⁷⁰ Posláním faráře je brát svůj úřad zodpovědně a nenechat se zastrašit světskými vládci – zároveň zdůrazňuje zodpovědnost vládnoucích vrstev, které mají chránit pravou víru, zajišťující spásu jim i poddaným, protože Boží nařízení je důležitější než lidské zákazy – kněz tímto úvodem nastiňuje situaci, která nastala po konverzi Jana Zikmunda. Braniborskému zeměpánovi připomíná jeho úkoly a povinnosti a zároveň ho explicitně oslovuje a nabádá k tomu, aby zabránil šíření kalvinismu mezi poddanými.⁷¹ Jako další z důsledků konverze vládce vnímá skutečnost, že řada luterských teologů byla odsouzena k posměchu a zármutku. Poté vyzývá kurfiřta, aby nechal přezkoušet braniborské duchovní a prověřil čistotu jejich víry.⁷² Luterský teolog odsuzuje kalvinismus jako „*pomyšlenou cestu*“ (*Irrweg*) a nebezpečí kurfiřtovy konverze vnímá zejména v možném zatracení a uvržení mnohých duší do temnoty. Apel na panovníka, který má dohlížet na víru svých poddaných a chránit čisté učení, je jedním z obecných dobových požadavků, který byl kladen na vrchnost. V kontextu učení o třech stavech byly povinnosti a privilegia jednotlivých stavů rozděleny tak, aby byla zajištěna harmonie a řád ve společnosti: úkolem vrchnosti bylo bránit čistou víru, duchovní na ni měli dohlížet a poddaní byli povinni poslouchat svou vrchnost. V souladu s tímto učením

70 „Demnach vnd fürs ander/ gleich wie solchen Speculatoribo, vnnd Wächtern/ Ampts halben gebühret/ nicht auff jhre Privat Sachen allein zu sehen/ Sondern viel mehr die hut vnd wach vber allgemeine Stadt oder Land/ mit allem trewen fleiß zubestellen/ Also wil getrewen Lehrern vnd Doctorn in allweg obliegen vnnd gebühren/ ein wachendes Aug zu tragen/ vber die Gemeinde Gotts/ welche er durch sein eigen Blut erworben hat/ vnd wol zu zusehen/ das nicht Wolffe/ das ist/ falsche Lehrer/ Rotten vn[d] Secten/ vnter die Herde einschleichen. Actor. 20. 20.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva; „Wann nun diesem allen also/ ist vnnschwer dannenhero abzunehmen/ daß alle die jenige/ welchen GOTT so wol in Academien oder Hohen Schulen/ als in der Kirchen / daz Lehr vnd StraffAmpt ordentlicher weise anbefohlen vnnd vertrauet hat/ krafft Göttliches befehlichs schuldig sein/ jhre anbefohlene Zuhörer/ hohes vnd niedriges Standes/ von einbrechendem vnheyl trewlich zu warnen/ Sonderlich aber wen[n] in Religions sachen gefährliche verenderungen / durch heimliche arglistige Practicken sich anspinnen/ vnnd das Schwerdt der verführung vnd falscher Lehr vber die Gemeinde kommen wil/ Sie bey verlust jhrer Ewigen Seeligkeit schuldig sein/ starck in die Drometen zu stossen/ jhre Stimme wie eine Posaunen zuerheben/ getrost vnd frisch zu ruffen/ vnd für dem einbrechenden vnheyl zu warnen/ die einschleichende Wölffe vnd Verführer vnverzagt anzuschreyen/ vnnd alles das jenige vorzunehmen/ was zu abwendung des einreissenden vbels dienlich vnd ersprießlich sein mag.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

71 „Solches/ Gnädigster Churfürst vnd Herr/ habe E. Churf. G. Ich zu gemüthe führen wollen/ erstlich darumb/ daß dieselben es gewißlich dafür halten/ wenn getrewe rein Lehrer vnd Prediger E. Chur. G. vor dem angehenden abfal von der reinen Lutherischen/ vnd allein Seligmachenden Religion/ zu der leidigen vnnd verdampften Calvinisterey/ trewlich warne[n]/ vnd für verführung abzuhalten sich vnterstellen/ daß solches nicht herrüre aus Privat affecten, oder eiteln Ehrgeitz/ sondern aus befehl Gottes/ der durch seine Diener E. Churf. G. vor befahrendem Vnheyl Leibs vnd der Seelem [!] warnen lesset.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

72 „Endlich vnd fürs Dritte/ daß in Religions Sachen E. Churf. Gn. zuvor die Geister prieffen/ ob sie aus Gott sein/ ehe vnd dann sie von der bißhero erkanten/ vnd bekanten Lutherischen Religion im geringsten sich abwendig machen/ vnd verführen lassen/ wie hoch vnd ansehnlich auch jm[m]er sein mögen/ die solches bey E. Churf. G. zuerhalten/ sich vnterstellen.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

poukazuje Hutter na povinnost zeměpána chránit pravou víru – tato myšlenka prolíná celý spis a apeluje na Jana Zikmunda, aby nastoupil opět na „správnou“ cestu. Vědomí zodpovědnosti zeměpána vůči své zemi je podtrženo také skutečností, že jeho rozhodnutí může mít neblahý vliv na celou zemi a spásu duší jeho poddaných. Autor textu zároveň sám sebe stylizuje do role „mravokárce“, který je z pozice duchovního oprávněn nabádat vrchnost, aby dbala na své povinnosti. Ani koncept „poslušnosti k vrchnosti“, který byl v textech luterských ortodoxů v 16. a 17. století velmi rozšířený,⁷³ nezabránil kritice nově nastalých poměrů – stěžejním argumentem je preference Božích přikázání před nařízeními vládců.⁷⁴ Leonhard Hutter čerpá z příkladů starozákonních vládců, jako byl král Jóšafat, který se navzdory varování proroků spojil s králem, který nepodporoval čistou víru, nakonec na to však tvrdě doplatil.⁷⁵

Celý spis je rozdělen na dvě části; v první autor oponuje „reformaci“, která zrovna probíhá v Braniborsku, je však falešná a zdánlivá a do církve a škol uvádí zmatečné učení pod hávem „vylepšené“⁷⁶ Augsburské konfese z roku 1540. Druhý oddíl reaguje na kurfiřtovo nařízení, které zakazuje slovní útoky duchovních na stoupence jiných věrouk z kazatelen⁷⁷ – takový zákaz vnímá Hutter jako přestupek proti všeobecné praxi, která se rozvíjela od dob apoštolských a je zároveň proti svědomí usilovných kazatelů a učitelů. Autor

73 Srov. studie německé badatelky Luise Schorn-Schütte (výběrově): Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit. Deren Anteil an der Entfaltung frühmoderner Staatlichkeit und Gesellschaft. Dargestellt am Beispiel des Fürstentums Braunschweig-Wolfenbüttel, der Landgrafschaft Hessen-Kassel und der Stadt Braunschweig*, Gütersloh 1996; TÁŽ, *Glaube und weltliche Obrigkeit bei Luther und im Luthertum*, in: Manfred Walther (Hg.), *Religion und Politik. Zu Theorie und Praxis des theologisch-politischen Komplexes*, Baden-Baden 2004, s. 87–103; TÁŽ, *Kommunikation über Herrschaft: Obrigkeitskritik im 16. Jahrhundert*, in: Lutz Raphael – Heinz-Elmar Tenorth (Hgg.), *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit*, München 2006, s. 71–108; TÁŽ, *Obrigkeitskritik und Widerstandsrecht. Die politica christiana als Legitimitätsgrundlage*, in: Luise Schorn-Schütte (Hg.), *Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*, München 2004, s. 195–232; TÁŽ, *Obrigkeitskritik im Luthertum? Anlässe und Rechtfertigungsmuster im ausgehenden 16. und im 17. Jahrhundert*, in: Michael Erbe u. a. (Hgg.), *Querdenken. Dissens und Toleranz im Wandel der Geschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hans R. Guggisberg*, Mannheim 1996, s. 253–270.

74 „Sondern denselbe[n] so wol/ als den geringsten/ jhre vbertretung angezeigt/ vor Gottes straffen vnnd zorn trewlich gewarnet/ vnd ob wol bißweilen ein rauher Hoffluth jhnen vnter Augen geblasen/ auch sie zum offtern in Leibs vnnd Lebens gefahr darüber gerathen/ dennoch dessen alles vngeachtet/ Gottes befehls viel Höher/ als aller Menschen Verbot vnd Mandata gehalten/ vnd also jhre Seelen von dem Ewigen verderben errettet/ krafft Göttlicher zusage/ Sie zwar (die widerspenstige) sollen in jhren Sünden sterben/ du aber hast deine Seele errettet/ Ezech. 33. 9.“ L. HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter*, nepaginovaná předmluva.

75 Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

76 V textu uvedeno kapitálami: „VERBESSERTEN“, jedná se o narážku na Augustanu variatu. Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

77 Srov. pozn. 9.

si stěžuje, že řada kněží po publikování tohoto nařízení umlkla a stala se ostýchavějšími.⁷⁸ Zároveň napadá spis Salomona Fincka *SacramentSpiegel* a vymezuje se proti kalvínské věrouce – uznává nutnost vymýtit „papeženecké poměry“, stejně tak je však nutné eliminovat kalvinismus.⁷⁹ Jádrem této části spisu se stává obrana Augustany invariety z roku 1530 a v tomto kontextu autor poukazuje na skutečnost, že Jan Zikmund před svou konverzí řadu let vyznával luterskou víru a byl v ní vychován stejně jako jeho předkové.⁸⁰ Hutter se opírá o příklady z dějin, kdy předkové braniborského kurfiřta podporovali „čisté luterství“, a poukazuje na důležitost zachování kontinuity tohoto učení v panovnické dynastii. Dále komparuje obě varianty Augsburského vyznání z roku 1530 a 1540⁸¹ a v tomto kontextu vyzdvihuje víru v reálnou přítomnost Krista v eucharistii příznačnou pro luterány.⁸² Kritice podrobuje kalvínské symbolické chápání svátosti eucharistie, stejně jako učení o predestinaci, distancuje se od „uctívání chleba“, které je „papeženecké“ a není v souladu s luterskou věroučnou praxí, navzdory tomu, že zrovna tato zvyklost byla luteránům ve spisech reformovaných teologů vyčítána.

Ve druhém oddíle argumentuje proti vydání nařízení, které zapovídalo urážet reformované v průběhu bohoslužeb. Proti tomu Hutter protestuje a vyslovuje přesvědčení, že původcem mandátu není Jan Zikmund Braniborský, který byl vychován v luterské víře, ale jako podněcovatele označuje lidi pohybující se v jeho okolí.⁸³ Svá vyjádření tedy neadresuje

78 Toto tvrzení doprovází citací z Lk 19,40: „Wenn diese schweigen/ werden die Steine schreyen.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

79 „Dann was bißhero die Calvinisten geschrieen vnd gepoldert/ wie auch dieser vbel abgerichte Fincke pfeiffet/ als wann der gebrauch der Bilder/ der runden Hostien/ der Chorröcke vnnd dergleichen Kirchen gepreng vnd Ceremonien, aus dem Gottlosen Bapstthumb herrüren solten/ vnd ohne Superstition nicht möchten gebraucht werden/ ist lauter betrug/ vnd ein vergeben Spiegelfechten/ einfältigen Christen hierdurch einen blawen Dunst für die Augen zumachen/ damit sie nicht sehen oder mercken sollen/ wie vnter diesen Kirchen Ceremonien, vnd durch derselben ausmusterung/ allgemach der leidige verdampfte Calvinismus eingeführet werde.“ Tamtéž, s. 6–7.

80 Tamtéž, s. 24n.

81 „Diesen Artickel nemen nun alle Calvinisten vnd Sacramentirer freywillig an. Vnd diß ist eben die vrsach/ vmb welcher willen sie sich auff die falsche Augspurgische Confession so fleissig beruffen/ vnd bekenne[n] fein rund heraus/ das sie jhnen zum besten vnnd vorthail geendert sey.“ Tamtéž, s. 38.

82 „Allein wolle der Christliche Leser hiebey das in acht nemen/ wann wir lehren/ der Leib Christi werde im H. Abendmal Leiblich/ Sacramentlich vnd mündlich empfangen/ so verstehen wir (wie es in der Formula Co[n]cordiae deutlich erkleret wird/ dahin wir auch den Christlichen Leser/ wegen geliebter kürtze/ wollen gewiesen haben) mehr nicht/ als das sie Substantz vnd wesen des Leibs Christi/ vmb der Sacramentlichen vereinigung willen/ mit dem gesegneten Brot gewißlich vnd warhafftig ausgetheilet vnd empfangen/ vnnd nicht allein ein zeichen des abwesenden Leibs CHRISTI ausgesendet werde.“ Tamtéž, s. 93–94; „So folget demnach gar nicht/ daß Nachtmal ist ein Speiß der Seelen: Ergo, darumb wird es mit dem Mund nicht empfangen. Dann ob wol solche Niessung mit dem Mund geschiehet/ so ist doch die weise dieser Niessung geistlich: gleich wie auch die heilige Tauff ein Seelenbad recht vnnd wol genennet wird/ vnd geschicht doch nicht ohne die leibliche begiessung oder besprengung.“ Tamtéž, s. 107

83 „In sonderbaren betrachtung/ daß seine Churf. G. als welche von Jugendt auff bey der reinen Lutherischen Religion auffgezogen/ vnnd bißhero Landt vnnd Leute/ löblich vnnd Christlich dabey geschützet/ ich

přímo kurfiřtovi, ale skutečnému autorovi nařízení a obhajuje právo kněze vyjádřit se k této problematice, protože povinností duchovního je bojovat proti falešné víře.⁸⁴ Toto přesvědčení o právu teologů na kritiku praktik jiných vyznání a zároveň nabádání k pravé víře tvoří důležitou součást tzv. „*sebepojetí*“ luterských farářů (*Sonderbewusstsein*), kteří na základě učení o třech stavech a vědomí své zodpovědnosti vůči Bohu a společenskému řádu často kritizovali dobové poměry.⁸⁵ Hutter si uvědomuje „*apostolské poslání*“ farářů, jejichž úkolem je neustále nabádat k pravé víře, obzvláště v případech, kdy Satan prostřednictvím falešných učitelů a sekt může pronikat do církve Boží a svádět tak „ovečky“ na špatnou stranu. Své právo na kritiku poměrů v Braniborsku odvozuje také z dějin – již církevní autoři se snažili vytrhnout křesťanství ze spárů kacířství, také apoštol Pavel ospravedlňoval spory, které byly podněcovány kritikou falešných učitelů.⁸⁶ Ačkoliv nařízení braniborského

viel ein anders der Religion halben zutrawe/ auch nimmermehr glauben kan/ daß solche sachen/ die im Mandat (wie hernacher angezeigt werden solle) sich befinden/ von jhrer Churf. G. originaliter oder vrsprünglich herfflossen sein solten/ sondern vielmehr dieselbe von andern Leuten/ die in der Lehr nicht richtig sein/ vnd mit der leidigen verdampften Calvinisterey die gantze Chur vnd Marck Brandenburg zu vberschwemmen sich zum hefftigsten bemühen/ also vbel informirt/ vbel an/ vnd gar hinter das Licht geführet werden.“ Tamtéž, s. 120.

- 84 „*Vnnd jrret mich gar nichts/ das Gegentheil mit grossem schreyen mich beschuldigen wird/ Ich greiffe in ein frembd Ampt/ vnnd neme mich derer Sachen vnd Religion händel an/ die mich nichts angehen/ vielweniger aber durch ordentlichen Beruff mir anbefohlen sein/ inmassen dann dem Calvinischen Gesindlein fürnemlich darumb zuthun ist/ das kein Theologus, Lehrer vnnd Prediger/ sich der Religion/ vnnd derselben assertion oder vertheidigung/ weiter vnnd ferner annehmen solle/ dann so weit der gezirck seines Beruffs sich erstrecket. Dann ob wol des hohen Apostolischen Beruffs/ hin vnd her in der Welt zulehren/ jetziger zeit sich die Theologen nicht zu rühmen haben/ so gebürt doch/ nach ausweisung Göttliches Worts/ allen getrewen Lehrern/ auch krafft jhres Special beruffs/ ein wachendes Auge so wol vber benachbarte als vber jhre anbefohlene Kirchen vnnd Gemeinde zuhaben/ sonderlich wann der leidige Satan/ durch falsche Lehrer/ Rotten vnd Secten/ sich in der Kirche Gottes eindringet/ vnd hin vnd wider schaden zuthun/ vnd die einfältige Schäflin zu verführen sich vnterstehet/ dazu sie dann trawn nicht stillschweigen vnnd gedencken sollen/ der Landesfürst hat mich nicht zu Rath gezogen/ so bin ich allein zu schwach/ einem so hohen werck zu widerstehn sondern es sollen getrewe Lehrer dißfals vielmehr so mundlich/ so Schrifftlich/ mit warnen/ straffen/ vermahnen vnd erinnern/ zur rechten zeit vnd zur vnzeit/ den anglimmenden Feuer vnd vnheyl sich widersetzen/ vnd das vbrige der Göttlichen providenz vbergeben vnd befehlen.“* Tamtéž, s. 122–123.

- 85 V německé historiografii se v tomto kontextu používá pojem „*Sonderbewusstsein*“; srov. Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Geistliche Amtsträger und regionale Identität im 16. Jahrhundert. Ein Widerspruch?*, in: Irene Dingel – Günther Wartenberg (Hgg.), *Kirche und Regionalbewusstsein in der Frühen Neuzeit. Konfessionell bestimmte Identifikationsprozesse in den Territorien*, Leipzig 2009, s. 11–22; Wolfgang SOMMER, *Politik, Theologie und Frömmigkeit im Luthertum der Frühen Neuzeit*, Göttingen 1999; TÝŽ, *Zum Selbst- und Amtsverständnis lutherischer Hofprediger*, in: M. Meinhardt – U. Gleixner – M. H. Jung – s. Westphal (Hgg.), *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*, s. 163–178; Alexander Bitzel se v podobném kontextu vyjadřoval o tzv. „*Berufsethos*“ luterských farářů, srov. Alexander BITZEL, *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz. Ein lutherischer Theologe im Dreißigjährigen Krieg*, Göttingen 2002.

- 86 L. HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter*, s. 127, 138–139.

kurfiřta zakazovalo urážet kalvinisty, je zřejmé, že pro samotné kalvinisty to neplatí⁸⁷ – uvádí příklady reformovaných teologů slovně napadajících stoupence jiného učení (Theodor Beza, Daniel Tossanus). Umírněnost vůči falešným učitelům je tedy nemožná, protože se jedná o zradu pravé víry.⁸⁸ Na závěr vyslovuje myšlenku, že učitelé a kazatelé by měli poslouchat spíše Boha než člověka: „*Diß müssen getrewe Lehrer vnd Prediger/ dem getrewen GOTT befehlen/ dessen Diener sie sein/ vnd sich erinnern/ das dißfals mehr Gotte [!]/ als den Menschen zu gehorsamen.*“⁸⁹

Myšlenka upření poslušnosti vůči vrchnosti se neobjevovala v luterských textech příliš často; z tohoto důvodu starší historiografie poukazovala na „*bezmeznou a slepou*“ poslušnost luteránů vůči vrchnosti,⁹⁰ která zapovídala jakýkoliv odboj proti Bohem ustanovenému vládci. Přesto lze nalézt řadu příkladů, kdy se luterští duchovní a právníci vymezovali proti vrchnosti, a to zejména v případech, kdy byla ohrožena pravá víra, nebo hrozil ze strany vrchnosti nátlak ve věcech víry; příkladem může být interimová krize po roce 1548, během níž se někteří faráři vymezovali vůči vrchnosti, která prosazovala ustanovení interimu.⁹¹ Také v tomto případě se Leonhard Hutter vymezuje vůči nezbytnosti poslušnosti vůči vrchnosti v případě, že je ohroženo čisté luterství – v argumentaci se objevuje preference Božího ustanovení a věrnosti Písmu před vrchnostenskými nařízeními. V závěru spisu uvádí autor sedm bodů, v nichž stručně popisuje hlavní difference mezi luterstvím a kalvinismem:⁹² jedná se o 1. učení o Boží všemohoucnosti, 2. přirozenost Kristovu (ubikvita), 3. nauku o dědičném hříchu, 4. predestinaci a otázku vyvolení ke spáse pro Bohem vybrané lidi, 5. ospravedlnění člověka před Bohem, 6. nutnost křtu pro spásu, 7. pojetí Večeře Páně.

87 „*Aber es ist auch diß nichts anders dann eitel betrug/ dahin einig vnd allein gericht/ wie jetzbelmele Länder vnnd Kirchen mehrertheils mit der Calvinisterey inficirt vnd eingenommen/ vnnd aber dieselben vnserer inspection nicht vnterworfen/ so solle man auch auff den Cantzeln den Calvinischen Wolff nicht nennen/ sondern fein gelinde fahren/ vnd denselben in solchen itzt benanten/ oder andern Königreichen Chur: vnnd Fürstenthumben/ seines gefallens lassen graßiren/ wüten vnd toben/ wann gleich hierdurch andere benachbarte/ oder sonsten befreundte Kirchen vnd Länder von der Warheit zur Lügen/ von der rechten Ban der Seeligkeit/ zum jrreweg der ewigen Verdammis abzuführen vnd verleitet werden: Wie es dann leider mit der Chur vnnd Marck Brandenburg itzo auff solchen schlag hinaus lauffen will.*“ Tamtéž, s. 141–142.

88 „*Wie nun gebürlich moderation/ bey vnd neben dem Straffampt/ vnd widerlegung auch benennung falscher Lehr vnd Lehrer/ in allweg erfordert wird/ also solche auch das jenige conniviren/ vnd stillschweigen auff den Cantzeln/ da man falscher Lehrer nicht gedenckt/ nicht für eine bescheidenheit oder moderation/ sondern für eine öffentliche prodition/ vnd Verrhäterey des einen Religion gehalten werden.*“ Tamtéž, s. 177.

89 Tamtéž, s. 228. Srov. Sk 5,29.

90 Např. srov. Hans STURMBERGER, *Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zu Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns*, Linz 1953.

91 Srov. pozn. 73.

92 L. HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter*, s. 230–247.

V závěru textu uvádí, že se chystá pokračovat v polemikách reagujících na spis Salomona Fincka. Hutterovo polemické úsilí však ukončila jeho smrt v roce 1616.

Friedrich Wagner a jeho spisy *FinckenSpiegels Erster Theil* a *Sacramentsspiegels Schleiffmühle*

Univerzitní profesor Friedrich Wagner, působící v pruském Královci, byl dalším z aktérů, kteří se zapojili do polemiky s berlínským dvorským kazatelem; k této příležitosti publikoval dva spisy, z nichž jeden vyšel v Královci v roce 1614⁹³ a druhý o dva roky později ve Wittenbergu.⁹⁴ V úvodu obou spisů vychází ze své osobní zkušenosti s Finckem, kterého poznal během svého působení v Královci. Jeho osobnost kritizuje, zesměšňuje a poukazuje na „nedbalost“ ve výkonu jeho úřadu,⁹⁵ stejně tak útočí na jeho prchlivost a nestálost,⁹⁶ která ho vedla ke zpochybňování pravé víry a později ke konverzi, z tohoto důvodu ho označuje jako apostatu. Jádrem spisu *FinckenSpiegels Erster Theil* je zaměřeno především na obhajobu reálné přítomnosti Krista v eucharistii⁹⁷ a hostií v bohoslužebné praxi.⁹⁸ Wagnerova

93 Friedrich WAGNER, *FinckenSpiegels Erster Theil: Zu entgegen dem vermeineten/ blinden/ Aberglaubigen SacramentSpiegel/ Deß verführeten/ auch verführischen Apostatae Salomonis Fincken/ zur zeit Churfürstlichen Brandenburgischen Hoffpredigern: In behauptung des Artickels vom Abendmal des Herren/ und dessen rechten Gebrauch*, Königsbergk in Preussen 1614. VD17 23:622193X.

94 Friedrich WAGNER, *Sacramentsspiegels Schleiffmühle/ Oder Verklärung: Darinnen zuersehen/ Warumb Salomon Finck auff so viel Bücher/ die wieder seine vorhergehende beyde Sacramentsspiegel geschrieben worden/ nichts antworte*, Wittenberg 1616. VD17 23:624472B.

95 Například uvádí, že Finck často přišel na kazatelnu a nevěděl, na kterou perikopu má kázat. F. WAGNER, *FinckenSpiegels Erster Theil*, s. 2; „Gott hat Fincken aus gerechtem Zorn mit Blindheit geschlagen/ vnd weil er den HErrn in seinem Ampt/ durch seine Vntrew verlassen/ hat jhn der HErr wider verstossen/ ja gantzlichen zu einen abtrünnigen Apostata werden lassen/ gehet jetzt verleytet vnd gefangen/ in Banden des Teuffels/ vnternimpt sich aus vermessenheit die Kirche Christi zu reformiren/ sein heiliges Göttliches Wort zu verfälschen vnd zu meistern.“ Tamtéž, s. 3; „Es ist aber Fincken in diesem Tractat nichts neues/ daß er bald ein ding bejaha/ vnd bald drauff wieder vnverschampter wise leugne/ vnd sich selbst Lügen straffe/ ohn angesehen/ was der günstige Leser von so einem Wetterwendischen vnbeständigen Fantasten halten werde.“ Tamtéž, s. 19.

96 „flüchtiges/ vngewisses/ wanckelendes Hertz“. Tamtéž, s. 4.

97 Wagner nazývá reformované „deformátory“: „Was ist mein lieber Finck der Hauptstreit zwischen vns vnd euch deformatoren in Artickel vom Abendmahl? Gar gewiß der/ die Lutherischen bleiben bey den blossen/ wahren vnd klaren Worten Christi in der einsatzung/ daß ist mein Leib: daß ist mein Blut: welches die Calvinisten einen vnverstand heissen/ vnd wollen das man Christi wort nicht schlechter wise wie er geredet/ sondern Figurlicher art noch verstehen/ vnd jhnen eine andre [!] meinung als die Wort daselbstn lauten zulegen soll/ was dan für eine meinung.“ Tamtéž, s. 10.

98 „sondern würde sie ohn allen zweiffel wol/ wie andere Bapstische mißbräuche/ deren seine Zuhörer eben so wol gewohnt/ abgethan vnd weggeschaffet habe. Weil aber er gesehen/ daß solche Hostien im rechten gebrauch der Ordnung Christi nicht zuwider/ sondern vielmehr gantz gleiche hat er auch solche zu endern vnd ohne noth/ wie Finck vnd andere Calvinische Newling vnd deformatoren thun/ newrung einzuführen sich nicht vnsterhen wollen/ vnd das ist die vrsach mein Herr Finck/ nicht die/ so jhr gesetzt.“ Tamtéž, s. 42.

argumentace následuje podobné schéma jako texty ostatních účastníků této kontroverze: na jednu stranu poukazuje na reálnou přítomnost Krista v eucharistii, na druhou stranu se ostře vymezuje proti nařčení luteránů z víry v „papeženeckou“ transsubstanciaci.⁹⁹ Ve svém spise oponuje vybrané větě z Finckova textu, jejichž pravdivost popírá. Zároveň se odvolává na luterského souvěrce Simona Gedika, který rovněž publikoval polemický spis namířený proti Finckovi.¹⁰⁰ Hodnověrnost osobnosti berlínského dvorského kazatele je zpochybněna tím, že ho autor spisu přirovnává k odpadlíkovi a obviňuje ho z vnášení zmatků do církve. Druhý Wagnerův text *Sacramentsspiegels Schleiffmühle* byl vydán v roce 1616, tedy s mírným časovým odstupem od vydání Finckova dvoudílného spisu. Autor uvádí, že si jeho knihu, na kterou se snesla vlna kritiky a polemické reakce, koupil v knihkupectví ve Wittenbergu; na kontroverze ze strany luteránů však berlínský kazatel nereagoval, čemuž se Wagner vysmívá.¹⁰¹ V úvodu opět kritizuje Finckovu minulost,¹⁰² odmítá však tvrzení, že by studoval na univerzitě v Královci – pohyboval se tam pouze proto, že byl ve sporech s učením. V textu se autor odvolává na spis Leonharda Huttera, který Finckovy argumenty napadal a uváděl na pravou míru.¹⁰³ Text není přehledně strukturován, primárně otevírá téma reálné přítomnosti Krista v eucharistii a důležitost užívání hostií;¹⁰⁴ obviňuje Fincka

99 „Was Finck ferner in der frage von Bápstischen Mißbrauche[n] so aus der Transsubstantiation geflossen weitleunfftig/ vnd nicht ohn sein selbst verwunderung statlich narriret/ gehet vns nicht an/ den wir selbsten solchen aberglauben nicht billigen/ sondern besser als Finck verstehen vnd mit mehrerem eiver als verwerffē.“ Tamtéž, s. 23.

100 Tamtéž, s. 34–35.

101 Autor ironicky uvádí: „Denn wie ich in meiner von Königßberg aus Preussen gen Wittenberg Reise vernommen/ das Finck allen vnd jeden/ so schon bereit vor 2. Jahren wieder seinen lästerlichen Sacramentspiegel etwas geschrieben/ dermal eins solte geantwortet haben/ Hilff Gott/ dacht ich/ Welch eine Kunst vnd Meisterstück/ welch ein gar sonderliches specificum vnd antidotum, an welchem Finck/ vnd seine Calvinische Consorten nun die 2. Jahr hero gearbeitet/ vnd es praepariret, wird hie heraus brechen vnd sich sehen lassen. Derhalben ich dann auch nichts liebers gewünschet/ als das ich solches haben/ vnd auff der Reisen/ die Zeit damit zu vertreiben/ es durchsehen möchte. Habe auch so bald ich durch Gottes Gnade gen Wittenberg gelanget/ in Buchladen darnach geforschet/ biß ichs endlich zu Handen bekommen/ vnd es mit sonderer Begierd vnd Fleiß durchlesen. Ich befinde aber/ das auch zu zeiten/ böß ding vnd lahme Zoten weile haben wollen. Denn wie lange jmmernmehr Finck vnd seine Gesellschaft an solcher Scarteck geschmiedet/ so sind doch nichts dann faule Fische vnd lästerliche lügen Schrifftē/ wie die vorigen waren/ draus verfertiget worden/ also das ich in meiner Hoffnung zimlich gefeilet/ vnd wenig sonderliches das etwan zur Sachen nötig oder dienstlich were/ darinnen gefunden noch gespüret.“ F. WAGNER, *Sacramentsspiegels Schleiffmühle*, fol. A2^r.

102 Tamtéž, fol. B1^r–B1^v.

103 Tamtéž, fol. B3^v.

104 „Die spöttischen/ lästerlichen Eckelnahmen/ damit Finck vnsere Hostien benahmet/ als das er sie Speckkuchen/ Pfankuchen nennet/ achten wir nichts [...] Ja wir erfrewen vns auch/ das dennoch Finck durch vnsere Schrifftē dahin bracht/ das weil er vnsere Argument vnd Gründe/ damit wir erwiesen/ das die Hostien recht Brot/ nicht widerlegen kan.“ Tamtéž, fol. C1^r.

z dvojsmyslných řečí a pátrá po důkazech v jeho tvrzeních.¹⁰⁵ Zajímavé je, jakým způsobem se autor identifikuje s „náboženskou obcí“ luteránů – použitím zájmena „my“ zdůrazňuje soudržnost souvěrců a zároveň neguje kalvínskou věrouku.¹⁰⁶ To podtrhuje militární metaforou, kdy konfrontaci mezi luterány („wir“) na jedné straně¹⁰⁷ a Salomonem Finckem a kalvinisty na straně druhé vnímá jako „bitevní vřavu“, ze které však vítězně vyjdou luteráni.¹⁰⁸ V textu se Wagner nevyhýbá slovní agresi a hrubým výrazům, kterými označuje berlínského kazatele, obviňuje ho jako lháře a rouhače nebo „bezbožného epikurejce“ a vycítá mu, že jeho dílo přineslo temnotu.

Polemický spor mezi Salomonem Finckem a luterskými učenici se již dále nerozvíjel, berlínský dvorní kazatel na tyto texty již nereagoval, což například Friedricha Wagnera motivovalo k dalšímu útoku v roce 1616 – i ten však zůstal nezodpovězen. Hlavní témata, kterých se polemická výměna dotýkala, souvisela se stěžejními body věroučného konfliktu mezi luterstvím a kalvinismem – primární pozornost byla věnována tématu reálné přítomnosti Kristova těla a krve v eucharistii a podobě Večeře Páně, s čím úzce souvisela otázka lámání chleba a způsob jeho užívání – kalvinisté kritizovali přijímání hostií v luterské církevní praxi, stejně tak odmítali vkládání hostií knězem do úst věřících a navrhovali přizpůsobit tuto svátost vzoru Ježíše Krista, který chléb učedníkům lámal a rozdával do rukou. Spor mezi zástupci obou konfesí vyplýval také z odlišného vnímání obou Kristových přirozeností, problematické bylo také pojetí predestinace, které reformovaní chápali jako vyvolení lidí Bohem ke spáse či zatracení; konflikt se dotýkal také otázky Boží všemohoucnosti a pojetí dědičného hříchu. Z analýzy polemických textů však vyplývá, že aktéři sporu neměli zájem o konsenzus a nehodlali vést smířlivý náboženský dialog – naopak: luteráni pohoršeně reagovali na kurfiřtovo vydání nařízení o zákazu nadávek z kazatelen, které znemožňovalo luterským farářům hanit kalvínskou reformaci zaváženou v Braniborsku. Jedinou možností, jak se domluvit s jinověrci, je podmínka přijetí „správné víry“ tak, jak to formuloval Salomon Finck.¹⁰⁹ Luterští teologové tvrdě a někdy agresivně

105 „Verstehe der Lästerung/ von der räumlichen einschliessung deß Leibes Christi ins Brot/ denn also schreibet ja Fincke: Wagner sage: Christi Fleisch sey nach dem Wesen im Brot/ wie ein Kerne in der Hülsen: Wie Haber im Sacke: Wie Wein in der Kannen: Wo sage ich das Herr Finck? An welchem Blat? Warumb habt jhr den Ort nicht gemeldet? Ist Finck ein auffrichtiger ehrlicher Mann/ der den geringsten Blutstropffen Theologischer Auffrichtigkeit in sich hat/ er zeige doch nur einen Schatten solcher Meinung in meinen Schrifften.“ Tamtéž, fol. C4^v.

106 Například: „Wir hassen von Hertenzen solche Zweyzüngige Reden/ vnd sinds gewiß/ daß weder Finck/ noch ein Einziger er sey auch wer er wolle/ solcher Gottlosigkeit vnß vberführen wirdt.“ Tamtéž, fol. C4^r.

107 Pocit sounáležitosti („Wir-Gefühl“) se často objevoval v polemické literatuře, jejíž obliba stoupala zejména za třicetileté války. G. BRAUNGART, *Zur Rhetorik der Polemik in der Frühen Neuzeit*, s. 1–22.

108 „Sintemal wier [!] solches alles gerne gestehen/ ja eben daz Schwert sein achten/ damit wir Fincken vnnd seinen Calvinischen Anhang schlagen vnnd Vberwinden wollen.“ Tamtéž, fol. D2^v.

109 S. FINCK, *SacramentSpiegels II*, s. 65an.

bránili vlastní věrouku a ostře odmítali diskutovat s reformovanými – jako příklad lze uvést Leonharda Huttera a jeho útok na kurfiřtovo nařízení, který si z pozice duchovního (*Strafamt*) nárokoval právo usilovat o zachování a šíření pravé víry. Toto přesvědčení luterských kněží o privilegiu kritizovat a usměrňovat okolí, a to zejména za předpokladu, že ohrožovalo mravní nebo věroučné poměry, úzce souvisí s dobovým pojetím učení o třech stavech, které poměrně výrazně rezonovalo v raně novověké luterské literatuře; z pozice „duchovních“, kteří jsou povinni bránit a chránit čistou víru a zároveň potírat „falešné“ učení, je naprosto v pořádku vymezovat se vůči jakýmkoliv opatřením, která by jim toto právo upírala. V takovém případě někteří luterští duchovní v rozporu s konceptem „poslušnosti k vrchnosti“ odmítali uposlechnout nařízení vládců a legitimizovali to upřednostněním Božího řádu, který je důležitější než lidská nařízení, a to obzvláště v případech, kdy je ohrožena čistota víry, která je nezbytná pro spásu lidských duší.

Všechny analyzované spisy vzešlé z per luterských teologů jsou namířeny proti šířícímu se kalvinismu, ale poměrně vzácně se vyjadřují k samotné konverzi Jana Zikmunda; pouze v případě textu Leonharda Huttera se toto téma otevírá – na jednu stranu poukazuje autor na jeho zodpovědnost a nezbytnost prosazovat a bránit čistou víru, na druhou stranu uvádí, že za jeho rozhodnutím konvertovat jistě stáli lidé v jeho okolí. S tím souvisí také odmítnutí skutečnosti, že by za vydáním nařízení proti nadávkám z kazatelen stál samotný kurfiřt, ten je prezentován spíše jako oběť kalvinistů, kteří ho obklopují. V této souvislosti neváhá Hutter apelovat na to, že kurfiřt byl vychován jako luterán a vyzývá ho k návratu k víře svých předků a zodpovědnosti za spásu svých poddaných. Autoři textů neměli v úmyslu přesvědčit berlínského kazatele Fincka, aby konvertoval k luterství – jejich spisy jsou sice odpovědí na Finckovy texty, ale zároveň jsou adresovány luteránům v Braniborsku, kteří v nich mohou hledat oporu a teologické zdůvodnění pravosti jejich víry. Funkcí takových spisů je utvrzovat luterány ve správnosti ve víře v době, kdy je jejich postavení ohroženo, zároveň však absentují „útěšné“ strategie,¹¹⁰ stejně jako rady, jak v takové situaci obstát a ve svém věroučném přesvědčení vytrvat. Verbální útoky na Salomona Fincka, popírání, negace a výsměch jeho argumentaci a tvrzením pramení také ve skutečnosti, že Finck byl dvorský kazatel, osobou, která se pohybovala v poměrně úzkém okruhu Jana Zikmunda, a navíc nahradil v tomto prestižním úřadu luterána Simona Gedika. Jedním z rysů analyzovaných polemických textů je vědomí sounáležitosti a soudržnosti mezi luterskými duchovními, kteří na své spisy často odkazují a zastávají se navzájem svých argumentů. Obzvláště ve spise Friedricha Wagnera je patrné neustálé zdůrazňování „společné pozice“ luteránů častým užíváním zájmena „my“. Argumentační strategie, které se prolínají jednotlivými spisy, jsou následující: v první řadě se jedná o negaci Finckových

110 Srov. A. BITZEL, *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz*.

tvrzení, což je mnohdy spojeno se záměrným očerněním „protivníka“ a poukázáním na jeho „nečestnou“ minulost a nedůvěryhodnost, dále představení vlastní věrouky a uvedení jednotlivých „sporných“ bodů na „pravou míru“. Všechny texty jsou psány srozumitelným německým jazykem, přesto lze předpokládat, že byly určeny spíše užšímu okruhu čtenářů, především duchovním a učencům. Ačkoliv se kalvinismus v Braniborsku neprosadil plošně a stal se záležitostí spjatou především s dvorem zeměpána, projevila se řada konfrontací mezi luterány a kalvinisty také v sociální praxi, příkladem mohou být obrazoborecké útoky na luterské kostely nebo naopak plenění domů kalvínských farářů luterskými měšťany.¹¹¹ Polemické spisy umožňují zkoumat argumentační a komunikační nástroje, které duchovní používali v době konfesionalizace, aby prosazovali svou víru, kterou vnímali jako jedinou správnou; obzvláště zajímavé je studovat je se zřetelem ke specifickému kontextu, jakým byla konverze zeměpána v luterském Braniborsku.

111 Srov. pozn. 8.

Summary

Polemical Texts of Lutheran Orthodox Theologians as the Reaction to the Conversion of Johann Sigismund von Brandenburg

The essay deals with the polemical texts of Lutheran Orthodox Theologians who responded to the conversion of Johann Sigismund von Brandenburg (1613/1614). The Lutheran clergy criticized the expansion of Calvinism in Brandenburg and especially the person and writings of Berlin court preacher Salomon Finck (1565–1629), who was, after the conversion of Brandenburg elector, appointed to this prestigious position and replaced previous Lutheran preacher Simon Gedik. In the years 1614–1615 Salomon Finck published a two-volume text *SacramentSpiegel*, in which he justified the Calvinist doctrine and rejected the Lutheran ceremonies as “papal relics”. The reaction came shortly after – in 1614–1616, several texts from the pen of Lutheran clergy, who attacked

Finck’s writings and defended the Lutheran faith, were published. The authors of these writings were: Wittenberg professor of theology – Leonhard Hutter (1563–1616); Friedrich Wagner (1586–1620) – a professor in Königsberg; Berlin ex-court preacher – Simon Gedik (1551–1631) who, after the conversion of the elector, was employed as the superintendent in Meissen; and Dresden court preacher – Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645). The aim of the study is to point out which argumentation was applied in the analyzed texts, how the polemical texts were utilized as the medium for the presentation of their own confession, and how the Lutheran authors delimited themselves against Calvinism and the conversion of Johann Sigismund von Brandenburg.

Tereza LYČKOVÁ

Jezuité v Historii církevní Pavla Skály ze Zhoře a jejich možná role ve Skálově pojetí dějin¹

Abstract: The Jesuits in 'Historie církevní' by Pavel Skála of Zhoř and Their Possible Role in Skála's View on History 'Historie církevní' (The History of the Church) by Pavel Skála of Zhoř is probably the most extensive Czech early modern historiographical work, moreover, preserved in only one manuscript. Being written by a protestant author, 'Historie církevní' contains rather a detailed image of the Jesuit Order hidden within its text. The Jesuits were presented by Skála through a collection of various motives connected to the Order, which also allowed him to create his own image of the Order. The article focuses on the parts of Skála's manuscript dealing with the Jesuits and their possible role in his view on history.

Key words: Czech early modern historiography – protestant historiography – history of the church – Jesuit order – Jesuits – Jesuiten–Fabeln – early modern period – 17th century

„Takový byl začátek té škodlivé roty jezuitské, kteráž, podle zdání svrchu jmenovaného historika jezuitského [Niccolo Orlandini – pozn. aut] právě toho času povstala [...] a oč spolu s sebou od starobylého posluševství stolice římské odtrhl, netoliko proto, aby papeži k hotové povolnosti zvláštním slibem se zavázala, ale ovšem i pro tu příčinu, aby proti násilí i k chytrosti bezbožných víry katolické v téměž království nejvíce a nejpodstatněji hájila a zastávala.“²

Těmito slovy Pavel Skála ze Zhoře zakončil první pasáž svého desetidílného rukopisu *Historie církevní*³ věnovanou Tovaryšstvu Ježíšovu. V částech Skálova díla, které byly v minulosti zpracovány edičně,⁴ byli jezuité na několika místech zmíněni.

- 1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2018_008 „Konflikt a jeho reflexe v předmoderní kultuře“.
- 2 Národní památkový ústav (dále NPÚ), Územní památková správa v Praze (dále ŮPS v Praze), Státní zámek Mnichovo Hradiště (dále SZ MH), zámecká knihovna (dále ZKMH), *Historie církevní*, III. díl, sign 47.11.7, Nr. 16 001, s. 870.
- 3 Prvních šest dílů rukopisu se dnes nachází v knihovně zámku Mnichovo Hradiště. I. a II. díl spolu s *Výtahem historie církevní Eusebia Pamfilia* tvoří jeden svazek. NPÚ, ŮPS v Praze, SZ MH, ZKMH, sign. 47.11.7, Nr. 16 000. Další díly se pak nacházejí v samostatných svazcích – sign 47.11.7, Nr. 16 001 (III. díl, léta 1516–1535); sign. 47.11.7 (IV. díl, léta 1536–1565); Nr. 16 002, sign. 47.11.7, Nr. 16 003 (V. díl, léta 1566–1576); sign. 47.11.7, Nr. 16 004 (VI. díl, léta 1577–1600). Součástí rukopisu je ještě svazek *Chronologie církevní*, ve kterém Skála vytvořil vlastní chronologii církevních dějin – tamtéž, sign. 47.11.1., Nr. 16 007. Zbývající čtyři díly lze nalézt v Národním muzeu (dále NM), Knihovně Národního muzea (dále KNM), sign. I_B_7a (VIII. díl, léta 1601–1611); sign. I_B_7b (VIII. díl, léta 1612–1618); sign. I_B_7c (IX. díl, léta 1619–1620); sign. I_B_7d (X. díl, léta 1621–1623). V textu a v poznámkovém aparátu budou jednotlivé díly nadále označovány příslušným pořadovým číslem v rámci rukopisu. Všechny uvedené svazky původně doplňoval ještě svazek nazvaný *Paralipomena*, do kterého Skála vepisoval dodatky, podrobnější překlady a opisy listin a další informace. Tento doplňující svazek se bohužel nedochoval – zřejmě byl ztracen během některého z přesunů celého díla po Skálově smrti.
- 4 Nejrozsáhlejší edici vytvořil v druhé polovině 19. století Karel TIEFTRUNK, *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. 5 dílů*, Praha 1865–1867. Další dvě edice rukopisu, avšak již ne

Až v rámci rukopisu jako celku se ukazuje, že jim byla Skálou věnována mnohem větší pozornost a z jezuitů se stala součást jeho pohledu na dějiny. Úvodní citát také naznačuje směr, kterým směřovaly Skálovy jezuitské pasáže. Současně se zdá, že v tomto konkrétním případě se jednalo především o vyjádření jeho vlastního názoru na Tovaryšstvo Ježíšovo. To bylo v rámci celé *Historie* ojedinělé, jelikož se podle svých vlastních slov Skála snažil udržovat autorskou neutralitu.⁵ Jednalo se však pouze o způsob, jakým prezentoval sám sebe jako autora. Přesto jsou jeho názory a preference v rukopise poměrně jasně znatelné.

Veškeré texty a pasáže zahrnuté do rukopisu měly podle Skály sloužit k tomu, aby si čtenář vytvořil na popisované události vlastní názor – i proto zde nalezneme díla jak nekatolických, tak katolických i přímo jezuitských autorů. Skálův vlastní názor je na základě využitých pramenů a jeho práci s nimi jasně patrný. Ve spojení s jezuitou lze dosud bezpečně potvrdit pouze v jednom případě, že se jednalo o Skálova vlastní slova. Stalo se tak ve spojení se Skálovým překladem spisu Pierra Cotona určeným Marii Medicejské po smrti Jindřicha IV., kdy uvedl, že se jej rozhodnul do rukopisu přeložit celý, „poněvadž v témž psaní obsahuje se nemálo platných věcí ku pochopení subtylného mozku jezuitského“.⁶

Při podrobnějším studiu obsahu rukopisu vyvstává otázka, proč je v něm hojně zmiňován právě jezuitský řád. V historiografickém díle protestantského autora snad lze očekávat zmínky o katolických náboženských řádech. Avšak u Skály se v případě jezuitů jedná o poměrně ucelený obraz tohoto řádu, ač roztroušený na řadě míst textu rukopisu. Skála se tak pro poměrně rozsáhlé jezuitské pasáže musel rozhodnout záměrně, musely pro něj v rámci jeho pojetí dějin hrát nějakou roli. Proč právě jezuité a jejich řád? Měli pro Skálu nějaký konkrétní význam, nebo se nakonec mohlo jednat o náhodné rozhodnutí?

Skálovo pojetí jezuitských částí *Historie církevní*

V rámci dosavadních znalostí o Skálově *Historii* nic nenasvědčovalo tomu, že by jezuité mohli v jeho rukopise hrát jakkoli výraznější roli. Pokud se jezuité v rámci existujících edičních zpracování Skálova rukopisu vyskytovali, jednalo se o zmínky o jejich činnosti v rámci dobového dění. Až s postupnou analýzou rozsáhlého díla začaly na jezuitu zaměřené

tak rozsáhlé, byly vydány v druhé polovině 20. století. Eduard PETRŮ – Josef POLIŠENSKÝ, *Historie o válce české 1618–1620: výbor z historického spisování Ondřeje z Habernfeldu a Pavla Skály ze Zhoře*, Praha 1964; Josef JANÁČEK, *Pavel Skála ze Zhoře: Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984.

5 Zpravidla se jednalo o jednu či dvě věty na úvod překladu delších spisů, které se Skála rozhodnul do *Historie* zařadit. Nejexplicitněji se Skála vyslovil ve spojitosti s přenesením ostatků sv. Norberta do Prahy v roce 1627. Na konci zápisů k roku 1524 ve III. díle se dočteme o Skálově rozhořčení nad touto událostí (v době translace pracoval právě na zápisech k roku 1524). To bylo doplněno překladem spisu Martina Luthera z roku 1524 *Widder den newen Abgot und alten Teuffell der zu Meyssen sol erhaben werden*, který Luther sepsal ve spojení s přenesením ostatků sv. Bennona, který do *Historie* Skála přeložil „slovo od slova“. III. díl, s. 249–263.

6 VII. díl, s. 1028.

části postupně vystupovat z textu a formovat ucelenější pohled na jezuitský řád a Skálův přístup k němu.

Při práci na *Historii* Skála využil značné množství pramenů a literatury. S jejich pomocí vytvořil své pojetí světových dějin z pohledu dějin církve, které se mu podařilo dopracovat až do konce roku 1623. Další práce, ve které chtěl pokračovat, však byla přerušena jeho smrtí.⁷ Skála při psaní zanechával na počátku každé nové části svého textu poznámky, ve kterých zaznamenal prameny a díla, která pro sepsání dané části využil, případně mohl na další díla odkazovat své potencionální čtenáře. Díky tomu je však možné vytvořit si představu o tom, jak rozsáhlá byla jeho pramenná základna. Velmi často byly tyto poznámky pouze ve formě jména autora či několikapísmenné zkratky názvu díla. I proto se až dosud podařilo bezpečně určit pouze část těchto pramenů.⁸

V rámci jezuitských částí rukopisu Skála vycházel z děl nekatolických i katolických autorů různého charakteru. Množství pasáží čerpal z obecněji zaměřených historických děl, například Jacquesa Augusta de Thou,⁹ Williama Camdena,¹⁰ Emanuela van Meteren,¹¹ Paola Sarpiho,¹² Michaela Caspara Lundorpa,¹³ Ludwiga Cameraria,¹⁴ Auberta Miraeuse¹⁵

7 Skála zemřel někdy během roku 1640.

8 Mimo tyto poznámky v okrajích nalezneme další dodatky a poznámky, které Skála zřejmě našel až později, a rozhodnul se je do rukopisu doplnit. Skála během práce také upravoval samotný text rukopisu, nejčastěji změnou pořadí slov jejich očíslováním, ale také přeškrtnutím jednotlivých slov i celých odstavců.

9 Jacques August DE THOU, *Historia sui Temporis*, Paris 1606–1609. Ze Skálových poznámek je někdy možné zjistit, ze kterého svazku dané informace čerpal, nikoliv však konkrétní vydání.

10 William CAMDEN, *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha*, London – Leiden 1615–1627.

11 Zatím se nepodařilo jednoznačně určit, se kterým konkrétním dílem Skála pracoval, lze předpokládat, že se jednalo o jedno z jeho tří německy sepsaných děl vydaných v letech 1612, 1614 a 1620.

12 Paolo SARPI, *Istoria del Concilio Tridentino*, London 1619. S největší pravděpodobností se jednalo o německý překlad z roku 1620.

13 Mohlo se s velkou pravděpodobností jednat o Michael Caspar LUNDORP, *Continuatio Ioannis Sleidani*, b.m., 1556–1609. Skála využil také dílo, které bylo vydáno pod jménem Mikuláš Bellus, které s ním bývá spojováno jako jeho pseudonym: *Österreichischer Lorbeerkrantz oder Kayserl. Victorii [...]*, Frankfurt am Main 1625.

14 Ludwig CAMERARIUS, *Apologia Contra Personati cuiusdam Fabii Henricyniani IC. Et aliorum in se publicé sparsas calumnias*, b. m. 1624. Skála pracoval také s díly, které Camerarius vydal pod některými ze svých pseudonymů – Justino Justo JUSTINOPOLITANO, *Mysterium iniquitatis eiusque vera apocalypsis: Sive secreta secretorum Turco–Papistica secreta, contra libellum famosum cui ipsa calumnia titulum praefixit: Secreta alvino. Turcica, autore, qui se falso Theonestum Cogmadolum, Politiae Christianae Professore nominat [...]*, Justinopoli 1622; Nicolaus HARSENIO, *Responsio Apologetica ad Fabii Hercyniani, alias Jacobi Kelleri, Jesuitae Monachiensis, Ajacem, siue Appendicem Cancellariae Anhaltinae, Omnibus Protestantibus Germaniae, et vicinorum regnorum, ac provinciarum, inprimis vero Principum et aliorum Ordinum Imperii, olim Unitorum, consiliariis, et Secretariis, lectu utilissima*, b. m. 1626.

15 Ze Skálova označení se zdá, že se jednalo o Aubert MIRAEUS, *De bello Bohemico Ferdinandi II. feliciter gesto Commentarius*, Kölln 1622.

a Ludwiga Luciuse.¹⁶ Řada jeho pramenů pocházela ze sbírek listin či různých tisků. Nalezneme zde texty z *Kanceláří anhaltské*,¹⁷ *mansfeldské*¹⁸ a *španělské*,¹⁹ díle také z *Apologie českých stavů*,²⁰ řadu svazků z *Variorum Discursum Bohemicorum*²¹ a „*Zweyer Jesuitischen Fragen*“.²² V rukopise se nacházejí pasáže také z díla bývalého jezuita Eliase Hasenmüllera, které bylo ve své době v rámci protijezuitských polemik poměrně vlivné.²³ Řada Skálových pramenů pocházela z pera samotných jezuitů. Pracoval s několika obecnějšími historiemi celého řádu od Niccola Orlandiniho,²⁴ Petra de Wangen²⁵ a Andrease Endeamon–Joannis.²⁶ Vedle toho využil také množství spisů a textů vytvořených individuálně či v reakci na konkrétní události. Podobné texty sepsané členy jezuitského řádu Skála měl využít pro to,

-
- 16 Ludwig LUCIUS, *Jesuitur Historie von des Jesuitur Ordens Ursprung, Namen, Regulen, Beampten etc.*, Basel 1626.
- 17 *Cancellaria Secreta Anhaltina, id est, Occulta Consilia, Inaudita Proposita, Periculosae adinventiones, et prodigiosae Machinationes Caputum ac Directorum unionis correspondentium in Germania, occasione Rebellionis Bohemicae ad eiusdem Corona, et Imp. Rom. Perniciem Agitata [...]*, b. m. 1621.
- 18 *Acta Mansfeldica. Gründtlicher Bericht von deß Mansfelders Ritter–Thaten, und allem dem, was er von Anfang deß Böhmischen Kriegs, biß das jetzt angehende Jahr 1623. inn– und ausserhalb deß H. Röm. Reichs gethan un angestiftt hat [...]*, b. m. 1623.
- 19 [Ludwig CAMERARIUS – Caspar SCHOPPE], *Cancellaria Hispanica. Adiecta sunt Acta publica, hoc est Scripta et Epistolae authenticae, equibus partim infelicis belli in Germania, partim Proscriptionis in Electorem Palatinum scopus praecipuus apparet*, Freistadii 1622.
- 20 *Druhá apologie stavů Království českého z 25. května 1618*.
- 21 [Robert HOSPINIAN], *Variorum Discursuum Bohemicorum Nervi Continuatio I. Der Hussiten Glock Erster Klang, oder Discurs, ob die Evangelische Böhmische Stände sampt ihrer Religion, auss dem Königreich Böhmen durch ihre Feinde vertilget werden können? [...]*, b. m. 1619; II. *Böhmischer Ohrlöffel. Das ist: Glaubwürdiger Bericht, wie der berühmte Märtyrer Johann Huss, welcher vor zweyhundert Jahren zu Costnitz unschuldig verbrennt worden, [...]*, b. m. 1619; III. *Oder Decret der Jesuiten, wider alle Ewangelische Potentaten zu Rom geschlossen, welches aussdrücklich vermag, selbige durch ihnen gleichförmige Wachsbilder [...]*, b. m. 1619; IV. *Böhmischer PestArtzney oder Discurs, ob den böhmischen Ständen die außgebannsirte Jesuiten umb Friedens willen wider einzunehmen [...]*, b. m. 1619; VII. *Böhmische Fridensfahrt oder nohtwendiger Bericht, wie es mit der den Böhmen angebotener Fridnes–Tractation, oder Disarmirung, Hinlegung der Waffen [...]*, b. m. 1619. Plné názvy, které se mohly v detailech odlišovat v jednotlivých vydáních, spolu s dalšími spisky vydanými pod titulem *Variorum*, viz Čeněk ZÍBRT, *Bibliografie české historie, III. díl, II. zpracování*, Praha 1906, s. 619–622. Ze Skálových poznámek není jasné, se kterou tiskovou variantou zmíněných textů pracoval, ani jakékoliv další informace.
- 22 Jednalo se zřejmě o spis *Wohlgegründte Antwort und Wiederlegung Zweyer Jesuiterischen und ihrem Spaniolisirten Anhang Fragen I. Ob der Böhmische Krieg vor ein Religion oder Region Krieg zu achten sey [...]* II. *Ob die Böhmen alle Gutliche Composition [...]*, b. m. 1620.
- 23 Elias HASENMÜLLER, *Historia Jesuitici Ordinis: in qua de Societatis Jesuitarum auctore, nomine, gradibus, incremento, vita, votis, privilegiis, miraculis, doctrina, morte [...]* tractatur, Frankfurt am Main 1593. Nelze určit, se kterým vydáním konkrétně Skála pracoval.
- 24 Niccolo ORLANDINI, *Historiae Societatis Jesu Prima pars*, Roma 1614. Zřejmě se mohlo jednat o jeho německý překlad vydaný 1620 v Kolině nad Rýnem.
- 25 Peter DE WANGEN, *Physiognomonia Jesuita. Variis opusculis, Discursibus, Characteribus, Epigrammatibus*, Lyon 1610.
- 26 Zvaného také Cydonius – Andreas ENDEAMON–JOANNIS, *Apologia pro R. P. Henrico Garneto Anglo, eiusdem Societatis sacerdote, Coloniae Agrippinae* 1610.

aby z jejich vlastních pramenů ukázal jejich „škodlivost“ a nebezpečí, které představoval řád pro společnost. Lze uvést například již výše zmíněný dopis Pierra Cotona pro královnu Mari Medicejskou „*Lettre Declaratoire*“.²⁷

Několik vybraných spisů spojených s jezuitou se Skála rozhodnul do rukopisu přeložit celé či téměř celé. Jednalo se například o text orace Davida Parea pronesené v roce 1618, ve které se měl ohrazovat proti pomluvám jezuitů na mistra Jana Husa,²⁸ dále spis spojený s vyhnáním jezuitů z Čech a Uher,²⁹ nebo text od polského „syna vlasti“, proč by měli být jezuité vyhnáni z království.³⁰ Nalezneme zde také spis původně sepsaný ve spojitosti s vraždou Viléma I. Oranžského,³¹ překlad celého satirického díla Johna Donna *Ignatius his Conclave*³² či epistolu Pavla Albutia adresovanou jezuitům.³³ V případě těchto překladů by bylo jistě zajímavé zaměřit se na to, do jaké míry byly tyto Skálové překlady shodné s původními texty, proč se rozhodnul takto rozsáhle přeložit právě je a jakou roli pro něj mohly v rámci jeho rukopisu hrát. V některých případech by se, a to jak u děl sepsaných jezuitou, tak také napsaných o řádu jako takovém, pak mohlo jednat o vůbec první překlady těchto textů do češtiny.

-
- 27 Pierre COTON, *Lettre Declaratoire de la Doctrine des Peres Jesuites conforme aux Decrets du Concile de Constance, adressée à la Roynne mere du Roy Regente en France*, Paris 1610. V souvislosti s tímto textem pak Skála do *Historie* zařadil dva spisy reagující na Cotonův text, oba adresované královně–vdově – od pařížské Akademie (VII. díl, s. 1035–1042) a jeden anonymní (VII. díl, s. 1042–1082). Oba tyto texty byly přežaty z L. LUCIUS, *Historia Jesuitica*, s. 408–442.
- 28 Oraci měl pronést u příležitosti udělení doktorského titulu Abrahamu Scultetovi. Od obecně zaměřených otázek o kacířích se v ní měl dostat k mistru Janu Husovi a Jeronýmovi Pražskému a co o nich a jejich osudu měli psát a tvrdit jezuité. Jednalo se o David PAREUS, *Oratio Inauguralis De Fide Haereticis servanda*, Heidelberg 1618. V rukopise se nachází v VIII. díle, s. 868–889.
- 29 *Relatio nuperi itineris proscribtorum Jesuitarum ex regnis Bohemiae et Ungariae*, Praha 1619. V rukopise v IX. díle, s. 135–138.
- 30 Název Skálové přeložili jako *Dobré zdání jednoho upřímného syna vlasti, jeho dobrému příteli odeslané, v příčině té: Jak by pokoj stálý a bezpečný v Koruně polské zase způsoben a na budoucí čas náležitě utvrzen býti mohl?* z roku 1607 – v rukopise VII. díl, s. 585–629. Skálové zřejmě převzato z L. Lucia a jeho jezuitské historie.
- 31 Skálové opět převzatý z díla L. Lucia, s. 199, 200, a jím označený jako *Tisk vydaný v Delftu v impresy Jana Ondřejovic u záznamu k roku 1610* (VII. díl, s. 1090–1094).
- 32 John DONNE, *Ignatius his conclave: or, his inthronisation in a late election in hell: wherein many things are mingled by way of satyr. Concerning the disposition of Iesuites, the creation of a new hell, the establishing of a church in the moone. There is also added an apology for Iesuites. All dedicated to the two adversary angels, which are protectors of the Papall Consistory, and of the Colledge of Sorbon. By Iohn Donne, Doctor of Divinitie, and late Deane of Saint Pauls*, London 1611. Skála původní název zkrátil a v rukopise jej označil *Komnata Ignácia Loyoly aneb Zdůstojnění osoby jeho na nedávno pominulém sněmu pekelném* (VII. díl, s. 1252–1291).
- 33 Jejím autorem měl být bývalý jezuita Christian Francke – [Christian FRANCKE], *Pauli Albertii ad Societatis Jesu socia universos et singulos epistola in qua rebus gravissimis et lectu diguissimus agitur*, Basel 1581. V *Historii* se text nachází v VII. díle, s. 1291–1306.

Text *Historie* Skála od III. dílu, který lze považovat za počátek hlavní části celého díla, rozdělil do podoby jednotlivých ročních záznamů. Ty měly až do konce rukopisu poměrně jednotnou podobu. První zmínka o jezuitěch se v *Historii* objevila v rámci záznamu k roku 1534, pravidelně se v záznamech objevovali od roku 1537. Až do roku 1556³⁴ se zprávy o nich vyskytovaly až na konci záznamů jednotlivých let. Od tohoto roku se pak dění a další sdělení či informace spojené s řádem začaly objevovat v samotném textu. Na konci ročních záznamů lze v textu rukopisu nalézt informace spojené s jezuitou dále spíše jen výjimečně či vůbec. Skála z počátku psal o jezuitěch kratší odstavce obsahující věcné informace. Postupně však začal vybírat a zařazovat stále delší pasáže, některé až o délce několika desítek stran. Ke konci rukopisu, zejména v posledním X. díle, nalezneme zprávy o jezuitěch opět spíše v podobě kratších zpráv či zmínek v rámci různých mandátů a nařízení.

Části textu věnovaného jezuitům Skála budoval systematicky od vzniku řádu až do své vlastní doby. Ve III. a IV. díle dal prostor především činnosti a vlivu Ignáce z Loyoly a některých z jeho prvních spolupracovníků. V těchto prvních dílech Skála líčil postupné formování řádových pravidel a regulí, proces šíření řádu, vznik jezuitských kolejí a získávání podpory jak světských knížat, tak především jednotlivých papežů. Ve IV. díle se začaly pomalu objevovat první neshody a problémy řádu s okolím. Jezuitům věnované pasáže v V. díle byly stále věnovány šíření vlivu řádu, které mělo být na některých místech podpořeno zázkazy spojenými s jeho členy. Stále se také dočteme o získávání různých privilegií, zejména papežských. V tomto díle se také nalézají první zmínky o jejich činnosti a aktivitách proti nekatolíkům.

V následujícím VI. díle se Skála zaměřil nejen na další šíření jezuitů po Evropě a také v zámoří, ale postupně v textu začaly převládat problémy spojené s řádem a též, co sami jeho členové mnohde způsobovali. Jednalo se především o působení napětí a sporů jak v různých společenstvích, tak také o údajný rostoucí vliv řádu nejen na místní politiku. Široký prostor byl Skálou věnován zapojení jezuitů do spiknutí proti evropským panovníkům a také usilování o jejich životy.³⁵ S tím byly spojeny postupně se objevující mandáty a nařízení namířené proti jezuitům a vyhnání řádu z některých evropských zemí. Se spiknutími a královraždami byli jezuité u Skály v různých rolích spojováni zejména v VII. díle rukopisu *Historie*. I přes tyto problémy měli jezuité na řadě míst znovu postupně obnovit svou pozici a vliv a být zapojeni do řady různých změn. Díly VIII. až X. se stran jezuitů v mnoha

34 Oba roky, 1537 a 1556, se nacházejí ve IV. díle rukopisu.

35 Jednalo se například o několik pokusů o vraždu francouzského krále Jindřicha IV. (například spojení jezuitů s Jeanem Châtelem – VI. díl, s. 1293; jezuité měli vědět o úmyslech Ravallaca v roce 1610 – VII. díl, s. 1026–1090), Mořice Oranžského (jezuité měli údajně podporovat pokus o vraždu místodržícího v roce 1598 – VI. díl, s. 1492) nebo anglického krále Jakuba I. (jezuité měli vědět a snad také být zapojeni do spiknutí střelného prachu, Henry Garnet a další jezuité byli následně pro spojení se spiknutím popraveni – VII. díl, s. 383–392).

ohledech nesou v podobném duchu. Skála věnoval pasáže v uvedených dílech zmínek o jejich vlivu na panovníky a knížata, často z pozice jejich zpovědníků. Široce se věnoval také tomu, kde jezuité působili problémy, zaměřil se na nové protijezuitské mandáty, do kterých zemí se chtěl rád vrátit, co a od koho jezuité získali, a také, co někteří členové napsali a vydali za díla.

V průběhu jezuitských částí *Historie* Skála postupně měnil země, kde jezuitský řád působil, a na které soustřeďoval svou pozornost. Ve VI. a VII. díle věnoval nejvíce pozornosti aktivitám jezuitů ve Francii a v Anglii.³⁶ Naopak v VIII. až X. díle zabíraly nejvíce prostoru jejich aktivity v českých zemích, zejména od roku 1617. Těmito třemi územími se Skála zabýval nejpodrobněji. Mimo ně pak popsal činnost řádu v dalších evropských zemích. Jednalo se například o Polsko–Litevsko, Spojené Provincie, Uhry, řadu oblastí Svaté říše římské, italská města (Padova, Neapol, Benátky), Prusko, Švédsko, Moskevské knížectví, Skotsko, Španělsko nebo Azorské ostrovy. Skála neopomenul zmínit také jejich působení v mimoevropských oblastech.³⁷

Možný význam a role jezuitů v rámci *Historie církevní*

Skála pojal svou *Historii* jako historii dějin světa z pohledu dějin církve. Ty pro něj byly soubojem mezi pravou vírou a vírou falešnou. V jejím čele měl stát Antikrist, kterého měl na Zemi ztělesňovat římský papež.³⁸ Až do vzestupu papežství měla být podle Skály církev nezkažená, ve své původní podobě. Měli to být právě papeži a jejich činnost směřující k posilování jejich vlastní pozice, co mělo tuto původní církev narušit. Právě s tímto mohla do značné míry souviset hojnost záznamů o jezuitském řádu v *Historii*. Že bylo spojení jezuitského řádu a papežství pro Skálu poměrně důležitým momentem, nasvědčuje i následující ukázka z rukopisu:

„že ta všechna až dosavad na svých místech připomenutá privilegia a výsady, jimiž papežové římský rotu jezuitskou jeden po druhých ozdobovali, nejsou nic jiného, jediné zdůstojnění jí nad všechny jiné řehole a roty mnišské a duchovní, aby mohli činiti a svobodně všechno vsudyž co se jim jen dobře líbiti, nic se žádné vrchnosti světské ani duchovní neostýchaje, a to pro jejich věrné a horlivé služby

36 O působení jezuitů v Anglii obecně například Bernard BASSET, *The English Jesuits from Campion to Martindale*, London 2004. O jejich činnosti ve Francii A. Lynn MARTIN, *The Jesuit Mind. The Mentality of an Elite in Early Modern France*, Ithaca – London 1988.

37 Jednalo se o jejich činnost zejména v Asii, především v Japonsku.

38 Tento názor byl v protestantské historiografii běžný a nalezneme jej například v Magdeburských centuriích nebo u Williama Tyndala. Glanmore WILLIAMS, *Reformation views of Church History*, Cambridge (UK) 1970, s. 12, 26–29.

[...] je, kteréž to Tovarýšstvo mimo jiné stolici římské neustále prokazuje a ji od dokonalého pádu rozličně a podivně zdržuje.³⁹

Jak úvodní citát, tak také tato ukázka jasně naznačují, jakým směrem se obraz jezuitského řádu, který Skála na rádcích své *Historie* vytvořil, směřoval. I vzhledem k tomu, že samotný Skála byl nekatolíkem,⁴⁰ nebylo a není možné očekávat, že by jezuitský řád a jeho členy vykreslil v pozitivním světle.

Jezuité byli jediným náboženským řádem, kterému se Skála věnoval tak rozsáhle a podrobně. Z dalších náboženských řádů byli zmiňováni zejména františkáni a dominikáni, z dalších například augustiniáni. Zpravidla se jednalo pouze o velmi stručné zmínky o již bývalých příslušnících těchto řádů a jejich působení v rámci šíření reformace,⁴¹ případně o jejich konverzích v důsledku disputací.⁴² V několika případech pak šlo o zmínky o bývalých příslušnících řádů, kteří zemřeli jako mučedníci po svém odklonu od katolické církve.⁴³ Dále Skála uvedl i aktivity členů zmíněných řádů.⁴⁴ Tyto záznamy v *Historii* nalezneme ve III. díle, kde Skála líčil především šíření evangelických myšlenek. Později se takto konkrétní záznamy o řádových příslušnících již nenacházejí. Ano, členové katolických náboženských řádů mohli být zmíněni i dále, nicméně v těchto případech se už pak jednalo zpravidla pouze o jejich uvedení v rámci líčení dalších událostí. Skála se je do rukopisu mohl rozhodnout zařadit pro podporu myšlenky, že reformovaná církev je tou pravou církví, jelikož se k ní obracejí také příslušníci katolických církevních řádů. Ve srovnání s rozsahem záznamů spojených s jezuitským řádem a jeho příslušníky se jednalo o velmi stručné záznamy. Ačkoliv v rámci protireformační činnosti katolické církve vystupovali často právě františkáni a dominikáni, Skála rozhodnul zaměřit se podrobněji pouze na

39 V. díl, s. 944. O různých formách papežského Antikrista například Lawrence P. BUCK, *Anatomia Antichristi: Form and Content of Papal Antichrist*, *Sixteenth Century Journal* XLII, 2011, no. 2, s. 349–368.

40 Měl být členem utrakvistické církve, v rámci které se měl hlásit k luteránské denominaci. Jiří MIKULEC, *Pavel Skála of Zhoř – Pavel Skála ze Zhoře*, in: Zlatica ZUDOVÁ–LEŠKOVÁ (ed.), *Undaunted by Exile! To the Victims of Religious, Political, National and Racial Persecutions in Central Europe between 16th and 20th Century with an Accent on the Czech Lands*, Praha 2015, s. 83.

41 Například případ františkána v Durynsku, který měl konvertovat poté, co slyšel kázat Luthera a sám začal šířit evangelium (III. díl, s. 13); wittenberští augustiniáni měli vystupovat proti soukromým mším (III. díl, s. 62); působení bývalého minority v nejmenovaném švýcarském městě, který měl i vypracovat vlastní artikule (III. díl, s. 91).

42 Záznam o františkánovi Františku Lambertinovi, který měl v Curychu diskutovat s Zwinglim o „vzývání svatých“ a jako výsledek celé disputace konvertoval (III. díl, s. 136).

43 Případ dvou bývalých augustiniánů, kteří byli upáleni v Antverpách a jejichž smrt Skála v *Historii* popsal poměrně podrobně (III. díl, s. 137–140), nebo smrti bývalého převora antverpského augustiniánského kláštera, který zemřel během svého kazatelského působení v brémském biskupství (III. díl, s. 190–197).

44 Dočteme se například o františkánovi Bernardu Samsonovi, který měl jako „kazatel papežských odpustků“ působit ve Švýcarech, o tom, jak tam kázal a také jak proti němu vystoupil Zwingli (III. díl, s. 32–33).

jezuity. Za tímto jeho rozhodnutím mohla hrát roli doba vzniku jejich řádu a jeho spojení s protireformačními kroky katolické církve.⁴⁵

Analýza jezuitských částí textu rukopisu ukázala, že Skála vytvořil vlastní negativní obraz řádu. Ten se skládal z řady motivů, které by bylo možné rozdělit do tří skupin. První z nich tvoří skupina motivů spojených se samotným jezuitským řádem a jeho fungováním a byly nejčastěji spojeny s osobou řádového generála. Ostře kritizován byl slib poslušnosti skládaný při vstupu do řádu, na základě kterého měli členové řádu svého generála bezvýhradně respektovat.⁴⁶ Prostřednictvím svých generálů byl řád také spojován se Španělskem a obviněním, že svou činnost vykonávají ve prospěch španělského krále.⁴⁷ Toto spojení řádu a Španělska bylo odvozováno od faktu, že několik prvních řádových generálů pocházelo přímo ze Španělska, nebo ze španělských území.

Druhou skupinu motivů tvořily motivy spojené s vlivem řádu na dění a události. Jezuitům se podařilo získat poměrně velký vliv na tehdejší společenské elity prostřednictvím svých škol a vzdělání, které poskytovali.⁴⁸ Právě díky svým školám získávali kontakty a vliv na osoby, které se později mnohdy podílely na chodu měst i státních celků, ať se již jednalo o úředníky na různých úrovních zprávy či světská knížata. Tento jejich vliv pak byl mnohdy umocňován také jejich působením jako zpovědníků těchto osob.⁴⁹ Jezuité toho všeho měli

45 Velmi dlouho převládal názor, že jezuitský řád vznikl v určité reakci na vznik a rozvoj reformace a byl vnímán jako nástroj katolické církve proti reformaci. Prvotní regule řádu se však o tomto spojení nijak nezmiňují. Až později s jejich úpravami se v nich vyskytlo spojení s šířením katolické víry, nicméně zmínky o reformaci jako takové se v nich stále neobjevovaly. Jednalo se o anachronismus vytvořený na sklonu života a po smrti Ignáce z Loyoly jeho společníky. Robert Aleksander MARYKS, *Introduction: Protestantism and Early Jesuits*, in: Jorge CAVZARES–ESGUERRA – Robert Aleksander MARYKS – Ronnie P. HSIA (eds.), *Encounters between Jesuits and Protestants in Asia and the Americas*, Leiden – Boston 218, s. 1–3.

46 V rukopise například VII. díl, s. 594; VII. díl, s. 1055–1057; VIII. díl, s. 1364. V literatuře například Peter BURKE, *The Black Legend of the Jesuits: An Essay in the History of Social Stereotypes*, in: Simon DITCHFIELD (ed.), *Christianity and Community in the West. Essays for John Bossy*, Adlershot 2001, s. 166, 169.

47 V rukopise VII. díl, s. 594; VII. díl, s. 1055–1057; VIII. díl, s. 1363, 1372; IX. díl, s. 533. Existovaly také určité paralely mezi protijezuitskými a protišpanělskými přístupy v 16. a 17. století. P. BURKE, *The Black legend*, s. 174–175.

48 Sabine DOERING–MANTEUFFEL, *Jesuiten–Fabeln des 16. und 17. Jahrhunderts. Leistungen und Grenzen von Propaganda in der Frühen Neuzeit*, in: Johannes BURKHARDT – Christine WERKSTELLER (Hgg.), *Kommunikation und Medien in der Frühen Neuzeit*, München 2005, s. 367. O jejich vlivu na vzdělání a výchovu v 17. a 18. století v oblasti dnešního Německa například Peter WOLF, *Feinde der Aufklärung oder Freunde der Gelehrsamkeit? Protestantische Jesuitenkritik im 17. und 18. Jahrhundert in Deutschland*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, sv. 1, Praha 2010, s. 259–275.

49 V 16. a 17. století bylo poměrně běžné, že politická rozhodnutí byla podmíněna určitěmu morálnímu hodnocení. Právě tento moment byl vnímán jako ten, kdy mohou jezuité využívat svá postavení jako zpovědníků ve svůj prospěch. Harold E. BRAUN, *Jesuits as Counsellors in the Early Modern World: Introduction*, *Journal of Jesuit Studies* 4, 2017, no. 2, s. 182.

údajně často využívat, aby ovlivňovali různá rozhodnutí ve prospěch sebe nebo papeže.⁵⁰ Nejproblematictější pak byl vnímán jejich vliv na panovníky, a to zejména z jejich pozice královských zpovědníků. Obecně byl rozšířen názor, že zpovědník mohl prostřednictvím zpovědi ovlivňovat královská rozhodnutí a tím mít vliv na politiku daného státu.⁵¹ S tím souvisela také otázka zpovědního tajemství u jezuitů a jeho neporušitelnosti i v případě, že se zpovědník dozvěděl o úmyslu připravit o život panovníka.⁵² To mohlo být mnohými viděno jako způsob manipulace s okolím.

Poslední motivy byly spojeny s problematikou narušování míru a dosavadního společenského uspořádání. Udržování obecného pokoje bylo v životě raně novověkého člověka důležitým aspektem jeho života a jeho narušení bylo vnímáno negativně, jelikož pomáhal lidem přežít v nesnadných dobách.⁵³ Poměrně často byl již jen samotný příchod jezuitů do společnosti vnímán jako narušení dosavadní rovnováhy, jelikož byli viděni jako element způsobující růst problémů a napětí.⁵⁴ V mnoha případech pak měli členové řádu podporovat vzpoury proti právoplatným panovníkům.⁵⁵ Jedním z nejzávažnějších témat, které bylo

50 V *Historii* lze nalézt pro tento motiv následující případy: návrat jezuitů do Francie, kdy měli mít jezuité vliv na významné šlechtice, kteří se za ně měli přimlouvat u krále (VII. díl, s. 184), měli přesvědčit krále Jindřicha IV., aby jim umožnil působit v Navaře a Béarnu (VII. díl, s. 747) nebo v Troyes (VII. díl, s. 1214–1225). V českých zemích měli mít vliv na královské úředníky a ovlivňovat tak například dění v roce 1617 (VIII. díl, s. 475). Jejich vliv na úředníky byl zmiňován během dění před pražskou defenestrací v květnu 1618 (VIII. díl, s. 638–639) nebo byl zmíněn v listě adresovaném Maxmiliánu Bavorskému ve spojení s vyhnáním jezuitského řádu z Čech (VIII. díl, s. 933–934).

51 Řada těchto rozhodnutí měla být činěna v neprospěch nekatolíků. Lze uvést příklad Pierra Cotona, který se měl z pozice královského zpovědníka Jindřicha IV. přimlouvat za umožnění návratu řádu do království a měl krále v roce 1605 přesvědčit k odstranění Pyramis, na které byl zveřejněn dekret vyhánějící řád ze země (VII. díl, s. 251–256). Problematice zpovědníků, jejich možného vlivu na panovníka a jeho politické rozhodování, příručkám pro zpovědníky a dalšímu se na příkladu Francie a Španělska věnovala např. Nicole REINHARDT, *Voices of Conscience. Royal Confessors and Political Counsel in Seventeenth-Century Spain and France*, Oxford 2016. Ve Skálově době pak byly například obecně známé blízké vazby mezi jezuity a Ferdinandem II. Viz Robert BIRELEY, *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II., William Lamormaini, S. J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981.

52 V *Historii* toto téma rezonovalo především ve spojení s vraždou Jindřicha IV. – VII. díl, s. 1041, 1052.

53 Do jisté míry to bylo omluvitelné v případě války. – Benjamin J. KAPLAN, *Divided by Faith. Religious Conflict and the Practice of Toleration in Early Modern Europe*, Harvard 2007, s. 75–76.

54 Takto měli být vnímáni například v Polsko-Litevské unii v době napětí mezi polským králem a částí šlechty v prvním desetiletí 17. století. Kolja LICHY, *Das Böse ist immer und überall. Antijesuitismus in Polen-Litauen um 1600*, in: Henning P. JÜRGENS–Thomas WELLER, *Streitkultur und Öffentlichkeit im konfessionellen Zeitalter*, Mainz 2013, s. 66–67. U Skály najdeme i příklad, kdy způsobili problémy i mezi samotnými katolíky – v Anglii během arcikněžské kontroverze v roce 1598, o které se dočteme i v *Historii*. O tomto dění se dovídáme retrospektivně v záznamu z roku 1601 s tím, co se v tom roce v Anglii dělo – VII. díl, s. 15–20.

55 Ve Francii měli během náboženských válek podněcovat útoky na hugenoty (V. díl, s. 163, 487–488), měli narušovat mír a soužití mezi obyvateli království i jeho jednotlivých měst (VII. díl, s. 3–4, 185). Poměrně značné problémy měli jezuité působit v Anglii, kde byli spojováni se vzpourami proti královně

s jezuitským řádem a jeho členy spojováno, byla teorie o tyranidě⁵⁶ a s tím do jisté míry spojená obvinění z královražd.⁵⁷ To bylo jedno z nejdůležitějších obvinění spojovaných s celým řádem.

Ve Skálově pojetí se ke zmíněným motivům přidal ještě jeden významný element, a to vztah jezuitského řádu k papeži a papežství. Jezuitský řád měl již od svého založení v rámci katolické církve poměrně specifické postavení, jelikož byl podřízen přímo papeži. Potvrzením tohoto postavení byla pro Skálu četná papežská privilegia, která řád obdržel v prvních desetiletích své existence, a která jsou v rukopise postupně jmenována. Ta měla napomoci vytvořit vztah jezuitů k papežství a uvedení mnoha z nich konkrétně zřejmě mělo toto spojení pro případné Skálovy čtenáře zdůraznit. V *Historii* to pak byli právě jezuité, kteří obhajovali názor o nadřazenosti papežské moci nad světskými knížaty, v rámci které měl mít papež pravomoc sesadit toho, kdo mu z nějakého důvodu nevyhovoval.⁵⁸ Jezuité jako řád podřízený přímo papeži měli být v těchto případech vykonavateli papežské vůle, a to jakýmkoliv prostředky. Například mnohokrát zmiňované zapojení jezuitů do pokusů připravit o život protestantské panovníky, ale také i katolického krále–konvertity Jindřicha IV., by bylo možné považovat za potvrzení daného tvrzení. Tento poměrně blízký vztah mezi řádem a papeži mohl z jezuitů ve Skálových očích činit jejich nejbližší spolupracovníky. A díky tomu, že v jeho pojetí historie byl papež Antikristem, tak pro něj byli antikristovými

Alžbětě (např. VI. díl, s. 165–166, 306–307, či VII. díl, s. 61–67), měli se zapojit do dění kolem skotské královny Marie Stuartovny (VI. díl, s. 321–323), a dokonce měli zapříčinit problémy mezi samotnými anglickými katolíky a také mezi nimi a korunou (tzv. arcikněžská kontroverze – VII. díl, s. 15–20). Dosavadní poklidné soužití a mír měli jezuité narušovat svou činností v českých zemích (např. VIII. díl, s. 475, 477–480, 648–649, 676) nebo v Polsku (například v Krakově – VI. díl, s. 855–858), Skotsku (VI. díl, s. 939) či na univerzitě v italské Padově (VI. díl, s. 871–872).

56 Tento názor se měl poprvé objevit ve Francii v roce 1407 ve spojení se zavražděním Ludvíka z Valois (VII. díl, s. 1044–1045.). S jezuitou byl tento názor spojován zejména díky dílu Juana de Mariany *De rege et regis institutione* (1599). V rukopise například VII. díl, s. 1275. Vše pak měli jezuité převzít od asasinů, ke kterým bývali přirovnáváni – VII. díl, s. 594, 1060; IX. díl, s. 1371. O jezuitěch a teorii o tyranidě například Harro HÖPFL, *The Jesuit Political Thought. The Society of Jesus and the State, c. 1540–1630*, Cambridge – New York, 2004, s. 314–338.

57 Obecně o tomto tématu měl psát *Tisk vydaný v Delftu v impresy Jana z Ondřejovic* z roku 1610, původně vydaný ve spojení se smrtí Viléma I. Oranžského (VII. díl, s. 1090–1094) kde líčil i to, jakým způsobem měli jezuité královrahy v jejich úmyslu podporovat. Široce se tomuto motivu věnoval Skála v případě Francie ve spojení s Jindřichem IV. Skála zmínil pokus Pierra Barriera (VI. díl, s. 1168–1169), útok Jeana Châtela (VI. díl, s. 1293–1297) na králův život, jezuité měli vědět také o úmyslu Françoise Ravaillica (VII. díl, s. 1016). Poté, co Ravaillic uspěl, Skála do *Historie* zahrnul také rozsáhlé texty, které se vyjadřovaly právě k otázce zapojení jezuitů do královny vraždy (VII. díl, s. 1035–1042, 1042–1082). Tento motiv Skála rozvedl také například v případě Anglie, kdy jezuité měli být spojeni s několika pokusy o vraždu královny Alžběty I. (VI. díl, s. 202–204, 416–422, 467–476, 536) a také Jakuba I. a spiknutí střelného prachu (VII. díl, s. 383–392; zde se pak nachází také obrana Henryho Garneta od Andrease Eudaemona–Joannise – s. 392–410). V literatuře například P. BURKE, *The Black Legend*, s. 168.

58 VII. díl, s. 1036, 1040, 1291–1306; VII. díl, s. 602.

spolupracovníky. Skála toto spojení v *Historii* několikrát zmínil.⁵⁹ Jeziuity takto vidělo mnoho protestantů,⁶⁰ toto spojení u Skály tak nebylo ojedinělým. Skála si jistě uvědomoval, že specifikum řádu nepocházelo pouze od jeho spojení s papežstvím a nezanedbatelného politického vlivu, ale že na tom měl podíl také mnohem bezprostřednější kontakt jezuitů se společenskými elitami. Nicméně na základě studia rukopisu se zdá, že právě spojení jezuitského řádu s osobou papeže bylo pro Skálu podstatnějším. Srovnáme-li zmínky o jednotlivých papežích s pasážemi o jezuitech, tak se jedná o značný nepoměr ve prospěch jezuitů. Skála mohl řád vnímat jako vykonavatele papežské vůle, zejména vzhledem k jeho výše zmiňovanému specifickému spojení s papežstvím. Navíc jezuité byli v jeho době vnímáni jako výrazný protireformační element, který se zasazoval o rozšiřování a upevňování katolické víry a tím také papežské moci.

Jeziuitské pasáže v *Historii* mohly mít pro Skálu ještě jeden význam. Až do první poloviny 17. století se Skála zaměřoval především na jejich činnost v Anglii, Francii, oblasti Spojených Provincii a v poněkud menší míře v dalších oblastech Evropy. V rámci líčení událostí zmíněného počátku 17. století se do centra Skálovy pozornosti dostaly především aktivity jezuitů v českých zemích s tím, že nejvíce prostoru jim věnoval ve spojení s vyhnáním řádu ze země. Pro případného čtenáře mohlo vylíčení činnosti řádu v jiných evropských zemích sloužit jako důkaz toho, jak jsou jezuité škodliví pro mír a soužití, které svým příchodem narušují, a jak usilují o to, dostat nekatolické země a pravou víru do područí papeže–Antikrista. Zároveň se případným domácím čtenářům mohl Skála snažit ukázat, jaký špatný vliv by měli jezuité v českých zemích, pokud by z nich nebyli vypovězeni. Shrnutí řady jejich negativních činů a argumentů z jiných evropských zemí se objevuje právě ve spojení s úsilím vyhnat jeziuity z českých zemí. Lze namítnout, že to vše bylo dáno prameny, se kterými Skála v těchto částech svého rukopisu pracoval. To mohla být jistě do určité míry pravda. Avšak jako autor si Skála všechny pasáže a prameny zařazené do *Historie* pečlivě vybíral, a tudíž nelze vyloučit, že právě toto mohlo být jedním z jeho záměrů.

Závěr

Jeziuitský řád a jeho členové byli ve Skálově době vnímání různě, a to mnohdy i v rámci samotné římskokatolické církve. Jeho pohled na ně se prakticky nelišil od ostatních

59 Skála uvedl například kázání Melichara Canuse proti jezuitům v roce 1548 kde měl uvést, že žijí v době, kdy sv. Pavel předpověděl příchod Antikrista a jeho předchůdců, kdy ti měli být nazýváni Továřstvo Ježíšovo a měl uvést i znamení dokládající jeho tvrzení (IV. díl, s. 395), a za Antikrista byl papež označen ve spojitosti s neúspěchem založení jezuitské koleje v Zaalpi v roce 1552 (IV. díl, s. 535)

60 P. BURKE, *The Black Legend*, s. 170.

protestantů a řady protestantských autorů. Přesto byla jeho práce s obrazem jezuitů, a především pak jeho přístup k němu v rámci jeho vlastního pohledu na dějiny poměrně ojedinělá.

V rámci česky psaných raně novověkých děl z pera nekatolických historiků je *Historie církevní* svým pojetím a rozsahem pasáží zabývajících se jezuitským řádem jedinečným dílem. Skála podává poměrně ucelený a propracovaný pohled na jezuitu, jejich vliv na dění a úsilí pro šíření a upevnění katolické víry. Pavel Stránský ze Zápské Stránky ve svém díle *O státě českém* jezuitu nezmínil vůbec. Stojí však za zmínku, že Skála toto dílo ve svém vlastním rukopise sám několikrát použil jako zdroj obecněji zaměřených informací o českých zemích.⁶¹ Negativní postoj na jezuitu lze nalézt v *Bellum Bohemicum* Ondřeje Habervešla z Habernfeldu. Podle něj s jejich příchodem do českých zemí začaly zmatky a problémy, které vedly až k válce. Habervešl uváděl příklady, kdy měli jezuité zasahovat do dění u nás, včetně toho, že se měli zasadit o smrt císaře Rudolfa.⁶² Na jezuitu se ve svém spise *Retuňk proti Antikristu a svodům jeho* obrací i Jan Amos Komenský a ukazuje jim, proč je podle něj papež Antikrist.⁶³ Jezuité byli na několika místech zmíněni také v dalším Komenského díle, *Historii o těžkých protivěstích církve české*. Využijeme-li jeho slov, tak měli mít v zemi za cíl vyvrátit církev a společnost a mít také podíl na problémech, ve kterých se české země ocitly.⁶⁴ Rozsahu a pojetí jezuitských částí *Historie* však tato díla nedosahují.

Výše uvedené motivy nebyly ve Skálově době nijak ojedinělé, vyskytovaly se v rámci tzv. černé jezuitské legendy⁶⁵ a staly se součástí *Jesuiten–Fabeln*.⁶⁶ Právě v jejich přehledu nalezneme řadu událostí a nařčení spojených s jezuitu, které vylíčil právě Skála.⁶⁷ Zejména

61 Pavel STRÁNSKÝ ze Zápské stránky, *Respublica Bojema*, Leiden 1634. Skála dílo využil například na s. 475 VIII. dílu rukopisu, kde uvádí několik informací o českém království od příchodu praotce Čecha až do roku 1617, který měl být pro království dle něj zlomový.

62 Ondřej HABERVEŠL z Habernfeldu, *Bellum Bohemicum*, Leiden 1645. Vydáno v edici TÝŽ, *Vypravování o vojně české od roku 1617*, ed. Emanuel TONNER, Praha 1867.

63 Jan Amos KOMENSKÝ, *Retuňk proti Antikristu a svodům jeho kteříž v zarmoucených těchto časích mnohým k zahynutí nešťastně se rozmáhají a nejedněch od víry odsupování se děje, těm, kdož by duše své retuovati a před zahynutím vystříhnouti dáti chtěli, podaný od jednoho z milovníků Ježíše Krista*, 1617. Edičně spis vyšel například pod názvem *O papežství [Retuňk proti Antikristu a svodům jeho]*, Praha 1924, či později jako 2. svazek edice Opera Omnia *Retuňk proti Antikristu a svodům jeho – Haggaeus redivivus*, Praha 1971.

64 Jan Amos KOMENSKÝ, *Historie o těžkých protivěstích církve české*, Praha 1952, s. 79.

65 P. BURKE, *The Black Legend*, s. 165–182

66 Bernhard DUHR, *Jesuiten–Fabeln: Ein Beitrag zur Culturgeschichte*, Freiburg im Breisgau, 1892; s. DOERING–MANTEUFFEL, *Jesuiten–Fabeln*.

67 B. DUHR, *Jesuiten–Fabeln*. Například že byli jezuité autory teorie o tyranidě (s. 658–680), o jejich spojení s královrahy (s. 696–721), o škodlivosti jejich školství (s. 769–794), o vraždě Viléma Oranžského a atentátu na Alžbětu I. (s. 901), že schvalovali vraždy nekatolických panovníků (s. 903), nebo že jezuité stáli za spiknutím střelného prachu (s. 904).

Jesuiten–Fabeln byly znovu se opakujícím tématem v debatách spojených s jezuitou ve velké míře až do revolučních let⁶⁸ a bývaly využívány i v 19. století.⁶⁹ V době raného novověku pak byly součástí počátku určité propagandy proti řádu, která se zejména během 17. století stupňovala.⁷⁰ Protijezuitská publicistika v době svého rozvoje využívala nejen tištěná média jako letáky, ale také další formy komunikace.⁷¹ Velký vliv na jejich zformování a rozšíření měli především bývalí členové jezuitského řádu, kteří po svém obratu často předstoupili s revokačními kázáními.⁷² Ještě větší vliv měli jejich protijezuitské pamflety – jedním z nejrozsáhlejších a velmi vlivných byl již výše zmíněný *Historia Jesuitici Ordinis* Eliase Hasenmüllera.⁷³ Skála tedy využil motivy hojně spojované s jezuitou, aby je vylíčil v negativním světle a ukázal je jako narušitele společenského uspořádání.

Skálův negativní postoj vůči jezuitskému řádu a jeho členům je z textu *Historie* jasně patrný. Jezuité byli Skálou poměrně jasně vylíčení jako blízcí spolupracovníci papeže–Antikrista a jako důležitý nástroj v boji proti pravé víře. S přihlédnutím k tomu, jak byly koncipovány a na co především se jezuitské pasáže v rukopise zaměřovaly, se zdá, že právě toto zmíněné spojení a činnost řádu byly pro Skálu zásadním argumentem, proč jezuitům věnoval v *Historii* tolik prostoru. Ano, nelze zcela vyloučit, že na ně Skála mohl klást důraz kvůli jejich vzdělávací či polemické činnosti. Nicméně těmto jejich aktivitám se v textu věnoval pouze minimálně. Je také otázkou, jak Skála zamýšlel své dílo zakončit. V rámci zápasu pravé víry s falešnou pro něj však jezuitský řád hrál poměrně významnou roli podporovatelů papeže–Antikrista, a často v pozadí se pohybujících vykonavatelů jeho vůle.

68 S. DOERING–MANTEUFFEL, *Jesuiten–Fabeln*, s. 376–377.

69 Například ve spojení s možnými spiknutími v době restaurace monarchie ve Francii. Geoffrey CUBITT, *Conspiracism, Secrecy and Security in Restoration France: Denouncing the Jesuit Menace*, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 38, 2013, no. 1 (143), s. 107–128.

70 Je otázkou, zda se dalo mluvit o propagandě jako takové již v počátcích působení řádu. Slovo propaganda pak vstoupilo do církevně–politické debaty v roce 1622 se založením Kongregace pro propagaci víry. s. DOERING–MANTEUFFEL, *Jesuiten–Fabeln*, s. 367–368, 374.

71 Michael NIEMETZ, *Antijesuitische Bildpublizistik in der Frühen Neuzeit*, Regensburg 2008. O protijezuitské publicistice také Thomas KAUFMANN, *Konfession und Kultur. Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*, Tübingen 2006, s. 205–299.

72 S. DOERING–MANTEUFFEL, *Jesuiten–Fabeln*, s. 369–374.

73 S tímto pamfletem pracoval ve své *Historii* také Skála – s. DOERING–MANTEUFFEL, *Jesuiten–Fabeln*, s. 375–376.

Summary

The Jesuits in 'Historie církevní' by Pavel Skála of Zhoř and Their Possible Role in Skála's View on History

'*Historie církevní*' (*The History of the Church*) by Pavel Skála of Zhoř is the largest early modern historiographical manuscript written in the Czech language. Besides a few editions, which only focused on the last four volumes of Skála's work and just those parts dealing with Czech history in the first two decades of the 17th century, we do not know much about this historiographical work and its content. We know that Skála composed it as a history of the world from the point of view of the history of the church and a struggle of the true faith with the false faith, with the Antichrist embodied by the pope as its head. We also know that Skála's manuscript contains a description of events taking place in many European countries of that time.

The first detailed analysis of this vast manuscript revealed that one of the themes that steps out of its text is the Society of Jesus. The Jesuits were the only Catholic order and one of a few exponents of the Catholic Church about whom Skála wrote in his work. He managed to create a negative image of the Society of Jesus using various motives connected to the order and the first decades of its

existence. These motives included tyrannicide, murders of rulers and princes, the question of confessors, and so on. By Skála, the Jesuits were depicted as a power working against Protestants, using the benefit of the Catholic Church and especially the papacy.

It is this connection to the papacy that might have been one of the reasons why Skála decided to dedicate rather a big part of his text to the Jesuits. Their close connection to the pope-Antichrist was important for Skála and it was stressed by him several times. The negative image of the Jesuits could have supported Skála's opinion about the Antichrist popes. Another reason why we can read so much about even hostile activities of the Jesuits not only against the Protestants is connected to the banishment of the order from the Czech lands. Skála showed in detail Jesuit activities in France, England, in the Dutch provinces, and many more places before moving their activities to the Czech lands. It could have served as an example, for his potential readers, of how the Jesuits could act there, and it could have shown that their expulsion from the Czech lands was only for the Lands' benefit.

Anna NOVÁKOVÁ

K odměnám a výhodám pro šlechtické klienty a agenty. Guillermo Verdugo ve službách Františka z Ditrichštejna¹

Abstract: On Rewards and Benefits for Noble Clients and Agents. Guillermo Verdugo in the Service of Franz von Dietrichstein

The aim of the article is to introduce the activities of the Spanish nobleman Guillermo Verdugo in the service of the Bishop of Olomouc and Cardinal Franz von Dietrichstein. Based on the analysis of the correspondence of Guillermo Verdugo deposited in the Moravian Provincial Archive in Brno, this research mainly focuses in the context of current research of the patronage and clientelism on the topic of rewards and benefits that Guillermo Verdugo received for his services.

Key words: Guillermo Verdugo – Franz von Dietrichstein – reward – patron-client ties – clientelism

Pokud se v odborné či krásné literatuře setkáme se jménem Guillerma Verduga, je to téměř výlučně v souvislosti s bitvou na Bílé hoře. Jeho údajně hrdinské počínání v bitvě a to, že se mu podařilo zajmout mladého knížete Kristiána II. z Anhaltu, jsou často zmiňovány jak soudobými, tak i současnými autory. Následující text se však bude převážně věnovat několika následujícím létům až do sklonku roku 1628, kdy Guillermo Verdugo zemřel v dolnofalckém Kreuznachu.

Guillermo Verdugo se narodil okolo roku 1575 v Haarlemu, pravděpodobně jako prvorozený syn španělského generála a velitele vojsk ve Frísku Francisca Verduga.² Ač

1 Tato publikace byla vydána s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 251393 s názvem *Vazby středoevropské šlechty na bruselský místodržitelství dvůr v první polovině 17. století*, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

2 Snad právě proto, že Guillermo Verdugo stojí na pomezí dvou (potažmo tří) zemí a i jeho život je mezi ně rozdělen, je pro hlubší historické bádání, tuzemské i zahraniční, téměř neznámou osobou. Prozatím o něm, kromě kvalifikační práce autorky tohoto textu, nevznikla ucelená studie. Anna NOVÁKOVÁ, *Mezi Flandry, Španělskem a Čechami. Guillermo Verdugo, agent Františka z Ditrichštejna*, magisterská diplomová práce, Olomouc 2019. Existuje několik starších studií, které se věnují jeho otci Franciscovi. Antonio RUMEU DE ARMAS, *Nuevos datos para la biografía de don Francisco Verdugo, capitán e historiador de las guerras de los Países Bajos*, Hispania: Revista Española de Historia 10,

Francisco Verdugo později vstoupil do manželského svazku s Dorotou z Mansfeldu, nevlastní sestrou Petra Arnošta II. z Mansfeldu, ta Guillermovou matkou nebyla.³ Guillermo Verdugo byl nemanželským synem Francisca a haarlemské měšťanky Esther Vandeyeck.⁴ Nemanželský, a navíc ne zcela šlechtický původ pro něj nebyl jistě tím nejlepším začátkem. Možná i proto kladl Guillermo Verdugo takový důraz na svou prestiž a postavení a stal se ukázkovým příkladem možností tehdejšího společenského vzestupu. Toho dosáhl i za pomoci četných sociálních vztahů, do nichž během svého života vstupoval. Jedním z velmi důležitých kontaktů, které získal, byla služba pro olomouckého biskupa a kardinála Františka z Ditrichštejna.⁵ Po bitvě na Bílé hoře se Guillermo Verdugo začal pomocí zakupu

1950, č. 38, s. 85–103. Adolfo ARAGONÉS DE LA ENCARNACIÓN, *Francisco Verdugo, gobernador de Luxemburgo*, Boletín de la Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo, 1934, č. 55, s. 1–102 a 1935, č. 66, s. 1–72. Pro modernější zpracování, i když rovněž velmi skromné, je třeba uchýlit se ke studiím nizozemských historiků. Francisco Verdugo byl autorem díla *Comentario de la Guerra de Frisia*, jehož první moderní edice v nizozemštině obsahuje i shrnující životopis Francisca Verduga, který velmi okrajově zmiňuje i jeho syna. Jan VAN DEN BROEK, *Voor God en mijn koning; het verslag van kolonel Francisco Verdugo over zijn jaren als legerleider en gouverneur namens Filips II in Stad en Lande van Groningen, Drenthe, Friesland, Overijssel en Linggen (1581–1595)*, Assen 2009. Nejnověji se pak Franciscu Verdugovi věnoval nizozemský historik Raymond Fagel. Raymond FAGEL, *Alexander Farnese and Francisco Verdugo: the War in the North East*, *Tiempos modernos* 35, 2017, č. 2, s. 14–29. Co se týče české historiografie, krátké dějiny rodu Verdugů přináší archivář Jan Haubert v rámci inventáře *Rodinný archiv Verdugo-Doupov*, ten však trpí přinejmenším ve vztahu k osobě Guillerma Verduga mnohými nedostatky. Jan HAUBERT, *Rodinný archiv Verdugo-Doupov*, Plzeň 1973. Je nutné zmínit i genealogický pokus vídeňského historika Igálffyho, jehož krátká studie z roku 1990 se rovněž snaží shrnout dějiny rodu Verdugů, počínaje Guillermovým otcem Franciscem. Ludwig IGÁLFFY-IGÁLY, *Verdugové, hrabata z Talaverry v Čechách a ve Slezsku*, *Heraldika a genealogie*, 23, 1990, č. 3, s. 121–132. Nově se pak věnovali rodu Verdugů Jiří Kubeš a ve své kvalifikační práci i Michaela Buriánková. Jiří KUBEŠ, *Ze Španělska až do Horního Slezska: osudy Verdugů v habsburské monarchii v raném novověku*, in: Jiří Brňovják – Waclaw Gojniczek – Aleš Zářícký (edd.), *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) = Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek)*, Ostrava–Katowice 2011, s. 223–240. TÝŽ, *Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681–1683*, *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, č. 2, s. 29–65. Michaela BURIÁNKOVÁ, *Systémy právních poradců hraběte Ferdinanda Johanna Verduga (1653–1672) a hraběte Františka Karla Swéeerts-Sporcka (1739–1742)*, magisterská diplomová práce, Pardubice 2013.

- 3 Například Jan Haubert uvádí, že Dorota z Mansfeldu byla Guillermovou matkou. J. HAUBERT, *Rodinný archiv*, s. 1. Ludwig Igálffy-Igály a Jiří Kubeš považují Guillerma Verduga za manželského syna ze svazku s vdovou Rüttgeertsovou. L. IGÁLFFY-IGÁLY, *Verdugové*, s. 123 a J. KUBEŠ, *Ze Španělska až do Horního Slezska*, s. 224.
- 4 Verdugův původ a rodinné okolnosti jasně vyplývají z vyšetřovacího spisu, na jehož základě vstoupil do rytířského řádu sv. Jakuba. Archivo Histórico Nacional, Consejo de Órdenes, OM-caballeros Santiago, expediente č. 8825. Jedná se o velmi zajímavý pramen, který ukazuje postup vyšetřování v případě osoby, které bylo nutné udělit papežský dispens kvůli nešlechtickému původu.
- 5 K osobnosti kardinála Františka z Ditrichštejna a jeho biskupskému působení výběrově například práce Pavla Balcárka. Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn (1570–1636)*, České Budějovice 2007 či TÝŽ, *Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou*, Sborník archivních prací 28, 1978, č. 1, s. 66–126. V širším kontextu dějin Moravy je osobnosti Františka

konfiskovaných majetků usazovat v Čechách. V roce 1622 zakoupil s výraznou slevou za zjetí Anhalta panství Doupov zkonfiskované Janu Albínu Šlikovi a o rok později Maštov po Janu Jindřichovi Štampachovi ze Štampachu.⁶ Inkolátu v Čechách pak dosáhl koncem roku 1627.⁷

Klientem Františka z Ditrichštejna

Nelze vyloučit, že Guillermo Verdugo a František z Ditrichštejna se znali již před Bílou horou skrze ditrichštejnské vazby na bruselský místodržitelství dvůr.⁸ První pramenné doklady jejich písemného i osobního kontaktu máme však až z první poloviny roku 1621. Guillermo Verdugo se se svými jednotkami na příkaz hraběte Buquoye vydal krátce po Bílé hoře na Moravu, aby zde Františka z Ditrichštejna podpořil proti ohrožení vojsky Gábora Bethlena, a usadil se s nimi v Brně.⁹

Nejstarší dochovaný list z 6. května roku 1621 ze souboru dochované korespondence mezi Verdugem a Františkem z Ditrichštejna¹⁰ naznačuje již silně rozvinutý vztah služebníka a patrona. Prozatím se však pravděpodobně jednalo jen o Verdugovu vojenskou podporu kardinála na dosud ne zcela klidné Moravě. V dopise odeslaném z Vídně se Guillermo

z Ditrichštejna věnován i sborník Emil KORDIOVSKÝ – Miroslav SVOBODA (edd.), *Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba, XXIX. mikulovské sympozium, 11. –12. října 2006*, Brno 2006. Životopisné poznání o Františkovi z Ditrichštejna nedávno revidoval i Tomáš Parma ve své práci věnující se mimo jiné Ditrichštejnovým agentům u papežské kurie. K této práci se níže ještě několikrát vrátíme. Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011.

- 6 Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1628, První část*, Praha 1882, s. 559 (pro Doupov) a s. 615–616 (pro Maštov). Listiny vztahující se k převzetí Maštova se nachází i v doupovském archivu. Státní oblastní archiv v Plzni, pobočka Klášter (dále jen SOA Plzeň), Rodinný archiv Verdugo-Doupov (dále jen RA Verdugo-Doupov), inv. č. 38, sign. D1, kart. 2.
- 7 Národní archiv (dále jen NA), Desky zemské větši, kvatern trhový měděný, inv. č. 142, R3, repr. 484.
- 8 Více o vazbách Ditrichštejnů na bruselském dvoře a jejich tamním působení Dries RAEYMAEKERS, *One Foot in the Palace. The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598–1621*, Leuven 2013. V tomto vynikl především Františkov bratr Maxmilián, který dokonce získal jednu z nejvyšších a místodržiteli Albrechtovi nejbližších funkcí na bruselském dvoře – *sumiller de corps*, a to v době, kdy se tam jistě mohl pohybovat i Guillermo Verdugo.
- 9 František z Ditrichštejna se stal po porážce stavovského povstání na Bílé hoře gubernátorem Moravy. Měl tedy nad územím ve svých rukou nejen moc církevní, ale i světskou a jeho úkolem bylo ho pacifikovat po porážce stavovských vojsk. Více o pobytu Verduga a jeho vojáků v Brně přináší studie Tomáše Sternecka. Tomáš STERNECK, *Dva prameny k dějinám Brna z první poloviny třicetileté války*, Brno v minulosti a dnes: příspěvky k dějinám a výstavbě Brna 25, 2012, s. 117–164.
- 10 Soubor korespondence Guillerma Verduga, čítající 63 dopisů z let 1621 až 1628, se dochoval ve fondu Rodinného archivu Ditrichštejnů a tvoří jádro tohoto výzkumu. Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA Brno), Rodinný archiv Ditrichštejnů (dále jen RA Ditrichštejnů), inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga.

Verdugo Františkovi omlouvá, že tamější jednání se protáhla a velmi jej mrzí jeho nepřítomnost na Moravě, a tedy nečinnost ve službě Františkovi.¹¹ Dále pak František z Ditrichštejna ve svém listu z 30. června roku 1621 informuje hraběte Buquoye, že „z Olomouce do Brna jsem se vrátil dnes, z milosti Boží ve zdraví, v doprovodu velitele Guillerma Verduga.“¹²

V červnu roku 1621 si již František z Ditrichštejna patrně uvědomoval důležitost oblasti Nizozemí pro následný vývoj evropského konfliktu a hodlal i nadále podpořit své vazby na bruselský dvůr jako jedno z dalších center habsburské politiky.¹³ V listu vrchnímu veliteli vojsk ve Flandrech Luisi Velascovi, hraběti de Salazar, František žádal, krom toho, aby jej hrabě informoval o tamním dění, po vzoru správného patrona také o pomoc pro Guillerma Verduga. Toho označil za svého nejlepšího „služebníka“ a dokonce svého „přítele“, který mu velmi pomohl při pacifikaci Moravy po porážce stavovského povstání. František rovněž hraběte Salazara žádá, aby „podpořil jeho [Verdugovy – pozn. aut.] záležitosti ve Flandrech.“¹⁴ Prozatím není jasné, o jaké konkrétní věci se mohlo jednat, naproti tomu jako evidentní se jeví již existující patronátně-klientelní vztah mezi Guillermem Verdugem a Františkem z Ditrichštejna. Výrazy „přítel“ a „služebník“ tak typické pro označení klienta¹⁵ a rovněž snaha patrona prosadit svého klienta, tedy zajistit mu odměnu za věrnost, existenci takového vztahu jednoznačně potvrzují. Je možné, že si zprostředkováním nějaké vhodné funkce či pozice pro svého klienta chtěl František zajistit

11 „I přestože jsem již u konce svých jednání, ta se protáhla víc, než jsem předpokládala, a to mě velmi tíží kvůli mé nečinnosti ve službách Vaší Excelenci.“ („Aunque estoy en los fines de mis negocios uan mas a la larga de que pensaua de que me pesa en extremo por la falta que ago ay en seruicio a V[uestra] E[xcelencia].“). Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 7. (Videň, 6. května 1621).

12 „De Olmitz he tornado oy por la gracia de Dios con salud a Bruna con el maesse de campo don Guillermo Verdugo.“ Fratišek z Ditrichštejna hraběti Buquoyovi. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZA Opava), Arcibiskupství Olomouc 1144–1961, inv. č. 125, sign. 43, fol. 29 (30. června 1621).

13 Více k tomu Pavel MAREK – Rubén GONZÁLEZ CUERVA, *The Dynastic Network between the Imperial and Spanish Courts*, in: Rubén González Cuerva – Alexander Koller (eds.), *A Europe of Courts, a Europe of Factions. Political Groups at Early Modern Centres of Power (1550–1700)*, Leiden-Boston 2017, s. 130–155.

14 František z Ditrichštejna hraběti Salazarovi. ZA Opava, Arcibiskupství Olomouc 1144–1961, inv. č. 125, sign. 43, fol. 48–49 (2. července 1621).

15 Za průkopníka ve studiu raně novověkého „přátelství“ a všeobecně neformálních vztahů lze označit W. Reinharda a jeho práci Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979. Pojem „přítel“ jako výraz klientelních vazeb zmiňuje i José MARTÍNEZ MILLÁN, *La investigación sobre las élites del poder*, in: José Martínez Millán (ed.), *Instituciones y élites del poder en la monarquía hispana durante el siglo XVI*, Madrid 1992, s. 20. V českém prostředí se výrazu „přítel“ a „dobré přátelství“ věnoval v několika studiích Václav Bůžek, srov. např. Václav BŮŽEK, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100, 2002, č. 2, s. 229–264.

dalšího pravidelného informátora z této oblasti, potvrdit to však s určitostí nemůžeme.¹⁶ Jednoho už ve Flandrech František z Ditrichštejna měl, přímo od bruselského dvora ho informoval o tamním dění i jeho agent Martin Somogy.¹⁷

V souvislosti s tématem tohoto textu je nutné se krátce terminologicky vyjádřit k pojmům „klient“ a „agent“. Patronátně-klientelním vztahem lze rozumět vertikální vztah dvou nerovnocenných osob, který je ale pro obě recipročně výhodný. Patron poskytuje klientovi ochranu a možnost odměny (zejména ve formě sociálního postupu), klient pomáhá svému patronovi udržovat či rozvíjet jeho moc.¹⁸ Vazbu agenta k patronovi bychom pak mohli chápat jako vztah v mnohém podobný, nicméně určitým způsobem formalizovaný, založený na pravidelném kontaktu a velmi často, podle Mariky Keblusek, na dříve existujícím patronátně-klientelním vztahu.¹⁹ Dle posledního bodu mají vazby klienta a agenta

-
- 16 Podle Jiřího Hrbka nebylo neobvyklé, že šlechtic zařídil pro svého služebníka nějakou funkci, v našem prostředí například v zemské či centrální správě, a zajistil si tak informátora z daného místa. Jiří HRBEK, *Hledat a nalézat: Barokní Valdštejnové a jejich informační síť*, *Theatrum Historiae* 9, 2011, s. 313–332 (zde zejména s. 322).
- 17 Tématu agentské a komunikační síť Františka z Ditrichštejna se již někteří badatelé věnovali. Již zmíněný Tomáš Parma rozsáhle pojednal o Františkových agentech u papežské kurie, a to z velké části na základě dochované korespondence. Tomáš Parma pak upozorňuje na nutnost provést další dílčí výzkumy v oblastech mimo Itálii. T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, 2011. Rubén González Cuerva rovněž upozorňuje na komplexnost Františkovy informační sítě, který, ač byl v srdci Moravy možná poněkud odloučen, udržoval pomocí svých komunikačních kanálů spojení s většinou Evropy. Rubén GONZÁLEZ CUERVA, *La forma de lo informal: los agentes del cardenal Dietrichstein*, in: Guillermo Nieva Ocampo – Andrea Mariana Navarro – Rubén González Cuerva (eds.), *El príncipe, la corte y sus reinos: agentes y prácticas de gobierno en el mundo hispano* (ss. XIV–XVIII), s. 253–276. Agentům z oblasti Nizozemí se však dosud nikdo nevěnoval. Jiří Hrbek rovněž poukazuje na to, že šlechtici s rozvinutou informační sítí měli tendenci mít paralelně i více agentů ze stejné oblasti, aby si zajistili kontinuální přísun informací. To byl patrně i případ Guillerma Verduga a Martina Somogyho. J. HRBEK, *Hledat a nalézat*, s. 313–332 (zde zejména s. 322). Martin Somogy byl původem uherský šlechtic, který byl vychován v rodině Ditrichštejnů a posléze byl trvale přítomen na bruselském dvoře s důležitými funkcemi. Somogyho zmiňuje ve svých pracích například Josef Polišíenský nebo Dries Raeymaekers. Josef POLIŠENSKÝ, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, s. 114 a D. RAEYMAEKERS, *One Foot in the Palace*, s. 89 a 184.
- 18 James SCOTT, *Patronazgo o explotación?*, in: Ernest Gellner (ed.), *Patronos y clientes: en las sociedades mediterráneas*, s. 35–62. K tématu patronátně-klientelních vazeb srov. např. Antoni MAÇZAK (ed.), *Klientensysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, München 1988 nebo Sharon KETTERING, *Patrons, Broker, and Clients in Seventeenth-Century France*, New York-Oxford 1986. K jejich projevu ve vztahu k diplomacii pak také Diana CARRIÓ-INVERNIZZI (ed.), *Embajadores culturales Transferencias y lealtades de la diplomacia española de la Edad Moderna*, Madrid 2016 či Pavel MAREK, *La embajada española en la corte imperial (1558–1641): figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praha 2013.
- 19 Marika KEBLUSEK, *Introduction. Profiling the Early Modern Agent*, in: Hans Cools – Marika Keblusek – Baldoch Noldus (eds.), *Your Humble Servant. Agents in Early Modern Europe*, Hilversum 2006, s. 13. Téma agentů je v zahraniční historiografii již etablované, kromě zmíněné kolektivní monografie, vzniklé pod vedením Mariky Keblusek, můžeme zmínit například rovněž kolektivní dílo zaměřující se na prostředí Španělska a Nizozemí. René VERMEIR – Maurits EBBEN – Raimond FAGEL (eds.), *Agentes e identidades en movimiento: España y los Países Bajos. siglos XVI–XVIII*, Madrid 2011. Nejnověji

k patronovi mnoho společného. Jejich projevy tak od sebe často nelze odlišit, jelikož se kombinují i v příbězích konkrétních jednotlivců, kdy se z loajálního klienta stal v případě vzájemné potřeby agent.²⁰ Tyto nejasnosti konec konců plynou i z problematičké uchopitelnosti obou pojmů a různorodosti profilů šlechtických agentů vzhledem k jejich zaměření a aktivitám, které vykonávali.

Zároveň se však jeví jako nerozumné je naprosto směřovat či s nimi operovat nahodile. Pozice agenta s sebou totiž mohla přinášet v porovnání s pozicí klientskou další kvality, a to i ve vztahu k odměně. Podle Mariky Keblusek se v rámci fenoménu agencie uplatňovaly paralelně jak nemateriální, tak i materiální formy odměny. Ne všichni agenti museli být vypláceni finanční odměnou, byla však pro ně v porovnání s „pouhými“ klienty více typická.²¹ Pokud však docházelo k prodlením či výpadkům ve vyplácení mzdy, ti agenti, kterým náležela, většinou stejně setrvali ve službách svého patrona, protože je k němu vázala i zmíněná „předchozí“ klientelní vazba, která sama o sobě mohla být přínosná a výhodná v podobě nemateriálních výhod.²² Zároveň je u pojmu agent, pokud ho chceme v současnosti použít, důležité pamatovat na jeho etymologii. Podle slovníku z roku 1726 je agent „člověk nebo věc, která koná a má moc a schopnost způsobit a vyvolat nějaký účinek“. Důležité je tedy u agenta i ono latinské „ageré“, tedy „konat“.²³

Verdugův vztah k patronovi byl založen na silné klientelní vazbě, kterou jsme již pramenně doložili v předcházejícím textu. „Materiálnost“ jeho odměny, která by jej přiřadila k Ditrichštejnovým agentům, je však složitější a nejistou otázkou, které se budeme věnovat níže. Zároveň mimo zaslání zpráv z Flander se nějaká forma jeho aktivního vystupování ve prospěch patrona, k němuž docházelo například u agentů, které měl Ditrichštejn u papežské kurie, v dochované korespondenci neobjevuje. Informování z místa pobytu agenta totiž všeobecně většinou tvořilo pouze doprovod k jiným aktivitám ve prospěch patrona (nákupu uměleckých děl, právního a obchodního zastoupení, reprezentaci a „zpřítomňování“

pak zmiňme práci Paola VOLTINI, *Los Medici y España. Príncipes, embajadores y agentes en la edad moderna*, Madrid 2018.

20 Geert Janssen se v rámci zmíněné kolektivní monografie *Your Humble Servant* zabýval příkladem Viléma Fridricha Nasavsko-Dietzského. Podle něj byl faktický rozdíl mezi malou částí těch, jejichž služba byla potvrzena „smlouvou“, a klienty velmi malý a obtížně rozeznatelný. Geert H. JANSSEN, *The Political Brokerage in the Dutch Republic. The patronage networks of William Frederick Nassau-Dietz (1613–1664)*, in: Hans Cools – Marika Keblusek – Baldoch Noldus (eds.), *Your Humble Servant. Agents in Early Modern Europe*, Hilversum 2006, s. 65–80 (zde zejména s. 78).

21 M. KEBLUSEK, *Introduction*, s. 13. Například Vilém Fridrich Nasavsko-Dietzský si ale podle Geerta Janssena vydržoval svou síť agentů bez odměn ve formě platů, jelikož byla silně založena na bázi klientelismu. G. H. JANSSEN, *The Political Brokerage*, s. 77.

22 M. KEBLUSEK, *Introduction*, s. 13.

23 „La persona, ó cosa que obra y tiene virtud y facultad para producir y causar algun efecto.“ Heslo: agente. Real Academia Española, Diccionario de Autoridades. Tomo I, 1726. Dostupné z: <URL: <http://web.frl.es/DA.html>> [cit. 27. 9. 2020].

patrona u dvora apod.).²⁴ Ty jsme u Guillerma Verduga, jak již bylo řečeno, nezachytili. Jediným úkolem Guillerma Verduga bylo patrně po tom, co se stal v roce 1623 gubernátorem v Geldernu a Rýnské Falci, pouze informovat Františka z Ditrichštejna především o dění na bojištích ve Flandrech, ke kterým měl geograficky blízko a kde disponoval mnohými kontakty. Přidával ale i další informace z prostředí bruselského dvora, Francie, Španělska, Anglie a komentáře proměňujících se mezinárodních vztahů. Disponoval totiž rozsáhlou sítí kontaktů, které dávaly jeho zprávám velkou, vlastní hodnotu. Proto i přesto, že jeho kontakt s Františkem z Ditrichštejna byl přinejmenším od roku 1624 pravidelný (každotýdenní) a byl jako takový zamýšlen,²⁵ je vhodnější a z terminologického hlediska opatrnější označit v současném stavu výzkumu Guillerma Verduga raději za pravidelného, loajálního klienta než za agenta.

Odměny symbolické i materiální

Odměna byla jak u klienta, tak u agenta klíčovým prvkem v rámci vztahu k patronovi, a proto je namístě se jí zabývat i v konkrétním a možná v lecčem specifickém Verdugově případě. V rámci popisu počátku vztahu mezi Guillermem Verdugem a Františkem z Ditrichštejna jsme se zmínili o pokusu Františka z Ditrichštejna prosadit Guillerma Verduga u hraběte Salazara ve Flandrech. Vůbec první žádost ze strany Verduga o nějakou formu výhody máme již roku 1622. V listu z února roku 1622 na jedné straně Verdugo slibuje informovat Františka o dění v jižních Čechách, kde se právě nacházel a kde se formovala císařská vojska, a dále ho žádá, aby jej podpořil a skoncoval se špatným zacházením, které se mu prý jako veliteli dostává: „*Prosím Vaši Excelenci, aby nařídila, nechť je se mnou zacházeno jako s ostatními veliteli Jeho Veličenstva, což si, myslím, zasloužím, jelikož jsem tak oddaným*

24 Srov. výzkum agentů od Tomáše Parmy. I listy jeho italských agentů měly dvě části – „*negozi*“, tedy zprávu o tom, jak si vedou v zařizování různých záležitostí pro svého patrona, a „*nuove*“, novinky o dění z dané oblasti. T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 209.

25 Na to ukazuje potřeba Guillerma Verduga omlouvat se, pokud v minulém týdnu nenapsal, a také explicitní omluvné reakce na předcházející stížnosti Františka z Ditrichštejna kvůli chybějící zprávě. „*V posledním dopise si Vaše Excelence postěžovala, že jsem nenapsal během své nepřítomnosti zde [v Kreuznachu – pozn. aut.], za což jsem již Vaši Excelenci požádal o odpuštění. O něj žádám i nyní kvůli poslednímu dopisu, který také chyběl, protože jsem byl v Hessensku a ani nebylo zrovna nic, o čem bych napsal.*“ („*La de ultima de V[uestra] E[xcelencia] a sido con la queja de no auer exento durante mi ausencia de aqui de lo qual e pedido perdon a V[uestra] E[xcelencia] como lo hago tambien del ultimo ordinario que e faltado a causa de estar en la Hafsia y porque ni auia cosa de momento de que auisar.*“) Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 41 (Kreuznach, 30. září 1625). Z období mezi lety 1621 a 1624 se bohužel dochovalo pouze šest dopisů, tři z nich v italštině. Ten z roku 1624 však naznačuje, že pravidelná komunikace již nějakou dobu probíhala. Výpadky v korespondenci jsou, zdá se, jen otázkou jejího nedochování. Nejvíce korespondence se zachovalo z let 1625 a 1626.

*služebníkem Vaší Excelence.*²⁶ Zde se již jasně ukazuje pozice Guillerma Verduga v rámci recipročně výhodného vztahu, v němž Verdugo Ditrichštejnovi slouží, ale zároveň má možnost čerpat z tohoto vztahu určité výhody. Navíc je již naznačena budoucí klíčová úloha Guillerma Verduga jako Františkova informátora, kterou potvrdí svým přesunem do Rýnské Falce.

Žádost o pomoc se zajištěním lepšího zásobování vojsk, která zde budoval, se opakuje i po tom, co se Verdugo stane gubernátorem Rýnské Falce. Chytře využil příležitosti korunovace Eleonory I. Gonzagy českou královnou a také Ferdinanda III. českým králem v listopadu 1627, o které mu v předchozím dopise kardinál z Ditrichštejna napsal a které se František nakonec osobně účastnil. Požádal tedy svého patrona znovu o podporu u příležitosti těchto korunovací. Všimněme si, že Verdugo zde sám sebe nazývá „*služebníkem*“ („*criado*“), typickým výrazem pro klientelské vazby.²⁷

*„Stále jsem pln obav, když vidím, jakému špatnému zacházení se všude dostává mým lidem, že jim není poskytnuto ubytování a potraviny pro jejich zásobování. Nemyslím si, že by si Jeho Císařské Veličenstvo přálo mou zkázu, majíc na paměti mou horlivost a oddanost, s níž jsem mu celý život sloužil. [...] proto co nejpokorněji žádám Vaši Excelenci, aby mě při této příležitosti podpořila jako svého služebníka a otroka a prokázala mi milost a přízeň, ve kterou jejím zásahem doufám.“*²⁸

V rámci korespondence se tedy setkáváme i s několika explicitními prosbami o přímlyvy u císaře či poděkování za jejich poskytnutí: „*Obdržel jsem [dopis – pozn. aut.] od Vaší Excelence z 22. minulého měsíce a cítím se čím dál tím více zavázán za milosti, které mi tak laskavě činí, zvláště za zprávu, že Jeho Císařské Veličenstvo ví o mém přání, které mám, mu sloužit, jak jsem povinen. Žádám Vaši Excelenci, aby mě laskavě podpořila a zachovala o mně takové mínění.*“²⁹ I přestože Guillermo Verdugo byl vazalem španělského krále, potažmo

26 „*Suplico V[ostrea] E[ccellenza] dar ordine che sia trattato come sono li altri coronelli di Sua Maestà parendomi di esser tanto meritevole e tanto servitore di V[ostrea] E[ccellenza].*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 1 (Dačice, 16. února 1622).

27 Výraz *criado* je jedním z dalších ustálených pojmů užívaném v rámci topos pokory. K otázce slovníku patronátně-klientelních vazeb více J. MARTÍNEZ MILLÁN, *La investigación sobre las élites*, s. 19–20.

28 „*Yo me hallo todauia con mil cuydados por uer el mal tratamiento que en todas partes se hace a mi gente por negarles quarteles y los uiueres para su entretenimiento y no creo que Su Magestad Cessarea sera seruido de mi ruina visto el celo y deuocion que toda mi uida e tenido a su seruicio. [...] assi supplico muy umildemente a V[uestra] E[xcelencia] que en esta ocasion me ampare como criado y sieruo suyo y me haga la gracia y merced que yo espero por su interuencion.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 146 (Kreuznach, 30. listopadu 1627).

29 „*Hallome con la de V[uestra] E[xcelencia] de 22 del mes passado y cada vez mas obligado a las mercedes que se sirue hazerme particularmente en auisar que Su Magestad Cessarea estaua enterada de la voluntad que tengo de seruirle conforme mi obligacion suplicando a V[uestra] E[xcelencia] sea seruido de emparar y conseruarme en tal opinion.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno,

místodržících Španělského Nizozemí, po příchodu do středoevropského prostoru musel začít aktivně vyhledávat napojení také na císaře. Dostal se tak do zajímavé, ale ne úplně neobvyklé situace. Moc Habsburků byla v této době stále vnímána universalisticky a služba pod různými habsburskými dvory a panovníky tak stále byla službou jednomu rodu.³⁰ Přízeň císaře si jistě zasloužil i svým hrdinným počínáním na Bílé hoře, ale bez dobrého napojení na mocenské struktury pomocí neformálních vazeb by se zde tak úspěšně a rychle neusadil. Právě František z Ditrichštejna byl jednou z nejlepších osob k realizaci tohoto „projektu“ – byl členem tajné císařské rady, měl k císaři i dvoru opravdu velmi blízko.

Sociální a mocenský postup agenta či klienta byl oboustranně výhodný jak pro něj samotného, tak i pro jeho patrona. Častokrát se o tento postup notně zasloužil právě patron, jelikož větší moc klienta či agenta mohla v některých případech přinést i více možností, jak podpořit patronův vliv. O tom byl jistě přesvědčen i Guillermo Verdugo, který se v roce 1627 stal členem španělské Nejvyšší válečné rady (*Consejo Supremo de Guerra*).³¹ Verdugo pak tento svůj významný úspěch komentuje i v listu pro Františka z Ditrichštejna, kterého explicitně označuje za svého „patrona“. Rovněž dává do úzké souvislosti jeho vlastní společenský postup a prestiž jako klienta a zájem jeho patrona Františka: „*Jsem si jist, že z jakékoliv mého vzestupu se bude Vaše Excelence velmi těšit, jelikož vím, že jako můj pán a patron mi budete přát i mnohem větší.*“³² Není však prozatím jasné, do jaké míry mohl mít František z Ditrichštejna podíl na Verdugově jmenování válečným radou. Důvod k radosti měl však Guillermo Verdugo dvojnásobný, nejen Guillermo, ale i František se totiž dočkal nové funkce. Ve stejném listu Verdugo Františkovi gratuluje ke jmenování dočasným správcem Vídně a Dolních Rakous.³³ Opět pak je úspěch patrona ve Verdugových slovech úzce propojen s „kvalitou“ a „mírou“ jeho vlastních služeb.

RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 92 (Kreuznach, 5. května 1626).

30 Byl to i případ šlechticů, kteří hledali uplatnění ve službách Habsburků mimo hlavní dvory Vídeň, Praha a Madrid na těch vedlejších jako byl Innsbruck, Neapol či právě Brusel. O tom více D. RAEYMAEKERS, *One Foot in the Palace* či P. MAREK – R. GONZÁLEZ CUERVA, *The Dynastic Network*, s. 130–155.

31 V Rodinném archivu Verdugo-Doupov se zachovala ve složce „různí odesílatelé“ kopie dopisu krále Filipa IV. pro Isabelu Kláru Evženií, ve kterém vysvětluje důvody, proč jej jmenoval členem této rady (především letitá věrná služba), a žádá svou tetu, aby věc veřejně vyhlásila. SOA Plzeň, RA Verdugo-Doupov, inv. č. 29, sign. C3, kart. 2, nefol.

32 „*Muy cierto estoy que de qualquier acrecentamiento mio tendra V[uestra] E[xcelencia] muy particular gusto porque se que como tan señor y patron mio me desseara aun mayores.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 138 (Kreuznach, 5. října 1627).

33 Císař pověřil Františka z Ditrichštejna správou Vídně, Dolních Rakous a přilehlých končin po dobu své tamní nepřítomnosti. Přesunul se totiž z důvodu již zmíněné korunovace své manželky a syna do Prahy. Nakonec si však povolal Ditrichštejna do Prahy na žádost španělského velvyslance kvůli mocenským ambicím Albrechta z Valdštejna. P. BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn*, s. 147–148.

„Váš dopis z osmnáctého minulého měsíce jsem obdržel s velkou spokojeností nad zprávami, které obsahoval, o Vašem zdraví a o tom, že Jeho Císařské Veličenstvo, nechť ho Bůh ochraňuje, Vás po dobu své nepřítomnosti pověřilo vládou v Rakousích. Doufám, že se tak budu moci ještě snadněji zapojit do služeb Vaší Excellence.“³⁴

Hojně opakujícím se slovem v rámci Verdugových dopisů je výraz „*merced*“, tedy v překladu „*milost*“ či „*přízeň*“.³⁵ Někdy Guillermo Verdugo specifikuje, o jakou „*merced*“ od Františka se konkrétně jedná, jako jsme to viděli například u jeho žádosti o pomoc se zásobováním vojsk. Jindy je však kontext tak malý a neurčitý, že není jasné, za jakou „*merced*“ to Františkovi, většinou na začátku svých listů, opět děkuje. Podle Sharon Kettering je tato nejednoznačnost typická pro korespondenci zachycující vztah klienta a patrona a zástupné termíny jako „*grâce*“ nebo „*bons offices*“ pro francouzštinu byly vlastně určitým maskováním skutečné podoby odměn, aby byla vznešeně, bez realistických detailů, zdůrazněna patronova štědrost.³⁶ V některých případech se zdá, že Guillermo Verdugo jako „*merced*“ vnímá to, že mu kardinál vůbec píše a informuje ho o svém zdraví a situaci ve Střední Evropě: „*V poslední poště jsem obdržel dopis od Vaší Excellence a viděl v ní, jakou milost mi dělá tím, že mi dává dobré zprávy o svém zdraví a o svém příjezdu do Vídně.*“³⁷ Objevují se ale v korespondenci i taková vyjádření, která by mohla odkazovat k nějaké formě materiální odměny ze strany Františka z Ditrichštejna: „*Obdržel jsem dopis Vaší Excellence z desátého tohoto měsíce s milostí jako vždy, za níž líbám ruce Vaší Excellence, aby mi ji prokazovala ještě mnoho let.*“³⁸ Je však otázkou, zda se skutečně mohlo jednat o nějakou

34 „*18 del pasado recibí con mucho contento por los auisos que contenia de su salud y que Su Magestad Cessarea que Dios guarde en ausencia suya le a nombrado para asistir al gobierno de Austria con que espero tendre la ocasion mas a mano para emplearme continuamente en seruicio de V[uestra] E[xcelencia].*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 138 (Kreuznach, 5. října 1627).

35 Pro dobové užití slova „*merced*“ lze nahlédnout do slovníku Sebastiána de Covarrubias. „*Mercedes [son] las gracias y las dadiuas que los principes hazen a sus vasallos y las que los señores haze[n] a sus criados.*“ („*Mercedes*“ jsou přízně a pozornosti, které panovníci dávají svým vazalům a páni dávají svým služebníkům.“) Sebastián de COVARRUBIAS HOROZCO, *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid 1611, s. 546–547.

36 Sharon KETTERING, *Gift-Giving and Patronage In Early Modern France*, *French History* 2, 1988, č. 2, s. 131–151 (zde zejména s. 137).

37 „*Con este ultimo ordinario he rreciuido una de V[uestra] E[xcelencia] uisto por ella la merced que me hace en darne buenas nuevas de su salud y de su llegada a Viena.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 71 (Kreuznach, 3. března 1626).

38 „*He rreciuido la carta de V[uestra] E[xcelencia] de diez deste con la merced que siempre, de que beso a V[uestra] E[xcelencia] muy humildemente las manos para hazermela muchos años.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 132 (Kreuznach, 31. srpna 1627).

formu platu, vyplácenou současně s poštou pomocí směnky,³⁹ či se jedná o radost z toho, že patron na svého služebníka nezapomíná a píše mu, jako tomu bylo v předchozím případě.

Některé výzkumy ukazují, že agenti mívali problém s opožděným vyplácením mzdy ze strany svého patrona.⁴⁰ Dokonce i sám František v tomto nebyl zcela důsledný a často pozdě platil svým agentům.⁴¹ U Guillerma Verduga se však s ničím takovým nesetkáváme, a to ani v rovině nemateriálních odměn. Napříč korespondencí se nevykytuje jakýkoliv apel na Františka ve smyslu toho, že by neposkytl Verdugovi, co mu náleží, a nacházíme zde jen a pouze jeho mnohá vyjádření vděku.

Krom možné finanční kompenzace získal Verdugo za své služby pravděpodobně i něco dalšího – dům v Praze na Malé Straně, jehož koupi zachycují listy z roku 1626. Právě František z Ditrichštejna totiž koupi domu, zdá se, pomohl nějakým způsobem zajistit. „*A rovněž jsem byl zpraven tajemníkem Vaší Excellence o počtě, kterou mi chce dopřát – nechat pro mě najít dům v Praze*“⁴² psal Verdugo v dopise z 24. února 1626.

Všimněme si pak, jak Guillermo Verdugo staví vedle sebe onu koupi domu a jeho služby Františkovi z Ditrichštejna. Je tedy zřejmé, že si jej zasloužil právě jako odměnu za služby svému patronovi. V jednom z následujících listů pak Františkovi děkuje za projevenou péči o celou záležitost a odkazuje se na svého správce majetku, jímž byl jeho agent v Praze, Baltazar Cicogna, který má koupi zařídit a stanovit cenu: „*Cením si péče, kterou Vaše Excellence věnovala záležitosti domu, jehož koupi nechám na správci mého majetku.*“⁴³ V dubnu se pak Verdugo v rámci poznámky na konci dopisu k celé věci vrací, znovu žádá Františkovu pomoc a oznamuje, že je k dispozici dům plukovníka Paradise:⁴⁴ „*Člověk, co zpravuje mé majetky, které mám v Čechách, mě informuje, že dům plukovníka Paradise by byl k dispozici. Nechtě je Vaše Excellence tak laskava prokázat mi svou přízeň a podpoří mě v této koupi.*“⁴⁵ Koncem května pak Verdugo už prostřednictvím svého bratra

39 O tomto způsobu vyplácení peněz šlechticům na cestách se zmiňuje J. HRBEK, *Hledat a nalézat*, s. 313–332 (zde zejména s. 318–319).

40 M. KEBLUSEK, *Introduction*, s. 13.

41 Upomínání o zaplacení zmiňuje Tomáš Parma například v případě Ditrichštejnových korespondentů Haise a Tadolda. T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, s. 233.

42 „*Y ansimismo por el secretario de V[uestra] E[xcelencia] he entendido la honrra que me hace en mandarme buscar una cassa en Praga.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, Rodinný archiv Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 69 (Kreuznach, 14. února 1626).

43 „*Estimo [...] el cuidado que V[uestra] E[xcelencia] ha puesto en lo de la casa cuya compra rremito al administrador de mis bienes.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 75 (Kreuznach, 24. března 1626).

44 Zde se patrně jedná o císařského plukovníka Jindřicha (Enrique) Paradisa de Echaide.

45 „*El que administra los bienes que tengo en Bohemia me auisa que la casa del coronel Paradiso seruia a proposito. V[uestra] E[xcelencia] se sirba hazerme merced en ampararme en esta compra.*“ Guillermo

Francisca, který se stal doručovatelem Verdugovy zprávy, Františkovi děkuje za jeho pomoc se zakoupením domu. „*Co nejpokorněji poděkovat za dům, který z milosti Vaší Excellence budu moci zakoupit.*“⁴⁶ Nicméně není zcela jasné, z Verdugových opět velmi neurčitých vyjádření díky, jakou konkrétní formu tato „milost“ ve věci domu měla.

Z berní ruly víme, že Guillermo Verdugo zakoupil na Malé Straně hned dva domy – první v roce 1626 na ulici Valdštejská a druhý v roce 1627 velmi blízko pod Starými zámeckými schody. Druhý dům koupil dle berní ruly od Pavla Michny z Vacínova, který vlastnil na Malé Straně vícero objektů. Berní rula původního majitele prvního domu neuvádí.⁴⁷ Podle Václava Hlavsy a Jiřího Vančury i první dům na ulici Valdštejská, jehož koupi máme pravděpodobně zachycenou v korespondenci, patřil Pavlovi Michnovi z Vacínova.⁴⁸ Z korespondence mezi Guillermem Verdugem a jeho agentem Baltazarem Cicognou⁴⁹ víme, že jeden z domů (není upřesněno který) ale ve skutečnosti patřil plukovníku Paradisovi. Nicméně Pavel Michna z Vacínova jako tehdejší známý majetkový spekulant obchod zajišťoval, úzce spolupracoval s Cicognou a Verdugovi i půjčil část prostředků na zakoupení domu. Spíše než pro vlastní potřebu Guillerma Verduga byl takový dům užitečný právě pro jeho agenta v Čechách a sám Cicogna o dům v Praze již dříve Verduga požádal.⁵⁰ Cicogna jej mohl využít pro svůj pobyt v Praze i jako zázemí pro vyřizování Guillerma i svého vlastního inkolátu v Čechách, který oba v roce 1627 získali.⁵¹ Koupí domu možná také Verdugo nechtěl propást šanci být alespoň formálně přítomen v Praze, u níž v této době existovala možnost, přinejmenším v diskuzích části české šlechty, že se opět stane sídlem císaře či jeho syna.⁵² I Cicogna podobné zprávy zaznamenal, zmiňuje se totiž o druhém domu, který by Verdugo mohl koupit a poté obratem prodat, „*až přijede dvůr*“.⁵³ Je poněkud překvapivé, že Baltazar Cicogna se v souvislosti se zakoupením domu ani jednou nezmiňuje o Františkovi z Ditrichštejna a jeho pomoci s koupí domu, její charakter nám tak prozatím zůstává skrytý. Ostatně napříč dochovanými listy Baltazara Cicogni nacházíme jen jedinou

Verdugo Františkovi z Ditrichštejna, MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 81 (Kreuznach, 22. dubna 1626).

46 „*Dar la gracias muy humildes de casa que por gracia de V[uestra] E[xcelencia] podre comprar en Praga.*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 95 (Kreuznach, 31. května 1626).

47 Václav LÍVA (ed.), *Berní rula 3: Pražská města*, Praha 1949, s. 134.

48 Václav HLAVSA – Jiří VANČURA (edd.), *Malá Strana/Menší město pražské*, Praha 1983, s. 104.

49 SOA Plzeň, RA Verdugo-Doupov, inv. č. 39, sign. E1, kart. 2.

50 Baltazar Cicogna Guillermu Verdugovi. SOA Plzeň, RA Verdugo-Doupov, inv. č. 39, sign. E1, kart. 2, nefol. (Praha, 4. srpna 1622).

51 Dochovaly se reversy k zemi, který složil nejdříve Baltazar Cicogna za sebe a o několik dní později za Guillerma Verduga. NA, Archiv českých stavů – reversy k zemi, inv. č. 336 a 347.

52 Petr MAŤA, *Svět české aristokracie*, Praha 2004, s. 383–389.

53 Baltazar Cicogna Guillermu Verdugovi, SOA Plzeň, RA Verdugo-Doupov, inv. č. 39, sign. E1, kart. 2, nefol. (Praha, 27. června 1626).

zmínku o Františkovi z Ditrichštejna, a to pouze v souvislosti se situací na Moravě. Zdá se tedy, že Guillermo Verdugo jednal s Františkem výhradně přímo a sám a Baltasar Cicogna udržoval osobně Verdugovy kontakty pouze u šlechticů, kteří se často nacházeli v Praze.⁵⁴

Nabízí se otázka, za jakými dalšími životními úspěchy Guillerma Verduga mohl František z Ditrichštejna stát. Vrcholem společenského vzestupu Guillerma Verduga bylo bezesporu povýšení do stavu říšského hraběte na sklonku jeho života v roce 1628. Právě tím totiž slavně končí i *Trophae Verdugiana*, dílo, které po Guillermově smrti sepsal katolický kazatel ze Sponheimu a Buchenau v Rýnské Falci jako oslavu rodu Verdugů. *Trophae Verdugiana* začíná účastí rodu při reconquistě Španělska, oslavuje Guillerмова otce Francisca a bezprostředně končí právě Guillermovým ziskem hraběcího titulu.⁵⁵ Korespondence z roku 1628 je však dochovaná pouze ve čtyřech listech, a tak nám pravděpodobně chybí Guillermov komentář tohoto úspěchu a možná i další z důků směřovaných Františkovi. Není tedy jasné, zda za hraběcím titulem pro Verduga mohl stát František z Ditrichštejna, nicméně možnosti, jak tomu pomoci, určitě měl. Víme totiž, že již pro jednoho ze svých agentů podobné služby vykonal. Můžeme si zde pomoci analogií s případem již zmíněného Martina Somogyho. V jeho korespondenci s Františkem z Ditrichštejna se totiž zachovalo explicitní poděkování Františkovi za zprostředkování titulu císařova číšníka: „Obdržel jsem dopis Vaší Excellence z prvního tohoto měsíce a s ním i zprávu o milosti, kterou mi dopřálo Jeho Veličenstvo. Samozřejmě si jí vážím, protože se jedná o velkou milost, ale také proto, že jsem jí dosáhl rukou Vaší Excellence.“⁵⁶ Z Ditrichštejnova dochovaného listu pro Martina Somogyho se pak dozvídáme, že František využil tuto formu odměny jako náhradu za tu finanční, kterou si v té chvíli podle svých slov nemohl dovolit kvůli ztrátě svých moravských držav.

„Samozřejmě jsem Vám vděčný za lítost, kterou mi projevujete nad těžkostmi, které mám. Stejnou cítím i já nad nedostatkem peněz Vaší Milosti. Kvůli ztrátě všech svých majetků Vás nemohu v tomto ohledu nijak podpořit [...] Rozhodl jsem se proto Vaší Milost alespoň utěšit tím, že Vám pomohu posílit Vaši pověst. Mým mnohým naléháním jsem dosáhl, že císař Vám udělil milost titulu svého číšníka.“⁵⁷

54 Například kníže Karel z Lichtenštejna se v dubnu 1626 Cicogni doptával, zda má nějaké novinky o Guillermu Verdugovi a o oblasti Nizozemí. Baltazar Cicogna Guillermu Verdugovi, SOA Plzeň, RA Verdugo-Doupov, inv. č. 39, sign. E1, kart. 2, nefol. (Mašřov, 25. dubna 1626).

55 Wilhelm STADEN, *Trophae Verdugiana*, Köln 1630, s. 345.

56 „Receui su carta de V[uestra] E[xcelencia] del primero deste mes y con ella la nueua de la m[e]r[ce]d que Su Mag[esta]d me a echo, la qual estimo como es razon y ansi por ser en si la m[e]r[ce]d grande como tambien el aberla alcançado por la mano de V[uestra] E[xcelencia.“ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 443, korespondence Martina Somogyiho, fol. 13 (Brusel, 25. ledna 1620).

57 „Agradezco como es razon la compasio[n] que me tiene en mis trabajos y teniendo yo la misma a V[uestra] M[erced] por la falta de dineros, pues por la perdida de todos mis bienes no le puedo socorrer con poco ni [...] he desseado de consolar entre tanto a V[uestra] M[erced] con algun acrecentam[ien]to de su reputacio[n] y assi tanta mi instancia alcanço que el emperador le hizo merced del titulo de su copero.“ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv.č. 1910, sign. 849, kart.č. 446, koncepty korespondence Františka z Ditrichštejna, fol. 51.

Následně pak Martin Somogy žádal, možná až trochu troufale, o další pomoc, tentokrát k zisku titulu barona, „*porque to nestojí Jeho Veličenstvo víc než jej udělit a Vaši Excelenci více než o něj požádat.*“⁵⁸ Skutečně jej pak úspěšně získal a díky dochované žádosti Františka z Ditrichštejna pro císaře víme, že František v celé věci podnikl aktivní kroky.⁵⁹ Předpokládáme, že Martin Somogy Františkův vliv nepřeceňoval a že Ditrichštejn mohl rovněž takto pomoci i Guillermu Verdugovi.

S mnoha lidmi, s nimiž František z Ditrichštejna udržoval dlouhodobou komunikaci, měl ve zvyku si vyměňovat i různé dárky.⁶⁰ V případě Verduga se však v dochované části korespondence o žádných darech nedozvídáme. Pokud za dárek nebudeme považovat „*báseň o šilenství francouzského krále*“⁶¹ kterou Verdugo se svým dopisem v jednom případě Ditrichštejnovi zaslal, ale v rámci archivu se nedochovala.

Odměny pro druhé

Kromě odměny přímo pro Guillerma Verduga nacházíme v korespondenci s Františkem z Ditrichštejna i „méně sobecké“ zmínky o odměnách či výhodách pro jiné osoby. Předně bylo obvyklé, že rodinní příslušníci mohli profitovat ze vztahu, který jejich příbuzný navázal. Guillermo Verdugo se několikrát snažil prosadit u svého patrona bratra Francisca Verduga:⁶² „*Prosím [Vaši Excelenci – pozn. aut.], aby jej laskavě zahrnula mezi ty nejpokornější a nejvěrnější služebníky Vaší Excelence.*“⁶³ To bylo také poprvé, v roce 1626, kdy se Francisco Verdugo s Ditrichštejnem osobně setkal. Nicméně už několik let předtím se Francisco Verdugo dočkal od Františka z Ditrichštejna výhody. V listu hraběti Salazarovi z června roku 1621, který je zmíněn v úvodu tohoto textu, se totiž kromě samotného Guillerma

58 „*Porque eso no cuesta a Su Mag[esta]d mas que concederla y a V[uestra] E[xcelencia] mas que pedirla.*“ MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 443, korespondence Martina Somogyiho, fol. 11 (Brusel, 24. května 1620).

59 ZA Opava, Arcibiskupství Olomouc 1144–1961, inv. č. 489, sign 15, kart. 16, koncepty korespondence Františka z Ditrichštejna, fol. 14 (asi rok 1620).

60 Několik drobných darů si vyměnil například se svým agentem u papežské kurie Olivierim nebo i s císařským vyslancem Paolem Savellim. T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, 2011, s. 256 a 280–281.

61 „*Un discurso en verso sobre el mal de caueça del rey francés.*“ MZA, Rodinný archiv Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 55 (Kreuznach, příloha dopisu z 15. listopadu 1625). Jednalo se patrně o příklad španělské politické satiry, jejímž vděčným tématem bylo španělsko-francouzské soupeření a „útočení“ na vše francouzské.

62 Francisco (II.) Verdugo byl pravděpodobně Guillermovým mladším bratrem. Není jasné, zda měli společnou matku, či se narodil z jiného vztahu Francisca (I.).

63 „*Suplicandola sea seruido tenerle en el numero de los mas humildes y ciertos criados de V[uestra] E[xcelencia].*“ Guillermo Verdugo Františkovi z Ditrichštejna. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Guillerma Verduga, fol. 97 (Kreuznach, 9. června 1626).

Verduga snaží František z Ditrichštejna prosadit i jeho bratra Francisca: „*A tak žádám Vaši Excelenci, aby podpořila jeho [Guillermovy – pozn. aut.] záležitosti ve Flandrech a jeho bratra, kterému si, ač ho neznám, přejí posloužit.*“⁶⁴ Francisco Verdugo se po smrti Guillermova snažil v několika listech Františkovi z Ditrichštejna převzít úlohu svého zemřelého bratra. Od Františka se však dočkal pouze vyhýbavé odpovědi, která prakticky znamenala odmítnutí. Patrně jej znal jen povrchně a nechoval k němu i přes Guillermova doporučení tolik důvěry, která byla u klientů i agentů velmi důležitá.⁶⁵ O Francisca, který se v té době už natrvalo usadil v Čechách, neměl ale Ditrichštejn jako o služebníka jistě zájem hlavně proto, že by mu nemohl poskytnout to, co bratr Guillermo, tedy informace z oblasti Flander.⁶⁶

Na závěr se vraťme k bělohorské bitvě, která dopřála Verdugovi značný vřhl. Již jsme zmínili, že Guillermu Verdugovi se v bitvě podařilo zajmout mladého knížete Kristiána II. z Anhaltu, syna velitele nepřátelských vojsk Kristiána I. Podle Anhaltových vzpomínek jej potkalo vlastně štěstí v neštěstí, když jej zajal právě Guillermo Verdugo, jelikož se jednalo o čestného a slušného vojáka. Zacházel s ním prý velmi dobře, a to jak předtím, tak i potom, co se dozvěděl, o koho se vlastně jedná. Zpočátku totiž Kristián neprozradil svou pravou totožnost.

*„Řekl jsem, že ne, že jsem z pěchoty, kapitán výmarského pluku a že jako mladý budoucí voják jsem se přijel podívat na šarvátku a Verdugo mě tam zastihl a slíbil mi, že se mnou dobře naloží a že nejsem zajatec. [...] Potom přišli Verdugo a jeho lidé, postarali se o mne a nabídli mi veškeré své služby.“*⁶⁷

Patrně právě tento postoj a chování Guillermova Verduga daly vzniknout dlouholetému přátelství mezi oběma muži, které možná trochu netradičně začalo uvězněním jednoho z nich. V rodinném archivu Verdugo-Doupov se dochovala poměrně obsáhlá, navíc zčásti šifrovaná, korespondence Kristiána z Anhaltu, která probíhala kontinuálně od Bílé hory až do Guillermovy smrti.⁶⁸ Na základě těchto dopisů můžeme říct, že Kristián z Anhaltu mohl být Verdugovi vděčný za více věcí, nejen za důstojné a pohodlné zajištění během krátké doby, kdy byl v „jeho rukou“. Kristián byl po bitvě na Bílé hoře převezen do pevnosti Neustadt (Vídeňské Nové Město). V jednom z prvních dochovaných listů,

64 „*Y ansi suplico a V[uestra] E[xcelencia] fauoresca sus cossas en Flandes y a su hermano, al qual si bien no conosco, desseo servir.*“ František z Ditrichštejna hraběti Salazarovi, ZA Opava, Arcibiskupství Olomouc 1144-1961, inv. č. 125, sign. 43, fol. 48–49 (2. července 1621).

65 Za jednoho ze svých nejvěrnějších agentů považoval Ditrichštejn Jacoma Olivieriho, svého zástupce u papežské kurie. Tato důvěra se odrážela i v jeho finanční odměně. T. PARMA, *František kardinál Dietrichstein*, 2011, s. 203.

66 MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 1909, sign. 848, kart. 445, korespondence Francisca Verduga.

67 Citováno dle Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013, s. 210.

68 V rámci korespondence se dochovaly i šifrované tabulky, podle nichž byly šifrovány dopisy z pozdějšího období, zejména okolo roku 1626 a 1627. Kontakty mezi Guillermem Verdugem a Kristiánem z Anhaltu by si zasloužily jako příklad zajímavého způsobu jejich navázání zvláštní výzkum.

z června roku 1621, se dozvídáme, že jeho bývalý věznitel Verdugo zajistil Kristiánovi u Františka z Ditrichštejna jisté „bons offices“ („dobré služby“), které už má František pro Anhalta vykonávat. František z Ditrichštejna se totiž ve věci potrestání povstalců angažoval a zasazoval se i o mírnější postihy pro moravské šlechtice, kteří stáli na straně stavovského povstání.⁶⁹ Již jsme si ukázali, že „bons offices“ byl výraz podobný „merced“, tedy typický pro klientelní vazby.⁷⁰ Jakou konkrétní podobu ale tyto „dobré služby“ měly, nám opět zůstává skryto.

„Pokorně Vás prosím, abyste doporučil panu kardinálovi, necht pokračuje ve svých dobrých službách pro mě, nebudu pak nevděčný. Pozdravte prosím ode mně také velmi laskavě pana Breunera⁷¹ a poproste ho, aby si, pokud může, vzpomněl na mé záležitosti, budu Vám navždy zavázán.“⁷²

Kristián II. z Anhaltu je na konci roku 1622 skutečně propuštěn a s Guillermem Verdugem zůstal, jak již bylo řečeno, ve velmi pravidelném kontaktu. Svůj vděk mu oplatil informacemi z míst, kde pobýval, z nichž některé patrně Verdugo využil k informování Františka z Ditrichštejna, a také půjčkou na zakoupení panství Maštův.

Závěr

Na základě výše řečeného můžeme potvrdit, že Guillermo Verdugo patřil ve 20. letech 17. století k pevným a pravidelným článkům Ditrichštejnovy komunikační sítě. Patronátně-klientelní vazba, která je spojovala, byla utužována ze strany Františka z Ditrichštejna odměnami různých forem a charakteru. Jejich projevy je možné sledovat napříč vzájemnou korespondencí i mimo ni. Kardinál měl zájem udržet si informátora z oblasti Nizozemí jednak kvůli válečnému dění v této oblasti, ale i napojení jeho samého i rodu Ditrichštejnů na bruselský dvůr. Verdugo totiž mohl v případě potřeby doplnit či zastoupit informátora přímo z bruselského dvora – zmíněného Martina Somogyho. V současném stavu výzkumu se jeví jako pravděpodobné, že Guillermo Verdugo zůstal „pouhým“ klientem Františka z Ditrichštejna. Zaslání zpráv patrně bylo jeho jediným úkolem na rozdíl od agentů, kteří

69 K tomu více například P. BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn*, s. 68–72 či Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace: moravský průběh, střeoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006, s. 92–104.

70 S. KETTERING, *Gift-Giving and Patronage*, s. 131–151 (zde zejména s. 137).

71 Zde se pravděpodobně jedná o Seifrieda Kryštofa Breunera ze Stubingu (1569–1651), prezidenta dvorské komory a poradce císaře, který se výrazně podílel na pobělohorských konfiskacích.

72 *„Je vous prie me vouloir recommander très humblement à M[onsieu]r le Cardinal de continuer à faire bons offices pour moy, car je ne seray pas ingrat. S'il vous plaira aussy de saluer très afesctueusem[en]t à M[onsieu]r Breuner de ma part et le prier qu'il aye souvenance de mes affaires vous m'obligerez infiniment, s'il peut beaucoup.“* Kristián II. z Anhaltu Guilleremu Verdugovi, SOA Plzeň, RA Verdugo-Doupov, inv. č. 13, sign. C4, kart. 2, nefol. (Videňské Nové Město, 20. června 1621).

plnili i jiné povinnosti a často při panovnických dvorech. K těm by Verdugo ostatně neměl v Kreuznachu, kde se zdržoval, mnoho příležitostí.

V rámci studia sociálních vztahů založených na výzkumu korespondence nicméně vždy existuje možnost, že s každým nově prostudovaným listem, s další osobností zahrnutou do sítě kontaktů, se dosavadní závěry ukážou v jiném světle, budou doplněny či přehodnoceny. Snad to bude i případ Guillerma Verduga a studium dalších pramenů pomůže ještě přesněji charakterizovat vztah mezi ním a Františkem z Ditrichštejna i co se týče jeho zařazení mezi klienty či agenty. Přínosem v tomto ohledu bude možná, díky možnosti srovnání a paralel, i další výzkum autorky zaměřený na již zmíněného Ditrichštejnova informátora v Bruselu Martina Somogyho a také na vazby středoevropských šlechticů na bruselský místodržitelství dvůr. Na závěr je nutné dodat, že ač Guillermo Verdugo získal od Františka z Ditrichštejna mnohé, bylo by naivní si myslet, že se spoléhal pouze na Františkovu pomoc a odměny. Guillermo Verdugo zcela jistě vstupoval do mnoha dalších vztahů, možná i patronátně-klientelských, přičemž sám v nich mohl být klientem i patronem.⁷³ Objasnění i těchto jiných vztahů by mohlo dodat další smysl procesu jeho usazení v Čechách i službě pro Františka z Ditrichštejna.

73 Ve fondu RA Verdugo-Doupov se bohužel dochoval patrně pouze zlomek původních Verdugových kontaktů. Jak jsme již zmínili, sám měl svého věrného agenta Cicognu, který jej zastupoval v Čechách. Z Cicognovi korespondence víme, že kníže Karel z Lichtenštejna se o Verduga a jeho pobyt v blízkosti Flander velmi zajímal nebo také to, že Jaroslav Bořita z Martinic prosil Verduga o rady na cestu po Evropě pro své syny. Viděli jsme, že udržoval oboustranně výhodný vztah s mladým knížetem Anhaltem. Bratr Baltazara Marradase Jorge pak sám sebe označil ve dvou dochovaných listech v doupovském archivu za Verdugova nejponiženějšího služebníka. Pouze jedním listem se pak v tomto archivu dochovala komunikace s hrabětem Jiřím Ludvíkem Schwarzenbergem, který naznačuje, že se Schwarzenberg patrně stal jedním z Verdugových „přímilvců“ na vídeňském dvoře a u vévody z Eggenbergu.

Summary

On Rewards and Benefits for Noble Clients and Agents. Guillermo Verdugo in the Service of Franz von Dietrichstein

Guillermo Verdugo, a Spanish nobleman born in Flanders, is mainly known within historiography in the context of the Battle of White Mountain. There, he was to fight heroically on the side of the imperial troops and capture the young Christian II, Prince of Anhalt. After the defeat of the revolt in Bohemia, he and his troops moved to Moravia to help calm the situation there. It was then that he most likely came into closer contact with the Bishop of Olomouc and the then Governor of Moravia, Franz von Dietrichstein. Guillermo Verdugo began to establish himself in Bohemia by purchasing confiscated property.

However, from 1623 he would reside in Kreuznach, where he became the governor of the Rhineland-Palatinate and also an informant to Franz von Dietrichstein. He passed messages about the affairs in Flanders and other regions. Based on the to-date untapped correspondence of Guillermo Verdugo deposited in the collection of the Dietrichstein Family Archive (The Moravian Provincial Archive in Brno), this study focuses on the topic of rewards and benefits that Guillermo Verdugo

received for his services and which he mentions in his reports. The study is carried out in the context of existing research of patronage-client ties and noble agents. In the case of Guillermo Verdugo, it was mainly personal, non-monetary benefits that were supposed to provide him social advancement in the new environment of the Habsburg Monarchy. Several times, he asked Franz von Dietrichstein for help and intercession with the Emperor, for example in relation to the provision of his troops. He also probably received help from Franz von Dietrichstein who facilitated for him a purchase of a house in Malá Strana in Prague (Lesser Town of Prague). Yet, existing of any material reward in the form of a regular salary in the case of Guillermo Verdugo remains uncertain. This study also attempts a terminological reflection on the terms of “agent” and “client” by examining the case of Guillermo Verdugo and his relation to Franz von Dietrichstein. By now, we are inclined to think that Guillermo Verdugo was rather a loyal client of the Bishop of Olomouc than his agent.

Michaela RAMEŠOVÁ – Štěpán VALECKÝ

Autoři výročních zpráv jezuitské koleje v Telči v 17. století¹

Abstract: *Authors of the Litterae Annuae from the Jesuit College in Telč in the 17th Century*

The paper focuses on the annual reports (*litterae annuae*) as a specific genre of Jesuit writing in an attempt to better understand the process of their creation. The possibilities to identify the authors of the texts were examined while analysing both the form and content of the annual reports from the Jesuit House of the Third Probation in Telč in the 17th century created as anonymous. Although the attribution of the text is possible, the analysis shows that the subject of the author and his individual (personal) input was not seen as relevant from the perspective of Jesuit ideals and the purpose for which the texts were produced, hence the “collective” nature of *litterae annuae* authorship is evident in the texts.

Key words: *Telč – Jesuits – litterae annuae – authorship – attribution – manuscript – 17th century*

V jezuitském řádu v 17. století fungoval efektivní systém vnitřní komunikace, jehož součástí tvořily též periodické záznamy o chodu sídel Tovaryšstva Ježíšova, *litterae annuae*.² Jde o cenný pramen, který dovoluje studovat okolnosti působení členů řádu. Díky svým specifickým obsahovým i formálním vlastnostem *litterae annuae* zároveň umožňují podrobovat analýze podoby reflexe mimojazykové skutečnosti uvnitř Tovaryšstva a způsoby jejich textového podání. Poznání principů vzniku tohoto útvaru

-
- 1 Studie vznikla v rámci projektu NAKI II, *Telč a jezuité, řád a jeho mecenáši*, č. DG16P02M043. Velmi děkujeme Mgr. K. Bobkové–Valentové, Ph.D., Mgr. J. Hlaváčkové, Ph.D. a PhDr. J. M. Havlíkovi, Ph.D. za pomoc při práci s rukopisy, postřehy, korekce a za asistenci při vyhledání i komparaci autografů.
 - 2 Martin SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae a jejich podání náboženského života v Kutné Hoře v morovém roce 1680*, *Listy filologické* 124, 2001, č. 1–2, s. 70–75; Jörg ZECH, *Die Litterae Annuae der Jesuiten. Berichterstattung und Geschichtsschreibung in der alten Gesellschaft Jesu*, *Archivum Historicum Societatis Jesu* 77 (153), 2008, s. 41–61; Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae (1623–1755)*, *Folia Historica Bohemica* 25, 2010, č. 1, s. 30–37; Markus FRIEDRICH, *Circulating and Compiling the Litterae Annuae. Towards a History of the Jesuit System of Communication*, *Archivum Historicum Societatis Jesu* 77, 2008, s. 3–39; Markus FRIEDRICH, *Der lange Arm Roms? Globale Verwaltung und Kommunikation im Jesuitenorden 1540–1773*, Frankfurt 2011.

jezuitského písemnictví, včetně aspektů jeho autorství, nabízí možnost přiblížit se k tomu, v čem příznačnost *litterae annuae* spočívala z hlediska vyjádření řádových ideálů a jezuitské písemné kultury. Autor byl součástí komplexu historických okolností, které „*definují každé psaní*“,³ lze jej považovat za spojnicu mezi dílem a vnější situací.⁴ K pochopení povahy tohoto spojení u *litterae annuae* jezuitské koleje v Telči se formou několika dílčích sond tento příspěvek pokouší přispět.

Výroční zprávy jezuitského řádu

Potřeba vzájemného informování byla v Tovaryšstvu Ježíšovu pocítována od počátku jeho existence.⁵ Doložitelně od roku 1548 byly texty, které měly zpravit ostatní jezuitu o situaci řádových komunit s důrazem na příkladné úspěchy misijního a pastoračního snažení, zhotovovány každé čtyři měsíce a zaslány do řádového centra do Říma.⁶ Intervaly pořizování těchto dokumentů se prodloužily na základě usnesení druhé generální kongregace (1565). Od této doby zprávy z jednotlivých jezuitských domů vznikaly jako retrospekce za celý uplynulý rok.⁷ Od poloviny 17. století, tedy od konce válečného konfliktu v době uklidnění společensko–politických poměrů, byly již *litterae annuae* (výroční zprávy) etablovány a kontinuálně vedeny ve všech jezuitských domech. Tomu odpovídá i počátek jejich masivního dochování. Pro naplnění své funkce byly *litterae annuae* v několika variantách opisovány. Jeden exemplář měl být zřejmě uchován v koleji,⁸ zatímco další verze byly pro potřeby sdílení s ostatními řádovými působišti v české provincii, kde se jednotlivé ročníky při jídle nahlas předčítaly,⁹ začleněny do konvolutních souborů. Následně byly v Praze a v Brně archivovány.¹⁰ Jaký byl mechanismus vzniku verzí *litterae annuae* v české provincii v polovině 17. století, se však dosud jednoznačně objasnit nepodařilo. Praxe jejich pořizování a sdílení se v této době patrně neřídila zcela ustáleným systémem.¹¹ Později byla situace srovnatelně složitá. Za cenu maximálního zjednodušení lze přesto říci, že výroční

3 Cit. dle Pierre-Marc de BIASI, *Textová genetika*, Praha 2018, s. 120; k přehledu teoretického pojetí autorství ve 20. století Dario COMPAGNO, *Theories of Authorship and Intention in the Twentieth Century. An Overview*, *Journal of Early Modern Studies* 1, 2012, no. 1, s. 37–53.

4 Pavel VAŠÁK, *Metody určování autorství*, Praha 1980, s. 12.

5 K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 23.

6 Tamtéž, s. 23–24; M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 70–71.

7 K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 24.

8 M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 72.

9 K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 32–34.

10 V české řádové provincii byly pro kolování konvolutů zpravidla určeny dva kolovací okruhy.

11 Viz případové studie o výročních zprávách telčské koleje Michaela RAMEŠOVÁ – Štěpán VALECKÝ, *Vztahy variant litterae annuae domu třetí probace v Telči v letech 1656–1660: analýza a srovnání kopií*, *Folia Historica Bohemica* 31, 2016, č. 1, s. 87–106.

zpráva byla sestavena přímo v koleji. Podle této výchozí verze se povětšinou zhotovovaly opisy, které se dochovaly v rámci druhotně sestavených konvolutních svazků. Vznikl tak písemný materiál nebyvalého rozsahu. Početný je i soubor výročních zpráv z ústředí jezuitské duchovní formace české provincie, z domu třetí probace v Telči. Studium *litterae annuae* tohoto řádového sídla je však usnadněno tím, že se jejich patrně prvotní verze z koleje dochovaly souhrnně.¹²

Řádové požadavky na obsah a formu výročních zpráv

Tyto varianty telčských *litterae annuae*, které tvoří součást druhotně shromážděného svazku ve sbírkách Rakouské národní knihovny,¹³ se stejně jako ostatní jezuitské písemnosti téhož zařazení řídily řádovými předpisy. Instrukce, které obsah a formu výročních zpráv upravují, byly v konečné podobě ustaveny v roce 1595 (v příslušných částech tzv. *formule scribendi*).¹⁴ Staly se součástí řádových regulí.¹⁵ Z hlediska obsahu stanovy určovaly, jaký druh látky má být pro výroční zprávy vybírán. Náplň *litterae annuae* se v souladu s funkcí, povzbuzením ostatních členů řádu, měla po uvedení údajů o stavu komunity soustředit v prvé řadě na pokroky v duchovních cvičeních, na službu bližním, kázání, katechezi, smířování sporů, na kající skutky či na péči o nemocné a vězněné.¹⁶ V centru zájmu stálo šíření víry a konverze. Na základě těchto požadavků se ve výročních zprávách ustálila do značné míry standardní tematická struktura.¹⁷ Požadavky byla opatřena též volba jazykových řešení, která měla odrážet cíle výročních zpráv. Vhodné bylo zdržet se přehánění a zveličování.¹⁸ Dle listu představeného české jezuitské provincie z roku 1663 se mělo užívat stručné výrazivo bez neužitečných popisů.¹⁹ Jako podklady pro sepsání *litterae annuae* sloužily poznámky o zaznamenaníhodných událostech od členů řádové komunity (*puncta pro*

12 Österreichische Nationalbibliothek Wien (dále jen ÖNB), Cod. 13558*, *Litterae annuae domus Telcensis Societatis Jesu a. 1656–1751*; soubor výročních zpráv z Telče v tomto svazku přesto není zcela kompletní; o tomto a podobných souborech K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 38–39.

13 Viz Jarmila HLAVÁČKOVÁ, *Rekonstrukce archivu jezuitského domu třetí probace v Telči*, Archivní časopis 69, 2019, č. 2, s. 140–164.

14 *De literis annuis*, 30, dle edice: M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 89–91.

15 K tomu podrobně s další literaturou a prameny K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 25–26.

16 *De literis annuis*, 30, dle edice: M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 90.

17 Viz K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 27–29 a s. 40.

18 *De literis annuis*, 30, dle edice: M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 89–91.

19 Viz List provinciála Joanna Saxia z roku 1663 *De annuis litteris et quid in eis observandum* (edice pramene: K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 41).

annuis aj.).²⁰ Z podmínek zpracování *litterae annuae* též vychází, že byly sestavovány po skončení shrnovaného období, tedy na konci kalendářního roku, anebo spíše na začátku roku, který následoval.²¹ Odpovědnost za jejich podobu nesl představený, v případě *litterae annuae* domu třetí probace tudíž rektor koleje.²²

Charakter výročních zpráv

Litterae annuae sice představují úzce vymezený narativní historiografický útvar, do této kategorie však bezvýhradně nespadají. Jejich charakteristiku se lze pokusit alespoň částečně přiblížit na několika vybraných okruzích. Povaha výročních zpráv, jak již bylo upřesněno jinde, se neodvíjela pouze od jejich zařazení a cíle, ale také od náboženského, kulturního a ideového zázemí jejich zhotovitele.²³ Tím byl bez výjimky příslušník Tovaryšstva Ježíšova. *Litterae annuae* byly určeny k internímu užití, šlo tedy o texty jednostranné, silně ideově i ideologicky zabarvené. Je to patrné mimo jiné v příznakových odkazech na mimořádnou realitu, v nichž se projevuje tendence k polaritnosti a vymezování. V závislosti na účelu vzniku se konstitutivním prvkem *litterae annuae* stal výchovný edifikační a formační zřetel, který sloužil jako prostředek pro posilování vědomí sounáležitosti řádového společenství a participace na jeho poslání.²⁴ U otců třetí probace v Telči mohly výroční zprávy patrně též povzbuzovat misijní odhodlání.

Kontextuální zasazení a intertextovost

Ze sdílené zkušenosti a uzavřené skupiny očekávaných příjemců plyne silné kontextuální ukotvení, které *litterae annuae* jako útvar spoluurčuje. Výroční zprávy se z podstaty vyznačovaly též velmi těsným vztahem k ostatním textům téhož zařazení, který byl jedním ze základních předpokladů jejich srozumitelnosti.²⁵ Periodicita a předčítání spolu s řádovými pravidly k utužování žánrového stereotypu patrně přispívaly. V daných případech, zvláště v 18. století, tato skutečnost vedla až k nápadné podobnosti mezi zprávami různých jezuitských domů, jak ve struktuře, tak i u konkrétních slovních spojení. Intertextovost,

20 Tamtéž, s. 30.

21 Tamtéž; M. RAMEŠOVÁ – Š. VALECKÝ, *Vztahy variant litterae annuae*, s. 93–95.

22 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 30–31; Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Jezuité*, in: Kateřina Bobková–Valentová – Jarmila Kašpárková (edd.), *Historiam scribere: řádová historiografie raného novověku. II.*, Biografický slovník, Praha – Olomouc 2018, s. 62.

23 Viz M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 69, 72–73, 75, 88.

24 Tamtéž, s. 75, 88.

25 Jiří HOMOLÁČ, *Intertextovost a utváření smyslu v textu*, Praha 1996, s. 41–43.

přejímání a začleňování jiných textů,²⁶ se v procesu vzniku v *literae annuae* zřetelně uplatnila na různých úrovních. Pro dokreslení souvislostí lze zmínit, že fenomén mezitextových vztahů zapadal do kontextu metod jezuitského vzdělávacího systému, který se opíral o práci s texty autorit.²⁷ Z obecného hlediska nelze přebírání takřka doslovného znění textů ani z širší perspektivy písemné kultury 17. a 18. století pokládat za výjimečné.²⁸ S ohledem na telčské *literae annuae* je tento jev možné sledovat v práci řádových historiků.²⁹ U utilitárněji zaměřených a povinně zhotovovaných výročních zpráv se tendence k „ne-skrývané“ intertextovosti mohla projevit o to pronikavěji, mimo jiné v obsazování topoi a očekávaných konstrukcí, které umožnilo ušetřit čas i úsilí vynaložené při psaní. Z praktické stránky bylo nadto využití písemných záznamů jiných členů řádu pro zhotovitele zpráv jedním z východisek, jak byla výše možnost naznačit.

Variabilita výročních zpráv

Neznamená to samozřejmě, že by bylo proces geneze *literae annuae* možné redukovat pouze na uspořádání podkladů dle daného schématu. Studium výročních zpráv domu třetí probace v Telči to potvrzuje. Texty tohoto souboru, shodně jako zprávy jiných jezuitských sídel, se pohybovaly na spektru od jednoduchosti po poměrně vysokou míru propracování. Záznamy o stavu telčské koleje, zejména v počáteční době jejich vedení, se též vyznačují značnou variabilitou. Liší se délka, kompozice, pozornost věnovaná daným tématům, ale i charakter a ráz textu jako takového. Někdy se telčské *literae annuae* přidržují výčtového rozvrhu,³⁰ jindy pracují se složitější kompozicí, například dle biblických podobenství.³¹ Různý přístup se dotkl také celkového účinku. Rozmanitost telčských zpráv ze 17. století dovoluje potvrdit, že se v nich odráží individuální nastavení okolností, za nichž byl každý

26 P.–M. de BIASI, *Textová genetika*, s. 117–118; k projevům přebírání textů v barokní době např. Lubor KYSUČAN, *Antické tradice v barokní latinské literatuře českých zemí*, Olomouc 2011, zvl. s. 85n (ve spojitosti s antickými tradicemi) a pozn. níže.

27 Martin SVATOŠ, *Úvod do kapitoly: Literatura a rétorika jezuitů*, in: Bohemia Jesuitica 1556–2006: sv. 2. Praha 2010, s. 777–778.

28 Miloš SLÁDEK, *Tvůrce literárních děl*, in: Václav Bůžek – Martin Nodl (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 379, 382.

29 Viz například úryvek o slavnosti sv. Markéty v Telči konané roku 1656, který uvádí ÖNB, Cod. 13558*, fol. 9v–10r a (v takřka témže znění s vynecháním některých detailů) přejímá Joannes MILLER, *Historia provinciae Bohemiae Societatis Iesu ab anno 1555 usque ad annum 1723. Liber IV*. Národní knihovna České republiky Praha (dále jen NK), Praha 1723–1750, XXIII C 104/2, p. 1128.

30 Ročník *literae annuae* (dále jen LA) 1659, NK, XXIII C 105/2, fol. 332r–333v.

31 LA 1668, NK, XXIII C 105/7, fol. 570r–573v.

z ročníků vytvořen.³² Roli v tomto komplexu lze dozajista přisoudit též profilu a motivaci pisatele.

Vzhledem k možnosti určit autorství výročních zpráv z Telče (a vyjádřit se k tomu, v čem u tohoto útvaru „*autorství spočívalo*“)³³ je třeba shrnout, že *litterae annuae* představují textový útvar oscilativní povahy. Projevuje se v nich nepevná hranice mezi realitou a fikcí,³⁴ kterou lze kromě žánrové příslušnosti a funkce zřejmě klást též do souvislosti s dobovým stylem, tedy aktuálními konvencemi utváření jazykové formy se sklony k polaritě, nadsázce, důraznému citově zabarvenému výrazu (emfázi) či užití metaforického jazyka (figura a tropů).³⁵ Pro výroční zprávy je zároveň charakteristické „napětí“ mezi nutností vyhovět normám, předepsané stručnosti či uměřenosti, a tvořivým vkladem zhotovitele (avšak i snahou dostat edifikačnímu účelu výročních zpráv). Požadavek stručnosti sami pisatelé *litterae annuae* z Telče nejednou explicitně reflektovali.³⁶ V textech lze tuto podvojnost vnímat jako tenzi mezi uzuálností a úsporností (čili nižšími nároky na stylistické utváření) a úsilím vtisknout textu intenzivní ráz s důrazem na kvalitu jazykových prostředků. Souhrnně řečeno, *litterae annuae* stojí na pomezí ideového nástroje sebe prezentace, institucionálního zaznamenání faktu v narativní formě, prostředku budování i uchování paměti a umělecké literatury. Podoby jeho realizace se měnily.

K problému autorství v jezuitském řádu

Specifické okolnosti vzniku výročních zpráv se musely promítnout i do způsobu, jak na sebe členové řádu z praktického hlediska nahlíželi coby na autory *litterae annuae*. Potřeba poukázat na sebe jako na původce výroční zprávy v jezuitském řádu dle dostupných informací nevytvářela. Patrně k tomu přispělo více faktorů. Ze systému personálního

32 P.–M. de BIASI, *Textová genetika*, s. 11–12; K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 30.

33 Cit. dle Dmitrij Sergejevič LICHÁČOV, *Textologie (stručný nástin)*, Praha 2015, s. 55.

34 Viz např. Vojtěch BĀŽANT, *Kronikář ve svém díle. Problematika autora a vypravěče*, Mediaevalia Historica Bohemica 20/1, 2017, s. 142.

35 K dobovým stylovým jazykovým tendencím a reakcím na ně viz M. SVATOŠ, *Úvod do kapitoly*, s. 778–779; Martin SVATOŠ, *Nova et vetera: rétorika na jezuitských gymnáziích a řečnická praxe v Českých zemích v 17. a 18. století*. in: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*: sv. 2. Praha 2010, s. 885; L. KYSUČAN, *Antické tradice v barokní latinské literatuře*, s. 31–36; též Julie NOVÁKOVÁ, *Proč je Komenského latina barokní*, in: Milan Kopecký (ed.), *O barokní kultuře*, Brno 1968, s. 53–60, zvl. 58.

36 Např. LA 1665, ÖNB, Cod. 13558*, fol. 52r: „*Plura non addo, ne angulos gestorum omnes calamo videar perpurgasse.*“; LA 1681, ÖNB, Cod. 11964, fol. 240v: „*Plura his affinia, ut brevitati deserviret, consultò transcurrit calamus.*“; LA 1690, NK, XXIII C 105/11, fol. 380v: „*Compluribus rebus particularibus omissis, ut recensamus ea, quae communia sunt, urget brevitás.*“; LA 1693, NK, XXIII C 105/12, fol. 279v: „*Plura de laudabili hac acatholicorum conversione in specie recensere vetat brevitás.*“

fungování Tovaryšstva Ježíšova vyplývá, že texty narativní povahy byly ve většině případů vytvářeny v souvislosti s tím, jaké úkoly byly dané osobě vyhrazeny. V tom lze hledat jednu z příčin anonymity *literae annuae*.³⁷ Písemností v sídlech Tovaryšstva Ježíšova každoročně vznikal značný počet.³⁸ Výroční zprávu, jak bylo nastíněno výše, zasílaly všechny domy a požadavkům v dané situaci bylo možno vyhovět i bez uplatnění větších literárních ambicí. Lze spekulovat, že v těchto případech nebylo na zhotovení zprávy nahlíženo jako na individuální pisatelský výkon, jako spíše na splnění povinnosti, kterou upravovala nejen stanovená pravidla, ale i vžitá praxe v každém z řádových působišť. Je důvodné předpokládat, že tolik důležitosti členové Tovaryšstva nepřikládali své literární činnosti obecně, zejména pokud šlo o tvorbu textů historické narace.³⁹ Nevymykalo by se to chápání autorství a přístupu k němu v širším kontextu literární produkce sledované doby.⁴⁰ Upozadění vlastní osobnosti vedle toho představovalo v řádovém prostředí oceňovanou hodnotu, jak to dosvědčují jiné jezuitské písemnosti (elogia).⁴¹ Platilo to zvláště ve vztahu jedince ke komunitě, o jejíž úspěších *literae annuae* hovoří. Z těchto důvodů se při psaní *literae annuae* zřejmě uplatňovala samovolná, avšak i cílená „autocenzura“, která mohla vést k potlačení takřka všech známek osobní autorské zainteresovanosti, (pokud nějaká vznik zprávy provázela). Přímo v textech se od takto nastaveného vnímání autorství, přinejmenším zčásti, patrně odvíjel i typ autorské perspektivy, který zasáhl volbu textových řešení, jak se níže pokusíme osvětlit. Soubor individuálních zkušeností a zázemí pisatele se přes tento předpoklad v *literae annuae* nepochybně prosadil též.⁴²

37 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Jezuité*, s. 62.

38 Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – Markéta HOLUBOVÁ, *Ad quae ministeria talentum habet? Pro historico domus*, in: Heidemarie Bachhofer – Kateřina Bobková–Valentová – Tomáš Černušák (edd.) *Ordenshistoriographie in Mitteleuropa: Gestaltung und Wandlung des institutionalen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit: Referate der gleichnamigen Tagung in St. Pölten von 22. bis 23. September 2014*, Praha – St. Pölten 2015, s. 197.

39 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Jezuité*, s. 67.

40 M. SLÁDEK, *Tvůrce literárních děl*, s. 379–381.

41 Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Elogium*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Akademická encyklopedie českých dějin*. Sv. 4, D – G (dadaismus gymnázium), Praha 2015, s. 294; Martin SVATOŠ, *Jezuitská elogia jako historický pramen a elogia P. Martina Středy*, in: Jan Skutil (ed.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha 1995, s. 207–220.

42 P. VAŠÁK, *Metody určování autorství*, s. 12, 35; P.–M. de BIASI, *Textová genetika*, s. 119–120.

Možnosti atribuce *litterae annuae*

Z výše uvedených poznámek vyplývá, že se při pokusech o přisouzení autorství výročních zpráv z Telče bude třeba opírat o kombinaci přístupů.⁴³ Vzhledem ke specifickým vznikům a charakteru *litterae annuae* půjde zejména o „tradiční nástroje“ atribuce, které vedle textologie poskytují metody historie či filologie a přidružených disciplín (prosopografie, paleografie, stylistiky či naratologie).⁴⁴

K určení skupiny možných autorů lze dospět na základě poznatků o složení telčské koleje a sledování kariér jejích členů. Osazenstvo domu třetí probace v Telči představovalo v řádových souvislostech specifikum. Adepti třetí probace (terciáni) v tomto řádovém sídle podstupovali závěrečnou fázi řeholní formace. Ve sledované době, před rokem 1670, stála v čele koleje skupina několika osob s odlišnými funkcemi (*patres veterani*). Záštitou domu třetí probace byl rektor, který řádový dům vedl a zastupoval.⁴⁵ Důležitost řádového sídla v Telči je zřejmá již z toho, že do této funkce byli zpravidla vybíráni *patres* se značnými zkušenostmi.⁴⁶ Terciány a duchovní vedení komunity měl na starost otec instruktor (*instructor tertiae probationis*). Jeden (či více) z otců ve vedení telčské koleje se věnoval kazatelství. Významná byla též úloha exhortátora. Z hlediska atribuce výročních zpráv bude podstatné, že terciáni se na chodu domu a aktivitě související s kolejní agendou příliš nepodíleli. Věnovali se především přípravě na složení posledních řádových slibů, duchovním cvičením, modlitbám a misijní činnosti.⁴⁷ Každodenní péče o dům a jeho osazenstvo byla svěřena laickým bratrům (*coadjutores*), kteří se starali o běžný chod řádového sídla. Na rozdíl od *patres* v Telči zpravidla pobývali dlouhodoběji.⁴⁸

Identitu příslušníků řádu, kteří v domě třetí probace v daných letech působili, lze zjistit dle tzv. katalogů osob (*catalogi personarum*). Šlo o každoročně aktualizované seznamy

43 Rudolf HAVEL – Břetislav ŠTOREK (edd.), *Editor a text*. Úvod do praktické textologie, Praha 1971, s. 14; Josef ČEŠKA, *Textová kritika ve filologické praxi*, Brno 1973, s. 23.

44 P. VAŠÁK, *Metody určování autorství*, zvl. s. 9–53; D. S. LICHÁČOV, *Textologie*, s. 55–58; Michal KOSÁK – Jiří FLAIŠMAN, *Editologie (od náčrtu ke knize)*, Praha 2018, s. 147–149, zde uvedeny další přístupy a odkazy na zahraniční literaturu, cit. dle s. 148.

45 Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Komunita telčské koleje*, in: Kateřina Bobková–Valentová – Petra Hnilicová (edd.), *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši (katalog výstavy)*, Praha 2020, s. 108–113. Mimo rektora pečoval o praktický chod domu ministr, tato funkce se někdy spojovala s funkcí prokurátora, který spravoval hospodaření a finance.

46 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Komunita telčské koleje*, s. 110.

47 Petr HAVLÍČEK, *Třetí probace jako součást řádové formace*, in: Kateřina Bobková–Valentová – Petra Hnilicová (edd.), *Telč a jezuité*, s. 69–73.

48 Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, 3. díl, 4. sv., *Řeholní klerikové (jezuité)*, Praha 2012, s. 22–23; K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Komunita telčské koleje*, s. 117.

členů osazenstva jednotlivých řádových působišť, které spolu se jmény udávají funkce, jež jezuité v daných letech zastávali.⁴⁹ Tyto informace lze rozšířit o heuristiku a výklad jiných řádových pramenů (zejména elogií a korespondence).

Kdo z osazenstva domu třetí probace tedy mohl výroční zprávu zhotovit? Pisatelé telčských *litterae annuae* se dle stávajících znalostí v 17. století rok co rok střídali.⁵⁰ Jeden člen řádu se doložitelně zhostil úkolu sepsání záznamu o činnosti koleje vícero let po sobě jen v ojedinělých případech,⁵¹ ačkoli v některých sídlech Tovaryšstva Ježíšova mohla být situace jiná.⁵² Funkci historika (*historicus domus*), která by se pro určení totožnosti autorů *litterae annuae* hypoteticky nabízela, katalogy osob ve sledovaném období 50. a 60. let 17. století nezachycují. V řádových písemnostech české provincie je uváděna až později (v 80. letech 17. století).⁵³ Dle dosavadního poznání bývala spojena s funkcemi školského prefekta či učitele rétoriky.⁵⁴ Nicméně výroční zprávy, jak již bylo řečeno, nevznikaly pouze jako texty historiografické. Jejich role byla poněkud odlišná a *historicus domus* se na jejich zhotovení sice mohl, ale také nemusel podílet.⁵⁵ Gymnázium pod egidou jezuitů nadto v Telči začalo v omezené podobě fungovat patrně mimo studovanou dobu, od roku 1670.⁵⁶

Intelektuální zaměření jezuitského řádu však dovoluje říci, že poměrně vysoká úroveň vzdělání, kterou byl vznik latinského textu výroční zprávy podmíněn, nechyběla žádnému ze členů domu třetí probace. Výjimku zřejmě tvořila skupina časných koadjutorů. Dle řádových stanov upravujících pořizování a sdílení *litterae annuae* měl smysl latinského textu laickým bratřím v každém domě jeden z otců vyložit v rodném jazyce.⁵⁷ Koadjutoři tedy podle všeho latinský jazyk povětšinou neovládali. Výroční zprávy patrně též nezhotovovali terciáni, kteří se zabývali odlišnými úkoly. U jiného jezuitského sídla se podařilo zachytit případ,

49 Zpravidla byly umístovány na úvod konvolutu výročních zpráv daného ročníku, který koloval po provincii.

50 Neprůkazně lze uvažovat o témž autorovi u výročních zpráv za roky 1658 a 1659, viz též pozn. níže.

51 Nejednalo se nadto o výroční zprávu jako takovou: značnou rukopisnou podobnost vykazuje telčská výroční zpráva za rok 1662, text stručného souhrnu z let 1663–1664 a celá zpráva 1664 (ÖNB, Cod. 13558* fol. 34r–39v, fol. 41r–42v, fol. 45r–46v). Nelze však též vyloučit eventualitu, že majitel daného rukopisu nebyl autor textu, ale jen písař.

52 Pozoruhodný může hypoteticky být případ výročních zpráv ze Zaháně ze 17. století z konvolutního souboru ÖNB, Cod. 11962 s opakujícím se rukopisem napříč ročníky.

53 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – M. HOLUBOVÁ, *Ad quae ministeria*, s. 199; základní charakteristika: M. BUBEN, *Encyklopedie řádů*, s. 31–32. Přes apel vedení Tovaryšstva Ježíšova o nutnosti pořizovat historiografické texty nebyla v 17. století tato role ještě přímo vyčleněna.

54 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Jezuité*, s. 66.

55 Tamtéž, s. 177; K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 31.

56 Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Výchova a vzdělání mládeže*, in: Kateřina Bobková–Valentová – Petra Hnilicová (edd.), *Telč a jezuité*, s. 177.

57 *De literis annuis*, 31, dle edice: M. SVATOŠ, *Jezuitské litterae annuae*, s. 91.

kdy výroční zprávu pořídil exhortátor.⁵⁸ Schopnostmi pro sepsání zprávy jistě disponoval také kazatel. Ve funkci rektora, který nesl za zhotovení *litterae annuae* odpovědnost, se v Telči vystříдалo více výrazných osobností. Tyto skutečnosti dovádějí k předpokladu, že po dobu 50. a 60. let 17. století, avšak i později, nebylo sepsání výroční zprávy v telčském řádovém sídle vyhrazeno pro osobu s určitou funkcí a že úloha sestavit text nejspíše připadla jednomu z otců ve vedení koleje.

Za jeden z nejspolehlivějších výchozích bodů atribuce je poté možné považovat rozbor autografu a porovnání s rukopisy souboru potenciálních autorů.⁵⁹ Ani u některých ročníků výročních zpráv telčského původu však nelze jako autora *a priori* určit pisatele.⁶⁰ U všech členů koleje také není pokaždé k dispozici alternativní zdroj autografu, který by vedl k prokazatelným zjištěním. V případě telčských výročních zpráv z 50. a 60. let 17. století je však spolehlivost této metody podpořena tím, že lze vycházet ze zmíněného vídeňského kodexu (ÖNB, Cod. 13558*). Třídění variant telčských *litterae annuae* z tohoto časového úseku dle jejich vzájemného vztahu dovolilo potvrdit, že texty z počátku činnosti domu třetí probace zahrnuté v tomto svazku vznikly přímo v koleji.⁶¹ Šlo o verze, které sloužily jako podklady dalším úpravám. S vysokou mírou jistoty je proto možné předpokládat, že ruka rukopisu těchto dokumentů patřila i zhotoviteli výroční zprávy, na rozdíl od konvolutních variant a *litterae annuae* z pozdější doby, u nichž situace není jednoznačná.⁶²

Údaje o autorovi získávané z textu *litterae annuae* jsou jak z hlediska funkce a žánrové příslušnosti výročních zpráv, tak také příznačnosti procesu jejich vzniku pro atribuci poněkud problematické, jak se níže pokusíme přiblížit. Argumenty, které poskytují výše zmíněné přístupy, lze nicméně podpořit analýzou jazyka a stylu *litterae annuae* a výsledky usouvztažnit s profilem hypotetického pisatele. Sledování individuálních jazykových jevů se u výročních zpráv telčské koleje do značné míry překrývá s určením míry zastoupení tzv. barokních rysů, které svědčí o tvořivém přístupu autora. V souboru *litterae annuae* domu třetí probace v Telči se v pojednávaném období objevují texty, které v tomto ohledu svými jazykovými kvalitami překračují většinový standard anebo z nich prosvítá stylisticky příznačný projev. Právě tyto výroční zprávy poskytly podnět snahám určit jejich autora.

58 K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 31.

59 Při studiu výročních zpráv lze pro komparaci využít zejména řádové sliby a korespondenci.

60 Není zcela vyloučeno, že v daných případech bylo využito služeb písaře.

61 M. RAMEŠOVÁ – Š. VALECKÝ, *Vztahy variant litterae annuae*, s. 93–95.

62 U většiny jezuitských domů české provincie se dochovaly předně konvolutní exempláře *litterae annuae*, kde lze majitele rukopisu určit obtížněji. Autorovi patřit nemusel. Konvolutní opisy mohl vytvářet jiný člen řádu. Avšak i v rámci svazku z Rakouské národní knihovny (ÖNB, Cod. 13558*) existují zprávy, a to z 18. století, které evidentně vznikly již jako čistopisy. U nich rukopis *litterae annuae* v pravém slova smyslu nemusel být autorův. Za upozornění děkujeme Mgr. K. Bobkové-Valentové, Ph.D.

Ročník *literae annuae* 1656

K výjimečným ročníkům *literae annuae* telčské koleje patří zpráva za rok 1656, kterou telčský dům pořídil jako první.⁶³ Jedná se o náročněji pojatý záznam, který hovoří o založení telčského řádového působistiště (1651), oslavách při příležitosti započetí jeho činnosti a výsledcích prvních misijních a pastoračních aktivit. Tuto zprávu lze v porovnání s většinou ostatních *literae annuae* telčské koleje označit za text výrazných kvalit, které se projevují na více úrovních: v celkovém pojetí, kompozici, dynamice i v jednotlivých stylistických a lexikálních řešeních. Ne zcela běžná je také pozornost věnovaná některým reáliím a podání slavnostních událostí, které prozrazují snahu vykreslit symbolické paralely mezi děním v Telči a významově vykládanou minulostí. Jde o bohatý text, který si zasluhuje zevrubnější rozbor, k němuž na tomto místě nelze přistoupit.⁶⁴ Je však možné říci, že z filologického hlediska tato výroční zpráva vyhovuje řadě kritérií, která ji přibližují oblasti umělecké literatury. Nemůže být pochyb, že se sepsání zprávy za rok 1656 ujal vyzrálý pisatel se značným přehledem, který citlivě reagoval na dostupné podklady. Jednalo se o člena řádu vzdělaného a sečtělého. Byl zřejmě zběhlý v postupech klasické literatury, text měl dobře připraven a podle druhotných zásahů se ho po zhotovení snažil dále vylepšit.

Načrtnutý profil autora v jezuitském prostředí zajisté nebyl neobvyklý. Pisatelův výkon je však nutno poměřovat vzhledem ke standardu žánru *literae annuae*, který na vyšší stylistickou úroveň neaspiroval. Autor byl schopen požadavky a limity úkolu s vlastní jazykovou úrovní i kulturním rozhledem umně vyvážit.⁶⁵

Při atribuci výroční zprávy za rok 1656 poskytuje výhodu příležitost využít širších možností komparace rukopisu. U tohoto textu se lze totiž opírat nejen o text *literae annuae* určeného pro uložení v domě třetí probace, ale též o konvolutní variantu zhotovenou pro potřeby kolování a archivaci v Brně. Ta dle podoby písma vznikla rukou téhož člena řádu. Pisatel původní verze v ní zohlednil autorské úpravy, patrně ve snaze zprávu dále vytříbit.⁶⁶ Pro určení potenciálních autorů je rovněž třeba zohlednit, že *literae annuae*

63 ÖNB, Cod. 13558*, fol. 6r–10r; ÖNB, Cod. 11962, fol. 398r–403r; výňatky z textu jsou obsaženy v Archivum Romanum Societatis Iesu (dále jen ARSI) Austr. 141, fol. 358v a také u J. Millera (viz Joannes MILLER, *Historia provinciae*, NK, XIII C 104/1a, p. 665–680).

64 K stručné charakteristice ročníku M. RAMEŠOVÁ – Š. VALECKÝ, *Vztahy variant literae annuae*, s. 93–94. U textu bylo možné určit gradující kompozici, narativní dynamiku, periodická souvětí, prostředky intenzifikace, intertext či aluze na antické reálie.

65 Pro další studium bude jistě zajímavé srovnat tuto zprávu s „prvozprávami“ z jiných kolejí. Na základě tohoto studia bude možné říci, zda šlo o běžnou, či výjimečnou záležitost, tedy jestli i v jiných domech byla prvnímu záznamu věnována větší péče.

66 ÖNB, Cod. 11962, fol. 398r–403r; blíže: M. RAMEŠOVÁ – Š. VALECKÝ, *Vztahy variant literae annuae*, s. 94.

byly sestavovány zpětně. Na záznamu o chodu koleje 1656 tedy zřejmě pracoval člen řádu, kterého lze v koleji doložit v prvních měsících roku 1657. Katalogy osob zachycují několik členů domu třetí probace, kteří v Telči působili oba dva roky.⁶⁷ Jejich rukopisy však písmu ročníku *litterae annuae* 1656 neodpovídají. Naopak nápadné shody text výroční zprávy vykazuje s autografem slibu jednoho z otců, který patřil ke čtveřici *patres* ve vedení koleje v roce 1657, Michaela Saliceda.⁶⁸ M. Salicedus do Telče přišel z Chomutova. V domě třetí probace v letech 1657 a 1658 zastával funkci instruktora terciánů, exhortátora, zpovědníka a jiné. Řádové sliby složil roku 1638 v Olomouci. Vznik slibu a výroční zprávy tedy dělí 19 let. Z tohoto důvodu srovnání nemusí vést ke zcela průkazným výsledkům. Možnost, že se M. Salicedus ujal zhotovení zprávy za rok 1656, lze nicméně podpořit jinými argumenty.

Jeden z nich může poskytnout detailnější analýza katalogů osob. V jednom ze záznamů o místech pobytu a funkcích členů řádu pro rok 1657, který je zařazen v kodexu uloženém ve Vídni, je obsažena informace, že v čele koleje stál rektor Paulus Leskauer.⁶⁹ Avšak text výroční zprávy uvádí, že P. Leskauer již v prosinci předešlého roku zemřel (16. 12. 1656). V roce 1657 tedy jako telčský rektor působit nemohl.⁷⁰ Post po jeho smrti zůstal několik měsíců neobsazen do doby, než se ho v dubnu 1657 chopil Georgius Hohenegger,⁷¹ jak je zachyceno v jiném katalogu ve fondu Moravského zemského archivu.⁷² Z této nesrovnalosti vysvítá, že údaje pro „vídeňský“ katalog byly nejspíše shromažďovány za života P. Leskauera, kdy již v Telči byli přítomni terciáni, kteří se posléze věnovali vrcholné formaci v průběhu roku 1657 (viz obr. 1). Do znění „vídeňského“ katalogu se promítlo toto složení koleje.⁷³ Znamenalo by to, že data pro něj byla sbírána před datem Leskauerova úmrtí. Osazenstvo domu třetí probace se dle dostupných zdrojů střídalo na podzim.⁷⁴ Svědčí o tom mimo jiné zápisy ve studovaném ročníku *litterae annuae*.⁷⁵ Pro vznik textu za rok 1656 tato zjištění

67 Pro roky 1656 i 1657 jsou v Telči vedeni Joannes Motitius, Matthaues Pelicanus a Martinus Rolle (ÖNB, Cod. 11962, fol. 431v, 546r).

68 ARSI, Germ. 10, p. 151 a 168 (P4v 1. 10. 1638 Olomouci); za konzultaci děkujeme Mgr. Jarmile Hlaváčkové (roz. Kašpárkové) Ph.D.

69 ÖNB, Cod. 11962, fol. 546r.

70 ÖNB, Cod. 13558*, fol. 7v.

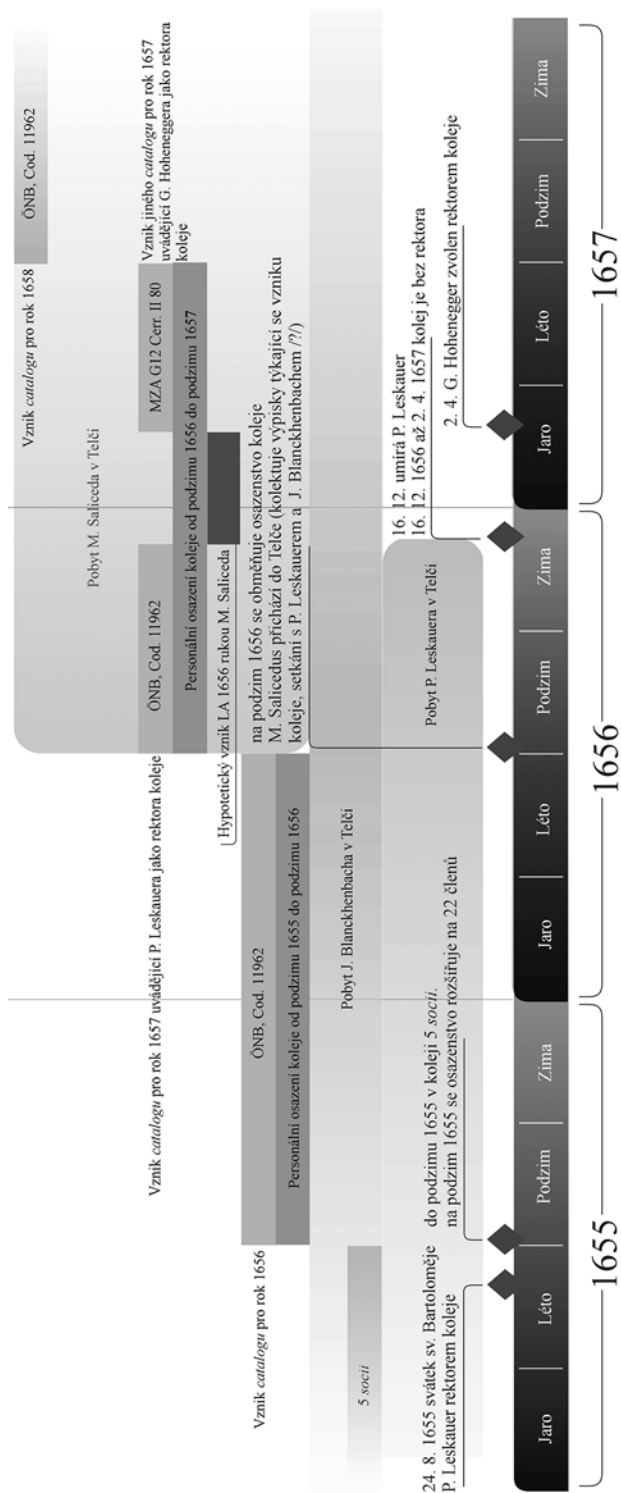
71 Do 29. 3. 1657 byl G. Hohenegger rektorem ve Vratislavi.

72 MZA, G12 Cerr. II 80, fol. 11r.

73 Při získávání informací o stavu koleje pro tento katalog se tedy počítalo s tím, že P. Leskauer bude rektorem i nadále.

74 K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 36–37; viz také nepřímo LA 1664 (ÖNB, Cod. 13558*, fol. 45r) a LA 1690 (ÖNB, Cod. 13558*, fol. 134r). Existovaly však zřejmě i výjimky (LA 1664, ÖNB 13558*, fol. 45v).

75 Podle něj do podzimu 1655 v koleji pobývalo pět spolubratří (*socii*). Na podzim 1655 se k nim připojilo čtrnáct terciánů a tři *patres*, takže počet osob v koleji dosáhl počtu 22 (ÖNB, Cod. 13558*, fol. 7v). Zmíněných pět členů řádu byli s největší pravděpodobností P. Leskauer, který se stal rektorem koleje

znamenaají, že od podzimu tohoto roku bylo v domě třetí probace kompletní osazení, jehož členem byl i M. Salicedus.⁷⁶ Ten podle těchto zdrojů v Telči působil již poslední trimestr roku 1656. Vyplyvalo by to z podzimního termínu obměny komunity koleje. V tuto dobu mohl být tedy v kontaktu s členy řádu, kteří se účastnili založení koleje, zatímco on jako pisatel zprávy nikoli, přestože se o nich v textu výroční zprávy hovoří.⁷⁷

Bylo by tím možné ilustrovat, že *literae annuae* vznikaly na základě zprostředkovaných prožitků, poskytnutých výpisků a poznámek. Nastíněná atribuce by taktéž dokládala rektorský podíl na zhotovení *literae annuae*.⁷⁸ Jiný katalog osob totiž upřesňuje, že po tři měsíce sedisvakance v domě třetí probace, po smrti P. Leskauera a před příjezdem G. Hoheneggera, plnil úlohu vicerektora v Telči právě M. Salicedus.⁷⁹

O jeho jazykových schopnostech, potřebných pro zhotovení zprávy naznačených kvalit, rovněž nemůže být pochyb. Dokládají to jak funkce, které otec Salicedus v řádu zastával, tak také další okolnosti jeho řádové kariéry, které umožňuje sledovat jeho elogium.⁸⁰ Ačkoli elogia sestavovaná po smrti řádového člena sloužila předně k oslavě zesnulého a zdůrazňovala obecné ctnosti a vlastnosti, které byly v Tovaryšstvu rámcově upřednostňovány,⁸¹ některé informace o M. Salicedovi v tomto textu lze z hlediska atribuce výroční zprávy považovat za instruktivní. M. Salicedus se narodil ve Frankách (1600). Přestože převážnou část života strávil v Čechách, česky se za svého života nenaučil. Vládl však jinými jazyky. Již mimo řád se věnoval studiu filozofie, stal se doktorem svobodných umění. Po vstupu do řádu se věnoval pedagogické činnosti, v rámci níž vyučoval filozofii a teologii. Byl též profesorem rétoriky a svého času vykonával úřad děkana fakulty svobodných umění univerzity Tovaryšstva Ježíšova v Olomouci (1641).⁸² V roce 1654 na olomoucké akademii zastával post děkana teologické fakulty (*moderator supremus studiorum omnium*).⁸³ Elogium vykresluje otce

již koncem srpna 1655, jeho společník koadjutor Joannes Blanckhenbach, patrně též W. Staal, který je v roce 1655 veden jako *ianitor* a *credentiarius* v Jindřichově Hradci, a dva další koadjutoři.

76 Potvrzovaly by to též nesrovnalosti v katalogu z rukopisu ÖNB, Cod. 11962.

77 Je důvodné předpokládat, že těmito osobami byli P. Leskauer a J. Blanckhenbach (viz níže). Pouze u nich lze prozatím prokázat, že byli v Telči přítomni již před podzimem 1655 i dříve.

78 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Litterae annuae provinciae Bohemiae*, s. 30; K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ: *Jeziuité*, s. 63.

79 Folio věnované rektorům: *Rectores Domūs Telčensis*, Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, Sb. r., 5 (nesign.). Za postřeh děkujeme Mgr. K. Bobkové–Valentové, Ph.D.

80 *Elogium P. Michaëlis Salicedis*, NK, VIII A 13, fol. 164r–165r; NK, VII C 18, fol. 165r–168v; NK, XXIII C 112 2, fol. 209r–210r.

81 K. BOBKOVÁ–VALENTOVÁ, *Elogium*, s. 294; Martin SVATOŠ, *Jeziuitská elogia jako historický pramen*, s. 207–220.

82 Viz též *Elogium P. Michaëlis Salicedis*, NK, VIII A 13, fol. 165r („orationum harum facultatum Decanus annis pluribus, tandem generalis studiorum Praefectus exstitit.“)

83 Miloslav POJSL, *Děkani teologické fakulty v Olomouci*, in: Jiří Fiala (ed.), *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*, Olomouc 2009, s. 156–159.

Saliceda jako muže všestranně vzdělaného, který se s oblibou zabýval hebrejštinou. Pro literaturu dle tohoto pramene zřejmě choval hluboké zaujetí. Natolik si údajně osvojil styl Cicerona a Vergilia, že se mu jejich slova takřka bezděky vkrádala pod ruku. Z Vergilia měl být schopen citovat dlouhé pasáže z paměti.

V tomto případě by tedy bylo možné hovořit o shodě argumentů.⁸⁴ Písmo slibu M. Saliceda se nápadně shoduje s rukopisem zprávy. V roce 1656 byl v domě třetí probace v kontaktu se členy řádu, kteří mu mohli poskytnout informace o událostech, jimž se zpráva v retrospektivě věnuje. V Telči zastával funkci vicerektora v období, během něž záznam o činnosti telčské koleje s největší pravděpodobností vznikl. Jako rektor za něj zodpovídal. Jeho zájmy a intelektuální zázemí by se promítly do kvalit zprávy za rok 1656. Jednalo se nadto o „prvozprávu“, u níž mohly být ambice jiné než u *literae annuae*, které telčská kolej začala každoročně zasílat v nadcházejícím období. Podobu textu to mohlo ovlivnit.

Ročník *literae annuae* 1657

Sepsání zprávy za rok 1657 se však M. Salicedus nejspíše neujal, přestože v Telči působil nadále. Rukopis i styl tohoto textu jsou radikálně odlišné. Na základě porovnání varianty z koleje⁸⁵ a konvolutní verze uložené v Rakouské národní knihovně⁸⁶ se však zdá, že mechanismus zhotovení a rozmnožení této zprávy byl též jako u předešlého ročníku.⁸⁷ I tentokrát lze předpokládat, že text zpětně sestavil jeden z otců ve vedení koleje. Potenciální autory je v tomto případě nutno hledat v záznamech katalogů pro rok 1658. Vylučovací metodou by pak bylo možné dojít k závěru, že zprávu za rok 1657 zhotovil Wenceslaus Petraczek. W. Petraczek se jako telčský tercián v roce 1657 účastnil misie v Třebíči.⁸⁸ Roku 1658 však již v domě třetí probace zastával funkci kazatele jako jeden z otců ve vedení koleje.⁸⁹ Podobu jeho rukopisu se prozatím spolehlivě ověřit nepodařilo. Řádový slib uložený v římském Archivu Tovaryšstva Ježíšova byl napsán nápodobou tiskového písma bez znatelných rysů osobního autografu. Avšak jako možný zhotovitel zprávy za rok 1657 zůstává Petraczek mezi *patres veterani* činnými v koleji na jaře 1658 jediným možným kandidátem. Autografy ostatních otců ve vedení telčské koleje se s písmem výroční zprávy

84 D. S. LICHÁČOV, *Textologie*, s. 56.

85 LA 1657, ÖNB, Cod. 13558*, fol. 11r–16r.

86 LA 1657, ÖNB, Cod. 11962, fol. 516r–520v.

87 M. RAMEŠOVÁ – Š. VALECKÝ, *Vztahy variant literae annuae*, s. 95–97.

88 Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), G 12 Cerroniho sbírka, Cerr. II 80, fol. 13r; Ilja BURIAN, *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč 1996, s. 139–140.

89 V tomto roce W. Petraczek v domě třetí probace plnil funkce: *Concionator, Conversator, Confess. Templi* (ÖNB, Cod. 11962, fol. 308r).

neshodují.⁹⁰ Nicméně i v tomto případě do podoby textu zasáhl rektor. G. Hohenegger k ní dle analýzy rukopisu připojil poslední folio. Uvažovat lze i o dalších přípisech, které vznikly jeho rukou.⁹¹ Telčské zprávy svědčí přinejmenším o tom, že rektor text pravidelně přehlédl a doplnil. Texty mohl patrně upravovat i zpětně.⁹²

Ročník *litterae annuae* 1660

Neobvyklou výroční zprávu ze souboru telčských *litterae annuae* představuje text shrnující činnost koleje za rok 1660. Tento záznam se od výše pojednaných v mnohém odlišuje. Pisatel měl poměrně neúhledný rukopis a do svého textu často zasahoval příписы nad řádek či škrty. Nahrazoval i celé pasáže. Zdá se, že jej neměl zcela připraven a že se k řadě změn rozhodl přistoupit spontánně v procesu psaní. Podobným způsobem by bylo možné vysvětlovat vložená folia polovičních rozměrů. Při sestavování zprávy zřejmě padlo rozhodnutí obohatit ji o další původně neplánované součásti. Další autorské zásahy lze na základě stylistické analýzy přisoudit snaze dodat jazykovému vyjádření na intenzitě. Ročník 1660 se jeví jako text na pomezí podkladu a čistopisu. Ve srovnání s jinými *litterae annuae* telčské koleje ho lze též charakterizovat jako expresivní, až emotivní. V textu jsou použita citově zabarvená vyjádření, která se na intenzitě a dopadu na příjemce podílí. Na standard žánru *litterae annuae* je v tomto záznamu možné nalézt poměrně hojné zastoupení tzv. barokních rysů (zejména prostředků emfáze a intenzifikace). Zdá se též, jako by mluvčí v textu v několika případech k popisovaným událostem zaujal osobní stanovisko. Ve zprávě se objevují subjektivní hodnocení a zvolání, mluvčí se obrací na příjemce a bilancuje. Pozoruhodné může být i to, že se v něm hovoří v první gramatické osobě a že vypravěč sám na sebe odkazuje (i pomocí zájmena *ego*). Obdobné prvky byly ve výročních zprávách, jak bylo výše nastíněno, zpravidla potlačovány. Vzhledem k těmto prvkům ročník *litterae annuae* 1660 v některých pasážích nabývá rysů až jakéhosi testamentu a budí zdání, že se při komponování textu prosadila autorova těsnější vazba na obsah zprávy, její celkový ráz, případně na místo jejího vzniku, Telč.⁹³

90 Dle rukopisu výroční zprávu za rok 1657 nepsal ani M. Salicedus, ani M. Rolle, vedený v rámci *Missio Slavatiána*, ani rektor G. Hohenegger. Rukopis Georgia Constancia vazby na telčské *litterae annuae* též nejví (ARSI, slib P4v 8. 9. 1644, Germ 12, p. 316, 317).

91 ÖNB, Cod. 13558*, fol. 16r. Slib G. Hoheneggera je uložen v ARSI (Germ.14, fol. 27r).

92 Jde např. o několik přípisů (patrně rektora G. Hoheneggera) v rukopise ÖNB, Cod. 13558*, fol. 8r–10r, které nejsou zohledněny ve verzi konvolutu (ÖNB, Cod. 11962, fol. 398r–403r).

93 Bylo by to možné ilustrovat oddílem, kde autor líčí některé ze zážraků Bohorodičky (ÖNB, Cod. 13558*, fol. 28r).

Zřetelnější obrysy tato tendence nabývá v pasáži, kde se výroční zpráva věnuje úspěchům pastorační činnosti otců třetí probace. Text jako by bilancoval nejen uplynulý rok 1660.⁹⁴ Tato část si zasluhuje hlubší pozornost. Mluví zde jako by zčásti vystoupil z anonymity a vtiskl textu charakter osobní výpovědi. Ve výroční zprávě srovnává, jak se situace v Telči změnila po dobu pěti let působení řádu ve městě. Toto srovnání je uvedeno tvrzením, že vypravěč ve městě pobývá již desátý rok.⁹⁵ Následně se klade do kontrastu dřívější doba a stav věcí v současnosti. Uvedeno je též, že o těchto okolnostech bylo možné s radostí referovat představenému (*superior*) při příležitosti jeho návštěvy v Telči. Pisatel zde se vši pravděpodobností odkazuje na vizitaci provinciála Joanna Possmurnia, který se v Telči zastavil v roce 1660.⁹⁶

Význam pro určení autora by z této perspektivy hypoteticky nesla skutečnost, že na základě uvedeného časového údaje, tedy období deseti let nazpět, mohl prostřednictvím zprávy za rok 1660 k posluchači hovořit pouze Joannes Blanckhenbach. Ten v Telči působil jako koadjutor ve věcech časných.⁹⁷ Jedině u tohoto muže je ale prozatím možné doložit, že byl s Telčí nepřetržitě v kontaktu zhruba po dobu deseti let před vznikem ročníku *litterae annuae* 1660.

Poprvé lze na jeho přítomnost v Telči usuzovat dle katalogu osob pro rok 1653.⁹⁸ Jméno J. Blanckhenbacha je sice vedeno u koleje v Jindřichově Hradci, vykonával zde však úlohy *praefecta sutrini* a *socia*, tedy druha zpovědníka nejjasnější hraběnky Slavatové. V tuto dobu k hraběnce Slavatové, zakladatelce domu třetí probace v Telči, přicházel po boku P. Leskauera, budoucího rektora telčské koleje. Je možné, že touž funkci Blanckhenbach plnil již předešlý rok, tj. roku 1652. V katalogu byl zapsán opět u jindřichohradecké koleje. V letech 1654 a 1655 již dvojici P. Leskauera a J. Blanckhenbacha katalogy v souvislosti s působením na dvoře hraběnky vdovy Františky Slavatové uvádí výslovně. V letech 1656–1659 lze J. Blanckhenbacha sledovat přímo v Telči jako člena osazenstva domu třetí

94 ÖNB, Cod. 13558*, fol. 25v a fol. 26r.

95 ÖNB, Cod. 13558*, fol. 25v: „*Annus est [...] annus inquam est decimus, quo Dei imprimis beneficio et Ecclesiarum Principum gratiâ in Telczensi statione versor [...]*“

96 Viz kolovací list konvolutu výročních zpráv uloženého v Praze, NK, XXIII C 105 3, p. 2. Do domu třetí probace J. Possmurnius při této příležitosti přivezl konvolut zpráv za rok 1658 („*Ipse praesens et Domum Visitans R. P. Provincialis legendus obtulit: inchoatae legi 16 Maii. Finiebuntur 6. Iunii Ipso die hoc, promotae sunt Novamdomum, per conductitium Nuntium*“). V roce 1660 se Telč v této souvislosti stala prvním kolovacím domem.

97 Dle katalogů osob v řádu působil jako *cellarius, dispensator, emptor* a zejména *socius exeuntium* či *socius coadiutor*.

98 ÖNB, Cod. 11962, fol. 172r.

probace.⁹⁹ V letech 1660 a 1661, které jsou pro vznik výroční zprávy zásadní, se dle katalogu v roli koadjutora vrátil do Jindřichova Hradce.¹⁰⁰

Avšak i v tomto případě se lze u katalogu osob krátce zastavit. V době předpokládaného vzniku zprávy, na jaře roku 1661, tedy Blanckhenbach v Telči veden není. V několika katalogích je ale se zpovědníkem Františky Slavatové uveden zvlášť v rámci *Missio Slavatiana*, anebo v pramenech figuruje u Jindřichova Hradce a Telče zároveň.¹⁰¹ Otázkou by pak bylo, zda zařazení k určitému řádovému sídlu nemohlo být v katalogích přinejmenším u tohoto člena Tovaryšstva v daných případech spíše formální. Blanckhenbach byl, jak se uvádí v jeho elogi, ¹⁰² pravidelně zván na slavatovský dvůr. K hraběnce Slavatové ho podle všeho poutal vřelejší vztah. Blízký kontakt udržovali již v roce 1656. Vedle textu elogia by na to ukazovalo hraběnčino přání, aby její tělo bylo po smrti uloženo zahalené v rouchu tohoto řádového člena.¹⁰³

Další zajímavý údaj ve výroční zprávě za rok 1660 se váže k věku mluvčího. Ten se v textu označuje jako *senex*, kterého tíží roky a nedobré zdraví.¹⁰⁴ Dle klasického úzu měl výraz *senex* obecnější sémantickou platnost. Nemusel být nutně užíván pro osoby v pokročilém stádiu stáří. Mohl se týkat muže okolo padesátého roku věku, i mladšího.¹⁰⁵ Dle takřka současného pramene se v 17. století jako *senex* označoval muž,¹⁰⁶ který již překlenul léta zralosti (*vir*), pokud nedosahoval závěru života (*silicernium* – kmet).¹⁰⁷ J. Blanckhenbachovi bylo v době vzniku zprávy 53 let.¹⁰⁸ V řádu ho čekala ještě dlouhá kariéra.¹⁰⁹ Nejstarším členem koleje byl v daném roce Ludovicus Crasius, o 11 let starší než Blanckhenbach. Telčskému rektorovi Bartholomeu Steinsonovi v roce 1661 ještě nebylo 50 let.

99 ÖNB, Cod. 11962, fol. 431v–432; ÖNB, Cod. 11962, fol. 546r; ÖNB, Cod. 11962, fol. 308v; ÖNB, Cod. 11962, fol. 712v.

100 NK, XXIII C 105/6, fol. 10v–11r; ARSI, Boh. 90 I, fol. 221r–221v.

101 Jde o ročníky LA 1663 a 1664, kdy J. Blanckhenbacha uvádí zkrácené zprávy telčské koleje v rukopise ÖNB, Cod. 13558*, zatímco v katalogích je pro tyto roky veden v Jindřichově Hradci.

102 NK, XXIII C 112/1, fol. 705r–706r; stručněji LA z Jindřichova Hradce za rok 1684, in: NK, XXIII C 105/10, fol. 332r–332v.

103 V řádovém prostředí byla její vůle známa již na přelomu let 1656 a 1657, kdy se o ní v *literae annuae* zmínil její autor, patrně M. Salicedus.

104 ÖNB, Cod. 13558*, fol. 25v: „*in affectâ iam annis et aegritudinibus aetate.*“

105 Tim G. PARKIN, *Old Age in The Roman World. A Cultural and Social History*, Baltimore 2003, s. 20, 102 a 316.

106 Jan Amos KOMENSKÝ, *Orbis Sensualium pictus. Jubilejní přetisk prvního vydání z roku 1658*, Praha 1942, XXXVI. Septem Aetates Hominis, s. 86–87.

107 Dle Tertuliána jako „*cadavre ambulant*“ (Félix GAFFIOT, *Dictionnaire Illustré Latin–Français*, Hachette 1934, s. 1142).

108 NK, XXIII C 112/1, fol. 705r. Narodil se v roce 1608, zpráva patrně vznikla 1661.

109 V řádu z nich prožil 56. Zemřel 29. 3. 1684 ve věku 76 let.

Z pozice staršího muže, který již není s to plně vynakládat své síly,¹¹⁰ se vypravěč dále v textu obrací na telčské terciány. Nabádá je, aby se zaujatě zasazovali o věc šíření křesťanské lásky a pozdvihli jeho podlomené úsilí. Samo o sobě nemusí být takové vyjádření v *literae annuae* překvapivé. Ostatní členové řádu jsou v něm však oslovováni ve druhé osobě: „*Vestrum est hoc meritum Patres! Vestro debetur zelo [...]*“.¹¹¹ Takovýto odkaz na členy Tovaryšstva Ježíšova lze v kontextu *literae annuae* považovat za neobvyklý. Nejen v souboru telčských výročních zpráv u tohoto typu odkazu v drtivé většině převažuje inkluzivní *noster, nostri*. Podobný byl úzus i v jiných řádových písemnostech.

Tento problém též nabízí různá řešení. Mohlo se jednat o způsob, kterým se mluvčí záměrně vyčlenil ze skupiny z faktických důvodů, anebo o součást vypravěčské rétorické strategie. Kupříkladu J. Blanckhenbach coby časný koadjutor neměl svěcení. Pastorační a misijní činnosti se na rozdíl od otců třetí probace neúčastnil. V textu by se tedy adekvátně oslovovala skupina, ke které *sensu stricto* nepatřil. Další možností by bylo, zda při vzniku výroční zprávy za rok 1660 určitou roli nesehrála nemoc. Praxe, kdy úkol opatřit text připadl členu řádové komunity, který stonal či byl jinak indisponován, nebyla výjimečná.¹¹² Odpovídalo by to i informaci o nedobrému zdraví. Text *literae annuae* se v úvodu skutečně zmiňuje o tom, že v Telči v roce 1660 prodělal vážnou nemoc jeden z koadjutorů.¹¹³ Na opačnou stranu existuje možnost, že je druhá osoba a oslovení terciánů v textu projevem *humilitatis auctoris*, pomocí něhož se mluvčí ve výčtu zásluh upozaduje a vyjímá z podílu na úspěších koleje bez faktických důvodů. Týmž směrem by ukazovaly jiné narážky.¹¹⁴ Oslovení v tomto směru také připomene rétorickou figuru dodávající vyjádření na důrazu, jako v případě přímého apelu v proslovovaných kázáních. Zvolené řešení by tedy bylo prostředkem významového utváření výpovědi.

Z tohoto úhlu je třeba položit si otázku: mohl by se časný koadjutor stát autorem stylisticky vyspělé výroční zprávy? J. Blanckhenbach dle elogia pocházel z oblasti dnešního Německa. Původním povoláním byl švec (*sutor*). Do Čech se v dospělosti vydal na zkušenou. Po dokončení noviciátu obýval především dva domy (Jindřichův Hradec a Telč), jak již byla možnost naznačit. Na slavatovském dvoře se dle tohoto pramene těšil značné oblibě. Blanckhenbach dlouhodobě doprovázel šlechtického zpovědníka, a při setkání

110 ÖNB, Cod. 13558*, fol. 26r: *subfractum iam vigore meum*.

111 V textu se též objevují slova *agite, habetote* (ÖNB, Cod. 13558*, fol. 26r).

112 K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – M. HOLUBOVÁ, *Ad quae ministeria*, s. 209–210; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Jezuité*, s. 67.

113 Indispozice údajně trvala poměrně dlouho (ÖNB, 13558*, fol. 22r).

114 Jde např. zmínku o tom, že mluvčímu nepřisluší nic menšího, než k věci něco podotknout apod. (ÖNB, Cod. 13558*, fol. 26r).

se Slavaty mu bylo dokonce dovoleno komentovat oděv hraběnčiny dcery.¹¹⁵ S mladými hrabaty údajně navštěvoval hodiny češtiny. Plynule se mu však český jazyk zvládnout nepodařilo. V této souvislosti text elogia konkrétně podotýká, že co se studia českého jazyka týče, bratru Blanckhenbachovi chyběly k učení předpoklady. Jiné řádové dokumenty tohoto člena Tovaryšstva označují jako muže, jehož charakterizovaly *vires commoda*.¹¹⁶ Podle toho by u jeho osoby bylo nutné dospět k negativní atribuci.¹¹⁷ K témuž závěru dovádí i podoba nedávno studovaného Blanckhenbachova autografu.¹¹⁸

Pro atribuci je proto při výkladu textu zprávy nutné zohlednit jiné ukazatele. Pisatel výborně zvládal latinský jazyk, měl výrazné literární schopnosti a zcela specifický výraz. Styl zprávy lze označit až za excentrický. Šlo o dílo „vypsaného“ autora.

Psal-li zprávu starší ne zcela zdravý člen řádu, jak se v textu vypravěč označuje, mohl cítit, že již ustupuje do pozadí. Obsazení druhé osoby by pak bylo možné vyložit jako vyjádření toho, že své někdejší povolání přenechává příslušníkům nastupující generace. Z tohoto úhlu je třeba vrátit se k otcům ve vedení domu třetí probace. Jako nejstarší člen koleje v roce 1661 v Telči působil zmíněný Ludovicus Crasius. V době svého pobytu v Telči dosáhl šedesátého čtvrtého roku života.¹¹⁹ V jezuitském řádu šlo o poměrně výraznou, dle některých zdrojů až problémovou osobnost.¹²⁰ Byl to muž schopný a vysoce vzdělaný. Crasius se stal profesorem a doktorem teologie, zastával též významné funkce na filozofické fakultě klementinské koleje či na akademii v Olomouci.¹²¹ Působil také jako *socius Provinciae*, nejužší spolupracovník provinciála.¹²² Jeho intelektuální sklony se projeví v literárním díle. Pro vznik zprávy za rok 1660 by pak mohlo být zajímavé i to, že ani on v roce 1661 nepobýval v Telči poprvé. Ze zápisu kolejního katalogu vysvítá, že dva měsíce v domě třetí probace strávil již v roce 1656.¹²³ Dle některých známek mohl být

115 NK, XXIII C 112/1, fol. 706r.

116 Za upozornění děkujeme Mgr. Kateřině Bobkové-Valentové. Ph.D.

117 R. HAVEL – B. ŠTOREK (edd.): *Editor a text*, s. 14.

118 ARSI, Germ. 85, p. 33.

119 Zemřel roku 1677. Historický ústav AV ČR, projekt Řeholníci, viz <URL:<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000103436>>, [cit. 12. 5. 2019].

120 Josef KOLÁČEK, *Stříbrný a černý: stříbrný je lev český, na červeném poli, černý je lev vlámský, na zlatém poli*, Řím 1994, s. 80, 118, 119, 133, 140.

121 J. KOLÁČEK, *Stříbrný a černý*, s. 72.

122 V tomto úřadu setrval v letech 1643–1649.

123 Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, Sb. r.,5 *Patrum Instructorum 1656 P. Ludovicus Crasius 2. Mensibus*. Pokud je interpretace pramenů správná, pobýval v Telči někdy mezi 6. 5. 1656 (kdy byl jmenován rektorem ve Vratislavi) a podzimem téhož roku. Katalog, který vznikl od podzimu 1656 do 16. 12. 1656, jej nezaznamenává (viz J. KOLÁČEK, *Stříbrný a černý*, s. 133; ÖNB, Cod. 11962).

v kontaktu s Telčí již dříve v 50. letech 17. století.¹²⁴ Údaji o desetiletém působení *in telczensi statione* to však neodpovídá. Jeho přítomnost v Telči v roce 1656 nadto provázela stín jakýchsi vnitřních, patrně personálních, neshod. Crasius tehdy čelil blíže neurčeným obviněním. Nevole vůči jeho aktivitě v Telči měla vzejít přímo od tamních terciánů.¹²⁵ Snad to lze zčásti připisat Crasiovu charakteru. Dle dobových písemností se jeho osobnost vyznačovala prudkostí; byl prý příliš zbrklý ve vynášení úsudku.¹²⁶ Již v roce 1639 si olomoucký rektor posteskl, že dokonalému ocenění Crasiových schopností bránilo to, že nedokázal mírnit své „*melancholické návaly*“.¹²⁷ Takový profil by z hlediska textových kvalit *literae annuae* 1660 bylo na autora možné vztáhnout s větší přesvědčivostí než u časného koadjutora. Vyhovovaly by tomu i Crasiovy literární schopnosti.¹²⁸ Ani tuto hypotézu však rozbor rukopisu nemůže potvrdit. Crasiův řádový slib byl na jednu stranu psán estetizovaným písmem a od vzniku výroční zprávy ho dělí rozdíl 30 let.¹²⁹ Crasiova korespondence však poměrně jasně hovoří proti jeho autorství.¹³⁰ Autografy dalších dvou otců v čele domu třetí probace se s rukopisem výroční zprávy také neshodují.¹³¹ Jako jediný možný pisatel zprávy by pak zbýval rektor, B. Steinson, který telčskou kolej vedl od dubna roku 1660.¹³² Také jeho literární schopnosti musely být značné. V jiných řádových sídlech působil jako profesor rétoriky, ve Znojmě jako *magister poeta*.¹³³ V době předpokládaného vzniku textu mu ale bylo 47 let a v Telči se dle dostupných informací dříve neoctl. Jeho rukopis je ale písmu výroční zprávy za rok 1660 nejpodobnější.¹³⁴

124 Dopis P. Ludovica Crasia z 22. listopadu 1653 ohledně kostela sv. Jakuba v Telči, MZA, E 30 Jezuité Telč (dále E 30), sign. 39/11, fol. 6 (za upozornění vděčíme Mgr. Ing. Ondřeji Hnilicovi, Ph.D.)

125 J. KOLÁČEK, *Stříbrný a černý*, s. 133.

126 Tamtéž, s. 140.

127 Cit. dle tamtéž, s. 80.

128 Nabízelo by se srovnání s jeho literárními díly (*Liber vitae de Jesu patiente et Maria compatiente*, Pragae 1646; *Rubrum ovum, seu de cruenta passione meditatio* Olomutii, 1655; *Prodromus libri vitae, de cruenta passione et amara morte Dominis nostri Jesu Christi*, Viennae 1667; *Speculum dominicae passionis To jest zrcadlo passiové* 1672, viz též J. KOLÁČEK, *Stříbrný a černý*, s. 196), které však patří k jinému žánru.

129 ARSI, Germ. 8, fol. 296r, 285r.

130 Dopis P. Leskauerovi z roku 1653 (viz výše), uložený v MZA, E 30, sign. 39/11, fol. 6; dopis Ludovica Crasia Janu Norbertovi ze Šternberka z 2. února 1671, uložený v Státní oblastní archiv v Třeboni, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Paarů, karton 147, listy jezuitů Janu Norbertovi ze Šternberka (1646–1677), fol. 204r (za upozornění na tuto písemnost vděčíme PhDr. J. M. Havlíkovi, Ph.D.); srov. též „*Formule posledních slibů*“ reprodukováno v J. KOLÁČEK, *Stříbrný a černý*).

131 ARSI, Germ. 67, p. 68 (Nicolaus Lucius), p. 92 (Samuel Honelius).

132 ARSI, Boh 90 I., fol. 225v.

133 ARSI, Boh 12., p. 19.

134 ARSI, Germ. 66, p. 181.

Jak si v takovém případě vysvětlit věcné nesrovnalosti? Řešení by při hledání autora tohoto záznamu nabízely naratologické poznatky. Funkce a žánrové zařazení *litterae annuae* podmiňuje jejich adekvátní výklad zohledněním jedné základní premisy: u historiografického textu s narativními prvky nelze vést rovnítko mezi autorem a vypravěčem.¹³⁵ Subjekt, který v záznamu k příjemci promlouvá, a pisatel se nepřekrývají, přestože text výročních zpráv tuto distinkci částečně kamufluje. Reference vázané na konstrukt promlouvajícího tedy nelze pokládat za doklady osobních zkušeností autora, ale spíše za významovou složku výpovědi. Fakticita a věcnost, přestože šlo o součást řádových požadavků, se u výročních zpráv pohybovaly na škále. Pomyslný jazýček vah se nejednou mohl nachýlit spíše na stranu fikce, ačkoli reálné události byly jejím podkladem. Mohou to osvětlovat změny prováděné do konvolutních variant.¹³⁶ K tomu přistupuje výše zmíněná ideová komponenta, intertextovost a způsob geneze výročních zpráv. Při analýze *litterae annuae* z hlediska atribuce je z tohoto úhlu nutné počítat s podstatným uplatněním literární nadsázky, která vede k možnosti relativizovat fakticitu uvedených odkazů. Na případu zprávy za rok 1656 bylo též ukázáno, že autor mohl pracovat se souborem podkladů, jejichž nebyl původcem, přestože jejich perspektivu sám při práci na výroční zprávě přijímal.

Využití záznamu či zprostředkování prožitků jiných členů koleje se tedy v textu za rok 1660 mohlo odrazit do udání dekády pobytu v Telči, kupříkladu měl-li pisatel kontakt s J. Blanckhenbachem, přestože jeho osoby se přímo netýkal. Ze stylistického hlediska mohlo být dokonce pocitováno jako příhodné pro zvýšení důrazu na kontrast mezi *předtím* a *nylní*, tedy pro vyjádření polarity, kterou latina tzv. barokní doby rozvíjela s oblibou.¹³⁷ Účinek mohl mít zčásti navrch i v pasáži, kde je v textu zmiňováno, že pokud jde o pastorační činnost v Telči, měl mluvit „*nanejvýš doporučeníhodného předchůdce*“.¹³⁸ Z hlediska tradičního úzu (*decessor in officio*) by jej pravděpodobně vyslovoval rektor či instruktor třetí probace. Těch se od vzniku domu třetí probace do roku 1661 v úřadu vystřídal více nežli jeden. Zhotovitel zprávy však nejspíše promlouval ústy skupiny a prostředky metonymického jazyka.

135 P. VAŠÁK, *Metody určování autorství*, s. 12; Tomáš KUBÍČEK – Jiří HRABAL – Petr A. BÍLEK, *Naratologie: strukturální analýza vyprávění*, Praha 2013, s. 124; V. BAŽANT, *Kronikář ve svém díle*, s. 142 aj.

136 Např. ročník LA 1658, ÖNB, Cod. 13558*, fol.17r–20r; ÖNB, Cod. 13558, fol. 643r–645r; NK, XXIII C 105/5, p.158–163 anebo ročník LA 1660, ÖNB, Cod. 13558*, fol. 22r–29v; NK, XXIII C 105/5, fol.76r–80r.

137 L. KYŠUČAN, *Antické tradice v barokní latinské literatuře*, zvl. s. 32.

138 LA 1660, ÖNB, Cod. 13558*, fol. 26r.

Ve světle těchto zjištění a předpokladů je za autora zprávy za rok 1660 nutno opět označit rektora. Nasvědčoval by tomu jak rozbor rukopisu,¹³⁹ tak i výše uvedený odkaz na předchůdce a chválu koleje podanou při vizitaci provinciálovi. Příspěvek J. Blanckhenbacha, L. Crasia či jiných obyvatel koleje by se tím nevylučoval. Blanckhenbach byl po řadu let v intenzivním kontaktu s Telčí, když probíhala jednání o zřízení domu třetí probace. Patrně se v Telči účastnil i aktu jeho založení. Stal se jedním z prvních oficiálních obyvatel tohoto řádového sídla a v regionu strávil takřka celý život. Taktéž Crasius měl na Telč podle všeho těsnější vazby. O dění ve městě se doložitelně zajímal již v 50. letech 17. století.¹⁴⁰ V konečném důsledku tak analyzovaný ročník dovádí k možnosti nahlížet na *litterae annuae* spíše jako na dílo „kolektivního autorství“. Jednalo se o dílo komunity, o komunitě a pro komunitu, v němž byl hlas individuálního autorského subjektu z důvodu sdíleného řádového ideálu potlačen.

Závěrem

Studium okolností autorství a jejich odraz v textech tvoří bezpochyby nedílnou součást poznání *litterae annuae*. Výroční zprávy mohly získat pouze takovou podobu, která vycházela z kontextu a povahy procesu jejich vzniku. Sondy do možností atribuce několika ročníků výročních zpráv domu třetí probace v Telči v tomto duchu umožňují dospět k několika úvahám. Za jeden z určujících prvků *litterae annuae* lze považovat skupinovou narativní strategii, která se realizovala jako forma „komunitního“ vypravěče, kdy mluvčí v textu přijímá perspektivu společenství za setření odkazů k autorskému subjektu. Potvrzuje to a zčásti snad osvětluje údaje shromážděné v úvodu. Tento prvek byl neodmyslitelnou součástí ideově–obsahové výstavby *litterae annuae*. Fakticita pro naplnění jejich funkce v takových případech ustoupila prostředkům stylizace zprostředkované skutečnosti¹⁴¹ (rétoričnosti, exemplárnosti, až jakési absolutnosti pohledu). Tyto hypotézy nabádají ptát se, do jaké míry je otázka autorství pro zhodnocení výročních zpráv relevantní? Z hlediska poznání celého souboru okolností jejich vzniku si lze bezpochyby odpovědět kladně. Autorský podíl přispěl k jedinečnosti každého z textů i bohatosti *litterae annuae* jako žánrové skupiny. O přístupu k těmto textům v řádu ve sledované době 50. let a počátku 60. let 17. století svědčí již doložitelný zájem rektorů. Pohledem dobové intence (motivace pisatele

139 Dopis rektora B. Steinsona hraběti Slavatovi z 24. října 1662 (MZA, E 30, sign. 23–6, kart. 5, korespondence koleje s hr. Slavatovými, fol. 10r).

140 V 60. letech 17. století v domě třetí probace v Telči působil takřka sedm let.

141 Antonín ŠKARKA, *Baroknost literárního stylu J. A. Komenského*, in: Milan Kopecký (ed.), *O barokní kultuře*, Brno 1968, s. 41–52, zvláště s. 47.

a smyslu pořízení textů) však může být odpověď opačná. Výroční zprávy vznikaly jako komunitní dílo, v němž se odrážela pluralita hlasů zahrnutých ve vypravěčském konstruktu, který spoluurčil příznačnost *litterae annuae*. Anonymita autora k ní patřila.

Summary

Authors of the *Literae Annuae* from the Jesuit College in Telč in the 17th Century

The paper focuses on the annual reports (*literae annuae*) as a specific genre of Jesuit writing in an attempt to better understand the process of their creation. The possibilities to identify the authors of the texts were examined while analysing both the form and content of the annual reports from the Jesuit House of the Third Probation in Telč. The periodically written annual reports were meant to keep Jesuit colleges in the Province informed about the situation and achievements of other Jesuit communities. They were read aloud in order to support the awareness of communality and missionary calling. The Order's authorities issued rules defining what subject matter to cover and in what form. The texts were based on sources provided by community members. For this reason, *literae annuae* were firmly tied to the context, ideologically biased and intertextual in nature, yet not uniform. The texts from Telč clearly show how varied the annual reports could become depending on the narrative strategies and authors' profiles. The situation is further complicated by the anonymous character of *literae annuae*, a specific feature relevant to the majority of Jesuit historiography writing. The task to create *literae annuae* seems to have been independent of the function a person had in a Jesuit college. Some clues pointing to the author's identity can still be found using comparison of autographs and linguistic analysis of the texts. *Catalogi personarum* and *elogia* may also be used to find further information relevant to hypothetical authors. The text of *literae annuae* summing the year of 1656 is rather outstanding for its higher quality. All the research methods outlined point to Michael Salicedus as the author. The handwriting of the text is very close to his

autograph. He also became rector of the Jesuit College in Telč for several months in spring 1657 when the text must have been written; as a rector he was responsible for it. His *elogium* confirms that he mastered the Latin language extremely well and was an active author. Using the same methods leads to the conclusion that Wenceslaus Petraczek, a Telč Jesuit community preacher, authored the *literae annuae* of 1657. Analysing the content of *literae annuae* has, nevertheless, been shown problematic for attribution, as illustrated by the Telč *literae annuae* of 1660. Some pieces of information found in the text point to Joannes Blanckhenbach as a possible author. His being a coadjutor with no ability to speak Latin, nevertheless, excludes his authorship. The features of the text seem to show more affinities with the personal profile of Ludovicus Crassius, also an active writer, but the comparison of the autograph once again confirms the rector, Bartholomeus Steinson, was the author. This case may shed more light on the genesis of *literae annuae* illustrating how other people's materials and concepts were used during writing. It also becomes clear that the narrator is not to be confused with the author in *literae annuae*. From this perspective, Jesuit *literae annuae* have to be studied as a form of half factual half fictional literary genre. Close attention has to be paid to motivations and narrative strategies as well as to the literary devices derived from them. It is, therefore, better to understand *literae annuae* rather as a "community" literary work of "collective authorship" with multiple voices present. The subject of the author and his individual (personal) input was not seen as relevant from the perspective of Jesuit ideals and the purpose for which the texts were produced.

Markéta KRÁLOVÁ

Music of Festive Days in 18th Century Český Krumlov. Depiction of Festivities in an 18th Century Monastic Chronicle¹

Abstract: The principal and yet unpublished source for this study, the chronicle *Liber magistralis I–V*, was led by the Minorite friars in Český Krumlov between the years 1678 and 1948. The chronicle entries illuminate in detail the course and form of extraordinary days in this renowned South Bohemian town, including the festive events connected with the prominent noble family of Schwarzenbergs. The article is primarily focused on 500 chronicle pages written in the course of 26 years by the highly educated superior Hyacinth Sperl (1726–1750). Sperl described not only the festivities held in the Krumlov friary itself but also the castle and municipal feasts in which he participated. The superior was very attentive to musical affairs in his surroundings which he did not hesitate to depict colourfully within the monastic chronicle. On this basis, the content and settings of Schwarzenberg birthdays, magnificent triumphal entries, or municipal pilgrimage feasts can be reconstructed. To get a comprehensive image of noble musical activities, this research also draws on preserved Schwarzenberg personal correspondence. The forms of music and liturgy used in Český Krumlov during this era apparently followed Viennese Imperial patterns in various aspects. As there is no relevant literature addressing the topic of music relations between the Minorite Order and a noble family in the Habsburg hereditary lands in the 18th century, this study presents a unique illustration of such interconnection.

Key words: Minorites – music – Český Krumlov – 18th century – festivities

The south Bohemian town of Český Krumlov is well-known for its castle, which dates back to the 13th century and which later, in 1719, became the residence of the Schwarzenbergs. The extensive and invaluable Schwarzenberg music collection, currently held at the castle archive, comprises one of the most significant corpora for musical research in Central Europe. However, the musical culture of the town of Český Krumlov was influenced not only by the noble Schwarzenberg family but also by various local church institutions, including the parish church of St. Vitus, Minorite friary, and

1 The present article is drawn from the author's dissertation: Markéta KRÁLOVÁ, *The Minorite Music Culture in Český Krumlov between 1726 and 1750*, University of Vienna, 2019. The dissertation is divided in two main parts dealing with the employment of music outside and inside the monastery. This research was supported by the DOC Fellowship of the Austrian Academy of Sciences.

Jesuit college. A hitherto almost unpublished² and untouched source stemming from the Minorite monastery sheds new light on the music history of Český Krumlov during the second quarter of the 18th century and the festivities that took place here on various occasions. Thanks to the preserved monastic chronicle, the relations among clerical, municipal, and noble circles, as reflected in several music events hosted during this period, can be examined from a new perspective.

The chronicle *Liber magistralis*³ from the Český Krumlov Minorite friary, currently held at the State Regional Archive in the South Bohemian town of Třeboň, presents a unique source both for reconstructing the course of a typical festive day in Český Krumlov – exploring the role and function of music on such days – and for studying the use of music within the Minorite Order. This article focuses only on the festivities outside the monastery with the participation of the Minorites; the numerous internal events as well as the analysis of the monastic music collection and a final comparison with other Minorite friaries are going to be published in a further study.

As there is no relevant musicological literature addressing the topic of music relations between the Minorite Order and a noble family in the Habsburg hereditary lands in the 18th century,⁴ the town of Český Krumlov represents a unique illustration of such type of research. In fact, there are several significant studies concerning the music relation of the Imperial court to other orders but these findings have not been taken into account because of the different characteristics of each order.⁵ On the contrary, the contacts between the

2 The selective quotations from the monastic chronicle are employed only in the article of the classical philologist Josef Hejnic, cf. Josef HEJNIC, *O minoritské knihovně v Českém Krumlově*, in: *Listy filologické* 118, 1995, no. 1–2, pp. 60–90. The passages concerning the theatrical events at the local castle are published in Jitka ŠIMÁKOVÁ – Eduarda MACHÁČKOVÁ, *Teatralia zámecké knihovny v Českém Krumlově*, Praha 1976. The results of recent extensive (art) historical research of this friary were published within the collection of essays in: Daniela RYWIKOVÁ (ed.), *Klášter minoritů a klarisek v Českém Krumlově: umění, zbožnost, architektura*, České Budějovice 2015.

3 Státní oblastní archiv v Třeboni [Regional State Archive in Třeboň, further only SOA Třeboň], fond Minorité Český Krumlov [fund Minorits Český Krumlov, further only F Minorité ČK], inv. nr. 22/96, sign. K 2a, *Liber magistralis I–V*. Subsequently, we use the abbreviation LM I–III followed by the corresponding page number, alternatively accompanied by the date of the respective event.

4 Few remarks to the music contacts between the Viennese Minorites and the Imperial Habsburg House are mentioned in the introduction to the catalogue of local music collection in: Friedrich Wilhelm RIEDEL, *Das Musikarchiv im Minoritenkonvent zu Wien. Katalog des älteren Bestandes vor 1784*, Kassel 1963.

5 The miscellaneous music and theatrical culture of the Lower Austrian Benedictine Abbey of Melk has been complexly researched in Robert FREEMAN, *The Practice of Music at Melk Abbey. Based upon the Document 1681–1826*, Wien 1989. An American view on music culture of the 18th century Viennese female convents and their various connections with their surrounding was presented in Janet PAGE, *Convent Music and Politics in Eighteenth-Century Vienna*, Cambridge 2014, principally in the chapter *Convent, music, and Habsburg rule in eighteenth-century Vienna*, pp. 192–231. Czech monastic music culture was very well examined in numerous studies written by the Brno musicologist Jiří Sehnal, the topic of external order contacts was especially observed in Jiří SEHNAL, *Hudba v premonstrátském*

Minorites and the townsmen were very interestingly analysed by Vladimír Mañas who briefly sketched the music culture of the Brno Minorite friary,⁶ the general position of the Franciscan friary in the Moravian town of Olomouc was comprehensively depicted by the historian Martin Elbel.⁷

As the music culture of noble houses in the area of the Czech lands was addressed solely in the form of biographies of significant composers, description of the organisation of castle ensembles, and the analysis of distinct music collections,⁸ the chronicle *Liber magistralis* shows very important findings to noblemen's personal attitude to music.⁹ The author of these records Hyacinthus Sperl described music aspects of the festivities in unusual detail and his entries, together with Schwarzenberg private correspondence and accounts for music performance, bring a unique testimony of Schwarzenberg music affairs and even their personal music preferences. Since the Schwarzenbergs were in a close connection

klášteře Hradisko u Olomouce v letech 1693 – 1739, in: Časopis Moravského muzea 76, 1991, no. 1–2, pp. 185–225; IDEM, *Hudba u řeholních kanovníků sv. Augustína na Moravě v 17. a 18. století. Část I. – Olomouc*, in: Hudební věda 52, 2015, no. 1–2, pp. 245–272, and IDEM, *Hudba u řeholních kanovníků sv. Augustína na Moravě v 17. a 18. století. Část II. – Šternberk*, in: Hudební věda 54, 2017, no. 4, pp. 377–440.

- 6 Vladimír MAŇAS, *Lze chrám vzkřísit z mrtvých? Brněnský konvent minoritů v první polovině 18. století a jeho místo ve městě*, in: Ladislav Daniel – Filip Hradil (eds.), *Město v baroku. Baroko ve městě*, Olomouc 2012, pp. 41–57.
- 7 Martin ELBEL, *Město a klášter: františkánský konvent v raně novověké Olomouci*, Praha 2017 and IDEM, *Bohemia Franciscana*, Olomouc 2001.
- 8 The organisation of selected castle music ensembles and their members was depicted in Václav KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina. Příspěvek k dějinám šlechtických kapel v Čechách v době baroka*, Praha 2010; Jiří SEHNAL, *Die adeligen Musikkapellen im 17. und 18. Jahrhundert in Mähren*, in: Otto BIBA – David Wyn JONES (eds.), *Studies in Music History: Presented to H. C. Robbins Landon on his 70th Birthday*, London 1996, pp. 195–217 and 266–269; Jana PERUTKOVÁ, *František Antonín Miča ve službách hraběte Questenberga a italská opera v Jaroměřicích*, Praha 2011, and Tomislav VOLEK, *České zámecké kapely 18. století a evropský hudební kontext*, in: Hudební věda 34, 1997, no. 4, pp. 404–410.
- 9 The personal attitude of a nobleman to music and musicians has been followed only in several studies by the musicologist Jiří SEHNAL, *Vztah české šlechty k hudbě a hudebníkům*, in: Václav BŮŽEK (ed.), *Život na dvoře barokní šlechty (1600–1750)*, České Budějovice 1996, pp. 535–547; IDEM, *Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Životní styl českého šlechtice v době vrcholného baroka*, in: Časopis Matic moravské 119, 2000, no. 2, pp. 367–389 and IDEM, *Pobělohorská doba (1620–1740)*, in: Jaromír ČERNÝ (ed.), *Hudba v českých dějinách: od středověku do nové doby*, Praha 1989, pp. 211–212. In this aspect, the Český Krumlov castle music culture was also innovately researched by Jana FRANKOVÁ, *Music at the Court of Adam Franz and Joseph Adam von Schwarzenberg: Vienna, Český Krumlov and Paris and Transitions at the End of Baroque Era*, in: *Musicologica Brunensia* 47, 2012, no. 1, and in Franková's dissertation with extensive French resumé: *Život a dílo Josefa Kohouta (1734–1777) jako příklad migrace hudebníků v osvicenské Evropě*, Masarykova univerzita v Brně, Brno 2016. Significant treatise in this field was made by the German musicologist Walter SALMEN, *Herkunft und Sozialstatus des höfischen Orchestermusikers im 18. und frühen 19. Jahrhundert in Deutschland*, in: Walter SALMEN (ed.), *Der Sozialstatus des Berufsmusikers vom 17. bis 19. Jahrhundert*, Kassel 1971, pp. 103–136.

with the Imperial House, the influence of Viennese trends on the Český Krumlov music culture can be analysed too.

The Chronicle *Liber magistralis* from the Český Krumlov Minorite Friary

The *Liber magistralis* was kept between 1678 and 1948 and is divided into five volumes. The most frequent and detailed entries were written by the guardian¹⁰ Hyacinthus Sperl (1690–1754), who intermittently led the Český Krumlov monastery between 1726 and 1750.¹¹ His entries are written in Latin on about 500 pages in the first, second, and third volumes of the five-volume chronicle. The second and third volumes of the chronicle are divided into four sections: the first section features a list of monastic foundations, the second includes obligations and the third lists contracts. The last one, called “*varia et gesta*,” comprises a detailed contemporary description and evaluation of extraordinary social events, or in other words “festivities,”¹² taking place both in the immediate vicinity and all over Europe and just this fourth part represents the basic source for the following findings. The second and third volumes of the chronicle are divided by years, months, and significant days and they also contain a foreword addressing a future reader, indicating Sperl’s intention to leave a representative testimony for further generations.

Hyacinthus Sperl was very well educated and renowned for his excellent organizational skills: he earned a doctoral degree in theology in Prague,¹³ worked as a professor and a regent at the Ferdinand College (Charles–Ferdinand University), published his own collection of sermons in 1724¹⁴ and 1726,¹⁵ and was even elected President of the Provincial Chapter in 1743 and Provincial Minister and General Commissar for the Bohemian

10 The guardian is the superior of a Franciscan friary.

11 The personality of Hyacinthus Sperl is closer described in: Jarmila KAŠPÁRKOVÁ, *Hyacinthus Sperl, OFMConv*, in: Kateřina BOBKOVÁ–VALENTOVÁ – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ (eds.), *Historiam Scribere. Řádová historiografie v raném novověku*, Olomouc 2018, pp. 646–648.

12 Cf. Werner BRAUN, entry *Fest*, in: Ludwig FINSCHER (ed.), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik*, 2nd ed., Kassel 2001, Sachtel 3, cols. 411–26.

13 Národní Archiv [National Archive] Praha, Archiv pražského arcibiskupství [Prague Archbishopric Archive] I, kn. B 3/13, 1701–1727, *Matrica ordinatorum*.

14 Hyacinthus SPERL, *Maria Ante omnes creaturas electa, Seu Creatura Perfectissima Ex materia purissima, Forma Divinae gratiae informata In Sacratissimo Divae Annae Utero virtute Omnipotentiae Divinae mirifice efformata, In anniversarijs Ejusdem immaculatae conceptionis solemnij Marianae puritatis Cultoribus In Ecclesia AA. RR. Patrum Hybernorum Ord. Min. S. Francisci strictioris Observantiae sermone Panegyrico proposita*, Praha 1724.

15 IDEM, *Sanctus Thomas Ordine Quintus, Ingenio & Doctrina nulli Secundus Ecclesiae Doctor Angelicus, Orbis Christiani Luminare Maximum & diei praesidens & nocti. Sanctus Thomas Ordine Quintus, Ingenio*, Praha 1726.

Province between 1735 and 1738. Sperl was certainly interested in music and art, as he purchased new released music prints into the monastic music collection,¹⁶ introduced new liturgical regulations,¹⁷ had the organ renovated,¹⁸ and took diligent care of monastic musicians.¹⁹ In the second quarter of the 18th century, the Krumlov Minorites employed and educated sixteen boy musicians who played and sang in the monastic music ensemble that performed at the monastery and the castle chapel.²⁰ Since Sperl held the post of superior, he was regularly invited to festivities in the town and castle, where he especially attended musical events, later depicting them colourfully in the monastic chronicle.

This Sperl's depiction of festivities within the chronicle can generally be classified into three major groups according to their various locations and different characters: first, there are aristocratic private celebrations intended only for invited guests and set on the castle premises. Second, there are noble public festivities intended for the open public and located outside the castle, primarily in the town environment. The last group depicts municipal festivities, which were situated in the town and organized by the townspeople themselves.

The Schwarzenberg Family and Its Relationship to Music between 1726 and 1750

The Schwarzenbergs ranked among the most prominent noble families in the Holy Roman Empire during the 18th century when they held eminent positions in Habsburg politics and significant functions at the Viennese court. At the beginning of his service at the Imperial Court in Vienna, Prince Adam Franz of Schwarzenberg (1680–1732), the first Schwarzenberg owner of the Český Krumlov castle, was *Obersthofmarschall* (Marshal of the Court) of Emperor Charles VI, then he became his private advisor, and finally, in 1722, he was appointed *Oberststallmeister* (Master of the Stables). At the occasion of the Emperor's coronation as King of Bohemia in Prague in 1723, he was designated Duke of

16 The collection was briefly analysed by Martin HORYNA, *Sbírka barokních hudebních tisků z česko-krumlovského kláštera*, in: D. RYWIKOVÁ (ed.), *Klášter minoritů a klarisek*, pp. 241–249, and firstly mentioned by Emilián TROLDA, *Hudební památky v Českém Krumlově*, in: Cyril 61, 1935, pp. 88–89.

17 These regulations are described within the LM and in the archival sources SOA Třeboň, F Minorité ČK, 97 E 1 b, *Directorium superioris Crumloviensis* and 102 F 3 a, *Rituale Ecclesiae Conventus Crumloviensis*.

18 LM I, p. 189, 17. 8. 1735.

19 Living conditions of convent musicians, the level of Minorite music and local activities of the Minorite composer Bernard Artophaeus (1651–1721) is sketched by Stanislav BOHADLO, A. R. P. M. *Bernardus Artophaeus a Český Krumlov*, in: D. RYWIKOVÁ (ed.), *Klášter minoritů a klarisek*, pp. 251–259.

20 LM II, pp. 541 and 642.

Český Krumlov. This event shows the prominent position the Schwarzenbergs held in Central Europe: the Český Krumlov dominion was the only duchy in the Bohemian lands.²¹

The Prince's life was devotedly attached to the service of the Emperor; in fact, Adam Franz died after being injured by Charles VI during a hunt near Brandýs nad Labem in Central Bohemia in 1732.²² After his death, Český Krumlov became the main residence of his widow, Eleonore Amalia, born of Lobkowitz (1682–1741). When Eleonore Amalia died in 1741, their son Joseph Adam (1722–1782) married Maria Theresia (1721–1753) of Lichtenstein and took over the management of the family estate.

Joseph Adam, like his father, devoted a certain part of his life to performing various functions and roles at the Imperial Court. First, he held the post of *Wirklicher Geheimer Rat* (Real Privy Councilor), then, from 1754 on, he served as *Obersthofmarschall* (Marshal of the Court), and finally, he was appointed *Obersthofmeister* (Master of the Court) of Empress Maria Theresia. The sovereign also contributed to the rise of Schwarzenberg prestige: the princely title was extended at her command to all members of the family in 1746 and the acquirement of this privilege accentuated the respectability of the entire family.²³

On the basis of numerous references in the preserved correspondence between the count couple of Thürheim and the Schwarzenberg princely couple, it may be assumed that the princely couple showed a favourable attitude towards music, had a good overview of the contemporary Viennese theatre and music repertoire, and was well-educated music and dramatic performers. The Prince especially preferred lighter comic genres, such as *opera buffa* or *opéra comique*, which he principally attended at the *Burgtheater* and the *Kärntnertortheater*. Due to his fondness for comic genres, he himself considered his taste as quite “depraved”: “As you are familiar with my poor taste, this genre [comédie française] hardly interests me, with the exception of *opéra comique*; I nevertheless prefer Italian *opera buffa*.”²⁴

21 Jiří ZÁLOHA, *Pět barokních šlechticů v Českém Krumlově*, in: Václav BŮŽEK – Anna KUBÍKOVÁ – Jiří ZÁLOHA (eds.), *Baroko v Českém Krumlově*, Třeboň – Český Krumlov 1995, p. 15.

22 Milena HAJNÁ, *Český Krumlov Castle in the Baroque Period*, Official Encyclopaedia of Český Krumlov, URL:<http://www.castle.ckrumlov.cz/docs/en/zamek_oinf_baroko.xml>, [10. 2. 2020].

23 The appointing decree of the 8. 12. 1746 is held at SOA Třeboň, pobočka [branch] Český Krumlov, Rodinný archiv Schwarzenbergů [Schwarzenberg Family Archive], listiny [documents], zásuvka 3 [drawer 3]. The granted title followed the French pattern of calling all family members “prince” and “princess”. Cf. J. ZÁLOHA, *Pět barokních šlechticů v Českém Krumlově*, p. 16.

24 Original wording: “Comme vous connoissez mon gout depreuvé; cela [Comedie française] ne m’interesse guere a l’exception des opera comiques; auxquels cependant je prefere les opera Buffa Italiens.” Cf. Helena KAZÁROVÁ, *Anžto vy znáte můj pokleslý vkus... Josef Adam ze Schwarzenbergu a jeho zámecké divadlo v Českém Krumlově v letech 1766–1768 – nové poznatky a souvislosti*, in: *Hudební věda* 50, 2013, no. 1–2, p. 31.

Schwarzenberg Private Festivities

Adam Franz of Schwarzenberg spent most of their time in Vienna fulfilling their obligations at the Habsburg court and visited Český Krumlov only rarely. As indicated in the entries of the *Liber magistralis*, the first evidence of a festivity at the Krumlov castle in the observed period occurred on 2 April 1732, when Adam Franz's daughter Maria Anna, the Duchess of Baden, came to Český Krumlov.²⁵ On the subsequent day, the Minorites were invited to a theatrical performance (“*actum specialiter*”), which was played at the castle in the presence of the ducal and princely couples and many other noble guests. The solemn Mass with *Te Deum* followed at the castle chapel, accompanied by the peal of all municipal bells. When the banquet was being held in the *Great (Golden) Hall*, thirty salvos from cannons were shot during the toast.²⁶ According to Sperl, the festive meal was attended by many distinguished noble guests and church representatives. In the evening, the whole castle was “*most delightfully*” (“*jucundissime*”) illuminated by “*splendid festive fire celebrating the special occasion most artfully*” (“*splendisimam ignis festivus artificiosissimus celebratus*”).

Having established Český Krumlov as his residential town, Adam Franz's son Joseph Adam of Schwarzenberg spent a considerable part of a year in his South Bohemian dominion. Between the years 1745 and 1750, the Prince visited Český Krumlov almost every month, principally during the winter season. On these occasions, the Český Krumlov castle became a place for entertainment of the noble couple, especially on the Prince's and Princess's birthdays, 15 and 28 December respectively, on which the noblemen prepared and played various plays every year. The only exception occurred in the year 1748 when Johann Nepomuk Karl of Liechtenstein (1724–1748), the Princess's brother, died and for that reason, her birthday celebration was cancelled. On the other hand, an extraordinary event took place when the Princess decided to make an exception and celebrate her name day in Krumlov on 15 October 1749. The celebrations generally lasted one day; however, in 1747, the celebrations of the Princess's birthday uncharacteristically began on the day before.

The preparation and course of birthday performances are thoroughly depicted in the Schwarzenberg private correspondence which was led between the Schwarzenberg ruling couple, Joseph Adam and Maria Theresia, and their close friends, the count couple Joseph Gundakar and Maria Dominica of Thürheim.²⁷ The original letters are stored in

25 LM I, p. 175, 2.– 3. 4. 1732.

26 Ibid., p. 175.

27 The family of Thürheim, originally coming from Bavaria–Swabia, possessed their family estates in South Bohemia (the castle Omlenička), Upper Austria (e.g. the castle Weinberg at Keffermarkt, Schwertberg and Bergschlössl in Linz), Lower Austria and Bavaria and played a prominent role at the Imperial court.

the Český Krumlov castle archive and in the *Öberösterreichisches Landesarchiv* in Linz.²⁸ As the correspondence is not available in Český Krumlov nowadays, the transcription of these letters published by Helena Králová is used.²⁹

Since the main aim of a birthday celebration was to honour and delight the other partner,³⁰ the organization of the day was fully in the hands of the Prince and the Princess and their friends, the Count and Countess of Thürheim. The duration of the preparations is not exactly known, but they might have taken more than a year.³¹ According to the preserved accounts, a dress rehearsal with the trumpeters and the drummers took place the day before the performance.³²

The course and location of the birthday celebrations apparently followed the pattern of the Habsburgs in Vienna.³³ The beginning of the birthday was always the same: the day was launched by a Mass or even two consecutive Masses in the castle chapel. In the case of the Prince's birthday, the first morning solemn mass was called *Rorate*³⁴ because the Prince's birthday fell in the season of Advent and was always sung by Hyacinthus Sperl himself. The morning Mass might also have been replaced by a recitation of the rosary and litanies.³⁵ In spite of the fact that there is no mention of the music accompaniment of the *Rorate*, it is highly probable that the Mass was accompanied by the Minorite music ensemble.

The morning Mass, which was usually held at seven o'clock, was followed by a solemn pontifical Mass at 11 o'clock. This pontifical Mass was usually celebrated by the Prelate

28 Oberösterreichisches Landesarchiv in Linz, Herrschaftsarchiv Schwertberg, Aktenband 176 c.

29 Parts of this correspondence were published in: Helena KAZÁROVÁ, *Divadlo a tanec v životě Schwarzenbergů v zrcadle korespondence s rodinou Thürheimů. Část I.: Dopisy z let 1744–1752*, in: Jiří BLÁHA – Pavel SLAVKO (eds.), *The World of Baroque Theatre: a compilation of essays from the Český Krumlov conferences 2007, 2008 and 2009, Český Krumlov 2010*, pp. 301–27. The English version of this article, including English translations of the originally French correspondence, is available in the same yearbook between the pages 329 and 357. As no other names are mentioned, the English translation was most likely made by Helena Kazárová.

30 For example LM II, p. 577, 15. 12. 1745 or LM II, pp. 579–80, 28. 12. 1745.

31 Cf. H. KAZÁROVÁ, *Divadlo a tanec v životě Schwarzenbergů*, p. 305.

32 SOA Třeboň, pobočka [branch] Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední pokladna [Schwarzenberg Central Cash Office], kart. 233, F. P. b 477, *Záležitosti zámeckých hudebníků* [Affairs of Castle Musicians].

33 The Habsburg ruling couples regularly celebrated their birthdays and name days (so-called “*Galatage*”) with special music performances played by the noblemen themselves. The celebrations took place not only in the premises of the Hofburg but also in the summer residence Laxenbourg and the *Villa Favorita* in the Viennese quarter Wieden. The one-act pieces called *serenada* were performed in the *Theatersaal*, on the stage of the amphitheatre in the castle garden, or on the adjacent pond. Cf. Herbert SEIFERT, *Die Oper am Wiener Kaiserhof*, Tutzing 1985. I thank Konstantin Hirschmann for this information.

34 This term designates a morning votive Mass of the Blessed Virgin, named by its Advent Introit (*Rorate coeli desuper*). This Mass has a strong music tradition in the Czech lands and is connected with special Advent chants.

35 LM II, p. 644, 28. 12. 1747.

of Český Krumlov, while the Capuchins (Schwarzenbergs's private confessors) and other prelates from the neighbouring Schwarzenberg towns³⁶ would be called in to provide their assistance. Inter alia, Sperl once mentioned "*the most brilliant music*" ("*praeclarissima musica*") being performed on the occasion of a pontifical mass;³⁷ the presence of Minorite musicians may be presumed again. In addition, "*very beautiful*" ("*valde pulchra*")³⁸ and "*sweet music*" ("*suavis musica*")³⁹ or "*the skilfully performed concert*" ("*artificiosissimus concertus*")⁴⁰ with trumpeting and drumming⁴¹ accompanied the festive meal.

Although the course of the afternoon varied significantly throughout the year, comedy, pantomime, melodrama, and serenata occurred repeatedly. As there are no more known details to performed comedies, it is hard to define what Sperl exactly meant by the word "*comoedia*". According to the general definition of monastic "*comoedia*," this term usually denoted a longer play lasting about two hours. The piece was ordinarily interspersed with music and was distinguished by a complicated stage setting.⁴² The only closer description is mentioned on the occasion of the birthday of the Prince's oldest son when a "*beautiful comedy*" ("*pulchra comoedia*") was performed in the Great Castle Theatre and met with a special response by the Prince.⁴³

More details are known in the case of pantomime. In 1747, for the first time, Sperl described in the chronicle a theatre performance called mute comedy or "*pantomime*,"⁴⁴ which was performed by girls and boys to the accompaniment of "*very beautiful music*" ("*praeclara musica*") with two choirs of trumpets and drums.⁴⁵ According to the remarks

36 The Schwarzenberg dominion comprised almost the whole area of the South Bohemian region. The prelates came from the towns of Třeboň and Borovany and from the monasteries of Zlatá Koruna, Vyšší Brod, and Schlägl. The last two mentioned monasteries were founded by the Czech noble family of Rosenberg, the former owners of the Český Krumlov castle.

37 LM II, p. 646, 28. 12. 1747.

38 LM II, p. 642, 15. 12. 1747.

39 LM II, p. 645, 27. 12. 1747.

40 LM III, p. 77, 15. 10. 1749.

41 SOA Třeboň, pobočka [branch] Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední pokladna [Schwarzenberg Central Cash Office], F. P. b 477, *Záležitosti zámeckých hudebníků* [Affairs of Castle Musicians], 27. 12. 1747.

42 Jiří SEHNAL, *Hudba v premonstrátském klášteře Hradisko u Olomouce v letech 1693–1739*, in: *Časopis Moravského muzea* 76, 1991, p. 209.

43 LM II, pp. 600–601, 4. 7. 1746.

44 LM II, p. 644, 28. 12. 1747.

45 SOA Třeboň, pobočka [branch] Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední pokladna [Schwarzenberg Central Cash Office], F. P. b 477, *Záležitosti zámeckých hudebníků* [Affairs of Castle Musicians], 27. 12. 1747.

in the Prince's correspondence⁴⁶ and a receipt for his visit to Viennese performances,⁴⁷ the Krumlov pantomime representing Harlequin was inspired by the performances of the famous children's group *Piccoli Holandesi* led by impresario Nicolini. These children's pantomimes firstly appeared in Vienna at the *Neuer Markt* shack during the 1747 carnival and later were given by the Schwarzenbergs in Krumlov in December of the same year.⁴⁸

The following pantomime was first shown in Krumlov on the occasion of the Princess's name day on 15 October 1749. The Prince enriched the pantomime with a ballet of gardeners: "*To extend the beginning, I added a gardeners' ballet, in which Leonora was carried in a basket overflowing with flowers, which was also carried by Sperl and Hanserl, and all three of them, with their bunches of flowers, created the letters of M: T: V: on the top of three pyramids; although the idea did not come to me until Tuesday morning, the ballet was a real success and the costumes were completed for all.*"⁴⁹ A gardeners' ballet with similar features composed by the choreographer Franz Anton Philebois (1712–1753) was introduced at the Court Theatre in Vienna in April 1749 and, in spite of Princess's harsh criticism of Viennese dance, highly likely inspired the performance in Krumlov.⁵⁰

Further evidence of pantomime in Krumlov can be observed on the Princess's birthday in December 1750. According to Otto Schindler, this pantomime is identified with the play entitled *Das Zauber-Glöckel*. This fairy tale features the figures of Harlequin and Columbine and was particularly successful due to its technical effects. The performance was divided into two parts with the "*Music Interlude Don Quixote*" ("*Musicalische[s] Zwischen-Spiel Donchisciotte*"), which climaxes in the two ballets of miner and glassmaker journeymen. The costumes of the journeymen are even preserved in the depository of the Český Krumlov castle theatre.⁵¹ At the end of the performance, these figures congratulated the Princess on her birthday and the play ends with the text: "*Hence, all of you, join me in calling: Long live*

46 Original wording: "[...] *car Jeudy passé je n'ai pu m'empêcher d'aller aux Pantomimes, et quoique je l'ai déjà vu a Francfort, et que les Enfants soit grandes beaucoup. Je l'ai trouvé pourtant charmants, on a joué ce jour Le medecin duppé: si les Pantomimes avoit été à Cromau, j'auerois cru qui vouloit imiter notre Comedie, car Arlequin se feignit malade: Le Theatre est charmant, les décorations manifiques, et les changements d'une vitesse extreme.*" H. KAZÁROVÁ, *Divadlo a tanec v životě Schwarzenbergů*, p. 306.

47 Jana FRANKOVÁ, *Život a dílo Josefa Kohouta (1734–1777) jako příklad migrace hudebníků v osvěcenská Evropě*, unpublished PhD dissertation, Brno 2016, p. 50.

48 Otto SCHINDLER, *Arlequin a Don Quichotte na Šumavě. Rakouské prameny ke krumlovskému divadlu knížat ze Schwarzenbergu*, in: *Jihočeský sborník historický* 63, 1994, p. 63.

49 Original wording: "*J'y ai ajouté au commencement un Ballet des jardiniers an quel Leonore ayant porté dans une corbeille des Bouquets des fleurs les a partagé entre Seperl et Hanserl et tous les trois ont fait de ses fleurs un vis pyramides les trois lettres M: T: V: quoique j'ai puis idée que Mardy au matin le Ballet a pourtant fort reussy et les habits ono été feut a tous.*" Cf. H. KAZÁROVÁ, *Divadlo a tanec v životě Schwarzenbergů*, p. 325.

50 Original wording: "*Les dances sont d'un plus mauvaises.*" *Ibid.*, p. 325

51 *Ibid.*, p. 309.

Theresa, whom God made your Lady and my mother.”⁵² As this celebration was arranged and performed by the Princess’s oldest son Johann Nepomuk (1742–1789), it is obvious that this passage was declaimed by the young Prince. As the autograph of this play was found in Schwertberg Castle in Upper Austria, owned by the Thürheim Counts, it is possible that the libretto originated in this region too. The other two handwritten copies of this piece are preserved in two Viennese libraries,⁵³ and they appear to be part of the repertoire of the *Kärntnertortheater*.⁵⁴ This fact provides evidence of reciprocal music exchange between the Schwarzenberg residence and the capital city of the monarchy.

Although the performances held on the Prince’s or Princess’s birthdays always had a private, familial character, the exception was the celebration on the day before the Princess’s birthday in 1747, when the evening was celebrated as a public festivity.⁵⁵ The feast took place outside the summer residence *Bellaria* in the illuminated castle garden, where a large stage was set up. The festivity was introduced by a piece designated by Sperl as “*melodrama*”.⁵⁶ The parts of *Four Continents* were sung by the Prince of Schwarzenberg, Baron Kfeller (the Schwarzenberg Court Hunter), and the Counts of Thürheim. The actors were dressed in “*the most precious costumes*” (“*vestitu pretiosissime*”) representing each character, while appropriate music sounded from four different sections of the garden. Hyacinthus Sperl described this performance, unprecedented in Krumlov, as “*truly royal*” (“*vere regium*”). In this case, he emphasized the excited admiration and applause of innumerable onlookers and added that the performance was organized at Princess’s request.

The serenata represents the last music genre played at the Prince’s birthday⁵⁷ and the score of an anonymous congratulatory serenata *La Confusione Esperta Serenata per musica da cantarsi nel felicissimo giorno natalizio di S. A. Ser.ma il Principe di Schwarzenberg et Duca di Croummau* for Joseph Adam’s birthday is even preserved in the Austrian National Library in Vienna.⁵⁸ In this period, the serenata constituted a typical part of noble celebrations – it usually had the form of a celebratory dramatic cantata for two or more singers and orchestra,

52 Original wording: “*Drum ruffet all mir: Gott laß Theresia leben. Die Er Euch hat zur Frau, zur Mutter mir gegeben.*”; see: O. SCHINDLER, *Arlequin a Don Quichotte*, p. 62.

53 Stadt- und Landesbibliothek Wien, Ia 39543, and Österreichisches Theatermuseum Wien, M 1247.

54 SCHINDLER, *Arlequin a Don Quichotte*, p. 63.

55 LM II, p. 643, 27. 12. 1747.

56 *Ibid.*, p. 643. The guardian had probably taken this term from the Jesuits, who performed this genre within their educational system. To ascertain more about Jesuit melodrama in the Czech lands, see the collection of essays by various authors in the chapters eight and nine *Jezuitské divadlo [Jesuit theatre in Bohemia]* and *Hudba u jezuitů [Music at the Jesuits]* in the publication: Petronilla ČEMUS (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, Praha 2010, vol. 2, pp. 895–1138.

57 LM II, p. 642, 15. 12. 1747 and LM III, p. 82, 15. 12. 1749.

58 Library mark: A–Wn, Mns. Hs. 1049, cf. J. FRANKOVÁ, *Život a dílo Josefa Kohouta (1734–1777) jako příklad migrace hudebníků v osvícenské Evropě*, p. 54.

customarily performed outdoors in the evening by artificial light.⁵⁹ In spite of this fact, the serenatas in Český Krumlov were played inside in the Golden Hall. According to Sperl, the princes and counts were attired comically⁶⁰ (“*comice*”) as actors and played masterfully⁶¹ (“*valde artificiosa*”). The festive atmosphere was emphasized by various specific sounds, such as trumpeting and drumming. The festivities ended with cannon salvos shot by the Royal Grenadiers and with fireworks in the evening. The birthday usually reached its conclusion in a splendid masquerade ball with the accompaniment of “*brilliant music*” (“*praeclarissima musica*”) lasting until morning.

Besides the participation in Schwarzenberg birthday festivities, the liturgical services during Advent and Christmas represented another significant part of private noble festivities in the presence of the Minorites. Aside from this season, festive liturgical services took place in the castle chapel only irregularly – their frequency probably depended on the presence of the princely couple. According to the preserved Schwarzenberg accounts of expenses for castle musicians,⁶² the litanies represented the most ordinary kind of worship accompanied by music and, as being customary at the Imperial Court, ensued after every second Vespers.⁶³ When the princely couple was present, the Masses were held regularly at 11 o'clock on Sundays, feast days, and Thursdays as well as every day during the Advent and Christmas season. The festive liturgy was apparently accompanied by the Minorite musicians.⁶⁴

As the friars paid special respect to the Incarnation of Christ since the times of Francis of Assisi, who had created the first Nativity scene in 1223, Minorite religious services were generally very popular during the Advent and Christmas time.⁶⁵ During this period, the most solemn liturgy was celebrated on feast days, Sundays, and Christmas Eve, when the Mass was served either by the guardian Sperl⁶⁶ or by the Minorite Václav Měříčka, who was appointed castle chaplain. The friary received 25 guilders for this service; the monastic musicians got 15 guilders.⁶⁷

59 Michael TALBOT, entry *Serenata*, in: Grove Music Online, 2001, URL:<<http://www.grovemusic.com>>, [10. 3. 2019].

60 LM III, p. 82, 15.12.1749.

61 LM II, p. 642, 15.12.1747.

62 SOA Třeboň, pobočka [branch] Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední pokladna [Schwarzenberg Central Cash Office], kart. 233, F. P. b 477, Záležitosti zámeckých hudebníků [Affairs of Castle Musicians].

63 Friedrich Wilhelm RIEDEL, *Kirchenmusik am Hofe Karls VI. (1711–1740): Untersuchungen zum Verhältnis von Zeremoniell und musikalischem Stil im Barockzeitalter*, München 1977, p. 170.

64 LM II, p. 577, 4. 12. 1745.

65 M. ELBEL, *Bohemia franciscana*, p. 40.

66 The guardian offered the mass on the first and last day of Advent.

67 LM II, p. 577, 4. 12. 1744; LM II, p. 579, 24. 12. 1744; LM II, p. 614, 27. 11. 1746; LM II, p. 641, 8. 12. 1747; and LM III, p. 40, 1. 12. 1748; LM III, p. 46, 24. 12. 1748; and LM III, p. 80, 30. 11. 1749.

The special custom of carol-singing took place during the New Year's Eve liturgy and was performed by the guardian, at least four clerics, a sacristan, a choirmaster, and musicians visiting the Prince at the castle to bless the rooms and cellars and to wish the happiest New Year. According to Sperl, the Prince responded to the guardian's congratulations in a very grateful, agreeable, and affective way ("*verbis gratia, affectu et suavitate plenis respondete*"). The ceremony of benediction was concluded by a *concerto*⁶⁸ ("*concertus*") played by distinguished Minorite musicians from the monastic boy ensemble. In return, the Minorites usually received three guilders from the Prince or castle officials.⁶⁹

The Christmas season concluded with the feast of Epiphany, when the guardian sang a solemn Mass at the castle. On this occasion, in the year 1750, the Prince, very affectionately, expressed his gratitude for the Minorite prayers that were offered for ill Schwarzenberg children, held in the monastery, at the castle, and in the nearby pilgrimage place Kájov, and swore eternal protection of their monastery. The guardian responded to this thankfulness very modestly and promised the perpetual pray for the preservation of the Schwarzenberg noble house.⁷⁰

Public Celebrations of the Schwarzenbergs

In contrast to family noble festivities, the other Schwarzenberg celebrations were set in the town environment (mainly in the parish church of St. Vitus) and were open to the public. This category includes the burial of Adam Franz's heart, the intercessory and thanksgiving prayers for the members of the noble house, the festive sledge rides, and the triumphal entries of Joseph Adam, Duke of Schwarzenberg. Within this section, the *Liber magistralis* is the only preserved source regarding these findings; no other sources from the Český Krumlov municipal and castle archives reflect the mentioned events.

The interment of Adam Franz, the first Duke of Schwarzenberg, in 1732, is the first public Schwarzenberg festivity in Český Krumlov mentioned in the chronicle.⁷¹ Whereas the corpse of the deceased was buried in the Augustinian church in Vienna, his heart was interred in the parish church of St. Vitus in Český Krumlov. The ceremony "*of great pomp*" ("*cum magna pompa*") was attended by numerous people, including representatives of the clergy, orders, and guilds as well as students. The funeral of Adam Franz's wife, Eleonore

68 The type of this performance, the distinct choice of repertoire, and the instrument setting are not mentioned but according to the period practices it might have had an aria with instrumental accompaniment.

69 LM II, p. 580, 31. 12. 1745; LM II, p. 617, 31. 12. 1746; LM II, p. 645, 31. 12. 1747; LM III, p. 48, 31. 12. 1748; and LM III, p. 83, 31. 12. 1749.

70 LM III, p. 87, 6. 1. 1750.

71 LM I, p. 176, 12. 6. 1732.

Amalia, in 1741, had quite a different course and form, since the Princess had demanded only a plain ceremony. Her heart was first placed in the castle chapel of St. George and then transferred to St. Vitus church, where a requiem and votive Mass were celebrated.⁷² Solemn funeral processions followed, together with vespers and offices for the deceased sung in front of a displayed Most Holy Sacrament. The rites were completed by hymns, prayers, and bell ringing.⁷³

On the contrary, a thanksgiving festivity for a newborn Schwarzenberg Prince occurred, for the first time, in 1742, when the birth of the Schwarzenberg heir, Johann Nepomuk, was being celebrated in various municipal churches for five days. Johann Nepomuk's fourth birthday was also celebrated partially in public and was distinguished by "great pomp, solemnity, joy, and jubilation" ("*magna pompa et solemnitate, gaudia et júbila*"). The birth of other Schwarzenberg children was celebrated by a thanksgiving Mass at St. Vitus church, too. Since Český Krumlov was part of the Holy Roman Empire, a thanksgiving liturgy was also celebrated on the birth of the new Habsburg archduke Karl Joseph (1745–61).⁷⁴

The friars expressed their sympathies and support for their noble patrons not only in times of joy but also in cases of a disease. When the noble children fell ill, the friars introduced special intercessions four times a day, usually in the presence of the princely couple. Sperl describes that the Minorites sang Litanies of Loreto, prayed in front of the displayed Eucharist, and invoked the Minorite wonderworker St. Anthony of Padua. As mentioned, these Minorite prayers for the recovery of the children met with an extraordinary response by the Prince.⁷⁵

The cultural transfer between Vienna and Krumlov took place not only in birthdays and liturgy, but also in case of winter sledding. In those times, this curious habit ranked among the favourite noble winter entertainments of the Viennese Imperial Court, and Joseph Adam of Schwarzenberg participated in the Habsburg sledge rides, too. The ride started in the Hofburg or on one of Vienna's main squares and ended in Schönbrunn, Hietzing, or Laxenburg, where a banquet concluded the whole day. The organizer of the parade took the lead, followed by several dozens of sledges. Although the parade order was determined by the drawing of lots, it was an unwritten law that the more luxurious the sledge looked, the more prestigious the owner's position was. The Prince of Schwarzenberg, who owned four

72 For this burial, the composer Georg Reutter wrote his *Matutinum pro defuncta principessa Eleonora Schwarzenberg* for two altos, two tenors and a bass. This composition has been preserved on the choir of the ČK parish church of St. Vitus. Cf. Emilián TROLDA, *Hudební památky v Českém Krumlově*, in: Cyril 61, 1935, p. 87.

73 LM II, p. 422, 7. 5. 1741.

74 LM II, p. 551, 1. 2. 1745.

75 LM III, p. 87, 6. 1. 1750.

gold-plated exemplars of sledges, organized a night ride in Vienna in 1748.⁷⁶ The festive evening ride was repeated in Český Krumlov two years later, starting at the castle and leading out of the town across the town quarter *Latrán* and the main square. The Krumlov sledging was accompanied by the Minorite musicians playing trumpets and timpani.⁷⁷

Finally, the festive welcoming of the nobility represented the most distinguished, extensive, and attractive public event and strengthened the relationship between the Schwarzenbergs and Minorites most conspicuously.⁷⁸ The first triumphal entry of Joseph Adam in 1743 illustrates this statement in the most obvious way. As was customary in this era, the welcoming of the noble patron was an elaborate ceremony showing the importance of each social group of the town.

According to Sperl,⁷⁹ this exclusive festivity was prepared thoroughly, magnificently, and a long time ahead. The feast was introduced by the sound of timpani in the morning, calling the inhabitants together. Deferred until the arrival of the princely couple at eleven, a special parade took place in the afternoon. The parade was divided into nine different sections, including soldiers, noblemen of the Schwarzenberg court, church representatives, grenadiers, and municipal cohorts with timpani and wind instruments (“*tibicinibus*”) playing “*beautiful music*” (“*pulchra musica*”). The parade concluded with the princely couple, accompanied by trumpeters, timpanists, and other musicians playing “*sonorous music*”⁸⁰ (“*musica sonora*”) as well as explosions from cannons. The parade went through the town to the castle, having stations at the Jesuit College and in the square. The friars welcomed the Prince with the music of Minorite wind players and drummers, who stood in a newly built triumphal arch erected in front of the monastery. On this occasion, the alley between the monastery and the castle was bridged with a high large wooden arc decorated with flowers and surmounted by an allegorical figure of Fame. This wooden construction also incorporated a pergola with two choirs of trumpeters and an inscription expressing the veneration and devotion of Minorite friars to the pious Schwarzenberg house.

76 Kateřina CICHROVÁ – Vladimíra LIPSKÁ – Martin ZMEŠKAL, *Restaurování rokokových saní na zámku Český Krumlov*, in: Martin GAŽI – Vlastislav OURODA (eds.), *Památky jižních Čech 2*, České Budějovice 2009, pp. 173–75.

77 LM III, p. 96, 8. 11. 1750.

78 To find out more about this welcoming ceremonial and the relationships between a noble founder and Franciscans, see M. ELBEL, *Bohemia franciscana*, pp. 62–69. The self-representation of the Servite order is illustrated in: Veronika ČAPSKÁ, *Představy společenství a sebereprezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011, pp. 163–228.

79 All statements and descriptions of this welcoming ceremony are based on the description of the ceremony in LM II, pp. 503–507, 25. 7. 1743.

80 As Sperl did not add any more detailed description of this music, the exact meaning of the term “*musica sonora*” is not known.

On the following day, the princely couple and court officials went to celebrate the pontifical Mass in St. Vitus church. The Prince's arrival to the church was surrounded with explosions from cannons and three choirs of trumpeters. As soon as the liturgy finished, a banquet at the castle followed, accompanied by "very brilliant music" ("*praeclara musica*"). Concerning Sperl's active participation in the festivity, the guardian sang the Sunday Mass at the Prince's special request at the castle chapel.

The feast continued on the subsequent day, when the Prince received homage and congratulations from the Magistrate and the students of the Jesuit College, who performed "*the most beautiful comedy*" ("*pulcherrima comoedia*") in the castle theatre.⁸¹ As Joseph Adam wrote seven years later, he apparently preferred lighter pantomimes to long Jesuit plays: "*On Thursday evening, we had a scholastic comedy, half in German and half in Latin, the most boring thing, and it lasted almost four hours.*"⁸² This four-day welcoming celebration concluded with the "*most masterful*" ("*artificiosissimus*") and extremely successful fireworks, watched by numerous crowds from the town and the neighbourhood.

Further similar references to welcoming ceremonies appear in 1745 and 1749⁸³ when the princely couple arrived in Krumlov together with their relatives. Although the townsmen again welcomed the nobility with triumphal arcs, bell ringing, salvos from cannons, and applauding, these later festivities did not reach the pomp of the Prince's first triumphal entry.

Municipal Festivities

Even though the connection with the noble Schwarzenberg house represents an overriding topic within the chronicle, the records also reflect the municipal music events held in the presence of the friars. As it was common in this era, the music life of townsmen was mainly founded on celebrations of various church festivities.

As Český Krumlov was the seat of the prelacy, it was regarded as one of the most influential parishes in Bohemia. In this consequence, the funeral or installation of a new prelate meant a distinguished celebration both for the town and the whole region. On the occasion of the prelate's death, a pompous procession was lead through the square, followed

81 LM II, p. 511, 27. 7. 1743.

82 Original wording of the Prince's letter of 10 January 1750: "*Jeudy au soir nous avons une Comedie des scoliers d'une Allemande moitié Latin, c'étoit la chose la plus enuyante et qui a duré pres de quatre heures.*" Cf. H. KAZÁROVÁ, *Divadlo a tanec v životě Schwarzenbergů*, p. 316. This quotation most likely reflects the Prince's attendance of Krumlov Jesuit College in 1750 when the scholastic play *Geminus in uno firmamento splendor nempe Schwarzenbergicus et Lichtensteinicus* was performed. The completely preserved score of this play is stored in the castle archive in the Manuscript collection under the signature 179.

83 LM II, p. 576, 22. 11. 1745 and LM III, p. 67, 5. 7. 1749.

by the most solemn requiem and a low votive mass in St. Vitus church accompanied by brilliant music (“*preclara musica*”). The masses were celebrated by a prelate from the neighbourhood, assisted by thirty–three priests from the vicariate and attended by officials, senators, fraternities and congregations, students, Minorites, Jesuits, and numerous crowds of people from the adjacent region.⁸⁴ After the prelate’s death, the installation of a new church representative regularly ensued a few months later. This inauguration was introduced by the most festive procession with the newly elected prelate, the Jesuits, and other church representatives. The festive atmosphere was completed by three choirs of trumpet players and the sound of all municipal bells. After that, the procession reached St. Vitus church and the prelate sang his first pontifical Mass with the accompaniment of “*the most masterful music*” (“*artificiosissima musica*”).⁸⁵

The pilgrimage feast of St. Vitus parish church represented the most magnificent festivity in the town and was attended by most distinguished guests, including the princely couple with their court or regional representatives of nobility and church (e.g. the Cistercians from the Zlatá Koruna monastery, the Augustinians from Třeboň, the Premonstratensians from Schlägl, the Minorites and Jesuits from Český Krumlov, two Capuchins from the Prince’s retinue, and deans from neighbouring parishes). After that, a banquet at the prelature followed.⁸⁶

As the chronicle principally depicts events connected with the Schwarzenbergs, no specific details about the everyday liturgy in St. Vitus church can be found. The guardian only mentions the Easter liturgy celebrated in 1748 and 1750 with Joseph Adam attending.⁸⁷ The Prince visited St. Vitus church on Palm Sunday and Good Friday, when a solemn procession through the square was held, and on Easter Saturday and Sunday. On the contrary, he spent Holy Wednesday and Maundy Thursday at the Minorites and invited the friars to celebrate a Mass in the castle chapel on Easter Monday. In this case, again, the Prince most likely followed the Habsburgs, who especially venerated the Holy Cross and during the Holy Week took part in Viennese public liturgical services in order to express their piety as publicly as possible.⁸⁸

Another noteworthy habit is associated with the eve of Epiphany when the Minorite friars and musicians went to the Krumlov prelate to play pastorellas⁸⁹ and other delightful

84 LM II, p. 378, 8. 5. 1739 and p. 565, 19. 7. 1745.

85 LM II, p. 390, 31. 7. 1739 and p. 570, 3. 10. 1745.

86 LM II, p. 406, 15. 6. 1740, p. 564, 15. 6. 1745 and LM III, p. 64, 15. 6. 1749.

87 LM III, p. 9, 15. 4. 1748 and LM III, p. 89, 22. – 29. 3. 1750.

88 F. W. RIEDEL, *Kirchenmusik am Hofe Karls VI*, p. 25.

89 The names *pastorella* and *strophulas* design a piece of vocal and instrumental music which was very popular in the Czech lands during the 18th century. The pastorella usually includes elements from the Nativity scene as shepherd’s horn calls, song of angels announcig the divine birth or the apperance of

songs (called “*strophulas*”) and obtained three guilders altogether. After that, the Minorite preachers, the sacristan, the regenschori, and the musicians went through the whole town and outlying areas until they had received 48 guilders. The income was then divided between the friary, which received 20 guilders, and the participants of carol-singing, who kept the remaining 28 guilders.⁹⁰

Although the principal Český Krumlov feasts were celebrated in St. Vitus church, the patrons of the other Krumlov churches were venerated too. The pilgrimage feasts of Jesuit saints (St. Ignatius and St. Francis Xavier) celebrated at the Jesuit College were held just next to the parish church. As one of the Minorite friars gave a festive sermon on this occasion, it is clear that the local Jesuits and Minorites cooperated closely.⁹¹ This hypothesis is supported by a reciprocal contract between the two orders from 1727,⁹² in which the Jesuits committed themselves not to give a German sermon in St. Judoc church in the case of a concurrent Minorite festivity. In return, the Minorites obliged themselves not to preach on Jesuit feasts falling on Sundays.

The pilgrimage feast of the castle chapel of St. George was honoured with the privilege of plenary indulgences and therefore, visited by numerous pilgrims and church representatives. While the pontifical pilgrimage Mass was celebrated by the prelate of Český Krumlov, the principal Mass “*with sacred chant*” (“*sub sacro canto*”) was sung by a Jesuit and the festive sermon and Vespers were given by the Minorite guardian.⁹³ The liturgy was accompanied not by Minorite but exclusively by parish musicians.⁹⁴

The ordinary course of the liturgical year was interrupted in cases of wartime emergency, as during the wars against the Ottoman Empire or the Wars of Austrian Succession (1740–1748). As the Habsburgs felt a strong sense of belonging to the Roman Catholic Church, the Minorites supported the Imperial war campaigns with their prayers. The Český Krumlov intercessory processions were led from St. Vitus past the Jesuit church of St. Judoc to the Minorite monastery where various prayers were recited in front of the Most Holy

three kings. The reces are a combination of mentioned local Christmas observance and the omnipresent influence of Italian music. For more, see Robert G. RAWSON, *Bohemian Baroque: Czech Musical Culture and Style, 1600–1750*, chapter *Christmas Pastorellas*, Woodbridge 2013, pp. 107–143.

90 SOA Třeboň, F Minorité ČK, 97 E 1 b, *Directorium superioris Crumloviensis*, Notata specialiora per menses, Januarius § 2, p. 33–35. To find out more to the topic of carol singing in monasteries, see Jiří SEHNAL, *Hudba u řeholních kanovníků sv. Augustina na Moravě v 17. a 18. století, část II.* – Šternberk, in: *Hudební věda* 54, 2017, no. 4, pp. 397. This recently published article comprises numerous interesting facts about monastic festivities and their music, local music collection and music staff.

91 LM II, p. 369, 31. 7. 1738; LM II, p. 566, 31.7.1745; and LM III, p. 41, 3. 12. 1748.

92 LM I, p. 157.

93 LM III, p. 58, 24. 4. 1749.

94 SOA Třeboň, F Minorité ČK, 97 E 1 b, *Directorium superioris Crumloviensis*, Notata specialiora per menses, Aprilis, § 1, p. 49.

Sacrament. Besides the Eucharist, the friars carried a painting of the Mother of Sorrows or a statue of the Virgin Mary. The parade comprised clerics from the region, orders, students, confraternities, and guilds with standards and the princely couple with their court. In the case of the Prince's presence, the procession alternatively went from the castle chapel to the parish church where a solemn Mass with benedictions was sung.⁹⁵ Similar glorious liturgical services, including 40 Hours' Devotions, were celebrated after every victory.⁹⁶

Conclusion

The monastic chronicle *Liber magistralis* written by the Minorite guardian Hyacinthus Sperl represents a valuable source for creating the idea of the form of music accompaniment of festivities in Český Krumlov in the 18th century. In this context, the connection between the Minorites and the Schwarzenbergs represented the overriding relation, which was enhanced in manifold ways. The guardian of the local convent, Hyacinthus Sperl, who ranked among the regular guests at the Schwarzenberg birthday festivities, established himself as an attentive observer and evaluator of these events. The Minorites regularly sang masses in the castle chapel at the Prince's special request and were appointed the castle chaplains. The Minorite music ensemble played an active role within the space of the castle chapel. On the other hand, the accompaniment of theatre performances was most likely regarded as inappropriate for monastic musicians. Since the Schwarzenberg family represented one of the most prominent families in the Habsburg hereditary lands, the mentioned festivities were influenced by numerous Imperial tends, whether it was castle pantomimes, sledge rides, or liturgical festivities. Since one of Krumlov's pantomimes was launched later in Vienna, the exchange took place reciprocally.

The Minorites expressed their loyalty to the family of patrons in public as well: they welcomed their protectors with music or held liturgical services for the dead members of the noble house. The Minorite music ensemble was even a part of the Prince's personal entourage during winter sledge rides. As the Prince expressed his profound gratitude for Minorite intercessory prayers, the connection between the friars and the nobility seems to have been very close. The friars held a firm position within municipal liturgical festivities as well. They took an active part in all significant church feasts in the town, together with

95 LM I, p. 207, 1. 6. 1738; LM II, p. 380, 10. 5. 1739; and LM II, p. 391, 16. 8. 1739.

96 LM II, p. 480, 4.10.1742; LM II, p. 494, 6. 1. 1743 (liberation of Prague from Prussian occupation); LM II, p. 495, 19. 3. 1743; LM II, 511, 24. 8. 1743; and LM II, p. 544, 11. 12. 1744 (avoiding the Prussian army of Český Krumlov); LM II, p. 569, 19. 9. 1745; and LM II, p. 607, 21. 8. 1746 (the French retreat after the battle of Rottofreddo).

the other church representatives from Český Krumlov and the adjacent Schwarzenberg dominions. Since the prayer for peace forms a crucial part of Franciscan spirituality, the Minorites participated in the intercessory prayers, especially during war emergencies. Thanks to Sperl's diligent care for music and liturgy and his active participation in everyday life of Krumlov inhabitants, the Minorite friars clearly contributed to the cultural and spiritual flourishing of the town and castle, ruled in those times by the illustrious House of Schwarzenberg, and left the detailed testimony of that era to further generations.

Lenka ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ

“Ma santé est mauvaise actuellement...” Osvícenec a jeho zdraví. Část první: vztah ke zdraví a nemoci na příkladu Václava Antonína z Kounic-Rietbergu a jeho blízkých¹

Abstract: “Ma santé est mauvaise actuellement...” An Enlightener and His Health. Part One: Relation to Health and Illness Using the Example of Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg and His Relatives

The study refers to an unexplored aspect of the well-known personality of Count and later Prince Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg (1711–1794). The first part of the two-part paper presents his relation to the healthy and sick body, diseases that tormented him, and it also describes how he perceived various illnesses that troubled not only him but also his relatives and friends. Attention is paid especially to the question of whether and how diseases affected Kaunitz and his environment, what impacts they had on him, where he sought help and whether certain periods of his life can be considered essential in this sense. The studied sources are viewed through the optics of Patientengeschichte.

Key words: aristocracy – early modern period – 18th century – Patientengeschichte – health and illness – Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg

Václav Antonín z Kounic-Rietbergu (1711–1794) je známý především jako politik, diplomat, osvícenec, mecenáš a vzdělanec. Těmto aspektům jeho života již bylo věnováno mnoho publikací – skoro se zdá, že k jeho osobě toho nelze mnoho dodat, a pokud bychom se o to snažili, bylo by to jen opakováním již řečeného.

Václav Antonín se narodil hraběcímu páru Maxmiliánu Oldřichu z Kounic a Marii Ernestině z Rietbergu jako v pořadí druhý syn a původně byl předurčen k dráze duchovního. Mladý hrabě nejdříve, v letech 1731–1732, vystudoval práva a říšskou historii na univerzitě v Lipsku. Poté se vydal na kavalírskou cestu, která ho mezi lety 1732–1734 zavedla do obojího Nizozemí, německých zemí, Itálie, Francie a Lotrinska, přičemž právě pětíměsíční pobyt v Paříži (mezi srpnem a prosincem 1734) ho ovlivnil až do konce života. Dva roky

¹ Studie byla připravena za finanční podpory Grantové agentury ČR (projekt reg. č. 19-25570Y).

po absolvování kavalírské cesty se Václav Antonín oženil s hraběnkou Marií Ernestinou ze Starhembergu; manželství netrvalo dlouho, neboť hraběnka zemřela již roku 1749, ale můžeme-li to posoudit z dochované korespondence, bylo šťastné a Kounic se po smrti manželky už nikdy neoženil.

Nepříliš majetný, zato však inteligentní a učenlivý mladý muž s pevnou vůlí odstartoval svoji kariéru roku 1737 jako říšský dvorní rada, v letech 1742–1744 působil jako mimořádný císařský vyslanec v Turíně, od roku 1744 do roku 1746 byl ministrem ve vládě Rakouského Nizozemí, poté se v roce 1748 účastnil dojednávání císařského míru, jímž se skončila válka o rakouské dědictví. V letech 1749–1750 byl členem tajné rady a mezi roky 1750–1753 působil jako habsburský velvyslanec u dvora Ludvíka XV. Jednalo se o jeho druhý francouzský pobyt a není pochyb, že jeho zálibu ve francouzské kultuře a módě jen upevnil. V Paříži se hraběti podařilo zlomit zakořeněnou nedůvěru Francie vůči habsburským císařům a připravit půdu pro tzv. obrat aliancí (*renversement des alliances*) v roce 1756: ze dvou bývalých úhlavních nepřátel se stali spojenci. Odměnou a také oceněním Kounicových schopností bylo udělení ceněného řádu Zlatého rouna (už v roce 1749) a také jeho jmenování dvorským a státním kancléřem v roce 1753, přičemž v této funkci vydržel až do roku 1792. Služby kancléře tak poskytoval celkem čtyřem habsburským panovníkům a zejména s Marií Terezií ho pojil blízký, snad můžeme říci i přátelský, vztah. Další ocenění jeho zásluh přišlo v roce 1764, kdy mu byl udělen titul říšského knížete; český knížecí titul nicméně získal až o dvanáct let později.

Z Kounicových synů, kteří se dožili dospělosti, se tři (Ernest Kryštof, Dominik Antonín Ondřej a Josef Klement) vydali v otcových stopách a působili jako diplomaté v nejrůznějších koutech Evropy i ve státních úřadech, žádný ovšem nedosáhl otcova věhlasu. Hrabě a později kníže Václav Antonín z Kounic-Rietbergu ovšem proslul nejenom jako schopný politik, ale také jako osvícenec, milovník a podporovatel věd a umění, také bývá považován za svobodného zednáře, i když to někteří autoři rozporují. Byl mecenášem a patronem několika umělců, hudebníků a literátů (namátkou zmiňme hudebního skladatele Christopa Willibalda Glucka, loutnisty Karla a Josefa Kohouty, malíře Friedricha Heinricha Fugera, Huberta Maurera, Josefa Schopfa a Martina Knollera či literáta Raniera de Calzabigi) i institucí (vídeňské Akademie výtvarných umění, podílel se na založení Mědirytecké akademie i císařské galerie v Belvederu).²

2 Cílem předložené studie není zhodnocení dosavadního „kounicovského“ bádání, Václav Antonín je navíc postavou všeobecně známou, proto z rozsáhlé literatury vybíráme jen několik základních titulů. Grete KLINGENSTEIN – Franz J. SZABO (Hgg.), *Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg 1711–1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung*, Graz 1996; Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975; Franz J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge 1994; Lothar SCHILLING, *Kaunitz und das Renversement des alliances. Studien*

I u takto všeobecně známých postav evropských dějin se přesto najdou otazníky, které dosud příliš neupoutaly pozornost badatelů. V Kounicově případě se jedná o vztah k jeho tělesné schránce, o neduhy, jež ho sužovaly, léčebné prostředky, k nimž se uchýloval, i duševní pohnutí, která s jeho zdravotním stavem úzce souvisela. Opominuty by neměly být ani osoby jemu blízké, které jej v tomto smyslu významně ovlivňovaly (a nemuselo se jednat pouze o lékaře a další odborníky, ale i o rady či sdílené starosti známých, přátel a členů rodiny), a on naopak ovlivňoval je. Předložená studie si klade za cíl za využití níže představených *Patientengeschichte* alespoň částečně zmapovat tuto dosud opomíjenou stránku Kounicovy mnohovrstevnaté osobnosti.

Pohled na prameny optikou tzv. *Patientengeschichte*,³ kdy na problematiku dějin medicíny, vnímání nemoci, zdraví či léčby nenahlížíme očima lékařů a dalších odborníků, ale očima pacientů a jejich blízkých, již není v českém badatelském prostoru zcela neznámou záležitostí.⁴ Přesto je třeba přiznat, že tento směr bádání stále poutá větší pozornost v zahraničí, kde se zabydlel již v 80. letech minulého století.⁵ Pro české i zahraniční výzkumy

zur außenpolitischen Konzeption Wenzel Antons von Kaunitz, Berlin 1994. Z různých oblastí Kounicova působení vyberme námátkou pro jeho umělecký mecenát: Jiří KROUPA, *Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Rietberg: From „Curiosité“ to Criticism of Art*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada uměnovědná (F), roč. 45, č. 40, 1997, s. 7–58, pro hudební mecenát a ke kavalírské cestě Jana FRANKOVÁ, *Wenzl Anton von Kaunitz-Rietberg and his Grand Tour – A Source for his Future Musical Patronage ?*, in: Rudolf Rasch (ed.), *Music and Power in Baroque Era*, Turnhout 2018, s. 319–342 a Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013, s. 164–170.

- 3 Tento směr bádání, který se v zahraničí těší značné popularitě, detailně představuje Vladan HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, in: Milena Lenderová – Vladan Hanulík – Daniela Tinková (edd.), *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, s. 179–227. Zde viz také tipy na rozšiřující literaturu.
- 4 Z českých prací viz výše zmíněnou publikaci M. LENDEROVÁ – V. HANULÍK – D. TINKOVÁ (edd.), *Dějiny těla a dále TĚL, Tělo mezi medicinou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014, zde především s. 7–31; tato publikace dále obsahuje řadu cenných exkurzů do starších dějin, zpravidla v úvodech jednotlivých kapitol. K problematice se ve svých četných pracích, které se ovšem až na výjimky týkají mladších období, podnětně vyjadřuje Daniela TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha 2012; TÁŽ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010 a TÁŽ, *Tělo – věda – historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 15–31 atd.
- 5 Prvním impulzem byl článek Roye PORTERA, *The Patient's View. Doing Medical History from Below*, *Theory and Society* 17, 1985, s. 175–198. Jakousi prehistorii dějin těla bychom ale mohli nalézt už v ikonických pracích Norberta Eliase a Michela Foucaulta, jak upozorňuje ve své výše zmíněné studii Vladan Hanulík: Norbert ELIAS, *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. I. Proměny chování světských horních vrstev na západě*, Praha 2006 a TÝŽ, *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. II. Proměny společnosti*, Praha 2007; Michel FOUCAULT, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010; TÝŽ, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000; TÝŽ, *Dějiny šílenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1993. Zkoumání dějin medicíny má v zahraničním bádání letitou tradici, za všechny zmiňme jen drobný zlomek: Roy PORTER,

pak souhrnně platí, že se zájmu logicky těší spíše 19. a 20. století, a to díky postupující medikalizaci společnosti. Starší období, tedy středověk a raný novověk, v tomto směru poněkud pokulhávají, nepochybně i kvůli torzovitosti dochovaných pramenů a jejich obtížnější zpracovatelnosti.⁶ Na vině ovšem také může být opomíjení dokladů vztahujících se k vnímání nemocného či zdravého těla a k jeho léčbě, neboť nebyly shledány dostatečně zajímavými a badatelsky nosnými.

Pomineme-li pobyty v lázních, u nichž navíc musíme brát v potaz i jejich společenskou funkci, urozený pacient doby raného novověku zpravidla za lékařskou péčí nedocházel, ale zůstával v pohodlí domova, kde jej navštěvoval lékař a pečovali o něj sloužící či členové rodiny.⁷ Zaměstnávání osobních či rodinných lékařů, případně půjčování lékařů od přátel

Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost, Praha 2001; Philipp OSTEN (Hg.), *Patientendokumente. Krankheit in Selbstzeugnissen*, Stuttgart 2010; Lilian R. FURST, *Between Doctors and Patients. The Changing Balance of Power*, Virginia 1998; Marion BASCHIN, *Wer lässt sich von einem Homöopathen behandeln? Die Patienten des Clemens Maria Franz von Bönninghausen (1785–1864)*, Stuttgart 2010; Jens LACHMUND, *Between scrutiny and treatment: physical diagnosis and the restructuring of 19th century medical practise*, in: *Sociology of Health & Illness*, Vol. 20, No. 6, 1998, s. 779–801.

- 6 Období raného novověku se opět dotýká více zahraničních publikací, najde se ale i pár českých. Ze zahraničních viz: Roy PORTER, *Disease, medicine and society in England, 1550–1860*, Cambridge 1993; TÝŽ, *Bodies Politic. Disease, Death and Doctors in Britain, 1650–1900*, London 2001; Roy PORTER – Dorothy PORTER, *Doctors and Doctoring in Eighteenth-century England*, Standford 1989; Robert JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2013; TÝŽ, *Ärzte, Heiler und Patienten. Medicinischer Alltag in der Frühen Neuzeit*, München 1991; Michael STOLBERG, *Homo patiens. Krankheits- und Körpererfahrung in der Frühen Neuzeit*, Köln 2003; Jens LACHMUND, *Der abgehorchte Körper. Zur historischen Sociologie der medizinischen Untersuchung*, Opladen 1997; Jens LACHMUND – Gunnar STOLLBERG, *Patientenwelten. Krankheit und Medizin vom späten 18. bis zum frühen 20. Jahrhundert im Spiegel von Autobiographien*, Opladen 1995; Edward SHORTER, *Doctors and Their Patients. A social History*, New York 1985; Elborg FORSTER, *From the Patient's Point of View: Illness and Health in the Letters of Liselotte von der Pfalz (1652–1722)*, *Bulletin of the History of Medicine* 60, 1986, s. 297–320; Barbara DUDEN, *Geschichte unter der Haut. Ein Eisenacher Arzt und seine Patientinnen um 1730*, Stuttgart 1987; Martin DINGES – Vincent BARRAS (Hgg.), *Krankheit in Briefen im deutschen und französischen Sprachraum, 17.–21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007. Z českých prací uvedme: Tomáš KNOZ, „...s pomocí boží dosti mírně se mám...“ *Zdraví a nemoci Karla staršího ze Žerotína*, *Časopis moravského muzea, Vědy společenské* 82, 1997, s. 183–199; Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 123–146; Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (edd.), *Historia – Medicina – Cultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006; Ivana ČORNEJOVÁ, *Deník Jana Františka Löwa z Ersfeldu – pozoruhodný a nevyužitý pramen*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (edd.), *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 237–245; Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata. Zdravotní stav knížete Waltera Xavera z Dietrichštejna ve 20. letech 18. století*, *Folia Historica Bohemica* 30, 2015, č. 1, s. 171–195 a TÁŽ, *Walter Xaver z Dietrichštejna (1664–1738). Aristokrat, který nechtěl být duchovním*, disertační práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2017, zde kap. V. Zdravotní stav Waltera Xavera z Dietrichštejna od dětství až do zralého věku – jedna z příčin jeho pasivity?, s. 216–238.
- 7 K prvním nemocnicím a hospitalizaci: J. LACHMUND – G. STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 152–178.

a známých, také nebylo žádnou výjimkou. Na delších výpravách aristokraty někdy doprovázel lékař najatý přímo za tímto účelem, případně byl povolán nějaký místní. Ke stanovení diagnózy a zahájení léčby ale nebyla osobní konzultace vždy nezbytná. Svědčí o tom obliba lékařských konsilií svolávaných za účelem posouzení případů konkrétních pacientů, ovšem v jejich nepřítomnosti.⁸ Dalším důležitým dokladem jsou tzv. *Patientenbriefe*, tedy korespondence mezi lékaři a pacienty, v níž pisatel co nejpodrobněji vykreslil své potíže a oslovený odborník na základě tohoto popisu stanovil diagnózu a doporučil příslušná opatření a medikamenty.⁹ Do těchto dopisů se nezřídka kdy promítaly i informace ryze soukromého charakteru dotýkající se běžného každodenního života urozeného nemocného a jeho blízkých. K napravení některých neduhů stačila úprava denního režimu pacienta či podávání vhodné stravy a nápojů. Jindy bylo třeba učinit důraznější zásah: nasadit rozličné léky či kúry, či dokonce provést operaci, které se zpravidla ujímali vyškolení chirurgové a ranhojiči.¹⁰

Vztahy raněnovověkých lékařů a urozených pacientů se většinou nijak nepodobaly těm dnešním, kdy lékaře chápeme jako autoritu. Pokud byl vůbec lékař povolán (nejen chudší vrstvy obyvatelstva, ale i ti na špičce společenského žebříčku se pro radu a pomoc často obraceli k lékárníkům, ranhojičům, bylinkářům či ke svým přátelům), majetní a vzdělaní nemocní mívali tendence do své léčby zasahovat, doporučení odborníků si vykládat po svém, dohadovat se o doporučených postupech a prosazovat svou oblíbenou medicínu. Lékařům někdy nezbylo než se těmto přáním přizpůsobit, neboť jinak jim hrozila ztráta přízně.¹¹ Podrývání lékařovy autority samozřejmě nijak nepřispívalo k harmonickým

8 Ke konsiliím starších dob: Bohdana BURŠÍKOVÁ, *Konsiliární literatura a Jan Marek Marci z Kronlandu*, Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Praha 1999, č. 1–2, s. 51–63; Bohdana DIVIŠOVÁ, *Dobré rady pro zdraví. Lékařská konsilia rudolfínské doby*, Dějiny a současnost 26, č. 1, 2004, s. 15–18.

9 Robert WESTON, *Medical Consulting by Letter in France, 1665–1789*, Farnham – Burlington 2013 či L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc*.

10 Ke klasickým léčebným i alternativním metodám období raného novověku: R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, s. 127–148; R. PORTER, *Bodies Politic*, s. 89–128. Operaci – postup pro raný novovek netypický a spíše výjimečný – zmiňuje J. LACHMUND – G. STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 112–118.

11 Vnímání dnes běžně používaného termínu „pacient“ se v historii proměňovalo a je třeba brát v potaz, že na raněnovověké pacienty nemůžeme pohlížet dnešní optikou. Nejednalo se o pacienta v dnešním slova smyslu, který je registrován u lékaře, za nímž pravidelně dochází, případně je hospitalizován ve specializovaném zařízení. K nemocnému doby raného novověku totiž býval povolán lékař často až v případě, kdy už nebylo zbylí. Služby lékaře byly drahé, velkou roli hrála i nedostatečná poučenost, ostych a nedůvěra jejich klientů, kteří se někdy raději uchylovali ke značně pochybným praktikám řešení svých zdravotních potíží. Zejména nemajetní nemocní se v první řadě snažili pomoci si sami s využitím tradičních léčebných prostředků – bylin i všemožných směsí (posilujících, klidnicích či pročišťujících, ochlazujících či zahřívajících atd.), různými magickými úkony nebo dodržováním režimu, který považovali za správný. I k těmto pacientům se dostávaly sofistikovanější medikamenty, avšak ani

poměrům mezi nimi a jejich pacienty, ale ne všechny případy se vyvíjely takto dramaticky. Vztahy některých doktorů medicíny a jejich urozených svěřenců bychom mohli považovat za vzájemně velmi výhodné vazby patronů na jedné a klientů na druhé straně. Sociální bariéra sice nezmizela, ale schopní lékaři mohli u svých pacientů dosáhnout takové úcty a důvěry, že byli považováni za rodinné přátele, aristokraté s nimi trávili čas při zábavách, na cestách, podporovali je i jejich blízké a dopřávali jim sluch při řešení nejrůznějších životních situací, které se nemusely nutně dotýkat pouze zdraví. Lékaři vázaní klientskými vazbami ke svému mocnému pacientovi a ochránci naproti tomu mohli zároveň fungovat jako jeho informátoři a zprostředkovatelé nejrůznějších služeb.¹²

Z informací, které o Václavu Antonínu z Kounic-Rietbergu, muži jindy tak racionálním a rezervovaném, ve vztahu k jeho vlastnímu zdravému či nemocnému tělu dosud máme, můžeme získat dojem, že se jednalo o člověka až fanaticky posedlého čistotou a úpravou zevnějšku, který obsedantně dodržoval (pro nás často úsměvné) postupy a rituály sloužící k uchování zdraví a který za žádných okolností nevyšel z domu, aniž byl dokonale upraven. Podle dobových svědectví, která jeho počínání často podávala jako vydařenou anekdotu, se například údajně nesmírně obával studeného čerstvého vzduchu, neboť se domníval, že se jeho prostřednictvím snáze roznáší nemoc. Hrabě Maxmilián Josef z Lambergu k tomu dokládá, že se prý jednou deputaci moravských stavů, kteří se v květnu roku 1790 vydali do hlavního města monarchie vyjednávat o tzv. stavovských desideriiích,¹³ naskytl nevšední zážitek. Kníže Kounic totiž očekával návštěvu v pokoji, v němž byla sestavena rozměrná skleněná krychle vybavená dvojitými dveřmi, které měly zabránit výměně vzduchu. Kníže seděl uvnitř, studoval úřední spisy i miniatury, které měl připravené na stolku uvnitř,

oni, ani urození nemocní ne vždy považovali za nutné konzultovat užívání léčiv s odborníkem, dle svého uvážení či zkušeností svých známých si léky dávali sami. Víra v lékařovy schopnosti rozhodně nebyla samozřejmostí a doktoři si museli svou autoritu pracně budovat. Nedůvěra pacientů však byla v některých případech opodstatněná: ne každý, kdo vykonával lékařskou praxi, medicínu skutečně studoval a praktiky některých „odborníků“ zdraví spíše zhoršovaly, nebo byly vysloveně nebezpečné a život ohrožující (například nadměrné purgování už tak oslabeného nemocného). K tomu detailně E. SHORTER, *Doctors and Their Patients*, s. 55–74 a s. 26–54 (kap. The Traditional Patient a The Traditional Doctor). K „vytváření“ moderního pacienta i lékaře více Tamtéž, s. 75–178. Dále viz Roy PORTER, *Experiences and actions: countering illness in the seventeenth and eighteenth centuries*, in: TÝŽ (ed.), *Disease, medicine and society*, s. 17–26.

- 12 Vztahy mezi lékaři a pacienty osvětluje kromě výše citované publikace E. SHORTER, *Doctors and Their Patients*, např. J. LACHMUND – G. STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 123–126 (pro mladší období srov. L. R. FURST, *Between Doctors and Patients*). K významu rodinných lékařů více studie *The role of medicine: what did it achieve?*, in: R. PORTER, *Disease, medicine and society*, s. 59–63, zde s. 62, k vztahu lékař–pacient i k možnostem léčby viz M. STOLLBERG, *Homo patiens*, zejména s. 91–106. Pro konkrétní případ Liselotty Falcké, která na svého oblíbeného lékaře nedala dopustit, viz E. FORSTER, *From the Patient's Point of View*, zde s. 313–315.
- 13 K tomu blíže Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filosofové, mystici, politici*, Praha 2011, s. 547–561.

a občerstvoval se pohledem na obrazy, jež nechal rozmístit kolem krychle tak, aby na všechny dobře viděl. S okolím komunikoval pouze pomocí úzké trubičky. Přívod čerstvého vzduchu reguloval Kounic i během cestování kočárem: v závislosti na počasí prý bývala okna jeho vozu překryta několika vrstvami černé látky, aby mu nehrozilo prochladnutí, a vytápět nechával dokonce i stáje, neboť se v nich jako velký milovník koní často zdržoval. Sama Marie Terezie nechávala raději před kancléřovými návštěvami zavřít okna.¹⁴

Další dobové historiky hovoří o tom, že Kounic věnoval obzvláštní péči jak své stravě, tak i svému chrupu. Jídla, která pozřel, musela být připravena z pečlivě odvážených ingrediencí a stoloval-li mimo svůj dům, přísně dohlížel na přípravu pokrmů (občas si prý s sebou brával vlastního kuchaře i suroviny, aby měl jistotu, že budou naplněny všechny jeho požadavky). Zuby si za pomoci několika speciálních kartáčků a zrcadélek někdy čistíval ihned po hostině, aniž bral zřetel na své společníky. Dodržoval přesný denní režim a na lože se každý den odebral úderem jedenácté – bez ohledu na to, zda byli přítomni vysoce postavení hosté. Přestože si Kounic, dá se říci, liboval v péči o své zdraví, o opačné straně mince, tedy o nemocech a smrti, údajně hovořit odmítal a smutné zprávy se mu musely sdělovat jen nepřímo. Kounicovo zaujetí vlastním vzezřením bylo taktéž pověstné. Dbal na to, aby byl vždy elegantně a módně oblečen a často kontroloval v zrcadlech, zda je jeho zjev bezchybný. V pozdějším věku si aranžoval paruku tak, aby lokny zasahovaly do čela a skryly tak vrásky, a k úmrtnímu loži Marie Terezie se odebral až poté, co byly jeho kadeře dokonale symetricky naaranžovány.¹⁵ Ačkoli se historik v Kounicově případě zprávám tohoto typu zcela nevyhne, pokusme se od tohoto ne zcela lichotivého obrázku odhlédnout a pojďme se problematiku zdraví a nemocí Václava Antonína z Kounic-Rietbergu i jeho okolí zaměřit seriózněji.

Hledáme-li pozorně, můžeme nalézt zprávy o zdravotních problémech Kounice a jeho blízkých, o křehké rovnováze mezi zdravím a nemocí i o možnostech léčby takřka ve všech typech pramenů. Zmínky se objevují nejen v *ego-dokumentech* – dopisech a dalších pramenech osobní povahy, které jsou pro pohled na nemoci a jejich léčbu očima pacientů zásadní, ale i v korespondenci úřední, v účetní dokumentaci i v hospodářských záznamech.¹⁶

14 Tamtéž, s. 543 a s. 690, pozn. 4.

15 F. A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism*, s. 20–22 a 29–31; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg Des Hauses Kaunitz*, s. 184; Eva Kathrin DADE, *Madame de Pompadour: die Mätresse und die Diplomatie*, Köln – Weimar 2010, s. 157 a Dušan UHLÍŘ, „Kníže hrál ve Vídni hlavní roli...“. *Václav Antonín z Kounic*, in: Libor Jan – Zdeněk Drahoš – Demeter Malaták – Pavel Pumpr (edd.), *Osobnosti moravských dějin I*, Brno 2006, s. 277–291, zde s. 280–281.

16 Studovány byly prameny uložené v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA Brno) v Rodinném archivu Kouniců (RA Kounic) a ve fondu Ústřední správa a ústřední účtárna Kouniců a dále v archivech vídeňských: Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen OeStA, AVA) ve Familienarchiv Harrach (FA Harrach) a v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (OeStA, HHStA), z něhož byly využity fondy Staatskanzlei (StK) – Interiora a Wissenschaft und Kunst a fond

Využít lze i ediční počiny, cenná je například edice korespondence císařského ambasadora ve Francii, hraběte Florimonta Clauda Mercy-Argenteau, s císařem Josefem II. a knížetem z Kounic *Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz*.¹⁷ I přes širší prostudovaných pramenů a snahu o načrtnutí obrázku, který o Kounicovi a jeho okolí tyto dokumenty podávají, je ovšem třeba dodat, že si tento text neklade nárok na úplnost – vzhledem k množství dokumentů dochovaných k osobě a činnosti Václava Antonína z Kounic-Rietbergu by to bylo téměř nemožné.

Otázek, které si můžeme v souvislosti s představeným tématem položit, je celá řada. Pochopitelně nás bude zajímat (aniž bychom se ovšem snažili o odbornou lékařskou diagnózu), jaké neduhy hraběte a později knížete z Kounic sužovaly, jak je vnímal a vyrovnával se s nimi, jaké léčebné postupy a medikamenty volil a zda dodržoval nějaká preventivní opatření sloužící k udržení dobrého zdraví. Sledovat budeme i to, jakým způsobem probíhaly konzultace jeho stavu, komu, jakými prostředky a za jakým účelem informace o svém zdraví sděloval a jak na něj současníci kvůli jeho četným chorobám pohlíželi. Zaměříme se i na to, zda pravidelně zaměstnával lékaře a další odborníky, či zda je vyhledával jen nárazově, když si to situace vyžádala. Dále nás bude zajímat, jestli můžeme nějaká období v jeho životě považovat za zásadní s ohledem na četnost výskytu zpráv o jeho zdraví, s čím tyto zprávy souvisely a jaký vliv mohlo mít zhoršující se zdraví na jeho denní program, komunikaci a vztahy s okolím, a především pak na kariéru. Prověříme, zda se Kounic odkazuje na dobový lékařský diskurz: popisuje a hodnotí své potíže na základě tehdejších moderních lékařských objevů, a pokud ano, byly tyto poznatky nějak reflektovány v léčbě, či zůstaly jen v teoretické rovině (jako zajímavost) bez praktického využití? A jaké byly vlastně zdroje jeho informací z oblasti medicíny? Odpovědi na tytéž otázky se stručně pokusíme nastínit, pokud to prameny dovolí, i u Kounicových blízkých.

Z důvodu množství zajímavých dokladů, které se podařilo shromáždit, je studie rozdělena na dvě části. Nejdříve se zaměříme na to, jak Kounic a jeho blízcí nemoci, které jim vstupovaly do života, vnímali, jak je tyto choroby ovlivňovaly, jaké důsledky z nich vyvozovali a jaké byly jejich vztahy s lékaři, v druhé části přiblížíme léčbu, kterou podstupovali, a blíže se podíváme na předepisované i kupované medikamenty, recepty i zdroje informací o nových lékařských objevech. Toto rozdělení je samozřejmě poněkud umělé, neboť všechny zmíněné otázky spolu úzce souvisely, ale pro lepší přehlednost i kvůli velkému rozsahu textu je nutné.

Große Korrespondenz. Odkazy na konkrétní prameny budou uvedeny dále v textu v poznámkovém aparátu; pokud nebudou citována folia, znamená to, že daný fond či složka nebyly nafoliovány (týká se to některých dokumentů uložených ve vídeňských archivech).

17 Alfred Ritter VON ARNETH – M. Jules FLAMMERMONT (edd.), *Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz*, Paris 1889–1891.

Pro dokreslení popisované události a oživení se ve studii vyskytují četné citace z cizojazyčných (francouzských a německých) pramenů, přičemž je v hlavním textu uveden volný český překlad a originální znění je umístěno do poznámky. Vědecká veřejnost je v otázce důsledného přepisu na jedné straně a modernizace dle pravidel současného jazyka na straně druhé stále poněkud rozpolcená: pro pohodlí čtenáře či kvůli snadnějšímu překladu bývá často volena určitá modernizace, jazykovědcům i všem ostatním, kdo preferují práci s originálem, ovšem lépe poslouží transliterace. Autorka studie si je těchto okolností vědoma a zvolila důsledný přepis, pouze s upravením velkých a malých písmen či s drobnými zásahy v případech, kdy by hrozilo špatné porozumění.¹⁸

První doklady o závažnějších zdravotních potížích Václava Antonína z Kounic-Rietbergu můžeme najít v pramenech z období jeho studií na univerzitě v Lipsku. Grete Klingenstein dokládá, že již tehdy, na počátku 30. let 18. století, trápily mladého hraběte různé nevolnosti, kašel, katar, nemoci dýchacích cest a horečky, které jej někdy i na několik dní až týdnů upoutávaly na lůžko. Také prý trpěl otoky rukou, a dokonce i občasnou paralýzou levé paže. Kvůli těmto chorobám zameškovával studium a léčba, kterou se v té době proti otcově vůli rozhodl podstoupit, mu také nijak nepomáhala: kúra spočívající v pití kyselky, pouštění žilou a přísná dieta ho jenom oslabovaly. Tlak na skvělé výsledky, nutnost bezchybné reprezentace rodu a intenzivní studium, které si žádalo všechny jeho síly a v němž nepolevoval, ani když se necítil nejlépe, k mladíkově dobrému zdraví také nepřispívalo.¹⁹ Otec Maxmilián Oldřich se o syna samozřejmě nesmírně obával, zároveň ale k některým jeho chorobám zaujímal rezervovaný postoj. Domníval se, že ne všechny jeho problémy mají reálnou příčinu, spíše měl za to, že se v jeho případě jedná o *malade imaginaire* – nemocného, jehož choroby jsou povětšinou dílem fantazie. Potíže u něj totiž často propukly nebo se zhoršily tehdy, když nemohl nebo nechtěl plnit své povinnosti. Neznamená to nutně, že Václava Antonína můžeme považovat za hypochondra – moderní výzkumy naznačují, že se v jeho případě mohlo jednat o epidemickou neuromyasthemii, chorobu spojovanou s chronickou únavou. Je ovšem zřejmé, že část jeho problémů, ať už domnělých či skutečných, měla původ spíše v jeho psýché. Ani v pozdějších letech Kounic

18 Za pečlivou revizi francouzských citací i překladů a také za postřehy k textu mnohokrát děkuji své milé kolegyni a vedoucí představeného projektu dr. Janě Frankové.

19 Kupříkladu z listu sepsaného na zámku Schönborn dne 27. 12. 1730, který byl adresován hraběti Maxmiliánu Oldřichovi, plyne, že již v této době bylo pro jeho nadějného syna rezervováno místo a připravený dekret říšské dvorské rady, a to jak pro význam rodu, z něhož pocházel, tak i pro jeho dobré vlastnosti. Maxmilián Oldřich a jeho rod poskytovali císařskému domu platné služby, takže se Václav Antonín nemusel o svou budoucnost obávat. MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 2258, sign. III-48-3, kart. 261, fol. 1.

s matčinou podporou a podle jejího vzoru nepolevoval v dodržování přísného režimu a pozorně sledoval každý aspekt péče o svou tělesnou schránku.²⁰

Informace ohledně zdravotních potíží a jejich nápravy logicky nacházíme především v osobní korespondenci, kterou Kounic zprávami tohoto typu zpravidla zahajoval. Ve čtyřicátých letech 18. století zastával Václav Antonín různé diplomatické posty: byl vyslán do Turína, Rakouského Nizozemí a po pauze strávené povětšinou ve Vídni se účastnil mírových jednání v Cáchách.²¹ Během těchto pobytů neopomněl zásobovat svou ženu Marii Ernestinu detailními popisy svých zdravotních potíží a na oplátku se zajímal o zdraví své drahé polovičky i děti a poskytoval jim starostlivé rady. Kupříkladu turínský vzduch mu nevyhovoval a měl za to, že jeho stav dozná zlepšení až tehdy, když se dostane na venkov:

„Mé srdce, má drahá královno, [...] kvůli sobě, z politických důvodů i kvůli svému zdraví potřebuji změnit prostředí a odjet na venkov, i přes nepříjemnosti a únavu, a prosím Boha, aby mě zachoval a aby mi brzy dopřál tu milost Vás znovu spatřit, jiné přání nemám.“²²

Ani ve Vídni, kde obvykle pobýval mezi jednotlivými misemi a při čekání na další diplomatický úkol se zabíral kupříkladu opravami svého paláce, se mu dle jeho slov nevedlo nejlépe. Vleklé potíže různorodého charakteru ho trápily v průběhu celého roku 1746 a v závěru tohoto roku již trávil podstatnou část času na lůžku. *„Chtěl bych Vám toho tolik říci o svém mizerném zdraví, které začíná být čím dál tím horší, už šest dní mám*

20 G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg Des Hauses Kaunitz*, s. 182–185. Dále viz F. A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism*, s. 20–22. Ani na hypochondrii doby raného novověku nemůžeme nahlížet dnešním pohledem jako na pouhou simulaci neexistujících zdravotních problémů – k tomuto názoru špli lékaři pozvolna. Hypochondrie měla velmi blízko k melancholii i hysterii (druhá zmíněná byla přisuzována ženám, zatímco hypochondrie byla spíše mužskou doménou). Byla spojována s různými psychosomatickými projevy, jako byly bolesti břicha a hlavy, zažívací potíže, křeče, únava, depresivní stavy apod., které byly způsobeny nadbytkem jedné ze čtyř tělesných šťáv – černé žluči (k tomu detailněji v druhé části studie). Od 17. a především v 18. století začaly být brány velmi vážně různé „módní“ nervové choroby, které se zároveň staly oblíbeným vysvětlením všemožných nespecifických zdravotních potíží. K podráždění či naopak zklidnění nervů mohly přispět kromě léčiv i (ne)vhodná strava, režim a duševní pohoda pacienta. K hypochondrii v 18. století více Carmen GÖTZ, *Krankheit als Effekt kultureller Konstruktionen während der Aufklärung. Das Beispiel der Hypochondrie*, in: M. Dinges – V. Barras (Hgg.), *Krankheit in Briefen*, s. 111–120 či M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 222–233. Ranější odborný popis „simulace“ (Johannes Baptista SILVATICUS, *Institutio medica de iis, qui morbum simulant, deprehendendis*, Miláno 1595) zmiňuje R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, s. 160.

21 K počátkům Kounicovy diplomatické dráhy více G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg Des Hauses Kaunitz*, s. 270–283 a také Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Kaunitz und die habsburgische Italienpolitik während des Österreichischen Erbfolgekrieges*, in: G. Klingenstein – F. J. Szabo (Hgg.), *Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg*, s. 29–46.

22 *„Mon cher coeur, ma chère reine [...], pour moi, politiquement et pour ma santé qui a bien besoin de changer d'aire je serai bien aise d'aller en campagne malgré le désagrement et les fatigues, je prie Dieu qu'il me conserve et qu'il me fasse bientôt la grace de vous revoir, je ne fait [sic] pas d'autres vœux.“* Dopis manželce z 6. 7. 1743, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, fol. 3–4.

přetrvávající bolesti hlavy, jimiž jsem byl extrémně postižen [...], což mě velmi zlobí.“²³ Jindy si stěžoval na velkou rýmu, znovu bolesti hlavy, katar a horečku, která ho upoutávala na lože, a on tak nemohl plnit své povinnosti, ani navštívit svou rodinu a příbuzné, což ho trápilo. Měl podezření i na kurděje, a aby nebylo starostí málo, dokonce prodělal úraz (snad po pádu z koně), který sice nebyl nikterak vážný, ale jeho podlomenému zdraví neprospěl a zkomplikoval mu každodenní fungování. Po nějakou dobu nesměl opustit svůj pokoj, nemohl psát a musel své dopisy diktovat. Svůj stav bral ovšem stoicky a soudil, že nemoci těla jen posilují jeho ducha.²⁴ Léčba zabrala až na počátku nového roku, kdy s úlevou informoval ženu, že již konečně může vycházet, a dokonce i jezdit na koni. Další potíže očekával s nástupem jara, neboť se domníval, že změna ročního období bude pro jeho křehkou tělesnou schránku představovat značnou zátěž, a společenské akce zařazoval do programu jen obezřetně.²⁵

Také matka Marie Ernestina, která sama sebe i svou rodinu úzkostlivě opečovávala, svého syna vždy ráda vyslechla, žádala po něm zprávy o jeho chorobách i ujištění, že se jeho stav lepší, a on ji pravidelně informoval.²⁶ Kromě fyzické schránky jí také dělala nemenní starosti i jeho duše a obávala se o jeho „*Christenthum*“, tedy křesťanství, neboť měla dojem, že synův postoj k otázkám víry, spasení a dodržování všech povinností

23 „[...] je voudrais vous en pouvoir dire autant de ma miserable santé, qui continue à être bien mauvaise, il y a 6 jours, que j'ai des maux de tête continuels, et j'en suis extrêmement accablé, [...], ce qui me fache beaucoup.“ Koncept dopisu ženě z 25. 12. 1746, tamtéž, fol. 9.

24 Koncepty dopisů ženě z 30. 11. 1746, 17. 12. neurčeného roku (zřejmě se jedná opět o rok 1746), 21. a 28. 12. 1746, tamtéž, fol. 16, 11, 10 a 13. Srov. se situací z března toho roku, kdy taktéž nemohl psát, a ženě se proto omlouval: „ovšem moje zdraví se čím dál více horší a obávám se, že už se ohledně toho nebude dát nic dělat, je to jeden z důvodů, proč se Vám musím omlouvat, že už Vám nepiši tak často [...]“ („[...] mais ma santé s'affaiblit de plus en plus et je crains qu'elle ne vaudra bientôt plus rien du tout, c'est une des raisons qui doit me faire trouver excuse auprès de Vous, de ce que je ne Vous écris pas aussi souvent [...]“), dopis z 30. 3. 1746, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. C, fol. 22–23.

25 „Mé zdraví se lepší a já začínám opět jezdit na koni, což mi nepřestává činit dobře, a kromě toho mi to také přináší mnoho potěšení, jak víte.“ („*Ma santé comence à être un peu meilleure, je commence à reprendre l'usage du cheval, qui ne laisse pas de me faire du bien, outre qu'il me fait beaucoup de plaisir, comme vous savés.*“) Koncepty listů ze 4. a 7. 1. a 4. a 18. 2. 1747, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, fol. 22, 20, 26 a 29, citace z listu ze 7. 1. 1747, fol. 20. Jízdu na koni, která byla jeho oblíbenou kratochvílí, si Kounic dopřával i v zimě, pokud mu to dovolilo zdraví. Viz např. nedatovaný koncept listu z roku 1769 adresovaný hraběti Janu Karlovi z Dietrichsteina, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4165, kart. 440, fol. 9.

26 „Mé zdraví je nyní špatné, [...]“ („*Ma santé est mauvaise actuellement, [...]*“), či: „Mé zdraví je špatné už patnáct dní, musím vždy zůstat v pokoji, velmi často na lůžku, abych tak dosáhl trošku lepšího stavu [...]“ („*Ma santé est mauvaise depuis prés, de quinze jours, et je suis obligé de garder toujours la chambre, et tres souvant le lit, payant avec usure l'agrément, d'avoir joui d'une santé un peu tollerable [...]*“). Dopisy matce z 25. 2. 1741 a z 24. 12. roku 1746, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4268, kart. 444, fol. 17 a 24.

dobrého křesťana je poněkud vlažný.²⁷ Ze svých diplomatických cest zásoboval Václav Antonín matku detailními popisy svých neduhů, které mu bránily v práci i v komunikaci s okolím. Několikrát si stěžoval na vracející se horečku, katar a nespecifikované nevolnosti, z nichž vinil zejména svou náročnou službu, a těšil se, až bude moci konečně podstoupit kúru, která by mu ulevila. Tak jako dříve v Turíně, ani v Antverpách, přes které se vracel na cestě z Bruselu do Vídně, mu velmi nevyhovoval zdejší vzduch, který prý jeho zdraví jen zhoršoval:

„Její Milosti nechci zatajit, že si stěžuji na své obvyklé nevolnosti. Zdejší mořský vzduch mi vůbec nesvědčí a mému stavu nijak neprospívá [...] A abych dbal na zachování svého života a zdraví, které si zde stále jen ničím, je třeba, abych toto léto nezmeškal tu správnou kúru.“²⁸

Na rozdíl od emotivních popisů nemocí adresovaných ženě a matce nalézáme v listech, které si Václav Antonín vyměňoval s otcem kupříkladu během pobytu v Bruselu, kde působil nejdříve jako ministr a později jako zplnomocněný ministr generálního guvernéra Rakouského Nizozemí,²⁹ poněkud jinou rétoriku. Ani otec nebyl ochuzen o výčet jeho potíží, zdá se ovšem, že nyní mladého diplomata motivoval jiný záměr; také nezapomínejme na to, že se Maxmilián Oldřich vždy stavěl k jeho stížnostem o něco zdrženlivěji.

„A nacházím se zde v takových nešťastných a špatných poměrech, [nečitelné škrty] starosti, úsilí a marná práce, [...] a mé zdraví se tím stále více ničí“, a dále: „můj zdravotní stav, v němž se nyní nacházím, všichni lékaři, s nimiž jsem ho zde konzultoval, jednohlasně posoudili tak, že musí být důsledkem zdejšího náročného úřadu, pročež jsem snažně prosil o své odvolání, ale o tom nechce nikdo ani slyšet, protože mé služby jsou zde nenahraditelné.“³⁰

Jak ještě dále uvidíme, nebyl Kounic na diplomatických misích, na něž byl vyslán v druhé polovině 40. let, nikterak šťastný. Trápila ho otázka financí, odloučení od rodiny

27 Marie Ernestina synovi 24. 9. 1752, tamtéž, fol. 38–39. Kounicův pragmatický postoj k víře objasňuje F. A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism*, s. 32.

28 „Euer Gnaden habe hiermit gehorsambst nicht verhalten wollen, daß mich abermahlen an meiner gewöhnlicher Unpäßlichkeit beklägenig befinde. Die hiesige Seelufft will mir gar nicht anschlagen, und ist meineren Zustand gantz entgegen; [...] und auf die Erhaltung meines Lebens und der Gesundheit bedacht zu seyn, welche ich vor beständig zu Grund richten würde, man diesen Sommer hierdurch eine rechte Cur zu gebrauchen, verabsaumen sollte.“ Listy matce z 26. 3., 27. 4. a 14. 5. 1746, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. C, fol. 17, 18–19, 20–21, citace z dopisu z 14. 5. 1746.

29 Michèle GALAND, *Kaunitz et les Pays-Bas autrichiens: la centralisation administrative*, in: G. Klingenstein – F. J. Szabo (Hgg.), *Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg*, s. 218–232; Bruno BERNARD, *Kaunitz et le personnel gouvernemental bruxellois*, in: tamtéž, s. 233–244.

30 „Und insbesondere befinde ich mich hier in solchen mißlichen und üblen Umständen, [nečitelné škrty] Sorge, Mühe, und Arbeit [...] und dabey meine Gesundheit immer mehrers zugrund richte.“ a dále: „meine Gesundheit, wie ich nun allzu sehr empfinde, und alle Medici, die ich hier consultiret, einstimmig dafür halten, unter dem hiesigen beschwerlichen Gouvernement erliegen müste, mithin ich um meine Abrufung inständigst gebetten haben wolle. Ob man nun zwar bis hiehin nichts davon hören wollen, und die Nutzbarkeit meiner Diensten vergeschützet.“ List otci z 29. 12. 1745, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. C, fol. 5.

i od císařského dvora, během výkonu úřadu se musel vyrovnat s řadou těžkostí a jeho snahy mu často připadaly zbytečné, což se odráželo i v jeho domnělých či skutečných zdravotních potížích.

Brusel mohl hrabě Kounic opustit až v únoru 1746, chvíli se zdržel v Antverpách a Cáchách, poté zamířil na návštěvu na rodové panství Rietberg a následně přes Berlín zpět do Vídně. Již z Antverp hlásil otci dobrou zprávu. Jakmile odjel z Bruselu, jeho stav se zlepšil, a i když mu starosti a povinnosti neubýly, živil se nadějí, že mu bude umožněno jednou provždy Nizozemí opustit a on se tak bude moci konečně věnovat svým záležitostem, budování kariéry u dvora (již tehdy pomýšlel na post kancléře) a také nápravě pošramocného zdraví. Na povolení k návratu ovšem čekal více jak dva měsíce. To ho rozladilo a také se to odráželo na jeho kondici – starosti a nepohoda se na ní začaly znovu výrazně projevovat, pronásledovaly ho ještě během zpáteční cesty a on si stýskal, že své zdraví zcela obětoval práci v nizozemském ministerstvu.³¹

Souvislost mezi Kounicovým zdravotním stavem a výkonem jeho úřadů nabývá ještě jasnějších obrysů v korespondenci vedené v rovině napůl osobní a napůl úřední s jeho předchůdcem na postu státního kancléře, hrabětem Antonínem Corfizem z Ulfeldu.³² Václav Antonín se nijak nerozpákoval zahrnovat Ulfelda sugestivními popisy svých potíží, za nimiž vždy následovaly naléhavé prosby o propuštění.³³ Dlužno dodat, že Kounic nebyl prvním ani posledním diplomatem, který argumentoval podlomeným zdravím v naději, že tak dosáhne uvolnění z úřadu či přerazení na místo, které by mu vyhovovalo více. Známý je příklad neapolského vicekrále, hraběte Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu, který byl donucen v Neapoli strávit mnohem více času, než by se mu bývalo zamlouvalo, a své

31 „než budu moci dodat, že bylo mé zdraví opravdu znovu obnoveno [...]; žiji nadějí, že mě Jeho ctěná císařská Výsost odtud brzy brzy osvobodí, a já tak budu mít konečně čas věnovat se mému slábnoucímu zdraví.“ („deme ich vor dermahlen hinzufüge, daß meine Gesundheit wieder zimlich hergestellt [...]; jedoch lebe [ich in] der gänzlichen Hofnung, daß die Kay[serliche] G[nädige] allerhöchste Gnade mich bald hiervor befrejen, und ich demnächst Zeit übrig haben werde, meiner schwächeren Gesundheit recht zu pflegen.“) Dopisy otci z 19. 3., 20. 4. a 20. 7. 1746, tamtéž, fol. 6–7, 8 a 11, citace z dopisu z 19. 3. 1746.

32 Rod Ulfeldů pochází původně z Dánska. Hrabě Antonín Corfiz (1699–1760) působil nejdříve jako diplomat v císařských službách – v roce 1728 byl vyslancem u savojského dvora, roku 1733 se vypravil k říšskému sněmu v Řezně a následujícího roku byl vyslán jako císařský zplnomocněný ministr pro generální stavy do Haagu. Následně se v roce 1740 vydal jako císařský velvyslanec do Konstantinopole a u Porty zůstal necelý rok. Poté, co dorazil zpět do Vídně, byl jmenován na přímmluvu předešlého kancléře Jana Kryštofa Bartensteina státním kancléřem a úřad vykonával pod značným Bartensteinovým vlivem. V této funkci vydržel až do roku 1753, kdy se jí po návratu z Francie ujal Václav Antonín z Kounic a Ulfeld byl dosazen do funkce nejvyššího hofmistra, čímž byl od zahraniční politiky poněkud odstaven. Hanns SCHLITZER, *Ulfeldt, Graf Anton Corfiz*, in: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB), Band 39, Leipzig 1895, s. 184.

33 R. PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo*, s. 142 a M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 42–49 taktéž dokládají vyšší citlivost urozenců vůči fyzickému utrpení a bolesti.

žádosti o povolení k návratu do Vídně zdůvodňoval tím, že jeho křehkému zdraví nijak nesvědčí neapolský vzduch.³⁴

Během podzimu a zimy roku 1745 a na počátku dalšího roku tak nalezneme žádosti podobného charakteru téměř v každém Kounicově dopise adresovaném Ulfedovi a není nikterak přehnané tvrdit, že hrabě svůj nátlak stupňoval. Aniž bychom chtěli zahlcovat text přehnaným množstvím citací, bude v tomto případě vhodné uvést zde několik vybraných, neboť nejlépe vykreslí Kounicovy argumenty.

V dopise z října hrabě uvádí: „*Čím více nepřítel postupuje a čím více se horší i jiné poměry, tím více se také zhoršilo mé zdraví a vidím na vlastní oči, že tomu určitě zcela podlehnu*“ a dále: „*Nechci Vaši Excelenci zatajovat, že, jak dokládá má naléhavá a uctivá prosba, mi bude mé odvolání tím milejší, čím dříve nastane*“.³⁵ V listopadu je tón dopisu ještě naléhavější, Kounic zcela otevřeně žádá o zproštění služby, a dokonce Ulfedovi podsouvá možné řešení situace:

„žádám o své odvolání pouze protože je moje zdraví tak zničeno, že již nemohu dále nést váhu svého úřadu na ministerstvu, [...] je také mou ctí a povinností požádat ještě jednou naléhavě Vaši Výsost, aby ve vši pokoře přednesla mé důvody Jeho Veličenstvu [...] Vnímám velmi dobře, co si o mně může myslet veřejnost, pokud budu odvolán zpět, aniž bych našel jiné vhodné umístění, ale jsem díky Bohu natolik filozofem, že se nebojím riskovat a dát všanc svou reputaci, pokud by bylo Jeho Veličenstvo tak laskavo a vydalo reskript, že jsem byl nucen požadovat své odvolání, a v něm by mi slíbilo udělit dle své dobré vůle řád Zlatého rouna či jinou známku své náklonnosti.“³⁶

34 Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740)*, Darmstadt 2003, s. 50–53 nebo Pia Christina WALLNIG, *Die österreichischen Vizeköniginnen von Neapel (1707–1734). Adelige Amtsträgerinnen im habsburgischen Südtalien*, disertační práce Universitát Wien, Wien 2017, zde s. 146–147.

35 „*Zu mehr sich aber solche nicht nur die feindliche Progressen, sondern auch auf verschiedenley andere Orth verschlimmert, um so mehrers hat auch mein Gesundheith bishero abgenommen, und sehe ich vor Augen, daß ich gantz gewiß erliegen*“ a dále: „*Wie dann auch solches Eure Excell[en]z nicht zu verhalten meiner Ehrenbietungs – vollen Schuldigkeith zu seyn erachte, und zugleich die so angelegentliche als respectuose Bitte anfüge, meine Abrufung, welche mir je ehender je lieber seyn würde, bey deßfall vorfallender Frage nach Möglichkeith zu beforderen.*“ List Ulfedovi z 22. 10. 1745, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz 253–5, konv. G, fol. 9–10.

36 „*et que je ne demande mon rappel uniquement, que parceque ma santé est tellement détruite qu'il ne m'est pas possible de pouvoir soutenir plus longtems le poids de mon ministère, [...] et ainsi il est de mon honneur et de ma conscience de supplier encore une fois très instamment V[ôtre] E[xcellence] d'exposer mes raisons à S[a] M[ajesté] en toute humilité [...] Je sens fort bien tout ce que le public pourra penser de moi, s'il me voit rappeler sans que je retrouve une niche convenable ailleurs, mais, graces à Dieu, je suis asses philosophe, pour ne pas craindre les risques aux quels j'expose par là ma reputation et en tout cas si Sa M[ajesté] avoit la benignité de vouloir la mètre à couvert, en déclarant dans un rescript ostensible que j'ai été obligé de demander mon rappel, et en y ajoutant selon son bon plaisir, ou la toison ou quelque autre marque publique de sa haute bienveillance, il y seroit pourvû.*“ Post scriptum dopisu z 13. 11. 1745, tamtéž, fol. 12–13.

Ani tomu ale Ulfeld nechtěl přikládat váhu. Na počátku prosince proto už Václav Antonín operuje s konzultacemi u zahraničních lékařů jako s podpůrným argumentem svého propuštění, neboť i tito odborníci jsou prý jednoznačně pro jeho odvolání ze zdravotních důvodů, zároveň ale naznačuje, že dovolí-li mu to jeho stav v budoucnu, bude zase rád sloužit Jeho Veličenstvu.

„Vaše Excellence je zřejmě stále na omylu ohledně toho, co mě nutí žádat o své uvolnění, nejde vůbec o to, zda sloužím s potěšením či s nelibostí, ale jedná se čistě jenom o mé zdraví, které mi v současnosti nedovoluje dále sloužit, což dokládají všechny konzultace, které jsem podstoupil zde a také v Paříži a v Anglii. Pokud se můj stav zlepší, nestane se tak než díky odpočinku a tím, že se budu moci vzdálit ze služby. Zažívám tuto zkušenost každý den a nemohu, než znovu požádat o své nahrazení – čím dříve, tím lépe. Pokud se díky tomu moje zdraví upevní, bude mi vždy potěšením vrátit se do služeb Jeho Veličenstva, ovšem v současné době v ní nemohu pokračovat a věřím, že musím Vaši Excelenci včas varovat, že když se brzy nezlepším, budu muset svých úkolů zcela zanechat.“³⁷

Podobné argumenty Kounic znovu použil na počátku nového roku a těšil se, až bude moci konečně začít s léčbou, která byla dle jeho slov zcela nezbytná. Nemohl se dočkat příjezdu guvernéra, prince Karla Alexandra Lotrinského, který napříště převzal správu Rakouského Nizozemí, a také svého nástupce v úřadu, jímž měl být jmenován polní maršál hrabě Karel Josef Batthyány.³⁸

Již víme, že Václav Antonín z Bruselu odjel v únoru roku 1746, avšak domů se ještě nějakou dobu nepodíval. Navíc se zřejmě obával, že bude v blízké budoucnosti donucen vrátit se do Nizozemí. Nechtěl proto nic ponechat náhodě a Ulfelda zásoboval zprávami o svém špatném zdraví ještě během zpáteční cesty.³⁹ Do žádostí o přímluvu o své trvalé propuštění z této služby zapojil i svého otce Maxmiliána Oldřicha, který dosvědčil, že

„dvůr a ministerstvo nechtějí věřit, že neštěstí mého syna je tak velké, mně jsou bohužel následky dobře známy. Syn byl od 9. do 15. upoután na lůžko kvůli časté ztrátě krve, toto neštěstí je rok od roku horší a trvá bohužel už pět let. Tamní vzduch musí být pro něj velmi škodlivý. Nejdražší Virmontová! Pomozte mi prosím, aby byl jmenován jeho nástupce a mému synovi bylo dovoleno odjet pryč.“⁴⁰

37 *„V[ôtre] E[xcellence] me paroît encore toujours dans l'erreur sur ce qui m'engage à solliciter mon rappel avec empressement, il n'est point du tout question de servir avec agrément ou désagement, et il ne s'agit que de ma santé qui ne me permet pas de continuer à servir quant à présent, selon toutes les consultations que j'ai fait tenir tant icy qu'à Paris et en Angleterre, si je puis me rétablir ce n'est que par le repos et procul negotiis, je fait tous les jours l'expérience de cette verité, et ainsi je ne puis que la prier encore une fois de vouloir bien concourir à me faire obtenir mon remplacement le plutot que possible, si dans la suite ma santé se fortifie je me ferai toujours un plaisir de me reemployer dans le service de Sa Maj[es]té, mais quant à présent il ne m'est pas possible de pouvoir continuer, et je crois devoir prevenir V[ôtre] E[xcellence] que si je ne suis pas relevé bientôt, il m'arrivera de devoir abandonner absolument les affaires.“* Post scriptum dopisu z 2. 12. 1745, tamtéž, fol. 14.

38 Post scriptum listu z 12. 1. 1746 a dopis z 8. 7. téhož roku, tamtéž, fol. 15 a 21–22.

39 Dopis z 25. 5. 1746, tamtéž, fol. 17–18.

40 *„der Hof und das Ministerium will nicht glauben, daß meines Sohns Übel so groß ist, leyder aber ist mir die Consequence nur gar zu wohl bewust; er ist abermahlen von 9tn biß 15tn bettlägerig gewesen,*

Potíže, které Kounic připisoval svému vyčerpávajícímu úřadu v nizozemském ministerstvu, se během jeho pobytu doma zlepšily, i když zcela nevymizely. Jeho stav se opět začal výrazně horšit při diskuzích o jeho novém diplomatickém úkolu, a zejména během cesty do cílové destinace. Jeho novým působištěm se po většinu roku 1748 staly Cáchy, kde se účastnil mírových jednání v závěru války o rakouské dědictví. Kounicovi se na misi jako obvykle příliš nechtělo. Jeho výprava se připravovala již od konce předchozího roku a hrabě se Ulfeldovým prostřednictvím usilovně snažil zvrátit rozhodnutí panovnice. Nijak se mu nezamlouvaly vysoké výdaje, které se od něj očekávaly, a samozřejmě se obával, jaký vliv bude mít tento úkol na jeho fyzickou schránku. Panovníci předložil jako zásadní argument fakt, že jako zástupce koruny musí zachovávat jisté dekorum, což je ovšem vzhledem k výdajům přesahujícím jeho možnosti i kvůli jeho nevalnému zdravotnímu stavu jen stěží možné, avšak jedním dechem dodával, že pro císařský majestát rád obětuje vše, co bude nutné. S blížícím se odjezdem se Kounicovi přitížilo a sužovaly ho úporné bolesti hlavy. Velmi ho trápila finanční stránka mise, a dokonce se obával bankrotu. Prosil proto Ulfelda o přímělu o proplacení nákladů na cestu a o to, aby mu byl zajištěn měsíční plat ve výši 3000 zlatých. Roznemohl se už na cestě, kdy ho v Linci zastihla horečka, takže mu lékař, s nímž své problémy konzultoval, zakázal pokračovat, aby byl schopen zvládnout všechny úkoly (hodlal například navštívit kolínského kurfiřta). „*Dnes ráno jsem plánoval pokračovat v cestě, ale protože mám ještě trochu horečku, lékař byl proti tomu [...]*“.⁴¹ Na vytoužené propuštění čekal Kounic ještě v samém závěru roku a stejně jako jeho předchozí diplomatické mise provázely i tuto opakované zdravotní komplikace.⁴²

V dalších letech spatřujeme u Václava Antonína určité ustálení jeho zdravotního stavu a zdá se, že své zdraví již nevnímal tak dramaticky. Například na počátku roku 1751, tedy během mise v Paříži, ho horečky a různé nespecifikované bolesti zdržely na celé dva měsíce od práce a bolesti hlavy či únava ho trápily i nadále.⁴³ Přesto byl ale ve francouzské

wegen häufigen Verlust des Geblüts, dieses Übel wird alle Jahr größer und dauert leyder schon 5 Jahr der Lufft muß ihme allorten besonders schädlich seyn. Liebste Virmont! Helffe mir bitten, daß man den Successor beneme und meinen Sohn weg zu gehen erlaube“. List od Maxmiliána Oldřicha z 29. 5. 1746 blíže neurčené Madame Virmont (manželkou hraběte Ulfelda byla Marie Anna, rozená hraběnka von Virmont, která už ale byla v této době mrtvá; snad se jedná o nějakou její příbuznou, která měla přístup k vlivným osobnostem dvora), tamtéž, fol. 19.

41 „*Je comptois ce matin continuer mon voyage, mais comme j'ai encore un peu de fievre le medecin s'y est oppose [...]*“ Psaní z 25. 11. a 20. 12. 1747 a 22. 1. 1748, tamtéž, fol. 24–25, 26–27 a 28–29, citace z dopisu z 22. 1. 1748.

42 Post scriptum dopisu z 21. 12. 1748, tamtéž, fol. 40.

43 K tomu viz: Hanns SCHLITZER (ed.), *Correspondance secrète entre le Comte A. W. Kaunitz-Rietberg, Ambassadeur impèrial à Paris, et le Baron Ignaz de Koch, Secrétaire de l'Impératrice Marie-Thérèse, 1750–1752*, Paris 1899, s. 61–62, 75, 80–81, 90 aj. Dále také Lothar SCHILLING, *Kaunitz und das Renversement des alliances. Studien zur außenpolitischen Konzeption Wenzel Antons von Kaunitz*, Berlin 1994, s. 175. K jeho pařížské misi podrobně tamtéž, s. 122–202, také viz Milena LENDEROVÁ,

metropoli spokojenější než dříve v Nizozemí a své povinnosti plnil s velkým zápalem. Také později se jeho celková (ne)pohoda výrazně odrážela na jeho fyzickém zdraví. I když nijak nepolevoval v péči o ně a, jak uvidíme v druhé části studie, se zájmem sledoval nové objevy a recepty vážící se k tomuto tématu, můžeme pozorovat, že v obdobích, kdy se mu dařilo, býval jeho stav zpravidla poměrně dobrý. Pokud přeci jen onemocněl, neměl většinou tendenci své choroby vnímat tak fatálně. Když tedy v polovině 70. let přebudovával ve Vídni svůj palác, hýřil nadšením, práce, do nichž významnou měrou zasahoval (dokonce se nazval „svým vlastním architektem, zahradníkem a vůbec tvůrcem všeho“), ho těšily a se zadostiučiněním zkonstatoval, že i lidé dobrého vkusu jeho dílo oceňují.⁴⁴ V dopise svému příteli, libretistovi, literátovi a vzdělanci Ranierovi de Calzabigi,⁴⁵ s radostí sděloval pokroky a svůj zdravotní stav označil za velmi dobrý.⁴⁶

Wenzel Anton Kaunitz, *ambassadeur d'Autriche en France*, in: G. Klingenstein – F. J. Szabo (Hgg.), *Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg*, s. 47–56.

44 K této stránce Kounicova života podnětně J. KROUPA, *Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Rietberg*, zde s. 10.

45 Za Raniera de Calzabigi (1714–1795) mluví v dnešní době spíše jeho díla, ovšem o něm samotném lze nalézt jen nemnoho informací. Tento básník, libretista, hudební teoretik, spisovatel a vzdělanec pocházel z italského Livorna. Během svých cest se dostal v 50. letech 18. století do Paříže, kde vydával díla slavného libretisty opery seria, Pietra Metastasia, a setkal se zde s významnými osobnostmi doby, například s Casanovou. O desetiletí později se usadil ve Vídni. Tento pobyt byl pro jeho další práci a také pro reformu opery zásadní. Calzabigi se v centru monarchie seznámil s hudebním skladatelem Christophem Willibaldem Gluckem, ředitelem vídeňského divadla hrabětem Giacomem Durazzem, tanečníkem a choreografem Gasparem Angiolinim, slavným operním zpěvákem Gaetanem Guadagnim a s mnoha dalšími divadelními a hudebními umělci a tvůrci. V říjnu 1762 měla premiéru Gluckova opera *Orfeo ed Euridice*, k níž Calzabigi sepsal libreto a která bývá považována za první „reformovanou“ operu: složitý a překombinovaný děj, hudba i celkové pojetí byly výrazně zjednodušeny. Calzabigi se poté podílel na dalších operách i baletech nového typu (jmenujme např. *Alceste*, *Paride ed Elena*, *Don Juan*, *La finta giardiniera* atd.). V roce 1775 však ztratil přízeň Marie Terezie a od dvora byl vypovězen, nějakou dobu žil v Pise a od 80. let až do své smrti pobýval v Neapoli, kde také zemřel. Luciano TUFANO, *I viaggi di Orfeo. Musiche e musicisti intorno a Ranieri Calzabigi*, Roma 2012. Obsáhla korespondence Calzabigihho s Kounicem je v současné době předmětem anotované edice (Jana Franková – Lenka Švandová Maršálková – Gernot Mayer eds.) s finanční podporou Grantové agentury ČR (projekt reg. č. 19-25570Y).

46 „Naštěstí pro mě miluji dopisy a umění. Činím se, jak mohu, venku i uvnitř. Čtu. Příjemně se zabírám všemi svobodnými uměními a řemesly, protože mám velmi rozsáhlé znalosti z teorie i praxe o všem výše zmíněném bez rozdílu. Hodně sázím a hodně stavím. Už jsem zde šest týdnů. Jsem ve velmi dobrém stavu. [škrty] Celá dobrá vídeňská společnost mě sem chodí denně navštěvovat. Zabývám se budováním velmi pěkného domu.“ („Heureusement pour moi j'aime les lettres et les arts. Je continue à faire le bien, autant que je peux, au dehors et au dedans. Je lis. Je m'occupe agréablement de tous les arts liberaux et mécaniques; parceque j'ai des connaissances de théorie et de pratique très étendues sur tous et un chacun, sans distinction. Je plante et bâttis beaucoup. Je suis icy depuis 6. semaines. J'y tiens un très grand etat. [škrty] Toute la bonne compagnie de Vienne vient m'y voir journellement. Je suis occupé à bâttir une très belle maison.“) Koncept Kounicova dopisu Calzabigimu z 18. 9. 1775, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. B, fol. 15–16. Srov. J. KROUPA, *Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Rietberg*, s. 10, pozn. 8.

V korespondenci hraběte a později knížete z Kounic ovšem zůstávalo zdraví i nadále důležitým tématem. Významné osobnosti se na něj doptávaly a jeho blízcí žádali ujištění, že je v naprostém pořádku. Václava Antonína to velmi těšilo a tyto dotazy považoval za obzvláštní známku přátelství, jak dokládá například jeho korespondence s tehdejšími ambasadorem ve Francii, hrabětem Florimondem Claudem de Mercy-Argenteau.⁴⁷ Ten také Kounicovi sdělil po svém setkání s Ludvíkem XV. potěšující novinu:

*„Pane, při mé první audienci mi král třikrát různým způsobem položil otázky na Vaše zdraví, Vaše zaměstnání a to, jak může ovlivnit Vaši fyzickou konstituci. Tyto otázky byly vysloveny se zájmem, který jsem obvykle pozoroval u všech vznešených osob, které se mnou mluvily o Vaší Výsosti.“*⁴⁸

Také Kounicovu dávnou přítelkyni z doby jeho francouzského pobytu, madame Blondel, jeho zdraví vždy velmi zajímalo:

*„na shledanou, na shledanou, můj milý, milý poklade, neodpírejte mi řádek či dva z Vaší ruky, a pokud žádám příliš, nechte mi alespoň napsat Vaším sekretářem novinky o Vašem zdraví.“*⁴⁹

Tyto příklady samozřejmě nejsou ničím ojedinělým. Tak, jako tomu bylo u jiných aristokratů, byl zdravotní stav pisatele i adresáta jedním z častých námětů dopisů,⁵⁰

47 Florimond Claude de Mercy-Argenteau (1727–1794) byl jedním z významných císařských diplomatů své doby. Působil v Turíně (1754–1760), v Petrohradě (1761–1763) a nejvíce se proslavil jako ambasador u francouzského dvora (1766–1790) a jako rádce a průvodce Marie Antoinetty. Ač nebyl mezi Francouzi obzvláště oblíbený, přežil revoluční léta ve zdraví a poskytoval cenné rady ministrům financí. Roku 1792 byl jmenován guvernérem Rakouského Nizozemí a jeho posledním úkolem byl post císařského velvyslance v Británii o dva roky později; bohužel ovšem zemřel jen pár dní po příjezdu do Londýna. A. Ritter von ARNETH – M. J. FLAMMERMONT (eds.), *Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau*; Alfred Ritter von ARNETH – Aguste GEFFROY (eds.), *Correspondance secrète entre Marie-Thérèse et le comte de Mercy-Argenteau*, Paris, 1874–1875; Lillian C. SMITH (ed.), *The Guardian of Marie Antoinette. Letters from the Comte de Mercy-Argenteau, Austrian Ambassador to the Court of Versailles, to Marie Therese, Empress of Austria, 1770–1780*, I-II, London 1902.

48 *„Dans ma première audience, le Roi me répéta à trois différentes reprises les questions sur l'état de Votre santé, Monseigneur, sur vos occupations et sur le degré où elles pourraient avoir altéré votre constitution physique. Ces demandes portaient un caractère d'intérêt que j'ai reconnu généralement dans toutes les personnes distinguées qui m'ont parlé de V[ôtre] A[ltesse].“* A. Ritter von ARNETH – M. J. FLAMMERMONT (eds.), *Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau*, s. 319 (Mercyho psaní z 30. 9. 1766). Dále viz např. tamtéž, s. 474 (dopis od Kounice Mercymu z 31. 7. 1776).

49 *„adieu adieu meyé libbé libbé chatze [= mein lieber lieber Schatz], ne me refusés pas une ligne ou deux de Votre main, si c'est trop demander, faites moi du moins écrire par un de Vos secrétaires des nouvelles de Votre santé.“* Nedatovaný list od madame Blondel (dle smyslu z roku 1780), MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4097, kart. 438, fol. 9–10 a 13. Velmi podobně se vyjadřovala i Kounicova známá z Bruselu, Marie-Jeanne de Proli, rozená de Clotz, která se o Kounicovo zdraví živě zajímala a na oplátku mu sdělovala informace o svém stavu: *„jsem spokojená s detaily, které jste mi sdělil o Vašem zdraví, nikdo na světě se o ně nezajímá více než já“* (*„je suis contente du detail qu'elle ma faite de sa santé personne dans le monde ne s'y interesse comme je le fais“*), tamtéž, inv. č. 4370, kart. 447, fol. 7.

50 Komponování raněnovověkých dopisů, formální náležitosti korespondence, včetně volených námětů, a obecně vývoj *„umění, kterak psát dopis“*, je téma značně rozsáhlé, proto zde nemůže být podrobněji rozebráno. Pro bližší představu viz alespoň Carmen FURGER, *Briefsteller. Das Medium „Brief“ im*

u hlavního hrdiny této studie ovšem musíme brát v potaz, jaký význam přikládal tomuto tématu on sám.

Když se Václav Antonín zrovna nezaobíral svým vlastním stavem, zabýval se se vši svou pověstnou důkladností zdravím své ženy, matky, otce, sourozenců, dětí i přátel. Během své kavalírské cesty ho tak jeho mladší bratr Ludvík Josef informoval nejenom o svém studiu, ale také o zdraví: v Bologni ho značně oslabilá vysoká horečka, která ho trápila zejména v noci a trvala téměř dva týdny. Přivolaný lékař uznal vážnost situace, a když léčba nezabírala, nechal svolat lékařské konsilium. Kromě něj pečovali o mladíka také hrabě a hraběnka Caprara a projevovali mu péči přímo rodičovskou, také ho navštěvovali aristokraté, kteří ve městě zrovna pobývali.⁵¹

V čase nemoci či předpokládaného těhotenství manželky Marie Ernestiny se Václav Antonín o její zdraví „*extrémně obával*“, zajímal jej sebemenší detail ohledně jejího stavu i užitých prostředků, často jí starostlivě radil vyhledat lékaře, či alespoň změnit vzduch, a nabádal ji, aby ho pravidelně informovala:⁵²

*„velmi mě těší, moje drahá, že se stále zlepšujete, řekněte mi alespoň trochu, zda jste vstala, oblékla se, zda chodíte na vzduch, zda máte zdravou barvu, zda už jíte tak jako všichni ostatní, všechny tyto drobnosti jsou to, co mě zajímá na celém světě nejvíce, také jsem šťasten, že se naše drahé děti mají dobře“*⁵³

Když se manželčino zdraví začalo ke konci jejího krátkého života postupně horšit, radil jí hrabě, který tou dobou zrovna pobýval v Cáchách, o to intenzivněji, aby se nebála

17. und frühen 18. Jahrhundert, Köln – Weimar – Wien 2010; Beatrix BASTL, *Formen und Gattungen frühneuzeitlicher Briefe*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarischer Handbuch, München – Oldenbourg – Wien 2004, s. 801–812; Julius Bernhard von ROHR, *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft Der Privat-Personen...*, Berlin 1728, o psaní a přijímání dopisů s. 321–342, o konverzaci, jejich náležitostech a tématech s. 278–321; Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Aristokratická korespondence doby vrcholného baroka – její specifika, problémy a možnosti výzkumu*, in: Ladislav Nekvapil (ed.), *Od hliněné destičky k tabletu*, Pardubice 2015, s. 162–182, k tematice dopisů s. 176–179; R. PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo*, zde s. 135–136 atd.

51 Dopis od Ludvíka Josefa bratrovi z 11. 2. 1744, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4266, kart. 444, fol. 12–14. Ke kavalírské cestě Ludvíka Josefa z Kounic podrobněji Kateřina KAVALÍROVÁ, *Kavalírská cesta Ludvíka Josefa z Kounic v letech 1740–1744*, diplomová práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2016.

52 Koncepty ženě z 30. 11. 1746 či 7. 1. 1747, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, fol. 16 a 20.

53 „*je suis d'ailleurs bien consolé mon chér enfant de ce que Vous continues à Vous rétablir, dites moi un peu si Vous êtes levée, habillée, si Vous prenez l'aire, si vous êtes fort rouge, si Vous manges déjà comme tout le monde, enfin toutes les petites particularites qui vous regardent, et qui sont tout ce qui m'intéresse le plus en ce monde, je suis charmé que nos chères enfants se portent bien*“, dopis Marii Ernestině z 13. 6. 1744, tamtéž, fol. 5–6, dále viz dopis z 21. 12. 1746, tamtéž, fol. 10.

konzultace s lékaři.⁵⁴ Také jí doporučoval věnovat obzvláštní pozornost režimu a stravě, která hraběnkou trpící horečkami neměla zbytečně zahřívát.

*„Dozvěděl jsem se, mé srdce, s jistými obavami, že Vás horečka konečně opustila, ale Váš stav je přesto velmi nedostatečný a většina symptomů přetrvává, což mě vůbec nepřesvědčilo o Vašem jistém a trvalém uzdravení, doufám však, že s dobrým režimem bude Vaše mladé zdraví zase tak dobré, jako bývalo dříve, a prosím Vás proto, abyste byla v tomto ohledu rozumná, abych Vás mohl zastihnout svěží jako růži.“*⁵⁵

Jeho naděje ovšem byly marné – Marie Ernestina zemřela 6. září roku 1749 ve věku nedožitých 32 let. Hraběte tato smutná událost značně zdrtila a na nějakou dobu mu zabránila zvládat všechny úkoly.⁵⁶ Podobně zareagoval, když se dozvěděl o úmrtí bratra Ludvíka Josefa v roce 1745, o nemoci a následném skonu otce Maxmiliána Oldřicha v dalším roce a o smrti matky roku 1758. V dopisech nešetřil s projevem žalu a jeho zdraví se zpravidla také poněkud zhoršilo, což mělo samozřejmě dopad na plnění jeho povinností.⁵⁷

Václavu Antonínovi leželo na srdci pochopitelně také zdraví jeho potomků a jejich dětské choroby nebral na lehkou váhu: *„zdraví mého drahého Ernesta mě velmi znepokojuje a lékařů a medicíny se bojím více než jeho nemoci.“*⁵⁸ Jedinou dceru, Marii Antonii, zase od raného dětství trápily potíže s očima. Podle dobových popisů lze předpokládat, že jedno oční víčko bylo příliš zbytnělé či přivřené, což bránilo v dokonalém vidění. Jak ještě uvidíme v druhé části studie, byl případ malé slečny řešen velmi důkladně: bylo svoláno lékařské konzilium, jehož se účastnili tři lékaři (van Swieten, Zwenghofen a Weber von Führenberg) a dva chirurgové (Janedeine a Schlegelhofer). Protože se ovšem jejich názory v otázce dalšího postupu různily (sporným bodem bylo především to, zda provádět operaci, či zda bude lepší vyčkat), byli průběžně oslovováni ještě další odborníci, například doktor Martin

54 Ke konzultacím s odborníky více např. Dorothy PORTER – Roy PORTER, *Patient's Progress. Doctors and Doctoring in Eighteenth Century England*, Standorf 1989, s. 70–81, také viz konkrétní příklad konzultací a léčby hraběte Františka Antonína Šporka: R. PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo*, např. s. 127–130, 136–137, 145.

55 *„j'apprend, mon cher coeur, avec quelque consolation que la fièvre Vous at enfin quitté, mais elle est cependant très imparfaite, parceque je vois qu'il Vous restent encore bien des symptomes qui ne me tranquillisent pas entièrement sur Votre guérison bien sûre et bien solide, je me flatte cependant qu'avec un bon régime votre jeune santé sera bientôt aussi bonne qu'elle l'a été, et je Vous conjure d'être raisonnable à cet égard, car je prétend Vous trouver fraîche comme une rose.“* Listy manželce z 27. 7. a 21. 9. 1748, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, fol. 31 a 32–33, citace z listu z 21. 9. 1748.

56 Viz např. korespondenci s hrabětem Antonínem Corfizem Ulfeldem ze 7., 11. a 14. 9. 1749, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz 253–5, konv. G, fol. 44, 45–46 a 47.

57 Viz např. koncept dopisu otci z 23. 2. 1745, tamtéž, kart. 405, konv. C, fol. 1–2 či psaní Ulfeldovi z 9. 10. 1746, tamtéž, konv. G, fol. 23 a koncept listu moravskému zemskému hejtmanovi hraběti Františku Josefu Heisslerovi, z října 1746, tamtéž, kart. 405, konv. B, fol. 65.

58 *„la santé de mon cher Erneste m'inquiète beaucoup et je crains les medecins et la medecine plus que son mal“*, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, dopis manželce z 30. 6. 1748, fol. 30.

a chirurg Ferdinand Ruprecht.⁵⁹ Hlavní rozhodnutí bylo ponecháno na rodičích a Václav Antonín nakonec usoudil, že by se mohl problém sám od sebe zlepšit s věkem, takže byl zákrok odložen. Vycházel z vlastní zkušenosti, u něho samotného byl prý kdysi podobný nález zjištěn na levém oku: „já sám jsem měl něco podobného na vnitřní straně levého očního víčka, které bylo stejně srostlé, nezabíraly žádné léky, které byly použity, a nakonec útvar sám od sebe po třech letech zmizel“.⁶⁰

Tak jako jeho otec, potýkal se i Kounicův syn Josef Klement s rozličnými zdravotními problémy již od mládí. Během kavalírské cesty ho trápily různorodé potíže. Rodinný přítel, kníže František Xaver Orsini-Rosenberg,⁶¹ který tou dobou působil u velkovévodského dvora ve Florencii jako nejvyšší hofmistr, byl o chorobách mladého Kounice dobře informován. Ustarané rodiče utěšoval, že na jejich syna ve Florencii dohlédne, postará se o něj jako o vlastního, ubytuje ho a „představí ho dvěma nejlepším lékařům, Brogianimu a Taddeimu, kteří jsou slavní v celé Itálii“. Také jim poskytoval rady ohledně dalšího postupu. V případě, že by mladík pokračoval na cestě přes Pisu, nabízel, že mu zařídí ubytování přímo ve velkovévodském paláci, a uklidňoval jeho blízké, že jeho zdraví nehrozí v Pise žádné nebezpečí. Také florentský vzduch považoval během zimních měsíců za velmi prospěšný. Z jeho dopisů vyplývá, že Josef Klement trpěl problémy s očima a zřejmě také suchotinami.⁶² V jarních měsících roku 1770 Rosenberg mladého hraběte několik dnů hostil a po jeho odjezdu do Pisy detailně referoval o jeho zdraví:

„Mám to potěšení Vás informovat, že mě jeho zdraví vůbec neznepokojuje. Kašle jen velmi málo a nejeví žádnou další známku počínajících suchotin. V Pise jsem ho rádně po všech stránkách doporučil a během několika dní obdržím od dvou nejslavnějších lékařů zprávu, kde popíší, co u něj

59 K případu viz tři nedatované a nefoliované dopisy uložené v OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1.

60 „j'ai eu moi même à l'oeil gauche, qui étoit également eingewachset en dedans de la paupière, au quel toutes sortes de remedés que j'ai employés, n'ont rien fait, et qui s'est enfin en allé de lui même au bout de trois ans“, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. C, koncept listu matce z 12. 12. 1745, fol. 13–14.

61 Kníže František Xaver Orsini-Rosenberg (1723–1796) procestoval jako císařský diplomat velkou část Evropy: svoji kariéru zahájil v Londýně, potom se přesunul do Milána (1748–1750), dále do Kodaně (1750–1757) a do Madridu (1757–1765), kde dojednal svatbu arcivévodky Petra Leopolda s infantkou Marií Ludovikou. S mladým párem se přesunul do Florencie, kde zůstal až do roku 1772, kdy byl na vlastní žádost propuštěn. Následně provázal na kavalírské cestě v letech 1774–1775 arcivévodu Maxmiliána Františka, budoucího kurfiřta kolínského, a konečně byl roku 1777 jmenován nejvyšším hofmistrem Josefa II. Po jeho smrti byl od nového císaře Leopolda II., svého dávného přítele, povýšen do stavu říšských knížat. Karl Otmar VON ARETIN, *Franz Xaver Wolfgang Fürst v. Orsini-Rosenberg*, in: Neue Deutsche Biographie (NDB), Band 19, Berlin 1999, s. 596 a Constantin VON WURZBACH, *Rosenberg-Orsini, Franz Xaver Wolf Fürst*, in: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 27. Theil, Wien 1874, s. 14–17.

62 „Je l'adresserai aux deux meilleurs medecins, qui sont Brogiani et Taddei, celebres dans toute l'Italie“, Rosenbergův list z 27. 2. 1770, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4383, kart. 444, fol. 39–41.

objevili, a také předepsaný režim, jímž by se měl řídit. Pošlu Vám ji, aniž bych Vám chtěl něco přikrášlovat, či Vám zamlčovat přesnou pravdu.“⁶³

Jen o pár dní později kníže Kounic tuto zprávu, která nese podpis Domenica Brogianiho z Pisy a na níž se podle Rosenberga podílel také Giuseppe Taddei, skutečně obdržel. Uvedený lékař mladého pána osobně pečlivě vyšetřil a rodičům sdělil potěšující novinky. Zdravotní stav Josefa Klementa sice nebyl perfektní, avšak Brogiani soudil, že se postupně pomalu zlepšuje. Ráno a večer přepadal mladíka kašel, avšak lékař soudil, že tyto záchvaty mohou souviset s nadměrnou úzkostí. Jinak ovšem shledal, že je pacient zdravé barvy i konstituce, jeho tep označil za klidný, a nikoli křečovitý, a na plících neshledal defekt. Povolil mu proto mírnou tělesnou zátěž, doporučil mu užívat mléko a byliny přispívající k ochlazení organismu a soudil, že se jeho mladému tělu brzy navrátí dřívější síla.⁶⁴ Mladý hrabě sám situaci zhodnotil tak, že prodělal rovnou dvě nemoci: „svého ducha i těla“ a slíbil, že příště bude všechny své problémy konzultovat s lékaři. Během jeho kavalírské cesty se problémy ozvaly ještě několikrát, kupříkladu v Miláně se potýkal s katarem, bolestí hlavy a bolestí na hrudi a tyto potíže zpomalovaly jeho cestu. V následujících letech, kdy zastával různé diplomatické posty (byl vyslán do Stockholmu, Petrohradu a nakonec Madridu), se jeho křehké zdraví postupně zhoršovalo, trpěl opakovanými migrénami, bolestmi na hrudi, hemoroidy a měl potíže s očima.⁶⁵

I když nebyl vztah otce a syna vždy ideální, snažil se Václav Antonín pomoci, jak jen to bylo možné. Oslovil rodinného lékaře Molinariho a pečlivě mu popsal všechny synovy potíže: „Můj syn je pro mne osobou natolik drahou a výjimečnou, že nemohu než Vám důvěrně sdělit své názory na jeho stav, i když nejsem v medicíně kovaný.“ Josefa Klementa podle něj dlouhodobě sužovala horečka, která mu spalovala útroby a v těle způsobovala vznik různých hnilobných procesů, navíc byla doprovázena trvalou bolestí hlavy. Kníže soudil, že by v tomto případě mohlo pomoci pouštění žilou a projímání, a lékaře zapřísahal, aby tyto zásahy provedl, či o nich alespoň vážně uvažoval. Také Molinarimu předával osvědčené recepty a postupy, na které se blíže zaměříme v druhé části studie.⁶⁶ Na počátku 80. let 18. století se již životní dráha Josefa Klementa pomalu krátila. Ještě před tím, než byl vyslán

63 „J'ai le plaisir de pouvoir Vous assurer que sa santé ne m'inquiete aucunement. Il tousse très peu, et n'a aucun autre signe de commencement d'ettisie. Je l'ai bien recommandé à Pise a tous egards, et au bout de quelques jours j'aurai une relation sincere des deux plus celebres medecins qui me diront comment ils l'ont trouvé, et le regime qu'ils auront jugé à propos de lui prescrire. Je Vous l'enverrai telle quelle n'étant pas capable de Vous flatter, ni de Vous déguiser l'exacte verité.“ Dopis z 10. 4. 1770, tamtéž, fol. 45.

64 Rosenbergův dopis ze 17. 4. 1770, tamtéž, fol. 48 a přiložená nedatovaná zpráva na fol. 49–50.

65 „celle de mon esprit et celle de mon corps“, psaní od Josefa Klementa ze 7. 4. 1770, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4267, kart. 444, fol. 8–10. Dále viz jeho dopisy z 26. 8. 1771 a z 21. 2. 1778, tamtéž, fol. 11 a 20–31.

66 „Mon fils est pour moi une personne si precieuse et si interessante, que je ne puis pas me dispenser de Vous dire confidemment ma pensée sur son état comme quelqu'un qui n'est point ignare en medecine.“

na svou poslední misi, se otce snažil přesvědčit, aby ho odvolal. Ten ovšem dlouho váhal, neboť se domníval (snad na základě svých vlastních strategií), že syn přehání, a povolení k ukončení mise přišlo bohužel příliš pozdě. Mladý hrabě zemřel na počátku února 1785 ve věku 42 let vyčerpán, ale smířen se svým osudem; podle některých zdrojů ještě na moři, podle jiných těsně po příjezdu do Barcelony, kde byl také pohřben.⁶⁷

Ještě než se blíže seznámíme s lékaři, s nimiž byl Václav Antonín Kounic a jeho blízcí ve styku a kteří již byli výše zmíněni, pojďme se ještě krátce zastavit u zdravotních problémů některých Kounicových přátel. Pochopitelně nemůže jít o kompletní seznam osob s výčtem jejich potíží; níže uvedení byli zvoleni jako drobný vzorek vhodně ilustrující zájem o téma zdraví a nemoci mezi elitou a intelektuály druhé poloviny 18. století. Podobně jako zásoboval Kounic své okolí informacemi o chorobách, jež ho trápily, obraceli se jeho přátelé se zprávami tohoto typu i na něho samotného. O svém stavu ho pravidelně informoval například hrabě Mercy. Stěžoval si, že ho opakovaně jeho „obvyklé nepříjemnosti a utrpení“ v řádu dnů až měsíců zdržují od práce a nedovolují mu podnikat nutné kroky, ani se ve Versailles účastnit veřejného života tak, jak by bylo u muže jeho postavení třeba. Kounic tyto novinky přijímal s laskavým pochopením, čehož si Mercy velmi považoval, a pro zmírnění obtíží radil svému příteli alespoň změnit vzduch.⁶⁸ Prospěšný či škodlivý vzduch a podnebí vůbec hrály v Kounicových představách o správné životosprávě zásadní roli. Proto se i v případě vévody z Braganzy⁶⁹ domníval, že zlepšení jeho stavu a zmírnění potíží nastalo až tehdy, když se po návratu do Lisabonu plně aklimatizoval a zvykl si na podnebí velmi odlišné od toho, jaké zažíval v centru monarchie.⁷⁰

Podrobné zprávy o neduzích nalézáme také v korespondenci již výše zmíněného literáta Raniera de Calzabigi, který o nich svého přítele a mecenáše informoval pravidelně a možná až příliš detailně. Calzabigi si často stěžoval na různé nespécifikované nevolnosti, které ho zdržovaly doma, či přímo na lůžku, a on tak nemohl navštěvovat přátele a vyřizovat každodenní pochůzky. Svěřoval se, co ho trápí, jakou nasadí léčbu a kdy se tak stane, a neopomínal zpravovat ani o aktuálním počasí, neboť i to mělo, jak byl přesvědčený, s jeho

Kounicův koncept lékaři Molinarimu z 9. 3. 1782, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. B, fol. 90–91.

67 Constantin VON WURZBACH, *Kaunitz-Rietberg, Joseph Clemens Graf*, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 11. Theil, Wien 1864, s. 65.

68 Viz Mercyho listy z Paříže z 25. 4. 1788 a 4. 10. 1790, A. Ritter VON ARNETH – M. J. FLAMMERMONT (edd.), *Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau*, s. 174 a 312.

69 João Carlos de Bragança, druhý vévoda z Lafões (1719–1806), portugalský politik, voják, diplomat, mecenáš a vzdělanec, podnětně k němu Gernot MAYER, *On the Isle of Circe. The Viennese sojourn (1758–1777) of João Carlos de Bragança, 2nd Duke of Lafões* (v tisku). Mag. Mayerovi tímto děkuji za laskavé poskytnutí rukopisu jeho studie.

70 Kounicův koncept Braganzovi ze 7. 10. 1787, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. B, fol. 10–13.

stavem souvislost. Podobně jako jeho patron nepolevoval v ostražitosti ani tehdy, když se jeho zdraví zlepšilo, neboť byl přesvědčen, že propad na sebe nenechá dlouho čekat.⁷¹

Ve vyšším věku bránil Calzabigimu v každodenní osobní i písemné komunikaci s okolím stav, který nazýval „*fluxion aux yeux*“, zřejmě šlo o vracející se záněty v očích, či snad o šedý, resp. zelený zákal:⁷² „*Chtěl jsem Vám napsat mnohem dříve, ale na konci měsíce února mě přepadl zánět očí. Stále ho mám, i když se nyní již zlepšil, ale trpím stále více, když musím delší dobu psát.*“⁷³ Podobné příhody se pak u něj opakovaly s železnou pravidelností a zmínky o oné „*fluxion*“ a omezeních, které přinášela, nacházíme v mnoha jeho listech. Jindy mu zase ve včasném dokončení dopisu zabránila jakási rána na noze, která ho prý potrápila patnáct dní.⁷⁴

S přibývajícimi roky i zdravotními potížemi a zároveň s ubývajícimi silami a prostředky se v Calzabigihových dopisech objevují stále častěji sugestivně vyličené pocity smutku a melancholie: „*Řeknu Vám pouze tolik, že trpím, že jsem smutný. [...] Obracím se k filozofii, ta mě ovšem činí melancholickým. Často mám pochmurné myšlenky.*“⁷⁵ Aniž bychom chtěli znevažovat jeho utrpení, je třeba se zamyslet nad pisatelovou motivací. Stárnoucí literát, kdysi slavná postava kulturního života habsburské metropole, se snažil být stále aktivní, ovšem nyní hledal uplatnění hůře. Ve svém italském „exilu“ nebyl příliš spokojený a byl by se býval rád vrátil do Vídně, na kterou měl ty nejlepší vzpomínky. Trápily ho zcela pochopitelné obavy o živobytí, přestože mu jeho vážený přítel kníže Kounic dlouhá léta poskytoval slušnou penzi (v roce 1783 dosahovala výše 2000 florénů).⁷⁶

71 „*Pozitří začínám brát léky; mé zdraví je nyní ucházející, ale obávám se tohoto zrádného klidu, zažil jsem ho už mnohokrát.*“ („*Je commence à me droguer apres démain; ma santé est passable, mais je crains ce calme perfide; je l'ai éprouvé tel plusieurs fois.*“) Viz Calzabigihovy dopisy: bez přesné datace, zřejmě z roku 1770, z 18. 5. 1774, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4129, kart. 439, fasc. II, fol. 230–231, fasc. I., 32–36. Citace je z dopisu z 18. 5. 1774, fasc. I, fol. 32–36.

72 Srov. s jedním z aristokratů, jež měl také velmi závažné problémy se zrakem, Walterem Xaverem z Dietrichsteina. K jeho potížím i k léčbě více L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata a TÁŽ, Walter Xaver z Dietrichsteina (1664–1738)*.

73 „*J'avois voulu Vous écrire beaucoup plus tôt, mais à la fin du mois de fevrier une fluxion aux yeux m'a pris. Je l'ai encore; quioique bien diminuée; mais je souffre toujours plus lorsque j'écris longuement.*“ A dále: „*Ještě jsem se zcela neovsobodil, můj slavný mecenáš, od zánětu v očích. Trvá dlouho a je nepohodlný. Jsem téměř odločen od čtení a psaní, přestože jsou dnes četba a psaní mou jedinou útěchou.*“ („*Je ne suis point encore délivré, mon illustre mécène, de ma fluxion aux yeux. Elle est longue, et incommode. Je suis presque privé de lire, et d'écrire; et cependant la lecture, et l'écriture font aujourd'hui ma consolation unique.*“). Psaní z 18. 3. a 8. 12. 1780, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4129, kart. 439, fasc. II, fol. 1–7 a 18–23, 32–42.

74 Psaní z 30. 5. 1780, tamtéž, fasc. II, fol. 8–17.

75 „*Je vous dirai en general que je souffre, que je suis triste. [...] Je me tourne du côté de la philosophie. Elle ne fait que me rendre melancholique. Je broye souvent du noir.*“ List z 12. 5. 1781, tamtéž, fasc. II, fol. 65–70. Srov. E. FORSTER, „*From the Patient's Point of View*“, k melancholii s. 303–304.

76 Viz psaní jistého Lederera z 11. 12. 1783, v němž pisatel (zřejmě šlo o agenta) knížetě informuje o skutečném stavu Calzabigihových prostředků. Lederer oproti Calzabigihovi tvrdí, že je na pokraji chudoby,

Snažil se proto zapůsobit na city svého patrona a vyličil se jako ten nejbědnější chudák:

*„Nemám žádné prostředky bez Vás, bez Vaší ochrany, bez Vaší podpory. Jsem často nemocný, téměř neustále slabý.“*⁷⁷ *„Pomyslete si, můj obdivuhodný ministře, kdybych si mohl uprostřed všech těch stínů užít jediný okamžik zdraví. Už dva měsíce je moje postel a můj pokoj mým jediným vesmírem. Od této hluboké melancholie mi nemůže ulevit žádný lék, duchovní ani fyzický. Pouze samotná smrt mne od ní může osvobodit.“*⁷⁸

Pokaždé, když se Kounic na delší dobu odmlčel, se tyto stesky znásobily, Calzabigi se dovolával jeho soucitu, zapřísahal ho, že jeho dopisy jsou pro něj nyní jedinou útěchou a potěšením, odkazoval se na staré přátelství, jež považoval za kompenzaci svých strastí, a doufal, že ho státní kancléř poctí dopisem a nějakou formou podpory.

Dlužno podotknout, že za použití velmi podobných argumentů hodlal literát zapůsobit na své další příznivce a staré přátele, například na hraběte Jana Filipa Cobenzla, diplomata, státníka a později Kounicova nástupce v úřadu státního kancléře. Dotazoval se na jeho zdraví, a především mu líčil své neduhy: záněty v očích, bolesti a smutky.⁷⁹ Ani Cobenzl nebyl jediným, komu Calzabigi své potíže vykresloval. Zřejmě nebudeme daleko od pravdy, budeme-li se domnívat, že v tehdejší urozené a vzdělané společnosti bylo jeho počínání všeobecně známé a proslulé. Názor na něj pěkně shrnuje citace z dopisu, který obdržel tehdejší zplnomocněný ministr pro Rakouské Nizozemí, hrabě Jan Karel Filip Cobenzl, od diplomata, císařského knihovníka a hudebníka, Gottfrieda van Swieten:

*„Je zde sorta hypochondrů, v jejichž čele stojí pan Calzabigi, kteří nám rozhodně chtějí představit hrubost anglických představení. Všechny opery, které hrajeme, nejsou už po tři roky nic jiného než zjevení přízraků, ďáblů, vražd, atentátů.“*⁸⁰

usoudil, že jeho penze je více než dostatečná, a dokonce mu dovoluje dopřát si mnohá potěšení. Kounicovi proto naopak radil její zkrácení na 1200 florénů za rok. Tamtéž, fasc. II, fol. 113–114.

77 *„Je n'en ai nul moyen sans Vous, sans Votre protection, sans Votre appui. Je suis souvent malade, presque toujours infirme.“* Dopis z 1. 3. 1783, tamtéž, fasc. II, fol. 96–101.

78 *„Penses, mon admirable ministre, si au milieu de ces ténèbres je puis jouir d'un seul moment de santé. Depuis deux mois mon lit et ma chambre sont pour moi l'univers. Cette profonde mélancolie ne peut être soulagée par aucun remède moral ou physique. La mort seule peut m'en délivrer.“* Dopis z 26. 6. 1783, tamtéž, fasc. II, fol. 102–110.

79 Viz Cobenzlovu korespondenci s Calzabigim uloženou v OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 444, konkrétně viz např. dopisy z 30. 8. 1786, 10. 4. 1787, 7. 7. 1788, fol. 101–102, 105–106, 111–114.

80 *„Il y a une sorte d'hypochondres ici, à la tête desquels est M. Calzabigi, qui veulent absolument introduire parmi nous toute la dureté des spectacles anglais. Et depuis trois ans tous les opéras qu'on donne ne sont que des apparitions de spectres, de diables, des meurtres, des assassinats.“* Dopis Gottfrieda van Swieten Janu Karlovi Filipovi von Cobenzl z 16. 2. 1765, cit. dle: Charles PIOT, *La Correspondance du baron Godefroid van Swieten et du comte de Cobenzl, au point de vue de la musique et du théâtre*, in: Bulletin de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique 57, 1887, 13, s. 882–889. Za upozornění na tuto citaci velmi děkuji svému kolegovi z grantového projektu, Mag. Gernotu Mayerovi. Ke Gottfriedovi van Swieten (1733–1803), který na konci 60. let 18. století na cestách po Evropě doprovázel vévodu z Braganzy, nově G. MAYER, *On the Isle of Circe* (v tisku).

Jistě tedy není bez zajímavosti, že se Calzabigho pochmurné vidění světa podpořené jeho horšícím se zdravím promítalo i do volby kusů, na jejichž uvedení měl jako jeden z významných reformátorů opery značný vliv.

Jak upozorňuje kupříkladu Michael Stolberg, s 18. stoletím, především s jeho druhou polovinou, není spjaté jen přísně racionální osvícenství, ale také nově nastupující „*kultura citlivosti*“, jež se prosazovala u vzdělanců a vyšších společenských vrstev a byla vnímána jako jedna ze známek jejich morální kvality a převahy. Důraz kladený na city se projevoval ve všech oblastech života: sebezprezentaci, pohled na zdravé či nemocné tělo a jeho léčbu nevyjímaje. Právě aristokraté a intelektuálové byli dle dobových názorů schopni těmto pocitům nejlépe pozoruhodně a mohli je pregnantně artikulovat. Z tohoto úhlu pohledu se proto Calzabigi, a dokonce ani tak rozumově zaměřený muž, jakým byl kníže Kounic, nemuseli nijak obávat projevit své dojmy a strachy z chorob, které je provázely. Vnímavost zaměřená na vlastní tělesnou schránku či občasné melancholické stavy už nebyly hodnoceny jako něco nepatřičného a přestaly být přisuzovány výhradně ženám; trpícím dodávaly spíše vědomí jisté exkluzivity. Poučení pacienti a jejich lékaři si také začínali uvědomovat souvislost mezi psychickou (ne)pohodou či duševními pohnutími a tělesným zdravím (dnes bychom hovořili o psychosomatických potížích). Jak jsme viděli výše, dokázali někteří nemocní své neduhy obratně využít: choroby pro ně představovaly pádný argument, vyjednávací prostředek i únik ze situace, kterou nechtěli řešit, či v níž se cítili být ohrožení.⁸¹

Na závěr této části studie se ještě pojďme seznámit s lékaři, s nimiž přicházel Václav Antonín z Kounic a jeho blízcí do styku. Během Kounicova nizozemského pobytu, v době, kdy jej četné zdravotní problémy zasáhly plnou silou, přijal hrabě do svých služeb Giovanniho Bianchi (1693–1775). Tento lékař pocházel z italského Rimini a podobně jako hrabě byl mužem mnoha zájmů – kromě medicíny jej zajímala také archeologie, zoologie, botanika a vědecký pokrok obecně, sbíral mince i umělecká díla.⁸² Jak již víme, Kounic v Bruselu trpěl a po jedné z nemocí, která ho uvázala na lůžko na více než dva týdny, si trpce stěžoval matce, že k lékařům a jejich umění cítí silnou averzi, jelikož mu nedokázali pomoci. Pana Bianchiho přijal do služby právě v této době. Stalo se tak na doporučení slavného Gerarda van Swieten a oproti jiným ho považoval za „*moudrého muže, žádného šarlatána*“.⁸³

81 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 243–256.

82 Bianchi často publikoval pod pseudonymem Janus Plancus, z jeho prací zmiňme *De conchis minus notis liber*, Venezia 1739. Christopher J. DUFFIN – Christopher GARDNER-THORPE – Richard T. J. MOODY, *Geology and Medicine: Historical Connections*, London 2017, s. 60.

83 „*nechal jsem si zavolat pana Bianchiho, jehož jsem učinil svým lékařem na radu van Swietenova, jelikož je moudrý muž a žádný šarlatán*“ („*j'ai fait appeller Monsr Bianchi, dont je me fais mon médecin ordinaire, par conseil de Van Swieten parce qu'il est sage, et point charlatan*“). Dopis matce z prosince roku 1746, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4268, kart. 444, fol. 24.

Se zmíněným Gerardem van Swieten (1700–1772), snad nejslavnějším lékařem své doby, byl Kounic v kontaktu narázově. Seznámili se ve 40. letech v Nizozemí. Někdejší žák lékaře a chemika Hermanna Boerhaava měl na své domovské univerzitě v Leidenu problém sehnat místo kvůli svému katolickému vyznání. Hrabě Kounic rychle rozpoznal jeho kvality a doporučil ho Marii Terezii. Od roku 1745 působil van Swieten jako osobní lékař císařské rodiny, připravil reformu výuky medicíny, přičemž nepodceňoval důležitost studia chemie a botaniky, dále zastával funkci knihovníka panovnice, proslul díky svému výzkumu „upírů“ v oblasti dnešního Srbska a Bosny a byl také nesmírně plodný jako autor odborných spisů.⁸⁴ Hrabě a později kníže Kounic si van Swietenových názorů velmi vážil a občas se na něj obracel s prosbou o radu, ať už se jednalo o zdraví jeho samotného, či o potíže jeho blízkých. Skrze dopisy s ním například konzultoval, jak bylo výše řečeno, nález na očním víčku své jediné dcery, dále se na něj obracel v otázkách pobytu lékařů nekatolického vyznání či různých šarlatánů v hlavním městě monarchie⁸⁵ a během svého nizozemského „exilu“ i po návratu domů také kvůli vlastním potížím.⁸⁶

Václav Antonín samozřejmě nezapomínal ani na rodinu, kterou během svých diplomatických misí nechával v Brně či ve Slavkově. Své rodiče, ženu a děti svěřil do péče rodinných lékařů a rodinné příslušníky i přátele zásoboval radami, předpisy, doporučeními a nabádal je, aby se své potíže nijak nerozpakovali konzultovat. Starosti mu dělal především stav jeho ženy, který se ve druhé polovině 40. let začal znatelně horšit, ale také dětské nemoci jeho potomků. To, že u kounicovského dvora působil lékař dlouhodobě, je zřejmé. Například mezi lety 1751–1753 za něj Kounic vydal stejnou částku 50 zlatých, v roce 1754 to bylo pouze 41 zlatých a 41 krejcarů.⁸⁷ Konkrétní jména zmiňují účty již v roce 1741, jedná se o doktora Schneidera a doktora Lintze, přičemž druhý jmenovaný je jako lékař rodiny hraběte z Kounic doložen v korespondenci ještě v roce 1746.⁸⁸

84 *Description des maladies qui règnent dans les armées avec la méthode de les traiter*, Paris 1759; *Constitutions epidemicae* či *Essai sur les épidémies*, obě vyšly až deset let po jeho smrti. Z literatury ke slavnému lékaři viz např. Erna LESKY – Adam WANDRUSZKA (Hgg.), *Gerard van Swieten und seine Zeit. Internationales Symposium veranst. von d. Univ. Wien im Inst. für Geschichte d. Med.* 8.–10. Mai 1972 (= Studien zur Geschichte der Universität Wien. Band 8), Wien – Köln – Graz 1973, či Constantin VON WURZBACH, *Swieten, Gerhard Freiherr van*, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 41. Theil, Wien 1880, s. 37.

85 Viz van Swietenovy dopisy ze 4. 11. 1750 a 1. 9. 1753, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4422, kart. 448, fol. 1 a 3–4.

86 Koncept matce z 27. 4. 1746, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart 405, konv. C, fol. 18–19.

87 MZA Brno, fond Ústřední správa a ústřední účtárna Kouniců, inv. č. 410, kart. 45, fol. 131 (účet z 18. 2. 1749) a fol. 198 (účty dvora z 50. let).

88 Tamtéž, fol. 183–186, zde viz účet za období od 26. 1. 1741 do 11. 9. 1742. Lintze zmiňují i Kounicovy listy, v nichž své blízké prosí, aby se na něj obrátili, z 30. 11. 1746. MZA Brno, RA Kouniců, kart. 444, inv. č. 4269, fol. 16 a 17.

Jak jsme viděli na příkladu malé hraběnky Kounicové a jejích potíží se zrakem, byli ke konzultacím, pokud si to situace vyžádala, nijak překvapivě povoláni ještě další odborníci, kteří u Kouniců jinak nepůsobili. Ani mladého Josefa Klementa lékař na kavalírské cestě běžně nedoprovázel a při zhoršení jeho zdraví tak musel jednat rodinný přítel, kníže Orsini-Rosenberg. Ten jeho případ doporučil dvěma proslaveným lékařům. Jedním z nich byl Domenico Brogiani (zřejmě 1716–1786). Pocházel z Florencie a na univerzitě v Pise zakončil svá studia roku 1738 získáním doktorského titulu, patřil k uznávaným odborníkům své doby a publikoval ceněné vědecké studie. Roku 1754 převzal na své domovské univerzitě výuku anatomie a teoretické medicíny a jako profesor zde působil až téměř do své smrti.⁸⁹ Druhým z oslovených lékařů byl Giuseppe Taddei, k němuž se však kromě toho, že stejně jako Brogiani, s nímž spolupracoval, působil na univerzitě v Pise jako profesor praktické medicíny, nepodařilo doložit mnoho informací.⁹⁰

Předposledním lékařem, kterého zde představíme, je Vilém Fridrich – také uváděný jako Guillaume Frederic – Kornbeck (narodil se v roce 1716, rok jeho úmrtí se nepodařilo ověřit). Pocházel z Württemberska a v Paříži vystudoval medicínu a chirurgii. V roce 1756 však francouzskou metropoli opustil a přesunul se do Vídně. Kounic rád využíval jeho služeb, dokonce můžeme říci, že ho považoval za přítele, a Kornbeck svého urozeného pacienta občas doprovázel i na cestách. Ve své době byl oblíbeným praktikem, ale proslul i jako vzdělanec, literát a znalec umění.⁹¹ V momentě, kdy si ostatní lékaři nevěděli rady, si Kounic vyžádal Kornbercka. Kupříkladu v srpnu roku 1763 sice kníže postupoval podle pokynů jiného lékaře, ale protože chtěl slyšet i Kornbeckův názor, nechal pro něj urychleně poslat, avšak kladl mu na srdce, aby cestoval v pohodlném voze.⁹²

89 Domenico BROGIANI, *De veneno animantium naturali et adquisito* [...], Florentiae 1752. K Brogianimu viz Antonio FEROCI, *La scuola chirurgica in Pisa nel secolo XVIII: con altre notizie riguardanti la storia della medicina*, Pisa 1911, s. 88–89, 97.

90 Tamtéž, s. 171; spolu s Brogianim je zmíněn ve studii Alessandro DINI, *L'insegnamento della medicina nella Toscana del Settecento e le malattie dell'anima*, in: Paolo Lombardi (ed.), *Osservazioni dalla casa dei folli. „I saperi sulla follia. Il corpo e le passioni nel Settecento in Europa e nel Granducato di Toscana“*, Firenze 1998, s. 209–228, zde s. 215 a v Alessandro CELLAI, *L'Antlia perfezionata per l'estrazione delle orine secondo opuscolo di Alessandro Cellai uno dei maestri di chirurgia nel Regio Arcispedale di Santa Maria Nuova*, Firenze 1774, s. 74.

91 Jako součást Kounicovy suity, která se roku 1765 v Innsbrucku účastnila oslav sňatku arcivévodý Leopolda a Marie Luisy, ho zmiňuje G. MAYER, *On the Isle of Circe* (v tisku). Dále viz k němu drobné zmínky: Johann Georg MEUSEL, *Lexikon der vom Jahr 1750–1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller, Band 7*, Leipzig 1808, s. 275–276 a *Allgemeines Autor- und Litteraturlexicon in alphabetischer und chronischer Ordnung bis 1778, Zweyter Theil*, Hannover 1778, s. 452.

92 Dopis z 5. 8. 1763, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4263, kart. 444, fol. 1.

Zřejmě nejdější vztah, který můžeme považovat za vyloženě přátelský, navázal Kounic se svým dalším osobním či rodinným lékařem,⁹³ Kryštofem Molinarim (1723–1784). Molinari se narodil v Tridentu, na vídeňské univerzitě vystudoval medicínu a brzy se proslavil jako schopný praktik. Od roku 1765 dokonce působil jako císařský dvorní lékař a vedle lékařské praxe se věnoval bádání a psaní odborných publikací.⁹⁴ Václav Antonín s ním byl v kontaktu minimálně od přelomu let 1746 a 1747 až téměř do Molinariho smrti – jak jsme viděli dříve, ještě v roce 1782 s ním na dálku konzultoval potíže syna Josefa Klementa. Bez obav mu svěřoval své vlastní zdraví i zdraví svých blízkých a jako jeden z nemnoha lékařů, na něž jinak Kounic spíše nadával, se těšil jeho plné důvěře, úctě a respektu. *„Je to velmi moudrý a velmi čestný muž a doufám, že Vám bude vyhovovat, což si přeji z celého srdce. Prosím Vás, nechte ho prohlédnout mého syna Maxe, a hlavně buďte té dobroty a dejte mi při jeho návratu vědět, jak jste s ním byla spokojená.“*; psal Václav Antonín matce a strchoval se o její stav i zdraví malého Maxmiliána Oldřicha (1741–1754), který byl od raného věku často nemocný.⁹⁵

Jak citace naznačuje, v době, kdy se Kounic zdržoval ve Vídni, využíval Molinariho služeb sám, ale také ho pravidelně posílal za rodinou, aby prohlédl jeho matku, ženu a děti, případně ho pověřoval zaslat konzultaci skrze dopis dalším příbuzným. O nemocech potomků ho podrobně informovala manželka, matka i vychovatel Vivenot a ti všichni také měli lékaři sdělit své postřehy, aby se v situaci lépe zorientoval.⁹⁶ O obzvláštním přátelství i o tom, jak si Kounic svého lékaře cenil, svědčí například jeho žádost adresovaná poštmistrovi z jihomoravských Pohořelic, panu Piattimu: hrabě dotyčného prosil, aby Molinarimu, který je jeho *„obzvláště dobrým přítelem“*, zajistil na jeho cestě mezi Vídní a Brnem pohodlné ubytování, neboť místní hostince nepovažoval za dost dobré.⁹⁷

93 Srov. *The role of medicine: what did it achieve?*, in: R. PORTER, *Disease, medicine and society*, s. 59–63, zde s. 62.

94 Molinari je autorem mnoha učených spisů, např.: *C. Molinari de Miliarium exanthematum indole et tractatione disquisitio*, Wien 1764 a *Christophori Molinari Caes. Aulae medici Epistola ad... Antonium Störck Augg. archiatrum qua mulieris a scirrho curata historia exponitur*, b. m. 1761. Blíže k němu Constantin VON WURZBACH, *Molinari, Christoph*, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 18. Theil, Wien 1868, s. 454 či Marion MÜCKE – Thomas SCHNALKE, *Briefnetz Leopoldina: Die Korrespondenz der Deutschen Akademie der Naturforscher um 1750*, Berlin 2009, s. 627.

95 *„il est fort sage, et fort honnête homme, et j'espère, que Vous en serés satisfaite, au moins je le desire du fond de mon coeur, faites lui voir, je Vous prie, mon fils Max, mais sur tout ayez la bonté, de me faire savoir à son retour, si Vous avés été contente de lui.“* Psaní ze 14. 1. 1747, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4268, kart. 444, fol. 26.

96 Viz řadu konceptů určených manželce, matce a dalším příbuzným, tamtéž (koncepty z 11. 1. 1747, fol. 25 a 14. 1. 1747, fol. 26) a tamtéž, inv. č. 4269, kart. 444 (zde viz koncepty z 14. 1. 1747, fol. 23, 8. 2. 1747, fol. 28, 18. 2. 1747, fol. 26, 25. 2. 1747, fol. 25).

97 Koncept ze 14. 1. 1747, tamtéž, fol. 23.

Vztah hraběte a později knížete z Kounic k lékařům se dosti různil. Pověstí se k nim stavěl spíše nedůvěřivě, jak dokládá jeho výše uvedený výrok pronesený v době léčby syna Ernesta („*lékařů a medicíny se bojím více než jeho nemoci*“). Obavy ze spolupráce s lékaři neskrývaly ani jeho matka a manželka, kterým musel domlouvat, aby se nechaly vyšetřit. Ovšem u svých oblíbenců, kteří ho svým uměním, vystupováním a erudicí přesvědčili, činil Kounic výjimku. S některými z nich, jak bylo řečeno, si dokonce vybudoval přátelství – tedy tak, jak to poměry a sociální bariéra dovolily. Moderním jazykem bychom tento typ vztahu označili spíše jako vztah patrona a klienta: důvěryhodné odborníky nechával bez obav pečovat o celou svou rodinu a jejich názory upřednostňoval před pokyny ostatních lékařů, s některými sdílel zájem o vědu i umění, jiní ho doprovázeli na cestách a kníže starostlivě dohlížel na to, aby jim v jeho službách nic nechybělo.⁹⁸ O tom, jak Václav Antonín hodnotil své vlastní znalosti na poli medicíny, napovídá například již zmíněná korespondence s doktorem Molinarim. Kounic se zde sice na jedné straně označuje za zcela nevědomého, ovšem druhým dechem lékaře poučuje, posílá mu svůj ověřený recept a radí mu ohledně dalšího postupu:

„Za tímto účelem Vám posílám recept na purgování, který mně samotnému zachránil v podobném případě život a od té doby jsem ho mnohokrát s úspěchem použil. Jediné, na čem trvám, je, abyste na něm nic neměnil, pokud se budete řídit mojí radou.“⁹⁹

V závěru pojďme krátce shrnout, co o Václavu Antonínu z Kounic-Rietbergu studované prameny dosud prozradily. Je zřejmé, že různorodé zdravotní problémy jej provázely po celý život, většina z nich se objevila už v mládí. Nejčastěji se jednalo o opakující se horečky, silné bolesti hlavy, katar, dále různé nespecifikované nevolnosti, slabost, a zřejmě dokonce i o kurděje provázené zvýšenou krváčovostí. Všechny tyto potíže jej dokázaly značně potrápit: na dny, týdny a občas i celé měsíce jej upoutávaly na lůžko a znemožňovaly mu každodenní fungování. V dětství měl – stejně jako později jeho vlastní dcera Marie Antonie – problémy se zrakem způsobené zbytněním očního víčka, které ale časem samy odezněly. K až přehnanému zájmu o vlastní zdraví a zdraví jeho blízkých jej zřejmě přivedla matka Marie Ernestina. Václav Antonín ji i manželku pravidelně informoval o prodělaných nemocech, léčbě, již podstupoval, a hledal u nich soucit, naproti tomu otec Maxmilián Oldřich se k jeho potížím stavěl o něco skeptičtěji.

98 Viz výše. Dále srov. vztah Liselotty Falcké a jejích lékařů: E. FORSTER, *From the Patient's Point of View*, s. 313–315. Dále viz: E. SHORTER, *Doctors and Their Patients*; M. STOLBERG, *Homo patiens*, zejména s. 85–91, 97–101, 104; E. FORSTER, *From the Patient's Point of View*, s. 308–311; R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, s. 203–206.

99 „*Je Vous envoie à cet effet la recette de la purgation, qui m'a sauvé la vie à moi-même en pareil cas, dont je me suis servi maintes fois du depuis et toujours avec succès; et la seule chose sur laquelle j'insiste, c'est que Vous n'y fassiez aucun changement, supposé que Vous Vous déterminiez à suivre mon conseil.*“ Koncept Molinarimu z 9. 3. 1782, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. B, fol. 90–91.

Kvůli strachu z chorob, špíny a studeného čerstvého vzduchu i pro pedantickou péči, kterou Kounic věnoval své tělesné schránce, si již mezi svými současníky vysloužil pověst podivína a hypochondra. Vzhledem k jeho ostatním kvalitám a vysokému postavení si samozřejmě nikdo nedovolil vysmívat se mu přímo, ale jeho počínání občas vzbuzovalo úsměv, jindy nedůvěru. Aniž bychom se chtěli dopouštět takto přísných soudů, je třeba přiznat, že zdravotní problémy u něj propukly, respektive se zhoršily vždy, když se před ním objevil úkol, jehož se obával, případně když se musel vyrovnat s nějakou nepříjemnou zprávou či ztrátou blízkých. K razantnímu zhoršení jeho zdraví tak došlo zejména na konci roku 1745 a v celém následujícím roce, tedy v době, kdy působil v Bruselu. Nebyl zde spokojený, pochyboval o smyslu své práce, děsil se finančních nákladů i odloučení od dvora a tesknil po rodině; podobné obavy ho provázely i na ostatních diplomatických výpravách, na něž byl vyslán v průběhu 40. let 18. století.

Prostřednictvím hraběte Ulfelda, svého otce i dalších vlivných přátel a známých se proto snažil zapůsobit na panovnici, aby jej z nenáviděného postu odvolala, případně ho další podobnou misí nepověřovala. Všem, kdo mohli vývoj situace ovlivnit v jeho prospěch, v četných dopisech sugestivně líčil své choroby a důsledky, které by ho čekaly v případě, že bude nucen v úřadu setrvat, dokládal, že není schopen dodržovat nutné dekorum a pateticky prohlašoval, že službě císařskému domu zcela obětoval vlastní zdraví. Symptomatické je, že v momentě, kdy mu bylo povoleno úřad opustit, se jeho stav obvykle rychle zlepšil. V obdobích, kdy byl spokojený, považoval své zdraví za dobré, či alespoň stabilizované.

Pro hraběte a později knížete z Kounic představovalo zdraví, péče o ně, nemoci a jejich léčba po celý život zásadní téma. Důkladně se zabíral nejenom svým stavem, ale i zdravím svých blízkých: rodičů, sourozenců, manželky, potomků i přátel a známých; velmi se obával především o manželku Marii Ernestinu a o syna Josefa Klementa, jehož stav se s postupem let výrazně horšil. Všechny zmíněné vždy s pochopením vyslechl a častoval je dobře míněnými radami, recepty, posílal za nimi vlastní rodinné lékaře, či je na spolehlivé odborníky alespoň odkazoval. Z řad Kounicových přátel, kteří s ním sdíleli své starosti, vystupuje vzdělaný italský literát, libretista a reformátor opery Ranier de Calzabigi. Také on býval svými současníky obviňován z hypochondrie a podobně jako u Kounice lze v jeho počínání sledovat jistou strategii. Tak jako se jeho patron snažil svými stesky dosáhnout odvolání z funkce, o níž nestál, se Calzabigi pokoušel detailními popisy svých obtíží a splínů zapůsobit na Kounicovy city a vymoci si kromě soucitu i finanční podporu; podobně oslovoval i své další urozené přátele.

Není nikterak překvapivé, že lékařů prošla Kounicovými službami celá řada. Některé zaměstnával dlouhodobě jako své osobní či rodinné lékaře, s jinými se radil ohledně problémů vlastních i potíží rodinných příslušníků jen v případě nutnosti. Od toho se také odvíjí povaha konzultací a odborných vyšetření. S osobními lékaři probíhaly, pokud to

bylo možné, většinou osobně, s jinými dle situace – někdy osobně, jindy na dálku, skrze dopisy. Ne všichni lékaři si dokázali získat Kounicovu důvěru, jeho postoj vůči nim byl většinou spíše skeptický a obezřetný a přesvědčit ho dokázali jen na slovo vzatí odborníci, kteří se prokázali výjimečnou erudicí i osobními kvalitami. Prvním doloženým je doktor Lintz působící u kounicovského dvora v první polovině 40. let, dále zmiňme Giovanniho Bianchi, jež se o hraběte staral v Nizozemí. Zde se také Kounic poprvé setkal se slavným Gerardem van Swieten, kterého doporučil Marii Terezii a jehož služeb sám občas využíval. Kounicovými oblíbenci byli Vilém Fridrich Kornbeck, u něhož je doloženo, že svého urozeného pacienta, s nímž sdílel vášeň pro umění, doprovázel na cestách, a také Kryštof Molinari, který se staral o Václava Antonína samotného i jeho rodinu a jehož si Kounic velmi vážil.

Otázku, zda můžeme pohled Václava Antonína z Kounic-Rietbergu na zdraví, nemoci a jejich léčbu u něho samotného i u jeho blízkých považovat v jeho době a postavení za typický, či naopak výjimečný, zatím ponechme bez jednoznačné odpovědi. S detailnějším hodnocením vyčkejme na druhý díl studie, kde bude představena léčba, kterou Kounic podstupoval ke zmírnění svých neduhů, užívané medikamenty či jeho informační zdroje z oblasti medicíny. Výše řečené nám ale už v tuto chvíli může mnoho napovědět. Nedůvěra vůči lékařům nebyla pro člověka jeho sociální vrstvy a rozhledu nijak ojedinělá. Václav Antonín si rozhodně mohl dovolit tu nejlepší péči, získat si jej dokázali pouze ti nejschopnější odborníci, ovšem i s nimi míval tendence diskutovat o nevhodnějším průběhu léčby. Zdraví i nemoc byly pro Kounice po celý život zásadním tématem. Nejenom proto, že se s různorodými zdravotními problémy potýkal už od mládí, ale také z toho důvodu, že své domnělé i skutečné potíže dovedl obratně využít k dosažení cílů a představovaly pro něj důležitý argument. Nebyl ostatně sám – i když by si toto téma jistě zasloužilo podrobnější výzkum, je zřejmé, že podobné případy nebyly mezi aristokraty a vzdělanci 18. století nikterak ojedinělé.

Summary

“Ma santé est mauvaise actuellement...” An enlightener and his health. Part one: relation to health and illness on the example of Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg and his relatives

Already during the lifetime of the famous statesman and diplomat Count and later Prince Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg (1711–1794), in noble society, numerous anecdotes circulated about his exaggerated care of his body and also about, sometimes comical, methods that should have helped him to maintain good health. However, serious research on this topic still does not exist. Therefore, the first part of the two-part paper presents Kaunitz's relation to his healthy and sick body, to his illnesses, and it also describes how he perceived them, whether and how they affected him, what impacts they had on him, where he sought help and whether certain periods of his life can be considered essential in this sense. The studied sources are viewed particularly through the optics of Patientengeschichte.

Numerous health complications (fever, headaches, catarrh, various nausea, weakness, and also probably scurvy) accompanied Wenzel Anton since his youth. Therefore, he always carefully monitored his state of health and regularly informed his family and friends about his physical condition. However, some of his illnesses may have originated rather in his psyche: the problems often arose or got worse when he had to face some situation that he was afraid of. That is why some of his contemporaries considered him a hypochondriac. His health deteriorated especially during his stay in Brussels and during other diplomatic missions in the 1740s. Therefore, he repeatedly asked his influential acquaintances and family members to intercede with Maria Theresia to dismiss him from the office, claiming that he had sacrificed his health to the demanding service. However, at the moment when he obtained permission to end his mission, his health usually improved significantly, and at the time when he was happy, his problems subsided.

For Kaunitz, health, and everything connected with it, was a fundamental topic throughout his lifetime. He carefully monitored not only his own health but also the health of his family members and friends, whom he gave advice, sent some prescriptions, and recommended experienced doctors. He found common ground mainly with his protégé: writer and librettist Ranieri de Calzabigi, who, just as his noble patron, addressed his friends with numerous laments over his bad health and descriptions of his troubles in order to gain their compassion and financial support.

Despite the fact that Kaunitz did not do without doctors and the sources prove that he employed them regularly (whether as personal or family doctors, or he consulted them about his problems through letters), his attitude towards them was rather sceptical. Only the most capable and experienced doctors managed to break his distrust, but he mostly discussed even their recommendations. His favourites were especially Wilhelm Friedrich Kornbeck, Christoph Molinari, and also famous Gerard van Swieten.

In the second part of the study, the image of Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg as a patient is supplemented with the information about his treatment, the medicines that he regularly took and bought, what he considered un/healthy, and also the sources of his medical knowledge. Therefore, let us wait for a final evaluation for the time being. However, it is already obvious what importance Count and later Prince of Kaunitz-Rietberg gave to good health and healthcare and also how adeptly he was able to use his real and presumed diseases to achieve his goals; as shown by the example of his friend Calzabigi, he was certainly not the only one.

Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ

Hmotné (ne)zajištění evangelických kazatelů v první a druhé generaci¹

Abstract: Material Provision of the First and Second Generation of Protestant Preachers

The presented study deals with the matter of the material provision of the first and second generation of Protestant preachers following the issue of the Patent of Toleration. The first generation of preachers was, exclusively, of Hungarian origin, while the second one was represented by preachers coming from the domestic, Czech background. Solely the faithful were responsible for the livelihood of Protestant preachers. On the basis of comparison of both generations' lists of contributions, assessment of the country's economic situation and the strength of the then currency, we are able to find out what their financial state was. The first-generation preachers are traditionally viewed as poor pastors who, because of poverty, often changed church communities or abandoned the Czech provinces. The situation of the second-generation preachers is not known so well, however, usually a stable and secure position is attributed to them. Looking closer at both the generations, it is evident that in neither of them the financial state of preachers was definite and their material provision did not depend so much on the amount of service but on the broader economic and social aspects.

Key words: Protestant preachers – the first generation – the second generation – toleration period – finance – material provision

Vyhlášení náboženské tolerance Josefem II. s sebou přineslo možnost přihlásit se k helvetské a augsburské konfesi,² jejichž vyznávání bylo v ostatních zemích Svaté říše římské běžné již od vyhlášení vestfálského míru. Na území Čech a Moravy se v prvních letech náboženské tolerance přihlásila k oběma evangelickým vyznáním jen asi 2 % obyvatel, ačkoliv v době předbělohorské nekatolíci mezi obyvatelstvem jasně

1 Tato studie vznikla v rámci projektu GAČR č. GA18-00885S *Zrození z osvícenských reforem. Integrace skupiny tolerančních kazatelů z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)*.

2 Toleranční patent povoloval rovněž pravoslavnou církev, která byla hojně zastoupena při východním okraji monarchie. Na území pozdějšího Předlitavska se větší počet pravoslavných nacházel pouze ve Vídni. Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Neratovice 2013, s. 48.

převažovali. Z evangelických vyznání si větší oblibu získala helvetská konfese,³ která byla svou vnější podobou bližší praxi tajných evangelíků z předtoleranční doby.⁴

Po roce 1781 se tak začala formovat nová společenská skupina – evangelíci. Ovšem jejich postavení ve společnosti bylo neplnoprávné, byli okolím pouze tolerováni. Nerovnost byla patrná především při zakládání a následném fungování evangelických sborů. Kromě dostatečného počtu věřících musela být evangelická uskupení především finančně samostatná. Nejen, že bylo nutné z vlastních zdrojů pokrýt výstavbu sborových budov, ale následně se vedle příspěvků na evangelický sbor musely zachovávat i štolové poplatky příslušnému římskokatolickému faráři, byť jeho práci převzal evangelický pastor. Právě vyživování kazatele a popř. i učitele se ukázalo být nejtěživější dlouhodobou finanční zátěží pro věřící.⁵

Pokud evangelické obyvatelstvo představovalo jakýsi „staro-nový“ prvek v převážně venkovské společnosti, pak zcela novým, a především cizím elementem byli jejich evangeličtí pastoři. Tato společenská vrstva v domácím prostředí zcela chyběla, a proto bylo nutné hledat představené sborů v jiných zemích. Kazatelé augsburského vyznání přicházeli především z oblasti Horních Uher, kazatelé helvetského vyznání z Dolních Uher. Kromě svého původu se pastoři obou konfesí lišili i místem svého studia. Kazatelé a. v., kteří přicházeli do českých zemí, studovali na několika učilištích, a to nejen v Uhrách, ale i v zahraničí (např. Jena, Halle, Wittenberg), naproti tomu čeští a moravští kazatelé h. v. studovali téměř všichni pouze na učilišti v Blatném Potoce.⁶ Pastoři byli českým a moravským sborům zprostředkovávání buď pomocí tzv. agentů, nebo byli osloveni vyššími církevními představiteli.⁷

3 Helvetská konfese vychází především z Bible a opírá se o učení Jana Kalvína. Viditelným rozdílem od ostatních konfesí je nezobrazování Boha, Krista ani svatých na obrazech, dále zastávání názoru o predestinaci, jedinou hlavou církve je pro helvety Kristus (nikoli papež), během Večeře Páně se přijímá pod obojím způsobem a oproti augsburské konfesi je tělo a krev Kristova přítomna pouze symbolicky. *Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. 11. díl.* Praha, 1897, s. 89–90.

4 Např. v Moravci vyslali své zástupce do Těšína, kde se měli přesvědčit, co obnáší augsburské vyznání: „*jakžmile uhlídali v těšínském kostele statue a obrazy a tamní ceremonie, hned se ulekli, a odpadla jim všecka chuť o kazatele téhož vyznání žádati*“, Ferdinand HREJSA (ed.), *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931, s. 51. Augsburgské vyznání bylo zpočátku upřednostňováno především kvůli jazykové blízkosti luterských pastorů z Horních Uher a z rozhodnutí úředníků, kteří hlásící se „evangelíky“ zapisovali. Většina luterských kazatelů však v českých a moravských sborech neuspěla a na jejich místo přicházeli helvetští kazatelé. Po zjištění rozdílů mezi konfesemi docházelo k přestupu či dělení sborů. Sbory obojího vyznání vznikly např. ve Velké Lhotě u Dačic a Vsetíně. Sbor v Liptále přestoupil od a. v. k h. v., stejně jako sbor v Růžďce a Zádveřicích. Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA, *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 163–165.

5 Dlouhodobě svou existenci neudržely sbory v Lozicích, Sánech a Rané.

6 Čestmír RYCHETSKÝ, *Evangeličtí kazatelé 1781–1918*, Křesťanská revue 51, 1984, s. 15.

7 Vysílání pastorů h. v. zajišťoval především předtiský superintendent Samuel Szalay prostřednictvím kalvínského kolegia v Blatném Potoce, z debrecínského kolegia se maďarské misie zúčastnil pouze

U kazatelů a. v. bylo splynutí s obyvatelstvem jednodušší díky jazykové blízkosti, avšak kazatelé z Dolních Uher představovali kvůli silné jazykové bariéře skutečně cizorodý prvek. Ovšem pastoři obou vyznání vybočovali z řad běžného obyvatelstva i způsobem svého života. Kromě cizího jazyka a kultury si s sebou někteří z Uher přinášeli i nižší šlechtický titul, a i to podporovalo v obyčejných věřících obraz evangelického pastora jako někoho, kdo stojí mimo jejich skupinu. Ale v prostředí, do kterého evangeličtí pastoři přicházeli, nebylo možné šlechtický predikát nijak uplatnit.⁸

Odlišoval je i reálný způsob života. Pastoři neměli stálý domov, což vyplývalo z jejich povolání, a výše jejich výdělků byla výhradně v rukou věřících.⁹ A právě v této oblasti docházelo mezi kazateli a chudým, převážně venkovským obyvatelstvem, k neustálým a dlouhodobým neshodám. Pro věřící představovala pravidelná platba saláru, tedy příspěvků na plat kazatele, který se skládal jak z peněžní, tak z naturální složky, velkou zátěž. Často nebyli schopni svým povinností dostát, s platbou se opožďovali a vytvářeli tak u kazatele dluh, který následně nebylo možné vyrovnat. Pastoři tuto situaci řešili nejčastěji odchodem do jiného sboru.¹⁰ O dlužnou částku sice přišli, ale od nového místa si slibovali stabilnější zázemí. Avšak mnohdy tato očekávání opět nebyla naplněna.¹¹

Oficiálně bylo postavení evangelického pastora administrativně podřízené příslušnému římskokatolickému faráři. Tato administrativní podřízenost byla vyjádřena již tím, že dle nařízení tolerančního patentu se evangeličtí pastoři nesměli nazývat faráři a plnili pouze funkci jakéhosi pomocníka římskokatolického faráře, pečovali o evangelickou část obyvatel a dodávali o ní informace pro zápisy do matrik. Římskokatolické matriky evidovaly i evangelické obyvatelstvo a jako jediné měly status oficiální evidence obyvatelstva. Jejich

Michael Blažek. Pastoři a. v. byli koordinováni a podporováni Michalem Institorisem Mošovským, kazatelem slovensko-maďarského a. v. sboru v Prešpurku (Bratislavě). Mošovský na prešpurském evangelickém lyceu přímo nevyučoval, ale kontroloval postup při vyučování, čímž udržoval určitou úroveň výuky. Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2001, s. 141–165. Podrobněji o zprostředkovávání pastorů nejnověji Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ – Hana STOKLASOVÁ, *Evanjeličtí kazatelé z Uher - formování nové společenské skupiny*, Cornova 6, 2016, č. 1, s. 39–40.

8 Sixtus BOLLOM-KOTARI, *Svět chudé elity: evangeličtí faráři a jejich rodiny*, in: Milan Hlavačka – Pavel Cibulka et al., *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*, Praha 2013, s. 425–426.

9 Tamtéž, s. 427–429.

10 Pozastavení výkonu kazatelského povolání nepřinášelo výsledky, ale naopak prohlubovalo krizi ve sboru.

11 První uherští pastoři měnili místo po 2–3 letech, např. Benjamin Kiss v Bošíně, Štěpán Cséczy Nagy ve Hrubé Lhotě, Pavel Szentmártony v Jimramově, Ondřej Szegő v Krakovanech, Martin Elek v Novém Městě na Moravě a ve Veselí, Jan Bodnár v Sázavě nebo Michal Vinczencz ve Svratouchu. Ovšem existují i případy, kdy uherští kazatelé setrvali na svém prvním působišti celý život, např. Jan Szalatnay v Moravci, Ondřej Lazanyi v Horních Dubenkách nebo Ladislav Baka v Hořátvi.

nerovné postavení vůči římskokatolickému faráři potvrzoval i jim stanovený plat, který činil 300 zl. ročně oproti 500 zl., které dostával římskokatolický farář.¹²

Do Čech a na Moravu přišlo po vydání tolerančního patentu celkem 75 kazatelů do 54 helvetských sborů a 72 kazatelů do 19 augsburských sborů. Přibližně polovina pastorů h. v. v našich oblastech zůstala a zemřela zde, polovina se vrátila do Uher nebo odešla do jiných zemí. Pastorů a. v. zde zůstalo podstatně méně, a to pouze asi jedna čtvrtina.¹³

Pastorům, kteří odešli do Čech a na Moravu, byla po návratu do Uher přednostně slíbená fara. Ovšem v době jejich návratu byla situace již jiná a sliby nebyly splněny. Někteří si sami po několika odsloužených letech v cizině opatřili místo v domovských Uhrách. Většinou se vraceli především z důvodů finančních, jiné pastory k návratu přiměly rodinné a osobní důvody.¹⁴ Ale ani těm, kteří se rozhodli zůstat, to nemuselo být umožněno. Štěpán Gaál, který byl pastorem v Bukovce, byl v roce 1820 státními úřady suspendován z kazatelského úřadu a donucen k odchodu zpět do Uher. Údajně za to mohlo neplnění kazatelských povinností, které kvůli pokročilému věku již nezvládal vykonávat. V době jeho propuštění mu bylo téměř sedmdesát let. K odchodu z moci úřední byli přinuceni i Joel Jessenius, Jan Fabry a Štěpán Kulifay.¹⁵

Avšak mnoho pastorů i přes počáteční problémy, neshody s věřícími a finanční těžkosti, zůstali v českých zemích. Nejen, že se snažili splynout s místním kulturním a intelektuálním prostředím, ale v pozdějších letech dokonce přispěli i k povznesení české duchovní literatury. K jejich asimilaci napomohly především místní sňatky. Například Jan Szalatnay přišel do moravečského sboru na konci roku 1783 a již v létě roku 1784 se oženil s Ludmilou Marešovou, která byla schovankou u evangelického kazatele Szeremleye ve Velimi. Szalatnay vydal v roce 1820 tiskem *Modlitby křesťanské*, jeden díl pro pohlaví mužské a druhý pro pohlaví ženské. Ostatní jeho práce, různá kázání a dílo *Krátká historie církve moravečské*, zůstaly pouze v rukopisech.¹⁶ Jazykovou a literární aktivitu v novém prostředí prokázal i Josef Szalay, který hned po svém příchodu do Lysé nad Labem začal

12 E. MELMUKOVÁ, *Patent*, s. 230.

13 Č. RYCHETSKÝ, *Evangeličtí kazatelé*, s. 14, 16.

14 Např. Samuel Ruttikay a Pavel Boryk z humpoleckého sboru, stejně tak Samuel Galambossy, Ondřej a František Kováčovi, Štěpán Törös, Jan Szantay, Štěpán Breznai, Samuel Szücs. Oproti tomu Štěpán Czako se svými 14 dětmi v Hrubé (Velké) Lhotě na Valašsku, „kam přišel 7. dubna 1797 a kde žádný z jeho předchůdců nevydržel pro nesmírnou chudobu více než čtyři léta, působil osmnáct let“. Richard PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence v českém obrození*, Praha 1962, s. 87. Josef Steller odešel po smrti manželky, Jan Turóczy chtěl zajistit vzdělání svému synovi, Michal Vámosy měl spory se svými věřícími, Samuel Kapossy a Ondřej Szegö odešel kvůli nemoci a Františka Páala k rozhodnutí o odchodu přiměly neustálé jazykové problémy. Tamtéž, s. 96–97.

15 Tamtéž, s. 93–95.

16 F. HREJSA (ed.), *Jan Szalatnay*, s. 12, 20–25.

za pomoci Václava Krameria zařizovat překlad Helvetské konfese. S Václavem Krameriem se češtinu učil i Jan Végh ze sboru v Libiši.

Druhá generace tolerančních kazatelů, která se formovala již z řad domácích věřících a kterou lze označit jako první „českou“ generaci evangelických kazatelů, již byla jiná. Vzdělání tito pastoři sice rovněž získávali převážně v Uhrách,¹⁷ ale situace v českých a moravských sborech se mezitím již změnila. Pastoři vycházející z domácího prostředí nebyli tak přísně odmítaví k místním zvyklostem a drobným odchylkám sahajícím do dob předtolerančních. Byli schopni je akceptovat a hledat kompromisy. Rovněž finanční situace sborů se po nejkritičtějších prvních letech tolerance, kdy byly velké výdaje s výstavbou sborových budov, více stabilizovala.

Vztahové i hmotné pnutí pravděpodobně polevilo, a tak pro tuto generaci již nebylo typické časté střídání sborů či vystěhování do okolních zemí.¹⁸ Rovněž struktura získaného vzdělání se proměnila. Pastoři h. v. vedle tradičních helvetských kolegií studovali i na jiných místech, nejčastěji ve Vídni. U pastorů a. v. byla variabilita vzdělání obdobná jako u pastorů v první generaci.¹⁹ Ovšem i tato generace stále žila v mantinelech tolerančních omezení.

První a druhá generace evangelických pastorů se začala měnit již v 90. letech 18. století, kdy první čeští studenti dokončili svá studia. Častěji však k výměně docházelo v prvních dvou desetiletích 19. století. Do některých sborů přišel kazatel českého původu až ve 30. nebo dokonce ve 40. letech.²⁰ Nejpozději přišel kazatel českého původu do sboru v Liptále. Byl jím Jan Voškrda a kazatelského místa se ujal teprve v roce 1863, do té doby zde působili pouze kazatelé uherského původu. Ke generační výměně zde došlo s výrazným zpožděním, protože právě sem přišel v roce 1813 poslední uherský kazatel Petr Mezsáros.

Jan Végh si ve svých *Pamětech* stěžuje na nevděčné Čechy, kteří poté, co vychovali vlastní generaci pastorů, začali upozadovat starší pastory z Uher a jejich potomky, kteří pak těžko hledali uplatnění.²¹ Tento trend není možné obecně potvrdit. Jak bylo výše naznačeno, většina zůstavších uherských pastorů nacházela místa v českých a moravských sborech až

17 Formovat generaci kazatelů vycházejících z domácího prostředí nebylo úplně jednoduché, protože chlapci ani jejich rodiče nebyli na tuto možnost v předtoleranční době připraveni. Některým chybělo dostatečné předchozí vzdělání či jejich rodiče nebyli schopni nastřádat potřebné finance na odchod chlapců za studiem. Viz Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, *Pokusy o vzdělávání prvních českých kazatelů augsburského vyznání: „Posílám Vám onoho dobře doporučeného chlapce...“*; *Theatrum historiae* 24, 2019, s. 173–190.

18 Čeští evangeličtí kazatelé opouštěli svou zemi až v pozdějších dobách, a to především v souvislosti s vystěhovalectvím českého obyvatelstva do Ameriky. Takhle např. odešel na přelomu 50. a 60. let František Kún se svým otcem Karlem do USA po svém předchozím působení v Miroslavi. Jejich odchodem byla ukončena existence uherského kazatelského rodu Kúnů v Čechách.

19 Č. RYCHETSKÝ, *Evangeličtí kazatelé*, s. 16–17.

20 Např. do Libice přichází Jan Jelen až v roce 1846, v Nebuželech Mojžiš Tardy působí od roku 1830, v Nosislavi Vilém Kún od 1837, v Kloboukách Jan Totušek od roku 1840.

21 Ferdinand HREJSA (ed.), *Jan Végh: k 150letému výročí tolerance*, Praha 1930, s. 105.

do pozdního stáří a stejně tak jejich synové, kteří převzali toto povolání a již se narodili v Čechách či na Moravě a také zde zůstali.²²

V této studii chceme přiblížit, jaké bylo finanční a hmotné zajištění nově vzniklé společenské vrstvy evangelických pastorů v první a druhé generaci. Naším cílem je nejen komparovat konkrétní částky v rámci jednotlivých generací a mezi nimi, ale také stanovit, zda skutečně docházelo ke zlepšení jejich finančního postavení, či zda vyplácení pastorů dlouhodobě stagnovalo na stejných částkách. Jak předchozí řádky naznačují, otázka finančních možností věřících byla určující jak pro vznik sboru, tak pro dlouhodobé udržení kazatele. Toto téma je tedy jedním z nejzásadnějších při zkoumání tolerančního období.

Avšak tyto badatelské otázky s sebou přinášejí mnoho úskalí. Stanovit, zda došlo ke zlepšení nebo zhoršení finanční situace pastorů, není možné pouhým porovnáním na základě konkrétních částek a množství naturálií, ale při zhodnocení výše služného je nutné kromě počtu věřících zohlednit i ekonomickou situaci v zemi, popř. v daném regionu. Důležitou roli hrál i vývoj měny a hospodářská situace státu v daném období, kterou do značné míry ovlivňovala úroda, resp. neúroda.

Námi sledované období mezi lety 1790 a 1840 je z hlediska vývoje měny velice proměnlivé a nestálé. Od doby panování Marie Terezie platila v zemi tzv. konvenční měna. K této měně přistoupily i další země, a proto bylo možné pomocí ní platit v širším středoevropském prostoru. Mincemi konvenční měny bylo možné platit až do roku 1857 a jejich hlavní výhodou byla jejich stálost i v době hospodářské a válečné krize. Za Marie Terezie došlo i k vydání prvních papírových peněz, tzv. bankocetlí.

Vedle konvenční měny vždy platila i zemská měna, která už ovšem nebyla tak stabilní. Objevovaly se zlaté, krejčary a „ševcovské tolary“. Válečné konflikty s Francií na počátku 19. století nutily stát vydávat další nekrytá platidla, což znamenalo narůstání inflace. Tento stav byl neudržitelný a byl dovršen státním bankrotem v roce 1811.

Následovala měnová reforma, jejímž cílem byla redukce nekrytého oběživa a sjednocení kurzu platidel měny konvenční a zemské. Měna byla devalvována na pětinu nominální hodnoty, ovšem všechny platy a daňové povinnosti zůstaly v původní nominální výši. Bankocetle byly nahrazeny šajny a měděné mince nízké hodnoty byly zrušeny bez náhrady. Měnová reforma poškodila tedy především ty, kteří měli velké množství hotových peněz.

Po státním bankrotu dochází také k jasnému odlišování konvenční měny (C. M.) a měny zemské, která se začala nazývat „vídeňská měna“ (W. W.). Do té doby se běžné peněžní částky

22 Syn Jana Véggha Josef odešel v roce 1822 do Uher, ale např. syn Jana Szalatnaye převzal otcovo místo v Moravci, syn Mojžíše Tardyho Samuel se stal kazatelem v Bošíně, syn Petra Molnára (kazatel h. v.) Jan se stal kazatelem v Hořátví nebo syn Benjamina Kisse nastoupil v Telecím a syn Štěpána Rimányho Josef získal místo ve Vtelně.

uváděly pouze jako „rýnský zlatý“ bez přesné specifikace. Původně zamýšlené vyrovnání kurzu mezi konvenční a vídeňskou měnou se podařilo až po ukončení napoleonských válek, jejich poměr byl stanoven 1: 2,5. Mezi lidmi tedy v tomto období současně kolovaly krejčary konvenční měny, krejčary vídeňské měny a krejčary starší devalvované měny. Zlaté mince se vydávaly neustále bez ohledu na hospodářskou situaci země, jednu řadu tvořily dukáty (a čtyřdukáty) a sovrány. Ovšem zlaté mince se v běžném peněžním oběhu nevyskytovaly, užívaly se především pro zahraniční platby.²³

Dalším faktem, který tento typ bádání znesnadňuje, je, že pro oddělení první a druhé generace evangelických pastorů neexistuje konkrétní časový předěl. Porovnání hmotného zajištění evangelických kazatelů je tedy nutné provést prostřednictvím konkrétních příkladů jednotlivých osobností, u nichž známe jejich původ a můžeme je zařadit do první (uherské) nebo druhé (české) generace.

Někteří kazatelé setrvali v jednom sboru celý život a jejich působení se tak mohlo přelévat do období, kdy ve většině sborů sloužili již kazatelé českého původu. Těmto kazatelům mohla být během jejich dlouhého působení vyplácená částka upravena. Smluvené služné tedy nemusí představovat pevně danou a neměnnou hodnotu. Ovšem případy, kdy během kazatelské služby došlo ke změně služného, budou patřit spíše k výjimkám.

Lze předpokládat, že hmotné zajištění evangelických pastorů první a druhé generace bylo odlišné, protože se odvíjelo od jiných podmínek. Finanční postavení kazatelů první generace bývá obecně popisováno jako velice špatné, ovšem zda tento trend pokračoval i v generaci druhé či nikoliv, není dosud dostatečně probádáno.

Prameny a literatura

Hlavní pramen, ze kterého předkládaná práce vychází, představují tzv. vokace, tedy povolací listiny. Povolací listiny byly smlouvou mezi kazatelem a sborem, kde se obě strany zavazovaly ke svým povinnostem. Vokace týkající se první generace uherských pastorů včetně překladů a poznámek jsou dochovány v Maďarsku, konkrétně v Archivu Podunajské reformované církve Gedeona Rádaye v Budapešti (*Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára*). Ovšem kromě vokací je v tomto archivu uložen rovněž soubor korespondence týkající se utváření českých a moravských tolerančních sborů. Obdobná korespondence je dochována také v Archivu Reformované předtiské superintendence a kolegia v Blatném Potoce (*A Tiszáninmeni Református Egyházkerület Levéltár*).

23 Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české: průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2000, s. 275–332.

Vokace druhé generace kazatelů tvoří již součást domácích sborových archivů. Tyto archivy však k otázce finančního postavení kazatelů a finanční situace sborů nabízejí i další typy pramenů. Vedle účetních knih to jsou především knihy salární, které evidují naturální i finanční povinnosti jednotlivců vůči sboru, a také spisový materiál zaznamenávající individuální problémy kazatelů.

Literatury zabývající se dějinami evangelických sborů je mnoho, a to jak starší, tak novější. Avšak většina z ní zachycuje informace o hmotném zajišťování pastorů pouze okrajově. Práce, které by pojednávaly primárně o hmotném zajištění kazatelů, jsou již vzácnější.

Ze starší literatury obecnějšího rázu, v níž se místy nacházejí zmínky o vyplácení pastorů, můžeme jmenovat studie Františka Bednáře a Ferdinanda Hrejsy.²⁴ Důležitým zdrojem, který umožňuje hlubší nahlédnutí do života pastorů první generace, a to nejen v otázce jejich hmotného zajištění, jsou edice pamětí kazatelů Jana Végha a Jana Szalatnaye.²⁵

V pozdějším období mapují problematiku financí a zajišťování živobytí pro pastory první generace Richard Pražák a Imre Czegle.²⁶ Richard Pražák ve své práci zachycuje příklady kazatelů, avšak neuvádí konkrétní finanční částky. Ty lze nalézt v překladu maďarské práce Imre Czegleho, kde je patrné, že autor vychází z přímých pramenů, které jsou uloženy v maďarských archivech. Ve stejné době vznikla i studie Čestmíra Rychetského pokoušející se o vytvoření jakýchsi obecných profilů evangelických pastorů.²⁷

Ze současných badatelů se evangelictvím v době toleranční zabývají Eva Melmuková, Zdeněk R. Nešpor, Ondřej Macek nebo Sixtus Bolom-Kotari.²⁸ Vývoj ve specifické oblasti

24 František BEDNÁŘ, *Památník českobratrské církve evangelické*, Praha 1924; Ferdinand HREJSA, *Dějiny české evangelické církve v Praze a ve středních Čechách v posledních 250 letech*, Praha 1927.

25 F. HREJSA (ed.), *Jan Végh; TÝŽ, Jan Szalatnay*.

26 R. PRAŽÁK, *Maďarská reformovaná inteligence*; Imre CZEGLE, *Samuel Szalay a maďarští reformovaní toleranční kazatelé*, Praha 1985.

27 Č. RYCHETSKÝ, *Evangeličtí kazatelé*.

28 Nejnověji druhá vydání starších prací: Eva MELMUKOVÁ (ed.), *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Neratovice 2017; TÁŽ, *Patent*. Poslední práce z dějin evangelictví pro období tolerance J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA, *Luteráni*; Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století: mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007; Ondřej MACEK (ed.), *Po vzoru Berojských: život i víra českých a moravských evangeliků v předtoleranční a toleranční době*, Praha 2008. TÝŽ, *Praxis pietatis haereticorum. Náčrt vnitřního života českých kacířů před vydáním Tolerančního patentu a v prvním desetiletí existence tolerančních církví*, dizertační práce KTF UK, Praha 2010. Nejnověji Sixtus BOLOM-KOTARI, *Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)*, Český časopis historický 117, 2019, č. 2, s. 318–346; TÝŽ, *Svoboda svědomí: superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství*, Praha 2016.

Slezska popsala Veronika Tomášová.²⁹ Četné poznatky o rané toleranci na území Čech a Moravy přinášejí práce slovenské badatelky Evy Kowalské.³⁰

Ovšem současná odborná literatura problematiku ekonomické situace pastorů zachycuje velice zřídka. Toto téma se objevuje v pracích Evy Melmukové, dále je formování první generace i s naznačením ekonomických poměrů kazatelů zachyceno ve studii Gabriely Krejčové Zavadilové a Hany Stoklasové.³¹ Snad pouze práce Sixta Boloma-Kotariho³² cílí primárně na hmotné postavení evangelických pastorů v 19. století, neboť zachycuje delší časový horizont, který se neomezuje pouze na první generaci.

První generace (uherských) evangelických kazatelů

Informace o výši služného první generace kazatelů nám přináší překvapivě velké množství zdrojů. Z přímých pramenů jsou to především vokace, tzv. povolací listiny, které jsou dochovány v originálech, opisech či k nim existují různé přípisky. Tyto prameny se většinou dochovaly v latině, češtině a němčině. Dalším zdrojem je starší literatura z pera evangelických spisovatelů, kteří pracovali s prameny, které my dnes již k dispozici nemáme.

Královské nařízení stanovovalo vyplácet pastorům částku 300 zl. ročně.³³ Ačkoliv se věřícím příliš nechtělo zavazovat se oficiálně ke konkrétní a stálé částce, byli nuceni tento závazek učinit.³⁴ Ve vokacích podaných úředně u superintendenta Samuela Szalaye proto také nacházíme částky v této předepsané výši, protože žadatelé si museli být vědomi toho, že s nižší nabídkou by při žádosti o vyslání kazatele neuspěli. Z vokací je tedy patrné, že stanovených 300 zl. bylo nařízením, kterého se většina sborů snažila přidržet. Tam, kde byl věřících dostatek, raději vyšší částku neslibovali, a tam, kde bylo věřících méně, ji sice slíbili, ale to, že ji nebyli často schopni o v budoucnu vyplácet, v tuto chvíli zůstávalo stranou.

29 Veronika TOMÁŠOVÁ, *Evangelici na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*, Český Těšín 2018. Ačkoliv se jedná o nejnovější zpracování vývoje evangelictví na Těšínsku po vydání Tolerančního patentu, nelze jej využít pro systematické porovnání s potolerančním vývojem v Čechách a na Moravě. Specifický vývoj na Těšínsku před vydáním Tolerančního patentu zapříčinil, že potoleranční sbory zde byly nesrovnatelně větší, teologicky jednotné a hmotné zajištění pastorů stálejší.

30 Např. E. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo; TÁŽ, Neznámý Institoris? Pokus o portrét Michala Institorisa Mošovského (1731–1803)*, Slovenská literatúra 47, 2000, s. 429–442; TÁŽ, *Die evangelischen Geistlichen als Zensoren und Distributoren von Büchern: Der Fall Michael Institoris Mossotzy (1731–1803)*, in: Marie-Elizabeth Ducreux – Martin Svatoš (edd.), *Libri prohibiti. Le censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, Leipzig 2005, s. 141–150.

31 G. KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ – H. STOKLASOVÁ, *Evangeličtí kazatelé*, s. 35–60.

32 S. BOLOM-KOTARI, *Svět*, s. 421–453.

33 I. CZEGLE, *Samuel Szalay*, s. 16.

34 E. MELMUKOVÁ (ed.), *Evangelici*, s. 153.

Následující úryvky z pramenů a literatury dokazují, jak byla slibovaná výše služného variabilní.

Pro vznikající sbor v Sánech věřící žádali „náboženství helvetského pod lámáním chleba a kalicha Páně píti [...] co na našeho pastýře ročně dát míníme, to jest 300 zl. a na chléb 20 strychů žita, 5 strychů pšenice, 4 str. ječmene, kdežto se nás vynachází 100 familií. Na to se podpisujeme. A kvartýr bude mít u Jiřího Krejčíka N. 45 [v] obci Sány.“³⁵ Stejně tak v obci Bošíně se drželi základní stanovené nabídky a zavazovali se svému budoucímu kazateli vyplácet „300 zl., a jeho kvartýr bude v obci bošínecké v numeru 1., kdežto se nás vynachází 100 familií, kdežto se níže s našima rukama podpisujeme. Jež se stalo v obci Bošínské 25. února roku 1783 v Čechách.“³⁶

Jelikož se některé žádosti k uherskému superintendentovi dostávaly v češtině, byla vedle nich připsána latinská poznamenání. Tyto latinské poznámky většinou shrnují obsah žádosti a jsou tedy pouze zrcadlovým obrazem žádostí českých, ovšem v jazyce srozumitelném pro uherského superintendenta. Takto se o Bošíně potvrzuje: „Bošín – pod panstvím hraběte Morziniho v kraji Mladoboleslavském žádá sobě kazatele pro 100 rodin, kterému na saláru ustanovil 300 zl., ubytování a další věci nezbytné k živobytí a podpoře.“³⁷

Podobné informace přichází i v případě obce Soběhrdy, kde rovněž slibují zajistit „300 zl., a jeho kvartýr bude v obci Soběhrdech v Nu. 3, kdežto se nás vynachází familií 100, kdežto se níže s našima rukama podpisujeme. Jenž se stalo v obci Soběhrdech 18. Februarii roku 1783 v Čechách.“³⁸ A opět shodná latinská verze: „Soběhrdy, obec na panství Vlašimském v kraji Berounském. Chce kazatele helvetské konfese, kterému bude uvolněn plat 300 zl. a to, co bude nezbytné k jeho uživení a podpoře a co bude požadovat.“³⁹

Ani obec hořátevská nenabízí nic navíc, i když udává, že se v ní nachází více věřících, a to 130 rodin: „svolujeme 300 zl. a jeho kvartýr bude v obci Hořátvi v numeru 6, kdežto se nás vynachází familií 130, kdežto se níže s našima rukama podpisujeme. Jenž se stalo

35 Archiv Podunajské reformované církve Gedeona Rádaye v Budapešti (Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, dále DRERL), Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kőtet, fol. 395. V citacích z pramenů došlo k úpravě jazyka podle současných pravidel češtiny. Původní text byl psán venkovany a objevovala se v něm řada odchylek, špatně dělená slova apod. Jména míst a osob, a to jak v českých, tak v latinských pramenech, jsou značně deformovaná, neboť v Uhrách se velmi obtížně přepisovala z češtiny do maďarštiny. Proto dochází k posunu některých jmen do poněkud odlišného znění od originálu.

36 Tamtéž, fol. 411.

37 „Bossin – sub Dominio Comitum Morczinis in Circulo Neobuntzlaviensi, poscit sibi Ministrum pro 100 familiis, cui in salarium destinavit fl. 300. Hospitium aliaque ad victum et subsistentiam necessaria.“ DRERL, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kőtet, fol. 403. Za latinské překlady děkuji Haně Stoklasové.

38 Tamtéž, fol. 413.

39 „Sobehrdi Possessio in Dominio Wlasimtzki in Circulo Beronensi. Vult Ministrum Helv. Conf. addictum, cui solutura est fl. 300 quae ergo ad victum et subsistentiam necessaria erunt suppeditabit.“ Tamtéž, fol. 403.

v obci Hořátkvi dne 17. Februarii roku 1783 v Čechách.⁴⁰ Stejně tak v latině: „Hořátev, obec přináležející taktéž k panství Poděbrady v kraji Královéhradeckém má rodin 130. Žádá pro sebe kazatele helvetského vyznání, jemuž v saláru bude uvolněno 300 zlatých – ubytování, živobytí a další požadované nezbytnosti.“⁴¹

Více financí v hotových penězích a konkrétní skladbu naturálií se odvážili přislíbit v Chlebech, kde se nacházelo už 140 rodin: „na našeho pastýře [se] dát uvolujeme do jeho milosti císařský prostředků učinění, to jest 320 zl., k tomu pro lepší jeho vyživení jemu dát chceme žita na chléb 20 strychů, pšenice 6 strychů, ječmene 4 strychy, kdežto se nás vynachází 140 familií. To jest jen se stalo 9. ledna [v] Chlebech 1783. Kvartýr bude mít [v] obci Chlebech N.6.“⁴² Latinský přípis opět nic nevynechává: „Chleby témuž panství přináležející z Královéhradeckého kraje v Čechách. Obyvatelé tedy [slibují]: salár 320 zl., měřic obilí 20, měřic pšenice 6, měřic ječmene 4. Přislibují výnos ze sena a dřeva.“⁴³

Význam latinských přípisů ovšem nespočívá pouze v potvrzení údajů, které obsahují české vokace, ale především v jejich případném rozšíření či doplnění, jak byla daná žádost vyřízena. V případě obce Velenice se v české vokaci dozvídáme, že slibují „Na svého pastýře se mu dát uvolujeme na vyživení, to jest 300 zl. A ostatně chlebem jej zaopatříme a kvartýr bude mít v obci Velenici v numeru 3 u Františka Šantročka.“⁴⁴ Ovšem latinský přípisek je obsáhlejší: „obec přináležející k císařskému panství Poděbrady ležící v Královéhradeckém kraji, mají 100 rodin, chtějí kazatele helvetského vyznání, kterému v saláru by se zavázali dávat 300 zl., další požitky, ubytování, dřevo na topení a také mu budou poskytnuty ostatní podobné nezbytnosti pro potřebu. (Žádost jsem předal ctihodnému panu kazateli Szeremleovi, který k těmto odešel dne 2. května 1783)“⁴⁵ Díky tomuto přípisu se dozvídáme, jak superintendent zamýšlel tuto žádost vyřídit. Jeho záměrem bylo poslat do Velenic kazatele Štěpána Szeremleie, který se ovšem z neznámých důvodů nakonec stal kazatelem ve sboru ve Velimi, vzdáleném asi 25 km.

40 Tamtéž, fol. 409.

41 „Hosatev – Possessio aequae Dominio Pogyebragz, adiacens in Circulo Reginogra[de]censi habet familias 130. Poscit sibi Ministrum Helv. Conf. addictum, cui in Salarium soluturum est fl. 300 - hospitium, victualia, aliaque necessaria suppeditatura.“ Tamtéž, fol. 403.

42 Tamtéž, fol. 393.

43 „Possessionis Chlebi eidemque adpingenda ex circulo Regino Gra[de]censi in Bohemia [...] Incolae erga: Salarium florenos 320, metactas Frumenti 20, metactas Siliginis 6, metactas Hordei 4. Faeni et ligni provisionem appromittunt.“ Tamtéž, fol. 375.

44 Tamtéž, fol. 407.

45 „Velenyitz: Possessio in Dominio Caesareo Pogyebrady Circulo Regino Gra[de]censi adiacente sita: habent familias 100, volunt Ministrum Helv. Conf. addictum, cui in salarium destinarent fl. 300, alia victualia, hospitium, ligna focalia et similia necessaria quoque pro exigentia suppeditaturi. Conventionem tradidi D[omi]no Rev. Szeremlei Ministro ad eosdem profectus die 2. Mai 1783.“ Tamtéž, fol. 403.

Velký význam mají latinské přípisky zejména tehdy, pokud není zachována původní česká žádost, a my tak pouze z těchto poznámek můžeme identifikovat, co daný sbor žádající o kazatele nabízel. Takovým příkladem je dnešní obec Limuzy. Latinská poznámka říká: „*Obec Wlimosice v kraji Kouřimském v Čechách patří k černokosteleckému panství. Obyvatelé pro sebe také žádají pastora helvetské konfese. Tedy: salár v hotových penězích 310 zlatých, měřic obilí 20, měřic pšenice 6, měřic ječmene 4. Sena a dřeva požadované množství. Ve Vídni 30. ledna 1782. Žádost o toto místo jsem předal panu Onřeji Kováčovi, který tam odešel 12. května 1783.*“⁴⁶ Ačkoliv tato žádost přišla z Limuz, sbor byl nakonec založen v nedalekých Kšelech, čemuž také odpovídá to, že zde byl prvním kazatelem Ondřej Kováč.

Obdobné doplnění informací máme k dispozici i pro významný sbor Libiše: „*Libiš, obec na panství Obríství pod správou Lobkoviců v kraji Boleslavském, chce kazatele helvetské konfese, jehož salár bude činit 300 zl. a budou mu poskytnuty ostatní věci nutné k živobytí a přebývání, jak budou vyžadovat okolnosti. Rodin má 123 (Žádost jsem předal ctihodnému panu Janu Végovi, který tam jako kazatel odešel dne 12. května 1783).*“⁴⁷ V případě Libiše je možné získat potvrzení slibovaného služného také z edice paměti Jana Végha. Zde kazatel uvádí, že v Libiši „*Bylo zjištěno 678 duší v 141 rodinách, saláru pak 398 zl. 30 kr. Největší příspěvek činil 7 zl., 6 zl., 5 zl. atd., nejmenší 30 kr. (t. j. půl zl.) za rodinu.*“⁴⁸

Paměti Jana Végha také potvrzují, že výška služného se u příslušníků první (uherské) generace nijak neměnila. Jan Vég v roce 1793 odešel z Libiše do Lysé, kde „*Povolací listina zněla asi na 300 zl.*“⁴⁹ Vystřídal zde prvního uherského kazatele Štěpána Rimányho, který podle latinského přípisku odcházel do Lysé za těchto podmínek: „*městečko v kraji Mladoboleslavském má 144 rodin. Žádá pro sebe kazatele, jemuž na saláru určila 300 zl. a ostatní požadované věci k živobytí a přebývání. Žádost jsem předal ctihodnému panu kazateli Istvanu Rimanyimu, který taktéž odešel dne 12. května 1783.*“⁵⁰ Oba uherští kazatelé tak přicházeli do Lysé za stejných podmínek.

46 „*Possessionis Wlimositz Circulo Kaurzimensi Bohemiae Dominio Cerno-Kosteletz adiacentis. Incolae etiam sibi Ministrum Helv. Confessionis addictum expetunt. Erga: Salarium paratae pecuniae 310 fl., Frumenti metectas 20, Siliginis 6, Hordei 4, Faeni et ligni provisionem quanta inquiret. Viennae 30. Januarii 1782. Precationem locum exhibui D[omi]no Andreae Kovats Minister ad eosdem profecto 12 Mai 1783.*“ Tamtéž, fol. 375–376.

47 „*Libische – Possessio Dominii Obsrsziwsti juris Lobkowiciani in circulo Buntzlaviensi, vult Ministrum Helv. Conf. addictum, cuius salarium futurum f. 300 et reliqua ad victum et subsistentiam necessaria suppeditabuntur. pro exigentia circumstantiarum. Familias habet 123. Conventionem tradidi D[omi]no Rev. Joanni Vég adeo profecto Ministro die 12. Mai 1783.*“ Tamtéž, fol. 403.

48 F. HREJSA (ed.), *Jan Vég*, s. 38.

49 Tamtéž, s. 68.

50 „*Lissa – oppidum in Circulo Neobuntzlaviensi. Habet familias 144, poscit sibi Ministrum, cui in salarium destinavit fl. 300. aliaque ad victum et subsistentiam necessaria requisita. Conventionem tradidi D[omi]*

Někter vokace, případně opisy žádostí či přeposlané žádosti od agenta, se dochovaly v němčině, která byla srozumitelná i superintendentovi. Z Prosetína přišel podrobný rozpis vesnic a hlásících se rodin. Údajně zde bylo 192 rodin (1008 duší), a i přes tento vysoký počet věřících se budoucímu kazateli nabízelo „pouze“ 300 zl., bydlení a veškeré dřevo, co bude potřebovat.⁵¹ Ve Chvaleticích jsou místo výpisu duší v jednotlivých obcích uvedeny přislíbené částky, které v souhrnu činily 301 zl. a 4 krejcarey a naturálie v podobě obilí dle požadovaného množství.⁵²

O výši služného první generace se hojně zmiňuje i starší literatura, ovšem částky, které uvádí, jsou značně nižší, než ve vokacích či než představoval nařízený limit 300 zl. Bohužel v případě starší literatury je obtížné stanovit, z čeho byly tyto informace čerpány: zda pocházely z dochovaných pramenů, které dnes již nemáme k dispozici, či zda představují skutečný odraz reality, protože jak víme, finanční nestabilita sborů nutila kazatele k hledání jiných působišť (viz výše).

V Humpolci tak například kazatel údajně dostával 250 zl.⁵³ a v Novém Městě na Moravě 200 zl. a 55 zl. sbírku, 10 měřic obilí, 12. zl. štoly, 12 sáhů dříví.⁵⁴ „[...] *moravečská společnost svému budoucímu kazatelovi 300 zl. ročně platiti slibuje, ovšem na stříbře [...] K tomu ještě uvolili, že na moravečské straně každý sedlák půl míry a poloviční sedlák čtvrt míry žita, nápodobně každý sedlák půl sáhu a poloviční čtvrt sáhu dříví budou ročně dávat.*“⁵⁵ O Horní Čermné jsou údaje uvedeny obecněji a problematika je zde reflektována v širším kontextu: „*Zdá se však, že v Čermné s platem pro duchovní problémy nebyly, 300 zlatých služného se vždy sešlo. Výše služného 300 zlatých byla v celocírkevním rámci spíše vyšším standardem. Kromě peněz dostávali faráři také něco naturálií a dříví.*“⁵⁶ V Jasenné se údajně vyplácelo pouze 180 zl., 3 sbírky a dříví a v Hrubé Vrbce dokonce pouze 70 zl., 4 sbírky chrámové, 40 měřic obilí, 4 sáhy dříví, 20 centů sena a slámy.⁵⁷

Neobyčejně vysoké služné sliboval český a. v. sbor v Praze, kde bylo nabízeno 400 zl. a svobodný byt, což odpovídá porovnání s Prešpurkem, který představoval velké správní

no (R.) *Ministro adeo profecto die 12. Mai 1783 Rimanyi Istvan.*“ DRERL, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, fol. 403.

51 „*Wir alle 192 Famili[e] obligi[e]ren sich za[h]len sein Pastor alle Ja[h]r in Bare Geld 300 fl, Se[h]r schön Kwarti[e]r und alle Holtz, was Er braucht auch.*“ DRERL, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae M kötet, fol. 784.

52 „*301 fl. 45 kr. zu geben, und nach zum dießen mit brauche Strich Korn auch zu geben in wyllens seindt, wo wir ihnr Kaijne Hunger wohren laßen laiden.*“ DRERL, Archivum Agentiale: B/1 Collectiones agentiales variae B kötet, fol. 427. Stejně údaje potvrzuje I. CZEGLE, *Samuel Szalay*, s. 16.

53 Rudolf MAHOVSKÝ, *K stopadesátému výročí tolerančního chrámu P. v Humpolci*, Humpolec 1935, s. 43.

54 F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 46.

55 F. HREJSA (ed.), *Jan Szalatnay*, s. 62.

56 Radomil JINDRA, *Historie evangelické církve v Čermné*, Horní Čermná 2008, s. 33.

57 F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 46.

město. Zde bylo kazateli slovensko-maďarského a. v. sboru placeno „400 zl., *svobodný byt, 20 sáhů dříví bukového i dubového, ofěru třikrát ročně (výnos cca 200 zl.), 50–60 věder vína, zpovědní peníz,*⁵⁸ *od každého křtu, pohřbu, oddavek, pak i obilí a co do kuchyně patří*“.⁵⁹ Stejně tak sbor v Hradišti sliboval dobré zajištění „*k živobytí mu zajišťujeme 18 korců obilí, místo sáhu dřeva v hotovosti 16 zl. a roční příjem pobíraný od jednoho do tří měsíců ve výši 474 zl. 30 kr. Tak se stalo v obci Hradiště 2. dubna 1792.*“⁶⁰

Možností, jak získat informace o výši služného u kazatelů první (uherské) generace, je poměrně mnoho. Kromě dochovaných vokací, jejich opisů a příspěků v různých jazycích máme k dispozici i četné údaje ze starší literatury. Ovšem také víme, že s vyplácením služného měly sbory problémy a že realita mnohdy neodpovídala slibu, a tak pastoři z důvodů hmotné nouze mezi sbory často migrovali. Je tedy vůbec možné zjistit skutečné hmotné zajištění evangelických kazatelů v první generaci? Snad pouze sledováním migrace jednotlivých kazatelů mezi tolerančními sbory a také na základě jejich následných návratů do Uher lze určit, zda bylo či nebylo zaopatření ze strany sboru dostatečné.

Další možností, jak si vytvořit určitou představu o finančních možnostech evangelických kazatelů první generace, je komparace majetku a věcí, které si za obdržený plat mohli pastoři poříditi. Při porovnání výše služného a tehdejších cen získáme zřetelnější obraz jejich hmotného postavení. Informace o cenách produktů či zboží je možné získat pouze z archivních pramenů, v literatuře se tyto informace vyskytují většinou jen obecně, a to především v regionální literatuře etnografického charakteru. I když byly ceny proměnlivé a lišily se místně, pokusme se alespoň o orientační nástin.

Například Jan Végh měl při svém nástupu do Libiše slíbeno 300 zl. služného. Pokud je skutečně dostával a jeho naturální dávky by dosahovaly takové výše, že by neměl žádná další vydání v hotových penězích, dostal by za tři roky částku, za kterou si například mohl v Novém Městě nad Metují koupit dům.⁶¹ Z literatury víme, že kazatel dostával ještě vyšší částku, ta ovšem mohla představovat náhradu za naturálie.

58 Luteráni sice neuznávají zpověď jako svátost, avšak jejímu praktikování se v době toleranční nevyhýbali. Tato otázka záležela především na místní tradici. V uherských společenstvích a. v. se běžně užívaly různé prvky typické pro katolickou církev: nošení alby, používání varhan, svící, kříže, oltářních obrazů, modlení se v pokleku, líbání ruky faráři a stejně tak právě vybírání „*zповědního*“. Nejvýznamnější symbol připomínající katolicismus představovalo podávání oplatky při Večeři Páně. E. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. společenstvo*, s. 148. V době toleranční ovšem tento poplatek nebyl oficiálně vybírán již ani v římskokatolické církvi. Zpovědní poplatek zrušila již Marie Terezie, i když byl často nahrazován jiným, obdobným, poplatkem. Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v „dlouhém“ 19. století*, Pardubice 2017, s. 52.

59 F. HREJSA, *Dějiny*, s. 66–67.

60 E. MELMUKOVÁ (ed.), *Evanželici*, s. 272.

61 Konkrétně dům čp. 7 Matěj Lichý v roce 1784 prodával za 900 zl. Luboš LANCINGER, *K otázce studia cen městských domů v Čechách do konce 18. století*, in: Josef Petrů (ed.), *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. století do poloviny 19. století*, Praha 1971, s. 39. V roce 1793 střídal

Složitější situace byla v Praze, kde sice svému kazateli slibovali 400 zl., ale k tomuto služnému již nenáležely žádné naturálie, protože ve městě bylo nutné veškeré produkty koupit. Ačkoliv by se mohlo zdát, že pražský kazatel by tedy na dům v Novém Městě nad Metují dosáhl již za rok a čtvrt,⁶² právě absence naturálií by bezpochyby způsobila další výdaje, takže by to nebylo možné. Kazatel Samuel Rutkay v Humpolci by se svým ročním služným 250 zl. dosáhl na koupi domu za dva roky, ale ani on by nesměl nejen topit, ale ani jíst či pořizovat si oblečení. Poněkud lépe by na tom byl kazatel v Novém Městě na Moravě, protože on ke svému služnému dostával další proviant.

Stejně tak bychom mohli plat městských pastorů přepočítat právě na ty suroviny, které dostávali jejich venkovští kolegové jako součást naturálních dávek. Podle cen z roku 1787 ze Vsetínska si kazatel za 250 zl. ročního služného mohl koupit 200 sáhů palivového dřeva v ceně 72 zl., 1000 loktů přediva za 50 zl., 50 ks hus a 100 ks kuřat, obojí v ceně 12 zl., 800 vajec za 25 zl. a 100 měřic ovsa za 60 zl. a ještě by mu zbylo několik zlatých na ostatní výdaje.⁶³ Avšak je více než pravděpodobné, že právě na Vsetínsku byl kazatelský plat v hotových penězích nižší, než je uvedený příklad 250 zl.

Druhá (česká) generace evangelických kazatelů

Druhá generace evangelických kazatelů se již netěšila takovému zájmu badatelů jako generace první. Tito kazatelé přicházeli do „zaběhnutých“ sborů, které byly finančně již stabilnější a nebylo už nutné řešit existenciální problémy. Možná proto se také jeví jejich působení jako poněkud nevýrazné. Tuto generaci reprezentovaly tři skupiny kazatelů. První skupinu představují potomci uherských pastorů, kteří v Čechách a na Moravě zůstali a jejichž synové byli už zcela součástí českého prostředí, byť i oni si ještě udržovali do jisté míry svou původní maďarskou identitu. Druhou skupinou byli pastoři vycházející z českých rodin, kterým se za pomoci kontaktů první generace podařilo v Uhrách vystudovat. Jako třetí skupinu můžeme vymezit pastory uherského původu, kteří ovšem do Čech a na Moravu přicházeli později jako určitý „dozvuk toleranční misie“.⁶⁴ Tuto skupinu reprezentovali spíše jednotlivci a díky jejich uherskému původu je můžeme ještě zařadit k první generaci.

O hmotném zajištění evangelických kazatelů druhé (české) generace již nemáme k dispozici tolik informací a ani zmínek ve starší literatuře, jako tomu bylo v případě

kazatele Rimányho v Lysé, i zde mu bylo slíbeno 300 zl., v té době by si však mohl podobný dům pořídit již za dva roky a dva měsíce. Protože v roce 1792 byl v Novém Městě nad Metují k prodeji dům čp. 14 za 820 zl. Tamtéž, s. 45.

62 Konkrétně na dům čp. 26 v roce 1793, který se prodával za 500 zl. Tamtéž, s. 63.

63 Státní okresní archiv Vsetín (dále SOKA Vsetín), Pozůstalost R. Pavlika, inv. č. 289b, kronika vsetínského panství – jeho obyvatelů a majitelů od Wilhelma Fernanda (překlad do češtiny), s. 253.

64 S. BOLOM-KOTARI, *Toleranční kazatelé*, s. 331–335.

první generace. Hlavním pramenem zůstávají stále vokace povolávající pastory, ovšem ty se již nacházejí pouze ve sborových archivech a ojedinele v dochované korespondenci kazatelů.⁶⁵ Tyto dochované povolací listiny jsou především v němčině a informace v nich obsažené můžeme ověřit i v salárních knihách, pokud se dochovaly, protože ty byly později ve sborech běžně vedeny.

Jak jsme již výše zmínili, časový předěl mezi první a druhou generací nelze zcela jednoznačně určit. První a druhou generaci lze odlišit pouze na základě konkrétních příkladů. Nejčastěji docházelo k výměně generací v prvních dvou desetiletích 19. století. A právě ve druhém desetiletí došlo k výrazným změnám v oblasti hospodářské a měnové. Státní bankrot v roce 1811 způsobil pokles hodnoty peněz na pětinu a začala se rozlišovat konvenční a vídeňská měna. Po napoleonských válkách se také postupně mezi oběma měnami ustaloval kurz.

Podle Františka Bednáře bylo po státním bankrotu na Moravě vypláceno kazatelské služné ve výši 500 zl. v bankocetlích, ovšem většina sborů chtěla i nadále vyplácet kazatele ve staré měně. Z a. v. sborů bylo nejvyšší služné v Humpolci a v Kovánci. V Humpolci činilo v roce 1830 300 zl., 8 centů žita, 50 liber másla, 11 sáhů dříví, 16 pytlů brambor a od každého hospodáře svazek lnu. V Kovánci vypláceli 500 zl., 10 korců pole a 2 sáhy dříví. V reformovaných sborech nejvíce vyplácel sbor v Močovicích, a bylo to 300 zl., 20 korců obilí, 80 liber sádla, 4 sáhy dříví a soudek piva.⁶⁶

65 Např. dopis kazatele Ondřeje Lazanyho Mošovskému z 2. 7. 1798 uvádí, co kazateli nabízel sbor ve Velké Lhotě (po odchodu kazatele Jana Molnára, před příchodem Pavla Hurbanu): „*Aby však pan kandidát věděl, jaké má v tomto sboru očekávat požitky, viz jejich krátký výčet: 1. V hotovosti bude mít každoročně 150 rýnských zlatých. 2. Pšenice 16 vídeňských měřic. Pšenici může každoročně směnit za peníze, neboť členové sboru jsou uvyklí zásobovat kazatele po celý rok chlebem. 3. Poplatek, tak zvaný zpovědní, zajistí sbor v případě nutnosti ze sborové pokladny. 4. Dobrovolnou štolu z křtů, pohřbů, svateb a úvodu šestinedělek. 5. Tři veřejné sbírky na svátky vánoční, velikonoční a o Letnicích. Tyto případnosti obvykle činí ročně plus minus 50 zl. Dřeva 16 vídeňských sáhů. Vše ostatní bude podrobněji vysvětleno, až to bude domlouváno se zmíněným panem kandidátem. Tento plat, který by jen marně hledal v jiných velkých sborech, s jistotou obdrží od svých posluchačů. Jídlo bude přinášeno od farníků.*“ Latinský originál: „*Caeterum ut D[omi]nus candidatus sciat suosquoque futuros proventus in ecclesia hac en brevem consig-nationem eorum: 1. In parato habebit 150 Rfl. quottannis. 2. Siliginis 16 metretas Viennenses. Siliginem quottannis cum aere commutare potest, quum ecclesiani per integrum annum pastorem pane sustentare soleant. 3. Nummum sic appellatum confessionorium, ecclesia, necessaria ex cassa ecclesiastica procurante. 4. Stolum gratuitam a baptisate, funere, copulatione, et introductione puerperarum. 5. Tria offertoria publica in solennitate natali, paschali et pentecostali. Hae accidentiae annuatim, plus minus 50 fl. efficere solent. 6. Lignorum 16 orgyas Viennenses. Caeterum hac omnia exponentur uberius, quae denominato D[omi]no candidato expedientur. Gratitudinem auditorum talem certissime reperit, quadem in aliis multis ecclesiis, frustra quareret. Culinaria fore ex toto ecclesiani conferunt.*“ Ústředná knižnica Slovenskej akadémie vied – Lyceálna knižnica Bratislava, Rukopisný fond, korespondence M. Institorise Mošovského, kart. 600.

66 V Nosislavi 360 zl., 10 měřic pšenice, 20 měřic žita, 30 liber sádla a v Rovečném 300 zl., 20 měřic žita, 8 měřic pšenice, 80 liber másla, 13 sáhů dříví, 3 měřice pole a louku. F. BEDNÁŘ, *Památník*, s. 46.

Véghovy *Paměti* však do poměrů první a druhé generace vnášejí další aspekt, a to aspekt nacionální. Véghův syn Josef převzal v roce 1811 po svém otci sbor v Libiši, kde pravděpodobně stejně jako on, dostával 300 zl., stolu (60–70 zl.), 24 měřic obilí, deputáty z panství, dary (husy, jehňata atd.).⁶⁷ Avšak když začnou později přicházet mladí čeští pastoři ze studií v Uhrách, Jan Végh si stěžuje na to, že jsou upřednostňováni. Uvádí, že Jan Nešpor okamžitě po návratu ze studií dostal povolání do Krabčic a sbor „*zavázal se mu hned ke zvýšenému služnému 400 zl., 80 zl. na dříví, 20 měřic obilí, 100 chlebů a k tomu tolik darů, že tomu není příkladem*“.⁶⁸

Čeští kazatelé podle něj získávali povolání do výnosnějších sborů a byli dosazováni do funkcí seniorů a superintendentů. V jeho očích byli Češi nevďeční nejen proto, že si přestali vážit svých prvních uherských kazatelů, ale i jejich synů, které měli z vděčnosti prvně dosazovat na výhodnější posty. Také upozorňuje na nestálost českých kazatelů, jimž není za těžko změnit sbor po krátkém působení v případě, že získají výhodnější nabídku jinde. Josef Végh cítil stejnou nespravedlnost nad těmito poměry jako jeho otec, a proto se rozhodl hledat kazatelské místo jinde a v roce 1822 odešel do Uher.⁶⁹ Véghovo poukazování na nacionální aspekt při volbě kazatele bylo však pravděpodobně pouze součástí obyčejného konkurenčního boje o získání místa. Tento „boj“ se vyostřil právě v době, kdy začali do českých sborů přicházet čerstvě vystudovaní čeští chlapi a počet lehce dostupných kazatelů se zvýšil. Je nutné zdůraznit, že záměrné upřednostňování mladých českých kazatelů nelze doložit.⁷⁰ Pokud mladým kazatelům bylo přislíbeno vyšší služné, lze to přikládat zlepšení finančních možností sborů po vybudování a splacení sborových budov, nebo také přirozené reakci na aktuální měnovou situaci.

Jako další příklad lze uvést služné, které dostávali kazatelé druhé generace ve sborech v Sázavě a v Horních Dubenkách. Oba byli ve svých sborech prvními kazateli domácího původu. Josef Esterák měl vokační listinou z roku 1827 ve sboru v Sázavě přislíbeno 112 zl. konvenční měny, 12 měřic obilí, 1 cent lnu, 25 liber sádla, 12 měřic brambor, do 3 měřic

67 F. HREJSA (ed.), *Jan Végh*, s. 88.

68 Tamtéž, s. 105. Jan Nešpor v Krabčicích nastoupil v roce 1815 a zůstal zde pět let.

69 Pokud v roce 1822, kdy Josef Végh odcházel do Uher, stále dostával služné, které mu bylo přiřknuto v době jeho nástupu do Libiše, můžeme tuto situaci porovnat se situací v Telecím. Do Telecího byl v roce 1822 povolán kazatel (českého původu) Václav Karafiát a jemu sbor přislíbil 380 zl., 11 měřic obilí na chleba, 3 měřice ovsy, 50 liber (?) sádla, nedostávající se len 40 svazků, jednu louku, pod jednu měřici setby a dvě zahrady: „*an baaren Gelde 380 fr., am Brodkorn 11 Metzen, am Hafer 3 Metzen, Schmaltz 50 [?], gebrechelten Flachs 40 Kloben, einem Wiese unter 1 Metzen Aussaat und zwey Gärten eine bey der Pfarre und eine bey der Schule*.“ Sbor ČCE Telecí, kart. 1, vokace Václava Karafiáta, s. 1–2. Při porovnání s pravděpodobným služným Josefa Végha v Libiši v době jeho odchodu není patrné, že by se Václav Karafiát v Telecím měl nějak výrazně lépe. Obě částky služného lze považovat za obdobné, přitom Václav Karafiát v Telecím setrval až do roku 1874.

70 Ke stejným závěrům dochází i S. BOLOM-KOTARI, *Toleranční kazatelé*, s. 334–335.

polí a do 1 měrice pšenice.⁷¹ Petr Novák, který v roce 1835 vystřídal Ondřeje Lazanyiho, dostával 80 zl. konvenční měny, na obilí 21 ¼ měřic žita a 10 ¼ měřic ovsu, od křtů, sňatků a pohřbů dobrovolnou štolu, 3 ofěry (na Vánoce, Velikonoce a Svatodušní svátky), zповědní poplatek, 27 sáhů palivového dřeva, od každého 1 žejdlík hovězího sádla.⁷² V přepočtu na měnu vídeňskou, která byla mezi venkovským obyvatelstvem obvykle užívána, dostával Josef Esterák 280 zl. vídeňské měny a Petr Novák 200 zl. Oba kazatelé v těchto sborech zůstali po celý čas své aktivní služby, Josef Esterák do roku 1874 a Petr Novák dokonce do roku 1883. Uvážíme-li, že tento plat dostávali v plné výši a po celou dobu své služby, lze předpokládat, že tato částka představovala dostatečný zdroj pro uživení rodiny.

Pokusme se opět porovnat, co bylo možné za uvedené služné pořídit. Údajně nadprůměrně vysoký plat 400 zl. Jana Nešpora v Krabčicích bylo možné na Vsetíně investovat například do pily, která v roce 1814 stála 800 zl. Tedy za dva roky by si ji kazatel Jan Nešpor mohl pořídit. Ovšem na pivovar by si celou výši služného musel dávat stranou více než 10 let, protože pivovar stál 4050 zl.⁷³ Ale opět nesmíme zapomínat, že na Vsetínsku byly platy nižší. Dokládá to případ Pavla Jelínka, který nastoupil do Růždky v roce 1816 a měl služné pouze 200 zl. s naturáliemi.⁷⁴ Ale i tak by si za svůj roční příjem mohl v roce 1821 pořídit zdechovickou šenkovnu, jež se prodala za pouhých 164 zl.⁷⁵

Při porovnání výše uvedených částek s cenou obilí zjistíme, že i zdánlivě vysoké služné Jana Nešpora nemuselo ještě znamenat silnou koupěschopnost. Na Vsetínsku totiž na konci tohoto roku stála měrice pšenice 16,30 zl., žita 15,57 zl. a ječmene 10,26 zl.⁷⁶ Kdyby si Jan Nešpor chtěl od každého obilí přikoupit 10 měřic, jeho roční služné by na to nevystačilo, a služné 200 zl. Pavla Jelínka, který na Vsetínsku rok poté přímo působil, by pokrylo pouze náklady na 10 měřic pšenice.

Služné v přepočtu na ceny obilí na Vsetínsku můžeme porovnat i v dalších letech. Služné Josefa Esteráka po převedení na vídeňskou měnu činilo 280 zl., za ně si mohl koupit 10 měřic pšenice průměrně za 70 zl., 10 měřic žita za 50 zl., 10 měřic ječmene

71 „1^{stens} Hundert und zwölf fl. Condi Münze, 2^{tens} zwölf Metzen Korn, 3^{tens} Ein Centner Flachs, 4^{tens} zwanzig fünf Pfund Schmalz, 5^{tens} Zwölf Metzen Erdäpfeln, 6^{tens} Unter drey Metzen Felder und unter ein Metzen Weisen, jährlich zugesichrt.“ Sbor ČCE Sázava, listiny R-III-A, kopie vokační listiny Josefa Esteráka, s. 1–2.

72 „1. An fixirten Salario 80 f. Con. Münze, 2. An Getreide: a) An Korn (Roggen) 21 ¼ Metzen örster, b) Hofer 10 ¼ solche Metzen, 3. Von Taufen, Kopulationen und Begräbnissen nur freiwillige Stola, 4. Drei Opfergänge an h. feiertagen, d.h. an Weihnachten, Ostern und Pfingsten, 5. Beichtsfennig, 6. An weichen Brennholz 27 Wiener Klafter und 7. Von einem jeden 1 Seidel Rindschmalz.“ Státní okresní archiv Jihlava, Farní sbor ČCE Horní Dubenky, kart. 2, vokační listina Petra Nováka, s. 2.

73 SOKA Vsetín, Pozůstalost R. Pavlíka, kronika vsetínského panství, s. 302.

74 10 měřic ječmene, 10 měřic ovsu, 10 měřic pohanky, 10 měřic brambor, 12 sáhů bukového dříví, 30 funtů kravského sýra, štola a jedno pole. Tamtéž, s. 309.

75 Tamtéž, s. 316.

76 Tamtéž, s. 308.

za 40 zl. a 10 měřic ovsu za 20 zl.⁷⁷ Po přepočtu na konvenční měnu by mu zbylo ještě 40 zl. Podobné finanční zajištění jako u Josefa Esteráka naznačuje i služné Petra Nováka v Horních Dubenkách z roku 1835, i když představovalo pouhých 80 zl. konvenční měny. Při nákupu stejného množství obilí za ceny z daného roku by mu z finanční hotovosti zbylo celých 44 zl. konvenční měny.⁷⁸ Ačkoliv by se tedy mohlo zdát, že částka 80 zl. ročního služného je oproti předchozím letům nepoměrně nízká, nakoupit se za ní dal stejný objem zboží, ne-li větší.

Kromě sledování výše služného, koupěschopnosti evangelických pastorů či délky setrvání v jednom sboru je možné u příslušníků druhé generace zaznamenat i jiné aspekty, které vypovídají o jejich měnícím se finančním postavení. Jedním z nich je povolávání si pomocníků, jejichž vyživování spočívalo na bedrech kazatele, jemuž vypomáhali, nikoliv na sboru. Například v roce 1832 si Jakub Lukl, první český kazatel ve vsetínském sboru h. v., kvůli vysokému stáří a obtížích při plnění kazatelského úřadu povolal do filiální modlitebny v Pržně jako pomocníka svého syna Karla. Jemu se zavazoval „na hotovosti ročně dávat 20 zl. C. M., jeho hostýrování a kvartýr“.⁷⁹ Na tomtéž dokumentu je i kladné vyjádření představených sboru. Jakub Lukl zemřel v roce 1835, pomocníka k výkonu svých povinností měl tedy tři roky před svou smrtí. Zajímavé ovšem je, že jeho syn Karel po něm nenastoupil na plnohodnotné kazatelské místo vsetínského sboru. Povolání pomocníků je ovšem možné pozorovat i na konci aktivních let první generace kazatelů.

O povolání svého syna jako druhého kazatele se zmiňuje i Jan Szalatnay. Jeho syn Jan u něj nastoupil jako pomocný kazatel již v roce 1818, po otcově smrti se ujal jeho místa a setrval zde rovněž celou aktivní službu.⁸⁰ Povolávání pomocných kazatelů tedy není výhradou druhé generace, ale spíše záležitostí pozdějšího období. Dostatek prostředků na udržování pomocníka byl zajištěn zřejmě také tím, že kazatelé dosluhovali ve vysokém věku a pravděpodobně již neměli takové náklady na rodinné výdaje a rovněž vyplácení jejich služného se stabilizovalo a díky nastolené finanční vyrovnanosti sborů se stalo pravidelným.

Dalším aspektem poukazujícím na odlišné postavení kazatelů druhé generace jsou jednotlivé „zvláštní případy“. Sborový archiv v Soběhrdech uchovává informace o soudním sporu mezi evangelickým kazatelem Václavem Francouzem a Židem Josefem Budlovským z nedalekých Petroupim. Václav Francouz jmenovanému Židovi mezi lety 1827 a 1829 půjčil 140 zl. konvenční měny (tedy 350 zl. vídeňské měny) k jeho „důležité potřebě, totiž do

77 Tamtéž, s. 329.

78 Cena jedné měřice pšenice 1.10 zl., žita 1.15 zl., ječmene 1 zl. a ovsu 40 kr. Tamtéž, s. 347.

79 Tj. Convention Münze (konvenční měna). Tj. vyživování. Sbor ČCE Vsetín (horní sbor), listiny, povolání pro duchovního pomocníka, s. 1.

80 F. HREJSA (ed.), *Jan Szalatnay*, s. 98.

handle“.⁸¹ Směnky udávají, kdy měl být dluh splacen, slibují náhradu veškerých právních výloh, a především svolují vypořádat se v případě nezaplacení exekuční cestou. Jelikož ani po smluvení náhradního splátkového kalendáře nedošlo k vyrovnání dluhu, dal Václav Francouz žádost o vyrovnání dluhu k soudu. Podle přiloženého soupisu nebyl Václav Francouz jediný, komu Josef Budlovský dlužil.

Jak dopadli ostatní věřitelé, nevíme, ale evangelický kazatel dlužnou částku získal zpět pomocí rozprodání movitého majetku dlužníka.⁸² Pozoruhodná je ovšem celá situace: kazatel druhé (české) generace je v takovém finančním postavení, že byl schopen půjčovat hotovost? Obdobných případů nebylo mnoho, přesto tato situace naznačuje již zcela jiné finanční možnosti evangelických kazatelů. V porovnání s kazateli první generace, kteří mnohdy řešili přímé existenční problémy, vrhá obraz o půjčování peněz na kazatele druhé generace poněkud jiné světlo.

Situace Josefa Fleischera v libišském sboru však nabízí odlišný pohled než v předchozím případě. Josef Fleischer nastoupil do Libiše v roce 1822 po odchodu „nedoceněného“ Josefa Végha do Uher. I když podle salární knihy libišského sboru bylo služné kazateli vypláceno,⁸³ Josef Fleischer posílal každý rok žádosti o podporu k místní vrchnosti. Baronka panství Obříství Johanna von Salhausen mu pro rok 1839, podobně jako v předchozích letech, dává „povolení dvou beček piva, dvou měřic pšenice, dvou měřic žita, sáhu tvrdého a sáhu měkkého dříví“.⁸⁴ O špatném hmotném postavení rodiny se zmiňuje i lékařský posudek lékaře Nováka, který léčil kazatelova nemocného syna: „Dvojčtihodný evangelický pastor pan Josef Fleischer, v obci Libiš na panství Obříství v kouřimském kraji v Čechách, dobrý otec sedmi nedospělých nezaopatřených dětí, nalézá se skutečně ve smutné situaci, že při skromném platu svou rodinu takřka s Božím divem může vydržovat, jeho největší neštěstí způsobuje jeho sedmiletý syn Gustav Adolf, který z neznámé příčiny osudu je napaden coxalgii (bolestmi v kyčlích)“.⁸⁵

Případ Josefa Fleischera i situace Antonína Bubeníčka v Semtěši jsou na hony vzdálené představě Jana a Josefa Véghových o upřednostňování a přepčení kazatelů druhé generace českého původu. Antonín Bubeníček byl v semtěšském sboru rovněž prvním českým kazatelem a působil zde mezi lety 1811–1839. Bubeníček měl vleklé spory se sborem o neplacení štoly, jeho kázání byla při vizitacích posuzována Vrchní církevní radou a na počátku 30. let je Bubeníčkovi Vrchní církevní radou i superintendentem Kubešem

81 Sbor ČCE Soběhrdy, spisy, balík R4, složka R-III-C/9, obligace Josefa Budlovského z 1. ledna 1828.

82 Tamtéž, složka Dluh a soudní jednání Josefa Budlovského a Václava Francouze 1827–1831.

83 Sbor ČCE Libiš, salární kniha 1823–1865 R-III-B-19, s. 1–3.

84 Tamtéž, Josef Fleischer R-III-C 1/3, žádost Josefa Fleischera o podporu z 9. ledna 1839.

85 Tamtéž, lékařské vysvědčení rodiny Fleischery z 20. února 1842.

několikrát příznána podpora 30 zl.⁸⁶ Pravděpodobně tedy ani jeho existence nebyla zajištěna bezproblémově.

Hmotné zajištění druhé generace evangelických kazatelů bylo stále závislé na věřících, jejich možnostech a aktuální úrodě. Jejich finanční postavení nebylo černobílé. Ačkoliv se vyhlídky kazatelských platů mohly zdát nadějnější, zdaleka ne každý kazatel měl zajištěno dobré bydlo. Vokace týkající se druhé generace neslibovaly extrémně vysoké služné, pouze výčet naturálních dávek byl konkrétnější, než tomu bylo dříve. I když toleranční sbory již překonaly počáteční finanční zátěž, platy druhé generace ovlivnil nejdříve státní bankrot a následná měnová reforma a teprve poté přišla dlouhodobější stabilizace poměrů. Náhled na konkrétní situace jednotlivých kazatelů druhé generace ukazuje jejich rozdílné postavení.

Shrnutí

Hlavní informace o zamýšleném hmotném zajištění evangelických pastorů přinášejí tzv. vokace. Vokace týkající se první generace kazatelů přicházejících z Uher nejsou konkrétně adresovány a většinou přislíbují částku 300 zl. nařízenou tolerančním patentem. Ohledně naturálních závazků jsou některé vokace konkrétní, jiné slibují jen obecně ubytování a další věci, které jsou k živobytí zapotřebí. Je pravděpodobné, že sbory, jež se k částce 300 zl. musely jasně zavázat, další konkrétní závazky již činit nechtěly. Záznamy z vokací jsou si velice podobné, a kromě nařízené částky 300 zl. se velmi podobal i počet hlásících se členů, který obvykle dosahoval minimálního limitu 100 rodin. Pouze v Chlebech bylo zaznamenáno více rodin a také vyšší služné (140 rodin, 320 zl.), ale to byla spíše výjimka. V Lysé bylo uvedeno 144 rodin, přesto slibovaná částka dosahovala opět pouze 300 zl. Latinské přípisky k vokacím mohou poskytnout jednak podrobnější informace, než jsou ve vokacích, ale také zcela suplovat informace o platech v případech, že se vokace nedochovala. Z přípisků je patrné, kým superintendent plánoval sbory obsadit, byť někdy nakonec z různých důvodů jeho záměry nebyly realizovány. Starší literatura také udává informace o služném kazatelů první generace. Ovšem některé uvedené částky jsou hluboko pod limitem 300 zl. Tyto informace bohužel není možné ověřit, ani jednoznačně určit, zda vycházely z reálných částek.

Vokace týkající se druhé generace jsou již vázány na konkrétního kazatele a nachází se v nich detailnější výčet závazků. Přesun tohoto typu pramene do jazykově českého prostředí však neznamenal, že vokace byly psány česky, uplatňuje se zde němčina. Janem Véghem naznačené upřednostňování českých kazatelů nelze potvrdit. Pokud sbory v době

86 Sbor ČCE Semtěš, spisy, Antonín Bubeníček R-III-C 1b, elench. Pramen bohužel neuvádí, zda se jednalo o podporu v konvenční, nebo vídeňské měně.

nástupu jeho syna do služby nabízely vyšší služné, mohlo se jednat o zlepšení finančních možností sboru či reakci na aktuální sílu měny.

Při porovnání jednotlivých částek, které kazatelé první a druhé generace dostávali, by se mohlo zdát, že se jejich finanční postavení nelepšilo. Pokud by to opravdu znamenalo prohlubování jejich bídy, tak vzhledem k tomu, že finanční situace kazatelů první generace byla obecně označována za neúnosnou, dostávala by se tato společenská skupina již do zcela bezvýchodné situace. Porovnávání pouhých částek služného je však zavádějící, jelikož sledované období bylo velice proměnlivé z hlediska ekonomiky státu, válečného stavu země a zemské měny. Hlavním ukazatelem ekonomického postavení kazatelů první a druhé generace je tedy spíše jejich koupěschopnost a zohlednění konkrétní situace v širším společenském kontextu.

Komparaci koupěschopnosti je možné provést pouze odhadem, protože kupní síla měny byla odlišná regionálně a proměnlivá dle úrody a aktuální ekonomické situace. Při pokusu nastínit, co bylo možné za kazatelský plat pořídit, nevypadá situace tak nepříznivě. Pokud byly přidáné naturálie v dostatečné výši, aby kazatele uživily, je patrné, že za hotové peníze bylo možné „něco“ pořídit. Ovšem vážným problémem první generace bylo to, že právě hotové peníze kazatelé velice často nedostávali, případně ne ve slibované výši. A tak se veškeré jejich hospodaření omezovalo na zajištění rodiny a nezbytných potřeb.

U druhé generace je patrná relativita výše služného. Ačkoliv by se mohlo zdát, že plat kazatele v roce 1815 byl vyšší než služné slibované v letech 1827 a 1835, opak je pravdou. V roce 1815 mohl sbor sice nabízet vyšší plat, ale kazatel si za něj koupil podstatně méně, než kazatelé z 30. let. Na vině byla poválečná drahota a špatná úroda. V druhém desetiletí 19. století se služné ještě běžně vyplácelo ve vídeňské měně, kdežto později byli kazatelé placeni již ve stálejší měně konvenční.

Kromě porovnání výše služného a koupěschopnosti kazatelů první a druhé generace je nutné tuto společenskou vrstvu sledovat také prostřednictvím individuálních příběhů zasazených do širšího společenského kontextu. První generace je obecně označována za tu, jejíž hmotné zabezpečení bylo natolik špatné, že se pastoři opět vraceli do rodných Uher. Ovšem škála důvodů k návratu byla pestřejší a kazatelé se nevraceli pouze kvůli hmotné nouzi, která v tolerančních sborech v Čechách a na Moravě zajisté byla. Téměř polovina uherských kazatelů v tolerančních sborech setrvala, někteří dokonce celou aktivní službu strávili v jednom či dvou sborech. To poukazuje na to, že některé sbory byly alespoň do určité míry solventní. Nelze tedy všeobecně říci, že kazatelé první generace žili vždy v neúnosné bídě. Určitým ukazatelem, který by odhalil místa, kde skutečně nebylo možné získat dostatečnou obživu, by mohla být síť naznačující migrace kazatelů. U sborů, kde docházelo k častému střídání, lze předpokládat finanční nestabilitu.

Oproti tomu obraz druhé generace naznačující, že se tato generace měla již o poznání lépe, se při podrobném průzkumu ukazuje podstatně barvitějším. Kazatelé druhé generace se již tolik mezi sbory nepřesouvají, což však může dokládat také stabilizaci a vyrovnaní poměrů ve sborech. Při nahlédnutí na konkrétní osudy jednotlivých kazatelů zjistíme, že ani tato generace nemůže být jednoznačně označena za movitější. Lze zde totiž nalézt protichůdné případy, kdy jeden kazatel půjčuje poměrně vysokou částku peněz, a naproti tomu jiný neustále posílá žádosti o příspěvky a stěžuje si na neúnosnou bídu. Výjimkou nejsou ani případy, kdy má kazatel otevřeně vleklé spory se sborem o vyplacení služného.

S nástupem druhé generace (a to jak na jejím začátku, tak také na konci) je rovněž patrný nový prvek v podobě povolávání si pomocníků. Ke konci života, kdy kazatel nebyl schopen již vykonávat své povinnosti, si zajistil pomocníka, nejčastěji svého syna, kterého na své náklady vyživoval. Sbor jeho působení pouze povolil, ale na jeho placení se nepodílel. V některých případech tato pomoc předznamenávala nástupnictví, ale nebylo tomu tak vždy. Pomocníci se objevovali nejen u druhé generace českých kazatelů, ale i na konci působení kazatelů generace první, uherské. Lze tedy říci, že tento jev představoval jakýsi přechod mezi oběma generacemi.

Zusammenfassung

Materielle Sicherung der protestantischen Prediger in der ersten und zweiten Generation

Der vorgelegte Artikel behandelt um die Frage der materiellen Sicherung der lutherischen und reformierten Prediger in der ersten und zweiten Generation nach Toleranzpatent. Die erste Generation der Prediger stammte ausschließlich aus Ungarn, die zweite stellte schon vorwiegend die ausgehenden Prediger aus dem einheimischen also böhmischen Raum dar. Der Lebensunterhalt der Prediger war ganz in den Händen der Gläubigen. Die Hauptquelle zur Feststellung der Finanzsicherung der Prediger sind Berufungsurkunden, die sich für die erste Generation sich im Archiv von Gedeon Ráday in Budapest und für die zweite in Archiven der Toleranzgemeinden befinden. Aufgrund der Vergleichung der Berufungsurkunden der Prediger beider Generationen, der Auswertung der ökonomischen Situation des Lands und der aktuellen Macht der Währung stellen wir fest, wie ihre Finanzlage war. Die erste Generation wird traditionell wie arme Pastoren eingesehen, die wegen Armut Böhmen verlassen haben oder oft einheimische Gemeinden gewechselt haben. Stellung der zweiten Generation ist nicht so bekannt oder ihr wird gerade sichere und stabile Stellung zugeschrieben. Beim näheren Blick an beide Generationen ist ersichtlich, dass die Finanzlage der Prediger in keinen der beiden Gene-

rationen eindeutig war und auf ihre materielle Sicherung nicht Höhe der Besoldung, sondern breitere ökonomische und gesellschaftliche Aspekte hinweisen.

Die erste Generation der Prediger aus Ungarn hatte versprochenes begrenztes Gehalt, aber die Gemeinden waren nicht es zu bezahlen. Die Prediger haben dann oft unter Gemeinden migriert oder sind nach Ungarn zurückgegangen. Aber einige Prediger der ersten Generation sind nicht nur in Böhmen geblieben, sondern sogar nur im Rahmen einer Gemeinde tätig waren. Im Gegenteil sind einige zurückgegangene Prediger wegen anderen als materiellen Gründen weggegangen.

Auch wenn die Prediger der zweiten Generation von einheimischer Umgebung ausgegangen sind und die Gemeinde schon erste schwierige Jahre überwunden hat, war ihre hohe und stabile Stellung immer noch nicht sicher. Materielle Stellung der Prediger der zweiten Generation war bunter. Konkrete Beispiele zeigen uns, dass es möglich war, einerseits war in Lagen hohe Beträge, andererseits sind die anderen Prediger im ständigen Mangel geblieben. Zwischen beiden Generationen gibt es eine neue Erscheinung und zwar Berufung der Hilfsprediger, die direkt von Prediger und nicht von Gemeinde ausbezahlt wurden.

Zdenko MARŠÁLEK

Limity důvěry. Bývalí vojáci *Wehrmachtu* ve službě u československého letectva v Británii za druhé světové války¹

Abstract: Trust Limitations: Former Wehrmacht Soldiers Serving in the Czechoslovak Air Force in Britain during World War II

The paper explores the trust limitations of the Czechoslovak exile authorities during World War II towards those volunteers of the Czechoslovak exile military forces who had formerly served in the Wehrmacht. It has come to light that they were not prohibited from joining even the elite of the armed forces represented by air force units. On the other hand, the given degree of mistrust is demonstrated by the fact that they were only assigned to the ground personnel. Moreover, men who had gone through flying personal training in the German Luftwaffe were never accepted to the exile air force units.

Key words: Second World War – Czechoslovak Army in exile – POWs – Wehrmacht soldiers – enemy aliens – marginalization

Vojenský odboj v zahraničí dodnes představuje významnou součást kolektivní paměti české společnosti o druhé světové válce. Jeho obraz, jak je v zmíněné paměti uložen, však vznikl především jako propagandistický a ideologický artifiční model, formovaný takto již od válečných let. Zatímco tehdy měla propagandistická zkratka jasné opodstatnění, přijatá klišé, a především vypjatě národní linka přetrvaly v tomto obrazu dlouhá desetiletí prakticky dodnes, ve zmíněných ohledech až překvapivě málo ovlivněny několikerými změnami politických režimů. Nejde přitom o žádné české specifikum, podobným procesem modelování do podoby nového sjednocujícího pívotu národní společnosti, s důrazem na vysloveně nacionální bázi, procházel obraz okupace a odboje

1 Studie je jedním z výstupů projektu Grantové agentury ČR *Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti*, registrační číslo 18-11418S. Studie se explicitně nevěnuje celé řadě obecných i detailních otázek, týkajících se problematiky čs. zahraničních jednotek za druhé světové války a služby bývalých příslušníků německé branné moci v těchto jednotkách, neboť tato témata jsou zmiňována či přímo řešena v dalších výstupech projektu.

i v jiných evropských zemích.² Součástí heroizovaného a nacionálně podbarveného mýtu se stalo i potlačování a zamlčování aspektů, které se do zvoleného konceptu nehodily. Postupný proces jeho dekonstrukce probíhal jen pomalu a torzovitě.³ Rozpoznat a prokázat skutečnou míru mytologizace obrazu vojáka československého zahraničního odboje umožnil mimo jiné teprve detailní rozbor personální struktury zahraničních vojenských jednotek.⁴ Ukázalo se, jak hluboko se původní propagandistické konstrukty a ideologické premisy zakořenily coby samozřejmé platformy nejen ve vnímání veřejnosti, ale i v odborné historiografii.

Letectvo jako ikona zahraničního odboje

Již v průběhu války se doslova ikonou zahraničního odboje stali českoslovenští letci. Letectvo jednak v první polovině dvacátého století samo o sobě představovalo symbol modernity. Letecká válka také do obrazu války vracela individualitu a přímý souboj, a tím vlastně i historický model rytířství. Konkrétní výkony ve smyslu dokonalého ovládnání stroje, osobní statečnosti, a zvláště počtu vzdušných vítězství byly snadno zaznamenatelnými a srozumitelnými veličinami. K těmto obecným základům popularity letců se však připojovaly i důvody vyplývající z konkrétní situace československého vojenského odboje. Propagandisticky mohla heroizace individuálních výkonů do značné míry zakrýt malé celkové počty zahraničního vojska – což šlo u letectva mnohem lépe než u jednotek pozemních. Ty se navíc ocitly v obtížné situaci. Zatímco propagandistický obraz legií z let 1914–1920 zdůrazňoval především sled vítězných bojů a bitev, na počátku druhé světové války se českoslovenští vojáci dostali na frontu jen epizodně v září 1939 v Polsku a v krátkém tažení v červnu 1940 ve Francii, které shodně poznamenala hořkost totální porážky. Od té doby se zbytky pozemních jednotek reorganizovaly v Británii a několik

2 Průlomovou studií vzhledem k vzájemné komparaci národních příběhů odboje představuje kniha Pieter LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe 1945–1965*, Cambridge (UK) 2000.

3 V českém (československém) prostředí lze za významný mezník považovat vydání knih Ericha Kulky o významu zapojení židovských dobrovolníků; Erich KULKA, *Židé v československé Svobodové armádě*, Praha 1990; TÝŽ, *Židé v československém vojsku na Západě*, Praha 1992.

4 Ve Vojenském historickém archivu v Praze v letech 2005–2013 vznikala *Databáze příslušníků čs. vojenských jednotek v zahraničí za druhé světové války*. Některé vybrané základní údaje jsou dostupné na <URL: <http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>>, [cit. 20. 6. 2020]. Získané údaje se mj. staly základem publikace Zdenko MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda? *Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*, Praha 2017. V rámci projektu, uvedeného v pozn. 1, se díky digitalizaci dalších údajů z osobních materiálů jednotlivých osob, jakož i relevantních údajů z dalších dokumentů podařilo vytvořit zvláštní databázi bývalých vojáků německé branné moci, přijatých do čs. jednotek (dále jen *Databáze*). Výše zmíněný projekt plánuje zveřejnit vybrané základní údaje do konce roku 2020 na webových stránkách projektu (<URL:<http://www.marginalization.usd.cas.cz/>>).

let zůstávaly mimo boj. Letci se naproti tomu ve Francii přeci jen mohli pochlubit řadou osobních úspěchů, především však bezprostředně zasáhli do letecké bitvy o Británii, která se stala první strategickou porážkou vojsk Osy a prvním strategickým vítězstvím Spojenců. Výkony československých stíhačů, patřičně zveličené, co se týče jejich skutečného významu pro celkové vedení války, mohly proto již v roce 1940 sloužit jako základ pro budování vojenské prestiže (tehdy čerstvě uznané) exilové vlády směrem ke Spojencům, ale především pro prezentaci odboje před veřejností v okupované vlasti.⁵

Tento obraz pak zůstal konstantní, i když mu v posledních letech války konkurovaly boje příslušníků jednotek formovaných na východní frontě. Z kolektivní paměti zvláště v českých zemích jej ovšem nedokázal vytlačit ani politický vývoj po roce 1948 a související všeobecná defamace odboje na Západě⁶ – jak prokázalo nadšené přijetí řady děl vyšlých v druhé polovině šedesátých let⁷ – a tím méně pak léta normalizace.⁸ Po roce 1989 pak nastala doslova exploze zájmu o tematiku bojů československých letců na Západě.

Zdá se však, že dlouhá doba trvání odvislosti historiografie od ideologických potřeb tvorby kolektivní paměti zanechala hluboké stopy i na daném tématu, respektive způsobech jeho zpracování. Podstatný prostor byl věnován jednak pamětem výkonných letců, jednak deskriptivnímu pojetí bojů a činnosti perutí. Zájmu historiků naopak unikají například širší otázky organizační výstavby letectva, komparace s ostatními exilovými silami v rámci spojenecké koalice, pohledu britských politických a vojenských orgánů na československé letectvo aj.⁹

-
- 5 Možnosti rozhlasové propagandy k utváření názorů a postojů obyvatelstva v okupované vlasti lze sledovat např. in Jan MASARYK, *Volá Londýn*, Praha 1946.
 - 6 Podnětná zamyšlení zde nabízí zvl. Vítězslav SOMMER, *Tři fáze stranického dějepiscství v padesátých a šedesátých letech*, in: Bohumil Jiroušek a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie, České Budějovice 2008*, s. 276–281; TÝŽ, *Válka, odboj a hledání historické identity československého komunismu*, in: Zdeněk Hazdra (ed.), *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945): sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*, Praha 2009, s. 111–124.
 - 7 Zde mám na mysli jak celou řadu pamětí, tak i pozoruhodná odborná zpracování, např. Toman BROD – Eduard ČEJKA, *Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*, Praha 1965; Toman BROD, *Tobrucké krusy*, Praha 1967 ad.
 - 8 Srov. Jiří JOŽÁK, *Druhá světová válka a čs. odboj v české knižní produkci v letech 1970–1980*, in: *Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války*, Cahiers du CEFRES, č. 6, Praha 1995, s. 51–54.
 - 9 Dodnes vlastně jedinou práci, která zkoumá čs. letectvo z pohledu britských orgánů je nepublikovaná dizertační práce Alan C. BROWN, *The Czechoslovak Air Force in Britain, 1940–1945*, PhD thesis, University of Southampton 1998. Srov. TÝŽ, *Airmen in Exile: The Allied Air Forces in the Second World War*, Phoenix Mill (UK) 2000. Zájmu se příliš netěší ani témata z vnitřního života čs. letectva, včetně jinak všeobecně oblíbené každodennosti; jednou z výjimek jsou v tomto ohledu práce Ladislava Kudrny, zvl. Ladislav KUDRNA, *Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války*, Praha 2003.

Doplňování letectva

Československé perutě v Británii pro exilovou politickou reprezentaci bezesporu představovaly prvořadý propagandistický a politický triumf. Z tohoto důvodu bylo naléhavě potřeba zajistit jejich plnou bojeschopnost. Pouze tak je totiž mohlo britské velení zasadit do bojů, v nichž by se mohly vykázat významnými úspěchy – a teprve ty se stávaly oním účinným prostředkem propagandy, nikoliv pouhá existence jednotek. V podmínkách exilu znamenalo zajištění plné bojeschopnosti především sehnat dostatek vojáků. Československé letectvo však, stejně jako československé pozemní jednotky a podobně jako ostatní exilové armády, po celou válku trpělo nedostatkem lidských zdrojů. Do zahraničí z okupované vlasti uniklo nezanedbatelné množství vycvičených letců, což stačilo na zformování několika jednotek. Okamžité plné využití veškerého personálu, který byl k dispozici, ovšem kladlo velké nároky do budoucna. Mnoho letců padlo či utrpělo těžká zranění, další se dostali do nepřátelského zajetí.¹⁰ Stavby perutí se snižovaly i v důsledku odchodu letců na odpočinek, z důvodu nemoci aj. Z politických a propagandistických důvodů bylo nemyslitelné rušit jednou již zformované útvary a snižovat tak jejich počet a nezbývalo tudíž než hledat personální náhradu. Výcvik pilotů, navigátorů a radiotelegrafistů ovšem trval řadu měsíců, a doplňování létajícího personálu proto představovalo „běh na dlouhou trať“ a obtížný úkol, s kterým se exilové orgány potýkaly prakticky po celou válku.¹¹ Hlavním problémem se však nestala dlouhá doba výcviku, ale otázka, kde vůbec nové dobrovolníky vzít. Při hledání zdrojů personálních doplňků se důstojníci letectva dostávali do střetu se stejně naléhavými potřebami pozemního vojska, a spory o prioritách se brzy dostaly do fáze jakési „zákopové války“ mezi inspektorátem čs. letectva na jedné, a ministerstvem národní obrany a velitelstvím pozemního svazku na druhé straně.

V létě 1940, krátce po evakuaci zbytků československého vojska z Francie, se prioritou exilových orgánů stalo hlavně letectvo. To plně odpovídalo tehdejší situaci, kdy bezprostředně hrozila invaze německých vojsk do Británie. Britská armáda trpěla zoufalým nedostatkem výzbroje a invazi mohlo zabránit jedině vítězství v letecké bitvě o Británii.¹² Několik tisíc vojáků československých pozemních jednotek v létě 1940 pro Brity nepředstavovalo

10 Z příslušníků čs. letectva v Británii mělo zahynout 487 osob, nejméně 236 utrpělo zranění, a 52 letců padlo do zajetí. Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945, 4. část (1943)*, Cheb 2002, s. 315.

11 Těživě se nedostatek pilotů, ale také radiotelegrafistů a navigátorů, projevoval zvláště u 311. bombardovací perutě. Především z důvodu nemožnosti zajištění plynulého krytí ztrát byla peruť v červnu 1942 převelena od bombardovacího velitelství k velitelství pobřežního letectva. T. BROD – E. ČEJKA, *Na západní frontě*, s. 328.

12 Vojenskou situaci Británie v létě 1940 z pohledu nejvyšších míst barvitě popisuje Winston CHURCHILL, *Druhá světová válka. II. díl. Jejich nejskvělejší hodina*, Praha 2005, s. 247–303.

reálnou sílu,¹³ ale každý vycvičený stíhací pilot měl doslova cenu zlata. Velmi rychle byly vyřešeny právní a politické otázky a v červenci 1940 vznikla první československá stíhací peruť, po níž následovaly další.¹⁴

Posily pro formující se letectvo tehdy mohla poskytnout jedině pozemní jednotka. Již v srpnu 1940 k letectvu odešla velká skupina 250 mužů, vybraných z dobrovolníků.¹⁵ Kromě prvotřídních vojáků, určených k leteckému výcviku, byli ovšem k letectvu odesláni i někteří vojáci fyzicky slabší, kteří nedostávali nárokům polní služby – exilové orgány se domnívaly, že by se mohli uplatnit u pozemního personálu letectva. Prvních padesát bylo takto přeřazeno v říjnu 1940.¹⁶ Tím se však možnosti pozemního vojska – a jak uvidíme dále, i jeho ochota – v podstatě vyčerpaly.

Na počátku roku 1941 ovšem exilové orgány zvažovaly zřízení nové, v pořadí již třetí stíhací peruti.¹⁷ Představu zformování další letecké jednotky prosazoval zvláště samotný prezident Edvard Beneš, a to především s ohledem na možné politické výhody. V únoru 1941 pak v otázce budoucího rozvoje leteckých jednotek na území Británie proběhla u prezidenta republiky společná porada předních vojenských činitelů.¹⁸ Ministr národní obrany generál Sergěj Ingr¹⁹ tehdy kategoricky odmítl uvolnit další příslušníky pozemních jednotek, neboť by tím byla výrazně ohrožena bojeschopnost pozemního polního svazku.²⁰

13 Na konci července 1940 čítaly čs. pozemní jednotky 3324 vojáků. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VÚA – VHA) Praha, fond Náhradní těleso ve Velké Británii 1939–1947 (dále jen NT – VB), inv. č. 32, kart. 21, kmenové rozkazy NT č. 2/40 z 1. 8. 1940 a č. 3/40 z 12. 8. 1940.

14 Míněna 310. čs. stíhací peruť. Na samém počátku srpna 1940 byla založena 311. čs. bombardovací peruť, o měsíc později pak 312. čs. stíhací peruť. Další letci byli zařazeni přímo do britských, popř. polských peruti. T. BROD – E. ČEJKA, *Na západní frontě*, s. 186–187.

15 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 32, kart. 21, kmenový rozkaz NT č. 4/40 ze 17. 8. 1940; tamtéž, inv. č. 1/1, kart. 1, kronika NT, II. díl, s. 14.

16 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 1/1, kart. 1, kronika NT, II. díl, s. 22. Do konce roku 1940 bylo od pozemního vojska k letectvu přeřazeno celkem 714 vojáků. U mnohých se však jednalo jen o administrativní potvrzení jejich zařazení k letectvu, které proběhlo již ve Francii. VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Srov. Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda, s. 215.

17 Míněna budoucí 313. čs. stíhací letecká peruť, ustavená v květnu 1941. Průběh jednání o personálních otázkách rozšíření letectva podrobně popisuje A. BROWN, *The Czechoslovak Air Force in Britain*, s. 93n.

18 VÚA – VHA Praha, fond Ministerstvo národní obrany – Londýn (dále jen MNO – L); inv. č. 28, kart. 14, zápis o vojenské poradě u prezidenta republiky dne 6. 2. 1941.

19 Sergěj Ingr (1894–1956), od roku 1916 příslušník čs. legií v Rusku, Francii a Itálii, 1934 jmenován brigádním generálem, 1938 povýšen na divizního generála. Během mobilizace v září 1938 velitelem III. sboru. V červnu 1939 odešel přes Polsko do Francie, kde ustanoven náčelníkem čs. vojenské správy. Od července 1940 ministr národní obrany exilové vlády, od září 1944 v čele Hlavního velitelství čs. branné moci. V dubnu 1945 odvolán. Po válce vyslancem v Nizozemsku, po roce 1948 v emigraci. K jeho osobě např. Gustav SVOBODA, *Generál Sergěj Jan Ingr (1894–1956)*, Praha 1998.

20 VÚA – VHA Praha, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky 1940–1945 (dále jen VKPR), inv. č. 25-1, kart. 3, čs. letectvo, organizace a doplňování. Ve složce se nachází i řada dalších materiálů k problematice.

Po dalších jednáních posléze padlo konečné rozhodnutí o zásadách dalšího náboru pro letectvo. Pozemní jednotky se již neměly vystavovat dalšímu oslabování, naopak všichni noví dobrovolníci a branci měli být přednostně zařazováni k letectvu,²¹ stejně jako některé jiné kategorie personálních přírůstků.²² Tato praxe pak platila po zbytek války – přeřazení přímo od pozemní jednotky se zvláště v letech 1943–1945 stalo řídkou výjimkou.²³ Naprostá většina nových dobrovolníků-adeptů letecké služby prošla jen administrativními úkony u náhradního tělesa, po nichž následovalo rychlé odvelení k letecké složce. Současně je nutno připomenout, že řada početních přírůstků letectva se objevila jen „na papíře“: šlo o formální převody Čechoslováků, kteří už u československých perutí sloužili jako příslušníci britského či kanadského letectva.²⁴

Faktická výše přírůstků tedy nebyla vysoká. Celá stovka letců se mezi lety 1940 a 1942 vrátila z internace v Sovětském svazu,²⁵ naděje na nábor v Kanadě a Spojených státech ale zcela zklamaly²⁶ a v dlouhodobější časové perspektivě začaly personální problémy letectva vystupovat čím dál ostřeji. Doslova kritickou situaci alespoň částečně odvrátil nábor u československé jednotky na Středním východě, vyhlášený v červnu 1942.²⁷ Z celkem 418 dobrovolníků bylo vybráno 171 mužů, kteří v říjnu 1942 odpluli do Británie.²⁸ Šlo o největší

21 A. BROWN, *The Czechoslovak Air Force in Britain*, s. 96. S ohledem na nutnost udržení stavu pozemních jednotek se však prosadila zásada, že k letectvu bude přijímána polovina všech nováčků. Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda, s. 225.

22 Jednalo se například o vojáky, kteří v červenci 1940 odmítli nadále poslouchat rozkazy, byli z armády vyloučeni, internováni a posléze zařazeni do britských jednotek *Pioneer Corps*. V roce 1941 probíhala jednání o jejich případném návratu s tím, že dotyční nebudou za svůj předchozí postoj trestáni. VÚA – VHA Praha, VKPR, inv. č. 25-3, kart. 3, čs. příslušníci v MAPC – vstup do armády; tamtéž, inv. č. 25-6, kart. 3, návrh na udělení abolicie pro čs. příslušníky v MAPC, vracející se do čs. armády. Řada z uvedených vojáků poté skutečně k letectvu nastoupila. O personální situaci letectva se prezident Beneš nadále intenzivně zajímal i v průběhu roku 1942. Tamtéž, inv. č. 27-3, kart. 5, doplňování čs. letectva.

23 Ještě v průběhu roku 1941 např. získalo letectvo od pozemních jednotek 83 osob, 81 dalších pak z přímého náboru nových dobrovolníků. VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, statistika čs. jednotek v Británii za rok 1941. V roce 1943 bylo od pozemních jednotek převedeno 110 vojáků. VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 3, kart. 1, kronika NT, IV. díl, přílohy. Podle celkových přehledů mělo od pozemní jednotky v Británii k letectvu odejít 537, od jednotky n Středním východě pak 227 mužů, celkově tedy 764 osob. J. RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu* 4, s. 316.

24 Poznatek vychází z rozboru personálních převodů uvedených v kmenových rozkazech za léta 1943–1945. Někdy šlo také pouze o změnu tzv. stavovské skupiny důstojníků, kteří dosud byli oficiálně příslušníky pěchoty, jezdeckta, dělostřelectva apod.

25 J. RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu* 4, s. 316.

26 Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda, s. 220.

27 Jednotka na Středním východě zprvu také trpěla nedostatkem mužstva, v prvním pololetí roku 1942 však díky mobilizaci v Palestině získala několik set nových vojáků. Srov. T. BROD, *Tobrucké krysy*, s. 157.

28 Tamtéž. Parník *s/s Orduña* s dobrovolníky přistál ve skotském přístavu Greenock 1. ledna 1943. *Databáze*.

ucelenou skupinu, kterou se letectvu od roku 1940 podařilo získat. Výcvik ale trval řadu měsíců, a noví letci se přímo u bojových perutí ocitli až po více než roce.²⁹ Doplňování tak zůstalo hlavním problémem leteckých jednotek až téměř do samého konce války.

Zapomenutý pozemní personál

Jedním z doprovodných rysů jednostranného zaměření zájmu historiků, publicistů i veřejnosti na samotný boj československých perutí a jednotlivých pilotů je takřka naprosté pomíjení problematiky pozemního personálu. Kromě prostého faktu, že tento představoval podstatnou část celkového početního stavu exilového letectva, je namístě zdůraznit jeho význam pro zajištění bojové činnosti. Pozemní personál ovšem také v rámci letectva byl velice specifickou skupinou, v mnoha ohledech naprosto odlišnou jak od výkonných letců, tak i od velení a administrativních struktur, a představuje proto více než zajímavé pole pro další výzkum.

Nedostatek vyškolených pilotů, navigátorů a radiotelegrafistů v průběhu války opakovaně omezoval bojovou činnost československých leteckých perutí, byl to ale poněkud překvapivě právě nedostatek pozemního personálu, který přímo ohrožoval samotnou existenci některých jednotek. Tato disproporce se projevila již na počátku roku 1941 v souvislosti s výše zmíněnými úvahami o zformování další stíhací perute.

Ve stavu letectva se tehdy nacházelo celkem 1222 mužů, z čehož bylo 628 osob létajícího a 594 osob pozemního personálu. Oproti tabulkovým požadavkům přebývalo plných 227 osob létajícího personálu, což pro postavení další stíhací perute plně postačovalo. Nedostávalo se ale 167 osob personálu pozemního a tento deficit se při organizaci nové perute měl zvýšit až na 369 osob.³⁰ Na nutnost zajistit pro tři stávající i případnou novou perut dostatek mužstva pro pozemní službu upozorňovaly britské orgány, včetně samotného ministra letectví.³¹ Zvítězily však politické ohledy – nově zformovanou 313. stíhací perut nakonec z hlediska pozemního personálu „dočasně“ zabezpečili Britové, což se posléze stalo jedním z klíčových předmětů sporů mezi odpovědnými orgány britského a československého letectva, sporů, které přerůstaly i do diplomatické roviny. Britové po celý zbytek války naléhali na zajištění skutečně národního charakteru perutí, tedy především na získání odpovídajícího počtu pozemního personálu.³² Situace se stala natolik vážnou,

29 Např. Paul Wechsberg (Pavel Vranský), který do Británie dorazil v rámci výše zmíněné skupiny, byl k operační jednotce (konkrétně k 311. peruti) zařazen až 9. 4. 1944. VÚA – VHA Praha, sb. Letecké karty, Wechsberg Pavel.

30 VÚA – VHA Praha, VKPR, inv. č. 25-1, kart. 3, čs. letectvo, organizace a doplňování.

31 VÚA – VHA Praha, MNO – L, inv. č. 28, kart. 13, dopis min. Sinclaira o mužstvu pro čs. letectvo.

32 A. BROWN, *The Czechoslovak Air Force in Britain*, s. 103–111.

že právě s ohledem na pozemní personál velitelé československého letectva postupně oslabovali své původně vysoké nároky kladené na adepty elitního druhu vojska. Ty se přitom ani zdaleka netýkaly jen zdravotní klasifikace či technických dovedností, ale především požadavků politické a národní spolehlivosti.

Státní spolehlivost a národní čistota

Nesporný charakter elity si exilové letectvo přineslo do zahraničního odboje již z meziválečného období. Význam a charakter jeho činnosti kladly velké nároky na státní spolehlivost jeho příslušníků. Nazírání tehdejšího státu a jeho armády na otázku státní loajality prizmatem dobového nacionalismu mělo jasné důsledky.³³ Armáda již od samého počátku své existence považovala příslušníky německé a maďarské menšiny za nespolehlivé. Republika sice přijala princip všeobecné branné povinnosti a ve vojsku proto sloužili i českoslovenští občané německé a maďarské národnosti, armáda ale současně vypracovala podrobný systém jejich poměrného zastoupení u různých druhů vojska. Letectvo patřilo k několika „zbraním“, kam měli z důvodu státní spolehlivosti zcela zapovězen vstup.³⁴ Obecně nacionalistický přístup státu a armády k otázce vojenských tradic a zásad vojenské výchovy dále prohluboval pnutí mezi jednotlivými národnostmi meziválečné československé republiky, které vyvrcholilo v důsledku politických událostí konce 30. let. Zahraniční odboj se za těchto okolností formoval v silně národním duchu a kombinace výchovy, prostředí a politických okolností vedla k prohloubení národnostní polarizace mnohých příslušníků letectva.³⁵

Personální potřeby doplňování letectva však v průběhu války sice obtížně a pouze částečně, ale přeci jen měnily zaběhlé stereotypy. Do řad letectva se dostávalo stále více vojáků židovského původu a také vojáků, jejichž mateřštinou byla němčina. Otázku ale nelze vnímat jen jako problém národnostní – přinejmenším od konce roku 1941 letectvo přijímalo i řadu dalších osob, u nichž by z hlediska spolehlivosti dříve služba nepřicházela

33 K problematice nejnověji komplexní práce Adam HUDEK – Michal KOPEČEK – Jan MERVART (edd.), *Čechoslovakismus*, Praha 2019.

34 VÚA – VHA Praha, Ministerstvo národní obrany – Presidium 1918–1923, 1922 dův., čj. 91200, směrnice pro rozdělování nováčků podle národností, 22. 7. 1922. Diskriminační přístup v národnostní otázce byl stabilním prvkem čs. meziválečné armády od samého počátku její existence, srov. Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda, s. 67–76.

35 Řadu příkladů tehdejších postojů čs. letců uvádí Ladislav KUDRNA, *Projevy antisemitismu v československých pozemních a leteckých jednotkách za druhé světové války na Západě*, Tereziánské listy 36, 2008, s. 59–90.

v úvahu. Mnozí z nich dokonce absolvovali i letecký výcvik. Společná služba „ve vzduchu“ otupila mnohé dřívější předsudky, zvláště poté, co tito „nespolehliví“ platili daň nejvyšší.³⁶

Jednou ze zpočátku striktně odmítaných skupin dobrovolníků byli i bývalí vojáci německé armády, kteří se hlásili ke službě v československém exilovém vojsku.

Z Wehrmachtu k československé armádě a jejímu letectvu – otázky výzkumu

Podrobný výzkum personálního složení československé armády v zahraničí v letech druhé světové války mimo jiné přinesl údaje o vysokém zastoupení vojáků, kteří před svým vstupem do československých jednotek sloužili v německé branné moci.³⁷ Vzhledem k převládajícímu narativu zahraničního odboje se jako převratné ukázalo samotné zjištění jejich počtu. U jednotek na Západě celkem nastoupilo na tři tisíce těchto mužů, kteří tak na konci války představovali téměř třetinu početního stavu; další stovky pak bojovaly u jednotek na východní frontě.³⁸

Poznatek o tak vysokém zastoupení mužů, kteří po jistou dobu oblékali nepřátelskou uniformu, představuje – společně s dalšími výsledky výzkumu personálního složení československého exilového vojska – jeden z významných prvků dekonstrukce dlouholetého narativu zahraničního odboje. Právě tato skutečnost stála za vznikem projektu přímo zaměřeného na danou problematiku.³⁹ Jednou z hlavních výzkumných otázek je, jak mohlo v průběhu tvorby obrazu odboje v rámci kolektivní paměti dojít k takřka úplné marginalizaci natolik významné a početné skupiny.

Jedním z podstatných polí výzkumu v rámci projektu je vztah exilových orgánů k bývalým německým vojákům. Byli považováni za spolehlivé? Převážila skutečnost, že se dobrovolně hlásili k boji v řadách československé armády, nebo nedůvěra a podezření z menší míry vlastenectví a motivace? Projevila se nějak optika národnostního členění?

36 E. KULKA, *Židé v československém vojsku na Západě*, s. 241–244 uvádí seznam celkem 39 letců židovského původu, kteří zahynuli během služby v RAF.

37 S využitím *Databáze* se podařilo připravit subdatabázi této skupiny československých vojáků, viz pozn. 4.

38 Základní údaje k problematice viz Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda, *passim*, zvl. s. 247–248, 264–270, 326–329. Dosud jedinou samostatnou práci, výslovně věnovanou tématu, zůstává nepublikovaná diplomová práce Jiří NEMINÁŘ, *Přijímání vojáků Wehrmachtu do československé zahraniční armády na Západě během 2. světové války*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2015.

39 Projekt Grantové agentury ČR *Příslušníci německé branné moci v řadách čs. armády za druhé světové války jako příklad marginalizace v procesu tvorby historické paměti*, registrační číslo 18-11418S (viz pozn. 1).

Pro zkoumání míry a limitů důvěry k této skupině vojáků se jako modelová platforma nabízí možnost jejich služby u letectva, považovaného za elitu zahraniční armády. Právě vzhledem k výjimečnému postavení letectva exilové orgány přísně střežily jeho „čistotu“.⁴⁰ Mohli se bývalí němečtí vojáci vůbec k letectvu dostat? A jestliže ano, za jakých podmínek? Lze vysledovat nějaké obecné zásady přístupu k nim, nebo se rozhodovalo pouze individuálně, případ od případu? Jak probíhal střet mezi imperativem „čistoty“ a determinantem personální krize?

Souhrnná hlášení a materiály centrálních vojenských úřadů poskytují jen omezený vhled do problematiky a je nezbytné komparovat je pomocí metod historie „zdola“, tedy z roviny týkající se konkrétních osob. Metoda analýzy osudů dotýčných jednotlivců jako do značné míry jednostranný pohled jistě nemůže poskytnout vyčerpávající odpovědi, komparace a následný rozbor osudů však bezpochyby přinesou významnou sumu poznatků a zjištění, jak ostatně potvrdily předchozí výstupy projektu.⁴¹

První dobrovolníci z německé *Luftwaffe*

Jeden z prvních vojáků německé branné moci, který dezertoval a přihlásil se ke službě u československé armády, byl shodou okolností příslušníkem německé *Luftwaffe*. V prosinci 1940 nastoupil u jednotky na Středním východě, s níž prošel celou bojovou anabází až do června 1942, kdy se přihlásil na výzvu k dobrovolnému vstupu do československého letectva v Británii a s výše uvedenou skupinou 171 vojáků odplul do Británie.⁴² Vzhledem k okolnostem jeho cesty do zahraničí, a zvláště k brzkému datu nástupu, je ale jeho případ značně specifický, nelze ho srovnávat s dalšími bývalými vojáky německé armády a bude proto v této studii pominut.

U *Luftwaffe* sloužil i jeden z prvních dvou přeběhlíků, kteří nastoupili k československé jednotce na Středním východě, a to dne 19. ledna 1943. **Bedřich Kasper**⁴³ pocházel ze smíšeného manželství. Jelikož říšské úřady ho po otci považovaly za Němce, musel v listopadu 1941 nastoupit službu v německé armádě. S předurčením pro pozemní personál letectva se ocitl v západofrancouzském městě Angers, kde prodělal základní pěchotní

40 Termín „čistota“ použil J. RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu* 4, s. 593.

41 Zde např. Jiří NEMINÁŘ, *Feldgrau i battledress: Hlučíňané v československé zahraniční armádě*, Slezský sborník 116 (2018), č. 2, s. 75–94.

42 Osudy tohoto dobrovolníka jsou předmětem samostatné studie, kterou dokončuje Vladimír Pilát.

43 Bedřich Kasper (nar. 1919 Svitavy), prezentován v čs. zahraničních jednotkách na Středním východě 19. 1. 1943 pod osobním číslem D-2032 (později změněno na R-1708). *Databáze*.

výcvik⁴⁴ a od března 1942 se v německém Merseburgu školil na leteckého zbrojního mechanika. Poté se dobrovolně hlásil k nasazení v Africe – podle svých slov proto, aby mohl snáze přeběhnout. Přes Krétu dne 20. října 1942 dorazil na africkou půdu s přidělením k obsluze známých stíhacích letounů Me 109.⁴⁵ Tou dobou právě začínal rozhodující střet u El-Alamejnu, v jehož důsledku se zbytky vojsk Osy daly na rychlý ústup přes dobyté egyptské území a celou Libyi až do Tuniska. Dne 21. listopadu 1942 se Bedřich Kasper domluvil s dalším Čechem v německé uniformě a u libyjské Adžedábje si našli jeskyni, v níž se pět dní ukrývali, než dorazila britská vojska. V zajateckém táboře v deltě Nilu se s nimi setkal československý styčný důstojník při velitelství britských sil na Středním východě podplukovník generálního štábu Rudolf Bulandr, který je vyslechl a doporučil k přijetí do československé armády.⁴⁶ Bedřich Kasper poté dne 19. ledna 1943 v Jeruzalémě prošel odvodem a stal se československým vojákem. Z bezpečnostních důvodů, s ohledem na jeho rodinu či pro případ zajetí, sloužil pod krycím jménem Nováček.

Jelikož se jednalo o první případy, kdy do československých jednotek vstupovali bývalí zajatci, neměly lokální exilové orgány k dispozici žádné instrukce. Jednotliví nižší i vyšší důstojníci viditelně váhali, jak se k dotyčným dobrovolníkům chovat a mísila se v nich nedůvěra vůči vojákům v nepřátelských uniformách a naopak sympatie za statečnost projevenou při dezerci. Navíc zde byla legionářská zkušenost z první světové války – u vyšších důstojníků často dokonce osobní.⁴⁷

Vzhledem k zjevné a cílené dezerci, kterou Bedřich Kasper uskutečnil při první příležitosti, byl považován za spolehlivého a jeho předchozí služba v německé armádě nestála překážkou ani k tomu, aby mohl nastoupit do školy pro důstojníky v záloze, organizované v Haifě u výcvikového střediska československé jednotky na Středním východě.⁴⁸ V červenci 1943 odplul s většinou vojáků na palubě lodi s/s *Mauretania* do Británie, kde veteráni ze Středního východu posílili právě formovanou Čs. samostatnou obrněnou brigádu. Bedřich Kasper, už jako svobodník aspirant, byl zařazen ke spojovací rotě.

44 „*Ausbildungsregiment 13*“, uvedený ve výslechových protokolech, byl bezpochyby Flieger-Ausbildungsregiment 13, přejmenovaný právě v listopadu 1941 na Flieger-Regiment 13. Z uvedeného vyplývá, že při výslechu B. Kasper udával přesné údaje.

45 Podrobnosti o předválečném životě Bedřicha Kaspera a jeho dalších osudech lze především rekonstruovat díky údajům uvedeným v materiálech v jeho žádosti o přiznání výhod odbojáře. VÚA – VHA Praha, Sbírka osobních spisů osob, žádajících o udělení osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb. (dále jen sb. Osobních spisů „255/46“), č. 101531/47, Kasper Bedřich.

46 VÚA – VHA Praha, fond Čs. vojenská mise na Středním východě (dále jen ČsVM – SV), inv. č. 68-1, kart. 10, Spisy zprav., taj., dův. 1943; čj. 5289/taj./43 Čs. styčný důstojník v Cairo, čj. 6/taj/43, výslechy něm. zajatců, čs. státních občanů, 6. 1. 1943.

47 Většina legionářů měla za sebou službu v rakousko-uherské armádě, a přeběhnutí fronty či přihláška ze zajateckého tábora patřila k nejčastějším způsobům, jak se do legií dostali.

48 VÚA – VHA Praha, sb. Osobních spisů „255/46“, č. 101531/47, Kasper Bedřich.

Důvěra v jeho spolehlivost ale měla svoje evidentní limity. Přestože se jednalo o vy-
cvičeného leteckého mechanika, nebyl Bedřich Kasper odeslán k československému letec-
tvu, a to ani z Afriky, ani poté, co se ocitl v Británii. Zůstal pak do konce války v řadách
pozemních jednotek. Na přelomu srpna a září 1944 odplul do Francie a účastnil se bojů
u Dunkerque. Dne 2. ledna 1945 při stavbě telefonního vedení spadl ze sloupu a utrpěl
komplikovaný úraz,⁴⁹ v jehož důsledku byl převezen na léčení do Anglie.⁵⁰ Vzhledem
k následkům zranění se již na frontu nevrátil a u náhradního tělesa se podílel na výcviku
nových vojáků. Ve výroční den narozenin T. G. Masaryka, 7. března 1945, byl jmenován
do první důstojnické hodnosti.⁵¹

Dalším dobrovolníkem československé zahraniční armády, který měl za sebou službu
v německé *Luftwaffe*, byl **Walter Bláha**.⁵² Vídeňský rodák ze smíšeného manželství, který
své mládí strávil v Praze, maturoval v červnu 1939, již po okupaci zbytku Československa
v březnu 1939. Jelikož žil s německou matkou, navštěvoval pražské německé školy a matka
ho také přihlásila k německé národnosti. Jako Němec podléhal branné povinnosti. V září
1939 se dobrovolně přihlásil k letectvu, podle svých pozdějších výpovědí proto, aby mohl
snáze uniknout do zahraničí. Letecký výcvik byl v prvních letech války v Německu ještě
velmi důkladný a trval v jeho případě až do května 1942. Poté Walter Bláha, již v hodnosti
Unteroffizier,⁵³ nastoupil jako instruktor v letecké škole.

V listopadu 1942 se uzavřel obkličovací kruh kolem německých vojsk ve Stalingradu,
a obkličené uskupení měla zásobovat *Luftwaffe*. K plnění tak náročného úkolu Němci
stahovali dostupné prostředky a došlo i na týlové útvary a instituce. Povolán byl i Walter
Bláha, jenž poté během několika dnů na stroji Heinkel He 111 přeletěl na východní frontu.
Během prvního letu dne 3. prosince 1942 z Taganrogu do Rostova na Donu a dále na letiště
Morozovskaja, ležící ve stalingradském kotli, vystoupal do mraků, aby zbylým členům
posádky znemožnil orientaci, a obrátil svůj letoun nad Černé moře. Zamířil k Turecku

49 Tamtéž.

50 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 37, kart. 26, kmenový rozkaz NT č. 4/45 z 29. 1. 1945.

51 *Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO*, č. 16/45, 9. 4. 1945.

52 Walteru Bláhovi se věnuje publikace Jiří RAJLICH – Ivo PEJČOCH, *Dva Walterové. Příběhy dvou
československých občanů, sloužících jako piloti Luftwaffe*, Cheb 2012. Údaje o Bláhově vojenské službě
autoři takřka výlučně opřeli o poměrně rozsáhlý svazek materiálů, obsažených ve VÚA – VHA Praha,
sb. 24, Bláha Valtr. Následující pasáže o W. Bláhovi vycházejí z této publikace a z *Databáze*, pokud není
uvedeno jinak.

53 *Unteroffizier* – ve *Wehrmachtu* nejnižší hodnost kategorie poddůstojníků. Systém hodnostních kategorií
německé branné moci byl odlišný od československého a z tohoto důvodu je obtížné hledat dobový
československý ekvivalent. Podle systemizace NATO se dnes jedná o hodnost OR-5 (v Armádě ČR je
odpovídající hodností rotmistr).

a po necelých třech hodinách letu nouzově přistál na anatolském pobřeží. Walter Bláha tedy dezertoval během první příležitosti, a ještě Němce připravil o cenný letoun.

V Ankaře Walter Bláha kontaktoval československé a britské představitele, kteří se postarali o jeho další cestu z Turecka do Sýrie a dále do zajateckého tábora Maadi u Káhiry, kam dorazil 18. února 1943.⁵⁴ Zde prošel řadou výslechů. Britské zpravodajce zajímaly jak veškeré informace, které mohl Bláha poskytnout o německém letectvu, tak i otázka jeho důvěryhodnosti a motivů dezerce. Ve dnech 7. a 8. května 1943 tábor Maadi navštívil pplk. gšt. Bulandr, aby vyslechl pět zajatců z řad bývalých československých občanů, kteří v dubnu 1943 padli do britského zajetí či přeběhli během bojů na tuniské frontě a o kterých mu Britové referovali. Kromě těchto pěti avizovaných zajatců pplk. Bulandr v táboře našel ještě další tři, které s povolením velitele tábora vyslechl také.⁵⁵ Jedním z nich nebyl nikdo jiný než Walter Bláha, o jehož přítomnosti neměl do té doby pplk. Bulandr tušení. Všech osm dobrovolníků bylo do československé armády přijato, z bezpečnostních důvodů ale všichni dostali krycí jména, Walter Bláha nadále sloužil jako Valter Blažek. S čtyřmi dalšími zajatci poté odjel k Čs. vojenské misi do Jeruzaléma, a poté k výcvikovému středisku, kde 26. května 1943 všech pět prošlo prezentací do československé armády.⁵⁶ Všichni měli být nadále nenápadně sledováni, přičemž výslovná poznámka upozorňovala právě na Bláhu: „*Zvláštní pozornost věnujte des. V. Blažkovi.*“⁵⁷ Krátce nato, počátkem července 1943, se Walter Bláha s ostatními vojáky nalodil na palubu lodi s/s *Mauretania* a zamířil do Británie.

Na Středním východě i v Británii se Bláha opakovaně hlásil k letectvu, od samého počátku však k jeho osobě panovala nedůvěra. Již při výsleších v Istanbulu se objevily jisté rozpory v jeho výpovědích,⁵⁸ především ale šlo o skutečnost, že *Luftwaffe* přijímala k létajícímu personálu jen dobrovolníky a i když Bláha vždy tvrdil, že se hlásil dobrovolně právě proto, aby mohl snáze uniknout, cesta k létání se mu uzavřela. Podezření posílilo i několik incidentů. Nejzávažnější se udál již krátce po příjezdu do Británie. Bláha, toužící po létání, se domluvil s americkými letci, kteří jej (jako spojeneckého vojáka a pilota) vzali na cvičný let a dokonce mu na chvíli svěřili řízení letounu. Druhý den však Američané objevili poškození letounu, které vyhlíželo jako sabotáž. V podezření pochopitelně upadl právě Bláha. Vyšetřování ho sice očistilo, přesto incident posílil trvajícím nedůvěrou. Československé

54 VÚA – VHA Praha, ČsVM – SV, inv. č. 68-1, kart. 10, Spisy zprav., taj., dův. 1943, čj. 245/zprav. 43, Přijetí propuštění zajatci – odeslání k Čs. voj. likvidatuře, příloha č. 8, 23. 5. 1943.

55 Tamtéž, čj. 5413/zprav./43, zpráva pplk. gšt. Bulandra z 10. 5. 1943.

56 *Databáze*. Další dva zajatci byli prezentováni o něco později, osud posledního je popsán dále.

57 VÚA – VHA Praha, ČsVM – SV, inv. č. 68-1, kart. 10, Spisy zprav., taj., dův. 1943, čj. 5437/zprav. 43, Voj. – býv. němečtí zajatci – instrukce, 28. 5. 1943.

58 Tamtéž, čj. 351/zprav. 43, Bláha Valter výslech – potvrzení, 2. 6. 1943.

letectvo se tak vědomě zřeklo zkušeného a dobře vycvičeného pilota vícemotorových strojů.⁵⁹

Rozpaky odpovědných důstojníků ohledně zařazení bývalých zajatců k letectvu jsou nicméně plně pochopitelné. Nevycházely totiž pouze z představ o „čistotě“ elitního druhu vojska po národnostní a morální stránce. Pravděpodobně hlavním důvodem se stala obava, že by se tímto způsobem k letectvu mohli dostat úmyslně nasazení vyzvědači, kteří by se získanými informacemi posléze zpětně dezertovali na německou stranu. Varovným mementem se v tomto ohledu pro Brity i Čechoslováky stal případ předválečného letce Augustina Přeučila, jenž se jako agent gestapa vetřel do československého zahraničního vojska a 18. září 1941 přelétl na stroji *Hurricane* do Němci obsazené Belgie. Jednalo se pravděpodobně o jediný takový případ v rámci leteckých jednotek exilových armád, což pochopitelně bylo z politického hlediska navýsost nepřijemné.⁶⁰

Walter Bláha sloužil u Dunkerque až do Štědrého dne roku 1944, kdy se v pozdním odpoledni na stráži postřelil vlastní zbraní do chodidla a byl transportován na léčení do Británie.⁶¹ Po vyléčení ovšem nastoupil tříměsíční trest za svémocně vzdálení se od jednotky u Dunkerque, kterého se dopustil ještě v prosinci 1944. Účelem jeho nepovolené cesty byla snaha informovat se o možnostech přestupu do amerického letectva – Walter Bláha prostě chtěl znovu létat. Trest, nastoupený dne 8. března 1945, mu byl přerušen 3. května⁶² a po krátké službě u náhradního tělesa byl odeslán do vlasti.⁶³

Během stejné návštěvy v zajateckém táboře Maadi v květnu 1943 pplk. Bulandr objevil ještě jednoho bývalého příslušníka německé *Luftwaffe*. Byl jím **Antonín Hacker**.⁶⁴ Vzhledem k svému původu a bydlišti v oblastech, začleněných po Mnichovské dohodě do Říše, musel také on nastoupit do německé armády. Bez vlastního přičinění byl vybrán ke službě u pozemního personálu letectva a vycvičen jako mechanik. Při výslechu udal i okolnosti svého zajetí. Když jeho jednotka podporovala poslední odpor *Afrikakorpsu*,

59 Bláha při výsleších udal, že měl u *Luftwaffe* nalétáno na 360 hodin. Prošel výcvikem řízení bombardovacích letounů, včetně například pětítýdenního kurzu létání bez vidu (tedy v noci, mlze, mračích apod.). Tamtéž, čj. 245/zprav. 43, Přijetí propuštění zajatci – odeslání k Čs. voj. likvidatuře, příloha č. 8, 23. 5. 1943.

60 Plná šíře Přeučilovy zrady vyšla najevo teprve po válce. K případu nejlépe Jan NĚMEČEK – Daniela NĚMEČKOVÁ, *Prototyp zrady. Životní příběh Augustina Přeučila*, Praha 2015.

61 VÚA – VHA Praha, fond Motorizovaný prapor ČSOB, inv. č. 189, kart. 38, válečný deník 2. motoroty, II. díl, s. 270. Zranění zprvu vyvolalo podezření na sebepoškození, vyšetřování však bylo záhy zastaveno, mj. vzhledem k známé nespolehlivosti samopalů Sten v tomto ohledu.

62 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 19, kart. 16, denní rozkaz NT č. 95/45.

63 Vrcholně zajímavé poválečné osudy W. Bláhy již nejsou předmětem této studie.

64 Antonín Hacker (nar. 1920 Sulislavice, okr. Stříbro), prezentován v čs. zahraničních jednotkách v Británii 24. 8. 1943 pod osobním číslem T-1019. *Databáze*.

domluvil se s německým pilotem a společně přelétli frontu. Podobně jako u Waltera Bláhy, také v jeho případě tedy šlo o cílenou dezerci s bojovým letounem. Vzhledem k zpravodajskému významu informací, které mohl poskytnout, byl od celé skupiny oddělen a urychleně odeslán do Británie.⁶⁵

„HACKER Antonín byl odeslán jako válečný zajatec k dalšímu výslechu do Anglie (jako vál. zajatec mohl být odeslán rychleji než jako příslušník čs. armády).“⁶⁶

Zpravodajský zájem na Hackerovi dokládá i skutečnost, že z Káhiry ho odeslali letecky.⁶⁷ Český pilot Eduard Prchal, jenž v té době sloužil u britské letky dopravující mj. VIP osobnosti, vypověděl, že „něm. let. mechanika Harkera [sic]“ přepravil dne 29. května 1943 z Káhiry do Británie.⁶⁸ Hacker sám ovšem při prezentaci uvedl, že do Británie dorazil na palubě lodi „*Santa Maria*“ dne 25. července 1943.⁶⁹ Rozpor ve výpovědích lze vysvětlit. Ve skutečnosti Prchalův letoun Hackera dopravil pouze do Gibraltaru, odkud odplul na palubě rychlé dopravní lodi RMS *Samaria* do Liverpoolu.⁷⁰ Po dalších výsleších byl Antonín Hacker dne 24. srpna 1943 přijat do československé armády.⁷¹

Podobně jako Walter Bláha, ani Antonín Hacker se však nedostal do řad československého letectva. Po měsíčním výcviku u pěší výcvikové roty náhradního tělesa nastoupil 1. října 1943 u ženijní roty Čs. samostatné obrněné brigády.⁷² Tím samým rozkazem se od náhradního tělesa k letectvu přerazovali tři poddůstojníci a devatenáct vojáků, z nichž naprostá většina patřila k nově přijatým dobrovolníkům. Většinou šlo o studenty a úředníky či nástrojáře, mechaniky a strojní zámečníky. K letectvu se jistě hodili, nikdo z nich ale neměl takovou kvalifikaci jako Antonín Hacker.⁷³ Přesto zkušený letecký mechanik musel zůstat u pozemní jednotky. Na frontě u Dunkerque se pravděpodobně osvědčil a musel být

65 VÚA – VHA Praha, sb. 19, sign. 19-1-51, kart. 9, ČsVM – SV, čj. 5440/zprav. 43, Hacker Antonín – Londýn – odeslání, 28. 5. 1943. O podobně rychlém odeslání W. Bláhy se pravděpodobně neuvažovalo, neboť tehdy již byl zpravodajsky vytěžten.

66 VÚA – VHA Praha, ČsVM – SV, inv. č. 68-1, kart. 10, Spisy zprav., taj., dův. 1943, čj. 245/zprav. 43, Přijetí propuštění zajatci – odeslání k Čs. voj. likvidatuře, 23. 5. 1943.

67 Tuto skutečnost krátce zmiňuje J. RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu* 4, s. 593–594.

68 Tamtéž. Eduard Prchal krátce předtím přepravoval polského ministerského předsedu generála W. Sikorského na jeho návštěvu polských vojsk na Středním východě (která 4. 7. 1943 skončila tragickou nehodou v Gibraltaru během zpáteční cesty; přežil pouze E. Prchal).

69 Vojenský historický archiv Bratislava, sb. Kmeňové listy vojenských osob, 1920, Hacker Antonín.

70 Toutéž lodí přípluli z Gibraltaru další dobrovolníci, převážně čerstvě propuštění ze španělské internace. RMS *Samaria* příplula do Liverpoolu 24. 7. 1943, ale pasažéři vystoupili na pevninu teprve následujícího dne (z této jinak vcelku běžné praxe pramení různost údajů jednotlivých pasažérů ohledně data příjezdu do Británie). *Databáze*.

71 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 35, kart. 24, kmenový rozkaz NT č. 13/43 z 31. 8. 1943.

72 Tamtéž, kmenový rozkaz NT č. 14/43 z 9. 10. 1943.

73 *Databáze*.

navíc považován za spolehlivého vojáka, protože k 9. březnu 1945 ho nadřízení převedli k oddílu polního četnictva.⁷⁴

Antonín Hacker se stal jedním z prvních dvou bývalých vojáků *Wehrmachtu*, kteří nastoupili u jednotek v Británii. Druhým, který se s ním plavil již z Gibraltaru a byl spolu s ním přijat dne 24. srpna 1943, byl **Stanislav Nováček**.⁷⁵ Také jeho příběh je oproti naprosté většině ostatních bývalých zajatců výjimečný. V německé armádě sloužil od listopadu 1941. V červnu 1942 dezertoval, přešel do tehdy ještě neokupované části Francie a s pomocí pracovníků bývalého československého konzulátu v Marseille se mu podařilo překročit hranici do Španělska. Z internace ho frankistické orgány propustily na žádost britských úřadů a Stanislav Nováček se pak přes Gibraltar dne 24. července 1943 dostal do Británie. V jeho případě byla cílená dezertace z německé armády také zcela nezpochybnitelná, navíc s sebou nenesl podezření z dobrovolné přihlášky k *Luftwaffe*, jako tomu bylo u výše jmenovaných, a tak se mu, civilním povoláním elektromontérovi, otevřela cesta k letectvu.⁷⁶ Dne 1. října 1943 nastoupil službu a oblékl stejnokroj britského královského letectva. Jako spolehlivý voják a schopný frekventant byl po úvodním přeškolení v dubnu 1944 přijat do výcvikového schématu leteckých posádek. Po několika měsících však nastal obrat. Z pilotního výcviku byl vyloučen a stažen a po zbytek války sloužil u pozemního personálu.⁷⁷ Ani on se tedy nakonec nemohl stát členem posádky bojového letounu; přesto zůstal jediným bývalým vojákem *Wehrmachtu*, který byl alespoň po jistou dobu připuštěn k leteckému výcviku.

Zajatci k letectvu, 1944–1945

Konstantní personální krize československého letectva, tíživá zvláště co do pozemního personálu, se přiostrila v prvním pololetí roku 1944. Tehdy se stalo očividným, že připravovaná spojenecká invaze do západní Evropy je již ve fázi bezprostředních příprav. Aktivní účast vlastních polních svazků pozemních sil představovala pro exilové vlády politickou nutnost. Britové však z pochopitelných důvodů trvali na tom, že do sestavy prvosledových formací mohou začlenit pouze plně bojeschopné jednotky.⁷⁸ Pozemní vojsko proto dostalo naprostou prioritu doplňování. Nově získaní vojáci měli směřovat

74 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 37, kart. 26, kmenový rozkaz NT č. 14/45 z 14. 3. 1945. Přidělení k polnímu četnictvu je pro bývalého německého vojáka přeci jen trochu překvapivé.

75 Stanislav Nováček (nar. 1922 Brno), prezentován v čs. zahraničních jednotkách v Británii 24. 8. 1943 pod osobním číslem T-1023. V RAF (VR) obdržel osobní číslo 788631. *Databáze*.

76 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 35, kart. 24, kmenový rozkaz NT č. 14/43 z 9. 10. 1943.

77 VÚA – VHA Praha, sb. *Letecké karty*, Nováček Stanislav.

78 Srov. Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda, s. 253–259.

především k Čs. samostatné obrněné brigádě a požadavky letectva se ocitly na vedlejší koleji, a to až do okamžiku, kdy Čs. samostatná obrněná brigáda na přelomu srpna a září 1944 odplula do Francie.

Situaci lze dokumentovat i na nepočtených posilách, které v tomto období přišly k letectvu. Personální rozkazy sice zmiňují až 90 přírůstků, u plných 62 osob se ale jednalo o pouhý administrativní krok, kdy dotyční již řadu měsíců i let u letectva sloužili.⁷⁹ Co se týče nových dobrovolníků, dnem 14. ledna jich k letectvu přišlo jedenáct,⁸⁰ 18. února dalších šest⁸¹ a 10. dubna pak deset.⁸² Dne 13. června 1944 byl k letectvu přeřazen ještě Jiří Mucha, ovšem s určením válečného korespondenta na nově otevřeném francouzském bojišti.⁸³ Celkem tedy letectvo od ledna až do září 1944 reálně získalo pouze 27 nových příslušníků.⁸⁴

Po invazi do Francie padly do spojeneckých rukou desetitisíce zajatců, z nichž mnoho pocházelo z Československa. První z nich nastoupili službu u náhradního tělesa v Británii již počátkem července 1944. Během července a srpna pak prošlo prezentací celkem 308 bývalých zajatců, což polní svazek významně posílilo. V okamžiku odjezdu na kontinent představovali bývalí vojáci německé armády téměř desetinu stavu Čs. samostatné obrněné brigády.⁸⁵

Základní politický cíl, dostat československé vojáky v rámci spojeneckých sil znovu na evropský kontinent, se takto podařilo splnit. Současně se ukázalo, že doplňky pro udržení, a dokonce rozšíření pozemní jednotky, jsou do budoucna zajištěny a bylo proto možné konečně vyhovět kategorickým požadavkům letectva. Již v průběhu srpna 1944 urychleně proběhl výběr první skupiny osmnácti vojáků, přemístěných následně dne 16. září k letectvu. Nacházelo se mezi nimi i osm bývalých zajatců z *Wehrmachtu*.⁸⁶ Rychlost

79 Největší část z nich tvořilo 48 letců, v dubnu 1944 oficiálně převedených z kanadského letectva. *Databáze*.

80 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 35, kart. 24, kmenový rozkaz NT č. 19/43 z 31. 12. 1943.

81 Tamtéž, inv. č. 36, kart. 25, kmenový rozkaz NT č. 2/44 z 26. 2. 1944.

82 Tamtéž, kmenový rozkaz NT č. 4/44 z 15. 4. 1944.

83 Tamtéž, kmenový rozkaz NT č. 8/44 z 8. 7. 1944. Jiří Mucha (1915–1991), syn malíře a grafika Alfonse Muchy, nastoupil do čs. exilové armády v březnu 1940 ve Francii pod osobním číslem B-533. V RAF (VR) obdržel osobní číslo 176741. Své zážitky coby válečný reportér vtělil mj. do knihy JIŘÍ MUCHA, *Oheň proti ohni*, Praha 1947.

84 Složení celé skupiny bylo velmi různorodé: mladíci, kteří se v roce 1939 dostali do Británie a právě dorostli odvodního věku, pět mužů, propuštěných z internace ve Španělsku (mezi nimi i bývalý příslušník 1. čs. divize ve Francii), veteráni francouzské Cizinecké legie, dobrovolník z Kanady, čtyři krajané z Jižní Ameriky a čtyři slovenští letci, kteří s letounem B-71 přeletěli ze Slovenska do Turecka. *Databáze*.

85 *Databáze*. Dne 31. 8. 1944 Čs. samostatná obrněná brigáda čítala 4356 mužů. Z. MARŠÁLEK, „Česká“ nebo „československá“ armáda, s. 259.

86 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 36, kart. 25, kmenový rozkaz NT č. 13/44 z 20. 10. 1944.

náboru omezila dosavadní ostražitost: většina ze zajatců prošla prezentací u náhradního tělesa teprve před několika dny a kromě zpravodajského prověřování v zajateckých táborech nebyli dlouhodobě sledováni a pod dohledem. Další tři dobrovolníci k letectvu následovali 20. října (dva z nich bývalí němečtí vojáci).⁸⁷

Následující tabulka zachycuje nástup vojáků k letectvu od září do konce války. Vyplyvá z ní, že od podzimu 1944 k letectvu odcházely menší či větší skupinky doplňků každý měsíc. Za tři a půl měsíce od 16. září 1944 do 2. ledna 1945 šlo o 52 vojáků, tedy prakticky dvojnásobek počtu, který k letectvu nastoupil za více než osm předchozích měsíců roku 1944. V roce 1945 se pak potřeby leteckých jednotek rychle saturovaly – měsíční přírůstky se počítaly na desítky. Díky změněné situaci již nebylo nutné spoléhat se na bývalé německé vojáky: kromě zmíněné první skupiny byli nadále přijímáni jen výjimečně.

Od září 1944 do konce války tak k letectvu přišlo 254 nových doplňků. Z tabulky vyplyvá zajímavý údaj: pokud podle dostupných údajů v československém letectvu v Británii sloužilo celkem 2422 mužů,⁸⁸ pak více než desetina nastoupila až během posledních osmi měsíců války.

Přemístění čs. vojáků k letectvu

16. září 1944 – 8. květen 1945

datum přemístění	rozkaz	počet osob celkem	z toho bývalých vojáků <i>Wehrmachtu</i>	poznámka
16. 9. 1944	KR NT 13/44	19	8	
20. 10. 1944	KR NT 15/44	3	2	1 voják (z <i>Wehrmachtu</i>) vbrzku odeslán zpět k NT
20. 11. 1944	KR NT 20/44	9	0	2 vojáci vbrzku odesláni zpět k NT
4. 12. 1944	KR NT 25/44	6	0	
2. 1. 1945	KR NT 25/44	15	0	
19. 1. 1945	KR NT 4/45	50	0	

⁸⁷ Viz dále.

⁸⁸ J. RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu* 4, s. 316.

20. 2. 1945	KR NT 9/45	80	5	
23. 3. 1945	KR NT 19/45	2		
23. 4. 1945	KR NT 22/45	22	2	
7. 5. 1945	KR NT 26/45	48		
CELKEM		254	17	

Pro úplnost je třeba ještě dodat, že v předchozím období do září 1944 byli k letectvu přijati dva bývalí němečtí vojáci a čtyři další byli k letectvu přijati ještě dne 25. května 1945, tedy již po válce.⁸⁹

Analýza

V československém letectvu v Británii celkem nastoupilo službu 23 bývalých příslušníků německé armády (jmenný seznam viz Přílohu č. 1).⁹⁰ Z analýzy časové osy vyplývá, že až do konce srpna 1944 nebyli bývalí němečtí vojáci k letectvu vůbec přijímáni a dva výjimečně specifické případy jen potvrzují toto pravidlo.

a) *Limity důvěry*

Shodou okolností se stalo, že mezi vůbec prvními zajatci a přeběhlíky z německého vojska, kteří se hlásili do československé armády, bylo hned několik příslušníků *Luftwaffe*. Všichni přešli na stranu Spojenců cíleně, a to při první příležitosti, která se jim naskytla. Dezerce a přechod fronty představovaly bezpochyby statečný krok, mnohdy provedený velmi riskantně a s nasazením života – zvláště příběhy unesení letadel znějí spíše jako scénář dobrodružných filmů. Zatímco jiné úlety ke Spojencům, provedené českými nebo slovenskými letci, byly propagandisticky využity již za války a v poválečném diskurzu opakovaně zmiňovány, propagandistický potenciál ještě riskantnějších akcí Waltera Bláhy a Antonína Hackera byly v tomto diskurzu zcela potlačeny.

89 VÚA – VHA Praha, NT – VB, inv. č. 37, kart. 26, kmenový rozkaz NT č. 29/45 z 20. 10. 1944.

90 Za „příslušníky německé armády“ jsou pro účely této studie započítány všechny osoby, které po určitou dobu sloužily ve *Wehrmachtu*. Kromě zajatců jde tedy např. také o dezertéry, kteří se k čs. armádě dostali přes neutrální země, nebo o vojáky, kteří v okupovaných zemích přeběhli k partyzánům a teprve poté se hlásili do čs. armády. Započítán je i jedinec, který v německé branné moci sloužil jen krátce, byl propuštěn na vlastní žádost a odeslán na nucené práce do Francie, kde dezertoval (J. Kouřil).

Statečnost a zjevný úmysl dezertovat ke Spojencům nepřesvědčily československé zpravodajce a odpovědné důstojníky exilového ministerstva obrany a letectva, aby aktérům důvěřovali. Důslednost, s jakou v tomto ohledu postupovali až téměř do konce války, je mimo jiné důkazem obav, že by se mohla opakovat kauza Augustina Přeučila, což by mohlo vrhnout nepříznivé světlo nejen na československé letectvo, ale i celou exilovou armádu a zahraniční odboj jako takový.⁹¹ Přestože československé perutě v Británii nutně potřebovaly doplňky leteckého i pozemního personálu, exilové letectvo se služeb bývalých německých letců raději zřeklo.

Situace se změnila až v posledních měsících války. I tehdy je ale z podílu bývalých zajatců mezi nově přijatými dobrovolníky jasné, že letectvo zůstávalo elitním druhem vojska, kam měli přístup jen zřídka. Jedinou výjimku v tomto ohledu představuje skupina devatenácti adeptů přijatých k letectvu 16. září 1944, mezi nimiž bylo až osm bývalých zajatců. Tehdy letectvo doplňky – po předchozích „hladových“ měsících – již zoufale potřebovalo a bývalí zajatci představovali jediný masový zdroj. Poté se již zajatci mezi adepty vyskytovali jen v malé míře.

b) Personální složení

Vybraní adepti se bezesporu ke službě u letectva hodili. Především se jednalo o mladé muže – pouze tři z nich se narodili před rokem 1918. Také jejich zdravotní stav byl výtečný, s jedinou výjimkou („Bv“ – „schopen jen služeb pomocných, se zdravotní vadou“) – v tomto případě se ale jednalo o vycvičeného leteckého radiomechanika, u něhož jeho odborná kvalifikace při výběru převážila nad jeho slabou zdravotní klasifikací. Dotyčný byl navíc přijat až 23. dubna 1945, tedy těsně před koncem války.

Tím se dostáváme k otázce odborné způsobilosti adeptů. Především, všichni již měli za sebou vojenský výcvik, byť v německé armádě. Podstatnější jsou však jejich technické odbornosti. Nacházelo se mezi nimi pět elektrotechniků, pět strojních zámečníků, jeden svářeč, a dokonce letecký mechanik a zmíněný letecký radiomechanik. Čtyři další vojáci měli zase zkušenost ze služby u *Luftwaffe*, dva z nich jako parašutisté.

V rámci analýzy je důležité srovnání, kolik bývalých příslušníků *Luftwaffe* vůbec u československé armády nastoupilo. Z celkem 3222 bývalých příslušníků německé armády, kteří prošli prezentačním řízením u československých jednotek na Západě, se zatím podařilo u přibližně poloviny z nich určit, u jakého druhu vojska v německé branné moci

91 Velmi podnětné jsou v tomto ohledu příklady dalších zrádců z řad československých zahraničních jednotek a závěrečné úvahy, uvedené autory in J. NĚMEČEK – D. NĚMEČKOVÁ, *Prototyp zrady*.

sloužili.⁹² Co se týče letectva, v německé armádě k němu patřili i protiletadloví dělostřelci a také parašutisté; později i polní divize letectva, formované z přebytečného personálu.

Z 69 zjištěných protiletadlových dělostřelců nebyl k letectvu přijat nikdo, stejně jako u 13 mužů, sloužících jako pěšáci u polních divizí *Luftwaffe*.

Bývalých parašutistů je doloženo nejméně 52 – plná polovina z nich ale prošla prezentací až v dubnu 1945 a později a z možné analýzy přístupu exilových orgánů k německým „letcům“ je proto nutné je z časových důvodů vyjmout. Analýza pak nepostrádá zajímavostí. První dva bývalí parašutisté byli přijati v prosinci 1943 a v květnu 1944. Tehdy se sešla trvající neochota k přijímání bývalých německých vojáků k letectvu s akutními požadavky na doplnění pozemního svazku a oba tak zůstali u pozemních jednotek. V srpnu 1944 a na počátku září však prošlo prezentací sedm bývalých parašutistů, zajatých během bojů v Normandii. Hned tři z nich se ocitli ve výběru pro letectvo, právě v rámci prvního urychleného náboru v srpnu a září 1944. Ukázalo se ovšem, že kvalifikace parašutisty na požadavky kladené na letecký pozemní personál nemusí stačit. Josef Šantora⁹³ po měsíci na vlastní žádost odešel zpět k pozemním jednotkám, neboť zjistil, že látka, probíraná v teoretických kurzech, je pro něho příliš složitá. Sloužil poté v řadách Čs. samostatné brigády u Dunkerque, postupně jako příslušník doplňovací roty, brigádních technických dílen a polního parku.⁹⁴ Nikdo z později přijatých bývalých parašutistů se posléze k letectvu již nedostal.

Doposud se podařilo zdokumentovat 43 vojáků, kteří u *Luftwaffe* absolvovali či procházeli výcvikem pro různé funkce u leteckých jednotek (ponejvíce pozemní personál). Do konce března 1945 (pozdější data nástupu již nemá smysl z hlediska bojového uplatnění sledovat) z nich prošlo prezentací do československé armády 24 a pouze jediný se dostal k letectvu. Je signifikantní, že se tak stalo ve výše opakovaně zmiňované první skupině doplňků, přemístěných k letectvu 16. září 1944.⁹⁵

Z uvedeného vyplývá, že výběr k letectvu probíhal více podle technických odborností dotyčných, než podle jejich dřívějších vojenských zkušeností a znalostí, získaných u *Luftwaffe*. Právě naopak – statisticky se zdá, že předchozí služba v německém letectvu představovala při výběru spíše diskvalifikační faktor. Potvrzuje se tak premisa o nedůvěře vůči bývalým příslušníkům německého letectva.

92 Podrobnější archivní výzkum v tomto směru byl v březnu 2020 přerušen uzavřením archivů z důvodu pandemie.

93 Josef Šantora (nar. 1923 Trnovany, okr. Teplice-Šanov), prezentován v čs. zahraničních jednotkách v Británii 7. 9. 1944 pod osobním číslem T-1840. *Databáze*.

94 Tamtéž.

95 Eduard Noga (nar. 1923 Chybie u Bielska v Polsku), prezentován v čs. zahraničních jednotkách v Británii 16. 8. 1944 pod osobním číslem T-1611. Sloužil pod krycím jménem Jaroslav Vašek. V RAF (VR) obdržel osobní číslo 788684.

c) Spolehlivost

Z pohledu „čistoty“ letectva je pozoruhodné, že k pozemnímu personálu letectva byl 25. dubna 1945 z řad zajatců přijat i dobrovolník, který pocházel z německé menšiny. Antonín Neubauer, civilním povoláním elektrotechnik, sloužil u německého protiletadlového dělostřelectva až do svého zajetí v září 1944 u Lille.⁹⁶ Je důkazem, že k letectvu se – byť až na samém konci války – mohl dostat i československý Němec, který měl za sebou službu v německé armádě. Představoval však naprostou výjimku (být vojáků německé mateřské řeči – kteří ovšem předtím neoblékali německou uniformu – sloužilo u československých perutí přes sedm desítek).⁹⁷

K otázce spolehlivosti patří i sledování služebního zařazení dotyčných osob. Všichni bez výjimky skončili u pozemního personálu. Zpravodajské orgány je, jak bylo demonstrováno na případu W. Bláhy, stále sledovaly. Bývalí zajatci obecně měli v československých jednotkách v Británii jen velmi omezené možnosti služebního postupu. Byť i byli v průběhu služby povyšováni, prakticky nikdy nezastávali žádné velitelské funkce, a to ani nejnižší. Z tohoto pravidla existovalo jen několik málo výjimek.⁹⁸

Je symptomatické, že z ohromného počtu více než tři tisíc bývalých německých vojáků se k letectvu dostaly jen dvě desítky. Hypotéza, že se tedy muselo jednat jen o důkladně prověřené jedince, u nichž o jejich vlastenectví nebylo pochyb, však není podložena. Úzkostlivě strážení kánon „čistoty“ a fobie z možného vyzvědačství, přes které se nedostali ani přeběhlíci, kteří k útěku do odboje neváhali riskovat úlet letadly, byl totiž náhle opuštěn v srpnu 1944, kdy vzhledem k akutní situaci na důkladné prověření nezbylo mnoho času. K letectvu se tak „pro jistotu“ nedostali někteří nepochybní vlastenci, v malé skupince pouhých osmi zajatců prezentovaných v září 1944 se ale nepodařilo zamezit přijetí skutečného zrádce a konfidenta gestapa, Jana Chvátala.⁹⁹

96 Antonín Neubauer (nar. 1914 Košťany, okr. Teplice-Šanov), ve *Wehrmachtu* sloužil jeden rok, zajat jako příslušník *Heeres-Flak-Abteilung* 294. Prezentován v čs. zahraničních jednotkách v Británii 1. 3. 1945 pod osobním číslem T-4274. V RAF (VR) obdržel osobní číslo 788861.

97 Zjištěno na základě rozboru *Databáze*.

98 Zcela jiná praxe panovala u jednotek na východní frontě. Kritický nedostatek důstojníků a velitelů všech stupňů stál za poměrně rychlou kariérou řady bývalých vojáků *Wehrmachtu*, přičemž žádnou výjimkou nebylo ani jmenování do důstojnických hodností a zastávání odpovídajících velitelských funkcí. *Databáze*.

99 Jan Chvátal (nar. 1918 Dolenice, okr. Moravský Krumlov), prezentován v čs. zahraničních jednotkách v Británii 16. 8. 1944 pod osobním číslem T-1619. V RAF (VR) obdržel osobní číslo 788680. Chvátal se v protektorátu snažil získat německé občanství, podařilo se mu to díky zradě svého spolužáka, parašutisty Františka Pospíšila. Jeho jméno si dokonce v Británii zvolil jako svoje krycí (!). Blíže viz např. Václav KRŮTA, *Jedno jméno a dva rozdílní českoslovenští vojáci: (František Pospíšil a Jan Chvátal)*, in: Zlatica Zudová Lešková (ed.), *Československá armáda 1939–1945 (plány a skutečnost)*, Praha 2003, s. 151–155.

Závěr

Bezpochyby pozoruhodným zjištěním ovšem je, že elita československého vojska v zahraničí, kterou z vojenského, ale i politického a zvláště propagandistického hlediska bezpochyby představovalo letectvo, nezůstala zapovězena ani mužům, kteří dříve sloužili v německé armádě a oblékali tak nepřátelskou uniformu. Nedůvěra, obava z vyzvědačství, snaha o udržení elitního charakteru letectva, nacionální předsudky a další důvody nicméně vytvořily vysokou hráz, přes kterou se bývalí vojáci *Wehrmachtu* ke službě u letectva dostali jen zcela výjimečně.

Limity důvěry velení exilové armády v ty dobrovolníky, kteří neodpovídali vybranému archetypu vojáka odboje jako národně vypjaté uvědomělého dobrovolníka, který si ani v nejmenším nezadal s okupantem, se ukázaly jako velmi striktní i v tomto případě.¹⁰⁰ Tyto závěry mohou přispět v dalším výzkumu vztahů v zahraničním odboji obecně, zvláště pak k poznání ideových obzorů a celkového milieu v rozmanité množině velitelů a vojáků československého zahraničního odboje.

Ať již byly důvody jakékoliv, striktní přístup připravil československé letectvo o řadu již vycvičených a zkušených letců – mechaniků, zbrojířů, radiotechniků i pilotů. Naprostá většina z nich poté sloužila u pozemních jednotek a zúčastnila se bojů na frontě. Výhrady starých veteránů odboje ohledně nižší odbojové motivace či nedostatečné národní uvědomělosti byly srozumitelné a do jisté míry snad i oprávněné. Přesto ti i ti platili nakonec ve společném boji stejnou krvavou daň: pětinu vojáků, kteří zahynuli během operačního nasazení Čs. samostatné obrněné brigády ve Francii, představovali právě bývalí příslušníci *Wehrmachtu*.¹⁰¹

To se týkalo i bývalých příslušníků *Luftwaffe*, kteří nedostali důvěru nadřízených, aby mohli zúročit svůj předchozí výcvik a zkušenosti v řadách československého letectva. Alois Macoszek z Těšínska byl povolán ke službě v německé armádě v dubnu 1942. Jako letecký mechanik se dostal do severní Afriky, kde při kapitulaci vojsk Osy v květnu 1943 padl do spojeneckého zajetí. V americkém zajateckém táboře v Alžíru odmítl nátlak polských důstojníků, aby se přihlásil do polské exilové armády¹⁰² a s transportem

100 Otázkou vztahu velení exilové armády k různým skupinám těchto „jiných“ vojáků, ať již šlo o židy, příslušníky menšinových národností, krajany a mnoho dalších kategorií, se podrobně zabývá práce Z. MARŠÁLEK, „Česká“, nebo „československá“ armáda, passim; nejnověji pak TÝŽ, *Neúspěch státně-občanského konceptu čechoslovakismu: menšiny v armádě 1918–1945*, in: A. Hudek – M. Kopeček – J. Mervart (edd.), *Čechoslovakismus*, s. 202–222.

101 Šlo o 41 vojáků. Z. MARŠÁLEK – P. HOFMAN, *Dunkerque*, s. 93.

102 K problematice sporů o státní příslušnost a národnostní identitu vojáků z Těšínska nejlépe viz Jiří FRIEDL, „Slezané, bratři od Ostravice a Olzy!“ *Spory o zajatce z Těšínska mezi ČSR a Polskem 1943–1945*, Slezský sborník 101, 2003, č. 2, s. 94–127.

podobně smýšlejících zajatců dorazil v říjnu 1943 do Británie, kde 11. listopadu vstoupil do československého vojska. K letectvu se nedostal a ani mu taková možnost nebyla nabídnuta. Sloužil poté jako řidič u štábní roty Čs. samostatné obrněné brigády. Krátce před koncem války, 11. dubna 1945, zasáhlo jeho obrněný vůz množství střepin z blízké exploze. Jedna z nich náhodně prolétla otevřeným průzorem a zasáhla Aloise Macoszka nad levé oko – byl na místě mrtev. Dnes jeho ostatky od roku 1959 spočívají na československém vojenském hřbitově La Targette, hrob je však dodnes označen zkomoleným jménem „Magoseik“.¹⁰³ Marginalizace a zapomnění celé velké skupiny bývalých německých vojáků v československém zahraničním odboji se tak symbolicky odrazily i v malé měděné destičce na betonovém kříži jednoho hrobu.

103 K osudu Aloise Macoszka viz Z. MARŠÁLEK – P. HOFMAN, *Dunkerque*, s. 364–365.

Summary

Trust Limitations: Former Wehrmacht Soldiers Serving in the Czechoslovak Air Force in Britain during World War II

Previous research discovered that the prisoners of war from the Wehrmacht, or more precisely the Czechoslovaks who were called to serve in the German armed forces, became, by far, the largest recruitment source of the Czechoslovak exile armed forces in the West towards the end of World War II. A certain degree of mistrust from the military and political authorities of the Czechoslovak exile towards this group seems quite understandable. It is thus remarkable that the former Wehrmacht soldiers, albeit in small numbers, were not even prohibited from joining the Czechoslovak Air Force, which was considered, from the military as well as political and especially propagandistic perspective, an elite of the Czechoslovak exile armed forces formed in Great Britain. Nevertheless, the hypothesis about a somewhat lower degree of trust towards these soldiers is valid: only about twenty people from among this group were accepted to the air force units. Moreover, they were almost exclusively assigned to the ground personnel. On the other hand, former members of the German armed forces with flying experience in the Luftwaffe, i.e. trained pilots, were not

accepted to the Czechoslovak Air Force at all (not even to the ground personnel). This also applies to the cases when their targeted desertion to the Allies and voluntarily submitted applications to join the Czechoslovak Army were undoubtable. This was due to caution and fear that spies or saboteurs could infiltrate the armed forces, as well as to an effort to maintain a high credit of the air force units from the perspective of national reliability and moral values.

The paper is based on the current research conducted within the frame of the Czech Science Foundation project called *Former German Soldiers in the Czechoslovak Army in World War II as an Example of Marginalization in the Process of Forming Historical Memory* (no. 18-11418S). It utilizes an analysis of the personal characteristics of the members of the selected group (recruitment date, age, occupation, physical shape, details of their service in the Wehrmacht, etc.). The objective of the study is to define the trust limitations of the exile authorities with regard to a specific group of soldiers of the Czechoslovak units, represented by former members of the German armed forces.

PŘÍLOHA 1

Bývalí vojáci Wehrmachtu, kteří do konce května 1945 nastoupili službu u čs. letectva v Británii*

jméno a příjmení (v závorce krycí jméno)	datum narození	místo narození	povolání	datum zajetí nebo dezerce	datum příjezdu do Británie	datum nástupu do čs. armády	osobní číslo v čs. armádě	datum přemístění k čs. letectvu	osobní číslo v RAF
František SKOUMAL	20. 1. 1920	Věteřov, okr. Kyjov	student	15. 9. 1940 dezerce Jugosl.	1. 1. 1943	12. 12. 1940	D-417 Z-10.500.619	2. 1. 1943	788525
Stanislav NOVÁČEK	23. 12. 1922	Brno	elektromontér	? 6. 1942 dezerce Francie	24. 7. 1943	24. 8. 1943	T-1023	1. 10. 1943	788631
Alois BARTOŠEK	7. 6. 1926	Olomouc	letecký zámečník	9. 6. 1944	12. 6. 1944	6. 7. 1944	T-1334	16. 9. 1944	788672
Joža SLADKOVSKÝ (Veverka)	6. 2. 1924	Nový Bohumín, okr. Fryštát	strojný zámečník	3. 7. 1944	7. 7. 1944	29. 7. 1944	T-1538	16. 9. 1944	788685
Lubomír NEUMANN (Šeda)	13. 3. 1925	Tišnov, okr. Tišnov	elektromechanik	9. 6. 1944	10. 6. 1944	29. 7. 1944	T-1544	16. 9. 1944	788682
Evald MOJŽÍŠEK (Jaroslav Samek)	20. 2. 1925	Petrkovice, okr. Hlučín	strojný zámečník	3. 7. 1944	10. 7. 1944	29. 7. 1944	T-1546	16. 9. 1944	788681

František KŘÍŽ (Strnad)	24. 2. 1925	Svučice-Draheničky, okr. Blatná	strojní zámečník		5. 7. 1944	13. 7. 1944	29. 7. 1944	T-1552	16. 9. 1944	788683
František PETRÁŠEK (Jaroslav Zajíček)	8. 9. 1925	Březnice, okr. Blatná	pekař		10. 7. 1944	1. 8. 1944	16. 8. 1944	T-1608	16. 9. 1944	788688
Eduard NOGA (Jaroslav Vašek)	19. 9. 1923	Chybie, Bielsko, Polsko	topič		26. 7. 1944	1. 8. 1944	16. 8. 1944	T-1611	16. 9. 1944	788684
Jan CHVÁTAL (František Pospíšil)	28. 10. 1918	Dolenice, okr. Moravský Krumlov	strojní zámečník		7. 7. 1944	1. 8. 1944	16. 8. 1944	T-1619	16. 9. 1944	788680
Josef ŠANTORA	6. 6. 1923	Trnovany, okr. Teplice-Šanov	kuchař		20. 8. 1944	26. 8. 1944	7. 9. 1944	T-1840	20. 10. 1944	-
Bernard HUDEČEK	13. 10. 1923	Petrkovice, okr. Hlučín	elektromechanik		4. 8. 1944	11. 8. 1944	7. 9. 1944	T-1855	20. 10. 1944	788690
Harry ŠVEDA	4. 9. 1925	Doubrava, okr. Fryštát	laborant		7. 7. 1944 přeběhlk FFI	5. 1. 1945	5. 1. 1945	T-3828	20. 2. 1945	788836

František KOKŠ	22. 2. 1921	Měcholupy, okr. Žatec	kominík	?	9. 1944 přeběhl k FFI	8. 1. 1945		9. 1. 1945	T-3863	20. 2. 1945	788839
Josef MIKA	25. 2. 1926	Skřečůň, okr. Fryštát	listonoš		9. 9. 1944	7. 1. 1945		18. 1. 1945	T-3922	20. 2. 1945	788803
František CHWIS- TEK	28. 8. 1926	Soběšovice, okr. Český Těšín	železniční dělník		10. 9. 1944	6. 1. 1945		18. 1. 1945	T-3925	20. 2. 1945	788781
Josef WALEK	26. 2. 1923	Karvinná, okr. Fryštát	elektrotechnik		15. 10. 1944 zajat v Itálii	6. 12. 1944		18. 1. 1945	T-3943	20. 2. 1945	788843
Antonín NEU- BAUER	8. 6. 1914	Koštany, okr. Teplice-šanov	elektrotechnik		3. 9. 1944	25. 10. 1944		1. 3. 1945	T-4274	23. 4. 1945	788861
Kurt Jan MISARĚ	30. 9. 1916	Liberec, okr. Liberec	letecký radiomechanik		?. 5. 1944 přeběhl k FFI	10. 3. 1945		11. 3. 1945	T-4446	23. 4. 1945	788860
Josef BROŽYNA	22. 11. 1912	Moravská Ostrava (polský stát. příslušník)	svářeč a zámečník		30. 9. 1944	16. 10. 1944		29. 1. 1945	T-4091	25. 5. 1945	-
Jan KOUŘIL	8. 12. 1919	Lazce, okr. Šternberk	strojní zámečník		zajat jako přísl. Organ. Todt	15. 4. 1945		15. 4. 1945	T-4697		-

Bedřich PAULÍK	19. 9. 1919	Glarus, Švýcarsko	knihhtiskář	22. 8. 1944	15. 4. 1945	15. 4. 1945	T-4726	25. 5. 1945	788919
Emil ŽIDEK	9. 8. 1925	Kravaře, okr. Hlučín	klempíř	28. 8. 1944	15. 4. 1945	15. 4. 1945	T-4737	25. 5. 1945	788931

* Vytvořeno podle *Databáze*. Vojáci jsou řazeni podle data přijetí k čs. letectvu. Místopis je z důvodu sjednocení uveden v podobě, užívané ve 30. letech 20. století. Předlohou byl *Statistický lexikon obcí v Republice československé*, Praha 1934 a 1935. Pokud není uvedeno jinak, většina vojáků padla do spojeneckého zajetí po červnu 1944 ve Francii.

Studie se blíže nevěnovala podrobnostem služby konkrétních vojáků přímo u čs. letectva. Tyto údaje lze totiž jednoduše dohledat v osobních záznamech, tzv. leteckých kartách, uložených ve Vojenském historickém archivu v Praze (s výjimkou J. Šantory, J. Brožyny a J. Kouřila, kteří z různých důvodů leteckou kartu nemají). Digitalizované karty jsou přístupné na webových stránkách archivu: <URL: <http://www.vuapraha.cz/node/170>>, [cit. 20. 6. 2020]. Při vyhledávání jednotlivých osob je třeba zohlednit, že letecké karty jsou vedeny na krycí jména dotýčných.

Recenze a zprávy

DOLEŽALOVÁ, Lucie – DRAGON, Michal (edd.), *Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor*, Praha: Scriptorium 2020, 456 s. ISBN 978-80-88013-98-3.

Životní osudy Kříže z Telče zachycují podle Lucie Doležalové jen tři přímé zmínky v úředních pramenech, přičemž třetí z údajů je datem jeho smrti. Není divu, že se tak běžný čtenář setkává s postavou, jejíž činnost se dosud nestala součástí obecnějšího povědomí o situaci v pohusitských Čechách. Úvodem je proto zapotřebí říci, že kniha věnovaná Křížovi z Telče odhaluje pracovní postupy jednoho z autorů řady rukopisných sborníků, s nimiž se badatelé (nejen) pozdního středověku setkávají v historických rukopisných sbírkách. Důvod, proč volba editorů padla právě na tuto postavu, je prostý. Při rekonstrukci základních etap Křížova života mohli autoři využít kolofonů a autobiografických poznámek, které tento pozdně středověký literát umístil na okraje jím opisovaných rukopisů. Sledování životní dráhy muže, jež zahrnuje výuku na městských školách, krátký pobyt na univerzitě, získání svěcení a působení v katolické duchovní správě až po vstup do augustiniánského kláštera v Třeboni, ale nebylo hlavním cílem kolektivu autorů vedených Lucií Doležalovou a Michalem Dragounem. V centru jejich pozornosti se Kříž z Telče ocitl především jako sociální typ, jako reprezentant vrstvy intelektuálů působících v době před obecným rozšířením knihtisku. Jednalo se o vrstvu dosud odkázanou na masivní opisování rukopisů, které se však s ohledem na stoupající

gramotnost stávají dostupnějšími. Současně se jednalo o vrstvu spojenou osvojenými návyky kopistické práce, charakteristickou aktivní prací s opisovaným textem, jeho doplňováním, poznámkováním a koneckonců i samotným výběrem zpracovaných textů. Díky široce pojaté definici rukopisů, které je možné spojit s iniciativou Kříže z Telče, mohli autoři jeho „intelektuální biografie“ zahrnout do své analýzy na 52 rukopisů, do jejichž přípravy zasáhl. Tíž autoři současně připomínají, že „*popsal celkem více než 4300 folií a na dalších nejméně dvakrát tolik listů doplnil své poznámky.*“

Takto rozsáhlá kopistická aktivita přirozeně vzbuzuje řadu otázek spojených s mírou osobní aktivity při výběru a zařazování předloh, mírou jejich úpravy, následných recepcí i obecně intelektuální úrovně v zemi s omezeně fungujícím vysokým učením, jejíž obyvatelé si v očích sousedů nesli stigma kacířů. Podle očekávání Lucie Doležalová s Michalem Dragounem hned v úvodu publikace konstatují, že středověké pojetí autorství (pokud lze vůbec o něčem takovém hovořit) se od dnešního zásadně liší a daleko vyšší hodnotu mělo odvolávání se na autority. Při hodnocení míry aktivního přístupu středověkého literáta je tak třeba brát pod úvahu již zmiňovaný výběr textů, vsuvky, opravy (ale i nedůslednosti) a komentáře. V kapitole věnované literární tvorbě

pak Jakub Sichálek navrhuje pracovat s konceptem tzv. „inteligentního pásaře“, který respektuje předlohu, ale zároveň do ní neváhá zasahovat a podle svého uvážení ji upravovat.

Rozsáhlá a tematická pestrost Křížovy kolektorské činnosti vede k závěru, že ani s pomocí pečlivě rekonstruované biografie nejsme schopni odpovědět na otázku, jaké důvody jej vedly k opsání některých konkrétních titulů. Poměrně jasné odpovědi jsme schopni dát u textů spojených s výukou, pastorační nebo s náboženskými polemikami, které byly v pohusitských Čechách všudypřítomné. Do těchto kategorií můžeme zařadit výpady vůči volenému pražskému arcibiskupovi Janovi Rokycanovi, opis polemik i vzácně dochované vlastní Křížovy dopisy, které jej odhalují jako intelektuálně sebevědomého odpůrce přijímání podobojí. Více ale už váháme u spisů o výuce matematiky, předpovědích počasí, traktátů o pouštění žilou nebo obecně o lékařské diagnostice. Vedle latinských textů navíc Kříž z Telče sahal i po české jazykové tvorbě, do svých opisů zahrnul opis a výklad Otčenáše a také řadu literárních památek od protihusitsky útočných (Viklefice) až po lyrické verše. V dohledaných památkách přitom schází

opisy právních nebo historických děl, pokud za ně nebudeme považovat několik poznámek z nekrologií. S takto rozsáhlým konvolutem textů si editoři poradili způsobem, který sám o sobě stojí za vyzdvihnutí. Lucie Doležalová a Michal Dragoun zpracovali osově kapitoly a v rámci grantového projektu se pokusili identifikovat rukopisy spojené s Křížovou iniciativou. K analýze Křížova nakládání s konkrétními texty si pozvali spolupracovníky vesměs střední a mladší generace, aniž by ale kniha ztratila ucelený ráz a proměnila se ve „sborníkovou“ publikaci. Kompaktnost předloženého publikačního výstupu navíc zvyšuje i pečlivá grafická úprava nakladatelství založená na četném zařazování souvisejících faksimilií. Důsledné dvojjazyčné editorství textů se týká nejen samotných edic Křížem opisovaných textů, ale i kratších úryvků využívaných autory v dílčích kapitolách. Je zřejmé, že se editoři pokusili cílit i na širší publikum, než které obvykle sleduje minuciózní kodikologické či textově komparativní sondy a vzorně vypravené publikaci nelze než popřát, aby se jí tento záměr podařilo splnit.

Martin Čapský

RYCHNOVÁ, Lucie, *František Josef Šlik a česká barokní krajina. Život šlechtice na východočeském venkově*, Praha: Scriptorium 2020, 298 s. ISBN 978-80-88013-99-0.

Výpravná práce s hezkým a rozsáhlým obrazovým doprovodem korunuje autorčin dlouholetý zájem o dějiny šlikovských panství nedaleko Jičína v barokním období a vznikla díky výzkumu, jehož výsledky byly shromážděny

hned ve třech kvalifikačních pracích. V nich autorka postupně prokázala, že se orientuje v dějinách umění, dějinách šlechty i dějinách předmoderní krajiny. Hodnocená publikace je především upravenou podobou disertace,

jíž Lucie Rychnová obhájila v roce 2016 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Na genezi práce upozorňují proto, že se pozitivně odrazila na výsledné podobě textu, který má navíc jistou přidanou podobu. Jedná se o poctu kráse barokní krajiny šlikovských panství.

Kniha propojuje různé perspektivy, jak je zřejmé už z obsahu. Za zásadní považují pasáže o dějinách Šliků, jež se hlavně soustřeďují na postavu dlouhověkého Františka Josefa Šlika spravujícího rodinná panství v letech 1680–1740 (s. 39–74, 224–250). Autorka popisuje jeho rodinné zázemí, vzdělání, cesty, kariéru, dvě manželství či dává nahlédnout do jeho knihovny. Představuje hraběte jako kosmopolitního šlechtice, sběratele, čtenáře i vysokého zemského hodnostáře majícího za sebou cesty po jižní a západní Evropě i několikaletou službu u vídeňského dvora. Další podstatnou součástí práce jsou partie o šlikovských panstvích, o jejich vývoji, hospodářské situaci, sociálním složení obyvatelstva a náboženské situaci v regionu (s. 32–38 a zejm. 75–117). V těchto částech autorka zdařile ukazuje, že mezi panstvími a jejich obyvateli panovaly značné rozdíly, jež vyplývaly jak z podoby krajiny, tak např. ze vzdálenosti od správních center panství a rezidencí hraběte Šlika. Jádrem práce je pak kapitola o stavebním rozvoji panství za Františka Josefa (s. 118–223). V ní se autorka zabývá jak mnoha sakrálními stavbami, jimiž hrabě ve spolupráci s manželkami zaplnil zejm. panství Veliš, tak výstavbou jeho rezidenčního zámku v Jičíněvsi, z něhož byla řada nově vystavěných kaplí vidět. Nejedná se o nějaký

suchopárný výčet vzniklých staveb, protože se autorka pokusila interpretovat stavební strategii hraběte Šlika v celku (viz např. s. 147). Vše vychází ze zajímavého metodologického uchopení, jež autorka představila v úvodu. Krajinu chápe jako existenciální veličinu a člověka jako jejího obyvatele, který se v ní musí orientovat a identifikovat se s ní. Tomu výrazně pomáhají symboly – architektura, umělecká díla, cesty i přírodní prvky (s. 10). Mocný a bohatý šlechtic, jakým hrabě Šlik bezesporu byl, do krajiny svých panství výrazně zasáhl a my ji dodnes můžeme jako pramen *sui generis* interpretovat, protože nám zprostředkovává významy, jež do ní tento urozený člověk vložil. Lucie Rychnová si je toho všeho dobře vědoma a krajina k ní proto promlouvá. Čtenář se na tomto rozumnění může díky hodnocené práci také podílet. To jsou nesporná pozitiva.

V textu jsem však odhalil i některé nesrovnalosti, o něž bych se rád podělil. V naprosté většině případů se jedná o drobnosti, které mohly být při pečlivější korektuře odstraněny. Mám na mysli např. práci s citacemi v poznámkovém aparátu. Obsahuje mnoho nedůsledně a chybně zkrácených citací, překlepy, názvy děl občas nejsou kurzívou, u časopisů nejsou uváděny ročníky (v závěrečném seznamu ano) a dvakrát jsem našel citováno dílo ve zkrácené podobě, na něž ale nebylo dříve odkázáno a není ani součástí seznamu literatury (pozn. 500 a 547).

Také jde o terminologické nejasnosti, jakou je třeba označení funkce “*císařský zbrojmistr*” pro hraběte Jindřicha Šlika (s. 39, pozn. 94). Prý získal tuto hodnost v roce 1623 a pak se stal v roce 1627 polním maršálkem. To

však neodpovídá realitě. Osvědčený Schmidt-Brentano¹ uvádí, že se stal v roce 1626 polním zbrojmistrem a pak, a to potvrzují, polním maršálem (1627). To je drobnost ukrytá jen v poznámce. Za závažnější pomýlení považují konstatování, že hrabě František Josef Šlik se stal dvorským radou (s. 59). To je neúplná informace, protože v této době se mohl šlechtic stát radou nějakého správního či vládního orgánu. Autorka naznačuje (v pozn. 197 na s. 60), že šlo asi o funkci říšského dvorského rady, to je ale mýlka. Šlik byl radou dvorské komory, jak dokládají např. příslušné svazky Hofzählamtsbücher uložené ve vídeňském Finanz- und Hofkammerarchiv (knihy č. 131–137 pro léta 1686–1692). Plat mu byl stanoven od 1. července 1686, ročně dostával 1300 zl, platby jsou doloženy pro léta 1687–1692. Autorka na to mohla přijít i sama, kdyby dobře interpretovala nápis ze sýpky ze Střevače (s. 122, pozn. 435), kde je Šlikův titul jasně uveden. Stojí na ní, mimo jiné, „*IN SUPREMO AULAE AERARIO CONSILIARIUS*“.

Mezi takové jednoduše opravitelné chyby patří i sdělení ze s. 44, pozn. 110 (Ungnadův syn se nejmenoval Johann Adam Gans), špatná datace závěti ze s. 51 (1672, ne 1671), dvě různá místa sepsání závěti Františka Arnošta Šlika ze s. 52 (v textu stojí, správně, že testament sepsal v Karlových Varech, v pozn. 157 se však hovoří o Praze). Na první pohled je též podivné vyjádření ze s. 19 o studentech z „katedry restaurování“ Univerzity Pardubice (autorka měla na mysli Fakultu restaurování).

Mám ale také závažnější postřehy. Všechny mají jedno společné a týkají se interpretace zjištěných faktů, v níž mi občas schází širší kontext a srovnání hraběte Šlika s jinými šlechtici té doby. Typické je autorčino vyjádření ze s. 249, že František Josef vlastnil nadstandardní množství knih o zahradách a zahradničení, ovšem tento závěr není ničím doložen a autorka neuvádí, s kým hraběte srovnávala. Přitom výzkumy šlechtických knihoven už dospěly k pozoruhodným výsledkům.²

Také by bylo vhodné srovnat Šlika s některými současníky, kteří zvolili programově venkovský život (např. s. 63, 223). Nabízel by se např. nedávno prozkoumaný manželský pár hrabat Swéerts-Šporků, jimž se důkladně věnovala Veronika Čapská a jejich itineráři se věnoval Vítězslav Prchal.³ O venkovském životním stylu barokní šlechty pojednává na příkladu Schwarzenbergů a jejich panství Hluboká, kde se mj. nacházel jak lovecký zámek Ohrada, tak lázně v Libniči, přínosná práce Jana Ivanegy.⁴ Ani tato literatura však v textu zmiňována není (viz např. s. 144).

V práci je též několikrát naznačeno, že pro pochopení myšlení šlechtické vrchnosti

2 Srov. mnoho prací Petra Maška, Jitky Radimské, práce o lobkovické knihovně (Alena Richterová) či příspěvky ve sborníku *Opera romanica* 1 a 4.

3 Veronika ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi: (Swéerts-) Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství*, Praha 2016; Vítězslav PRCHAL, *Sídlo a jeho pán: rezidenční strategie hraběte Františka Karla Swéerts-Sporcka ve 2. čtvrtině 18. století*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 45–78.

4 Jan IVANEGA, *Hluboká: lovecký zámek Ohrada a schwarzenberská sídla na panství Hluboká nad Vltavou*, Praha 2014.

1 Antonio SCHMIDT-BRENTANO, *Kaiserliche und k.k. Generale (1618-1815)*, Österreichisches Staatsarchiv 2006, s. 89

v raném novověku je důležitý kontext tzv. *Hausväterliteratur* (s. 168, 245–248). Není mu ale dle mého soudu věnován přiměřený prostor a obsáhlejší pojednání se nachází až na samý závěr textu v kapitole o knihovně. Tato pasáž je ale velmi popisná a fenomén není zařazen do kontextuální odborné literatury, které na toto téma vzniklo poměrně hodně.⁵

5 Srov. zejm. Werner RÖSENER, *Adelsherrschaft als kulturhistorisches Phänomen. Paternalismus, Herrschaftssymbolik und Adelskritik*, *Historische Zeitschrift* 268, 1999, s. 1–33, zde zejm. s. 10–18; Manfred LEMMER, *Haushalt und Familie aus der Sicht der Hausväterliteratur*, in: Trude Ehlert (Hg.), *Haushalt und Familie in Mittelalter und früher Neuzeit*, Sigmaringen 1991, s. 181–191; přehled po tisících *Hausväterliteratur* podává Ulrich SCHÜTTE, *Hausväterliteratur und Kameralismus. Oeconomia des Hofes*, in: Ulrich Schütte u. a. (Hgg.), *Erdengötter: Fürst und Hofstaat in der Frühen Neuzeit im Spiegel von Marburger Bibliotheks- und Archivbeständen*, Ausstellungskatalog, Marburg 1997, s. 33–41. Z poslední doby srov. sborník

To vše jsou však jen menší vady na kráse jinak velmi zajímavě koncipované „Knihy o Jičíněvsi“, jež velmi plasticky popisuje barokní krajinu jednoho šlechtického dominia složeného z několika panství. Krajinu plnou významů, jež nabízí při vhodné interpretaci pohled do myšlení Františka Josefa Šlika a jeho rodiny. Takových sond spojujících dějiny šlechty, dějiny krajiny a dějiny umění mnoho nemáme a zmíněná práce se jistě stane inspirací pro další pojednání o předmoderním venkově formovaném výrazným způsobem šlechtickými majiteli. Pohlednému spisu by ale jedno značně slušela důkladnější korektura textu.

Jiří Kubeš

Christina SCHAEFER – Simon ZEISBERG (Hgg.), *Das Haus schreiben: Bewegungen ökonomischen Wissens in der Literatur der Frühen Neuzeit*, Wiesbaden 2018.

SUDA, Stanislav, *Deník z Velké války. Svědectví polního kuráta c. a k. armády z let 1914–1917*, Václav Kaška – Otakar Pospíšil (edd.), Brno: Extra Publishing, s.r.o. 2017, 270 s. ISBN: 978-80-7525-127-5.

Jednou z mnoha publikací, které vyšly v rámci vlny vzedmuté komemoračním potenciálem stého výročí první světové války, je i edice vzpomínek polního kuráta Stanislava Sudy. Hned v úvodu editoři uvádějí, že dochované svědectví ze zákopů první světové války, které se čtenáři dostává do rukou, je výjimečné. S tvrzením se dá nejen souhlasit, ale dokonce snad i vznést poznámku, že je v jistém smyslu výjimečnější, než si možná editoři uvědomují. To však nic neubírá z jejich pečlivě formální

ediční práce, jež společně s obsahovou stránkou vlastního pramene zpravidla tvořívá při recenzích edic dvě samostatné části hodnocení.

Nakladatelství, u něhož byla publikace vydána, se primárně specializuje spíše na knihy popularizační – vysloveně vědecké práce bychom v její produkci našli výjimečně. Paradoxně tak editoři měli možnost využít relativně neotřelé grafické varianty sazby a přizpůsobit jim i jinak řádně dodržované formální náležitosti kladené na vědecké edice.

Například netradiční umístění poznámek a vysvětlivek do bloku na okraj stránek vedle hlavního textu působí na první pohled elegantně. Horší to však je v situaci, kdy se čtenář musí k některým vysvětlivkám vracet, nebo v případech, kdy jsou vysvětlivky kvůli nedostatku prostoru umístěny na jiné stránky než vysvětlovaný jev v textu. Publikace by v tomto smyslu asi unesla celkový slovníček pojmů. Co nechybí, je dostatečné množství obrazového doprovodného materiálu. Kromě reprodukcí ilustračních fotografií a grafik obsahuje kniha i poměrně velké množství fotografií pocházejících z produkce samotného kuráta Sudy, což nesporně dodává knize na autenticitě. Pochvalu si zaslouží také speciálně vytvořené mapy, které vyznačují pohyb Sudovy jednotky po frontě. Pohled do takto zakreslených map ilustruje válečnou chaotičnost více, než četba Švejkových osudů. Za zmínku stojí také speciální grafická podoba vysvětlivek, které se svým rozsahem spíše blíží vsunuté explikační kapitole. V některých popularizačních výstupech bývají obdobné pasáže spíše rušivé a rozměňují plynulost četby vlastního textu – zde se nic takového však nedostavuje. Počet poznámek pod čarou a vysvětlivek je úctyhodný a souvisí se specifickým dobovým vojenským jazykem, který autoři prvoválečných vzpomínek zpravidla užívají. Termíny jsou vysvětleny jasně a stručně a až na zanedbatelné výjimky fakticky správně. V daném množství a na ploše témat, o nichž Suda píše, jde o poctivý editorský výkon. Textu vzpomínek předcházejí tři krátké – možná až zbytečně krátké – pasáže. První pojednává o osobě polního kuráta Stanislava

Sudy, druhá obecně o práci polních kurátů za Velké války a třetí obecně o domobranec-
kých útvarech c. k. armády. Suda byl totiž přidělován k pochodovým domobranec-
kým útvarům, a tak jsou zvolená témata logická a pro kontext četby a orientaci ve specifických domobranec-
kých podmínkách nutná.

Sudovo vyprávění se skládá celkem ze tří nestejně dlouhých částí, pokrývajících časovou plochu tří válečných let. Členění nebylo zvoleno editory, ale vlastním autorem textu, neboť odpovídá třem sešitům, do nichž Suda své vzpomínky v deníkové podobě zapisoval. První část popisuje mobilizaci a první hektické týdny na počátku války. Z Českých Budějovic, kde je přidělen k místnímu domobranec-
kému pěšímu pluku číslo 29, se Suda společně s útvarem přesouvá na haličskou frontu. Zde dojde nejen ke křtu ohněm, ale také ke zničení jednotky v důsledku ruské ofenzívy poblíž Krašniku. Druhý sešit popisuje obranu Krakova, kam byly umístěny po příslušné reorganizaci zbytky Sudova oddílu. Pozorný čtenář si nemůže nepovšimnout zásadního rozdílu v charakteru bojových operací, k němuž na východní frontě došlo na podzim a v průběhu zimy 1914/1915. Jde o změnu syžetu přítomnou ve všech obdobných vzpomínkách na první válečné události. Zatímco v prvním díle můžeme sledovat „přirozený“ pohyb jednotky s relativně fungující logistikou, zásobováním a jaksí „předpisově“ se chovajícím mužstvem i důstojníky, po prvních srážkách a stabilizaci fronty se druhý díl nese v duchu tzv. zákopové války, kterou z hlediska vyprávění charakterizuje každodenní nuda a stereotyp vojáků v poli. První Sudův sešit (stejně jako úvodní části

většiny obdobných pamětí a vzpomínek) může čtenář vnímat jako určitou ilustraci konglomerátu c. k. armádních předpisů v praxi. Další díl lze naproti tomu číst jako učebnici válečné každodennosti. Třetí díl Sudových pamětí pojednává o období, kdy je již odloučen od jednotky z předchozích částí. Samotný 29. domobranecký pluk je zrušen a rozdělen mezi jiné útvary. Suda se nejdříve ocitá v Chebu a v Praze, aby se po týdnech strávených v zázemí vrátil na frontu. Zpočátku je na relativně klidné Volyni, ovšem pak jej čeká přesun do Podněsteří, kde se účastní pro rakouské zbraně neblahé Brusilovovy ofenzívy. Po povýšení na divizního faráře se ocitá na Balkáně, přičemž vyprávění zakončuje coby přidělenec k polní nemocnici u Lvova. I tato část je svým způsobem symptomatická a jde také o opakující se příběhový rámec, jež by bylo možno symbolicky vztáhnout na celou rakousko-uherskou armádu. S narůstajícím počtem jednotlivých bojišť, na kterých se rakousko-uherská vojska ocitali, a s naopak postupným rozkladem armády, resp. snižováním kvality kádrů a nutným rozbíjením původně pevně předválečné tabulkové systematizace útvarů, vstupuje do válečných vyprávění jistá chaotičnost, nepřehlednost či nesystematicnost. Většina vzpomínajících opouští své původní jednotky, u nichž sloužila, a mění místa působení. Obrazy a postavy se střídají rychle a nečekaně, původní linka vyprávění je dávno ztracena. A přesně do těchto šablon zapadají i Sudovy vzpomínky. Jinak je ovšem jeho text značně nešablonovitý a jak bylo slíbeno v úvodu, skutečně výjimečný.

Stanislav Suda totiž není vojákem v pravém slova smyslu. Alespoň ne takovým, jenž by splňoval obecné představy o frontových účastnících Velké války. Polní kurát byl funkcí dle mého názoru historiografií Velké války podceňovanou. Nikdo neměl na smýšlení obyčejných vojáků v poli takový vliv, jako právě oni. Přesto se studiu jejich role či vůbec rozboru jejich osobních vzpomínek prakticky nikdo soustavně nevěnoval. A právě vzpomínky Stanislava Sudy jsou důkazem, jak velká chyba to byla, respektive doposud je. Ona výjimečnost zmiňovaná v úvodu recenze totiž spočívá i ve skutečnosti, že postavy jako Suda poměrně s úspěchem rozbíjejí některá konstruovaná paradigma a přinášejí zajímavý depolarizující pohled na „nikdy nekončící“ spor o českého vojáka Velké války. Důležitým faktorem pro výběr polních duchovních byla jejich dobrá znalost jazyků. Už tato skutečnost narušuje jinak celkem stabilní a opakující se motiv vzájemné nacionální nedůvěry či rivality mezi vojáky c. k. armády. Suda je bezpochyby vlastencem, nicméně ve starorakouském slova smyslu. Do jaké šablony tedy zapadá člověk, jenž na jednu stranu upřímně uctíval postavy, jakými byli Karel Havlíček či Palacký, a na stranu druhou zatracoval hanebné činy legionářů a zrádců národa působících na druhé straně fronty? Nebylo by však možné jej odbyt jako nějakého lojalistu a sympatizanta s válkou. Jeho kritický postoj vůči vládnoucím Habsburkům a státnímu establishmentu je zřejmý. Válku vnímá jako zlo, ne nezbytně nutné, ovšem přistupuje k ní klidně a smířlivě. Plnění povinností vůči armádě a panovníkovi je pro něj – byť problematičtěji

– součástí povinností vůči Bohu. Stejně jako většina polních kurátů se postupně modlí hlavně za mír, vítězství rakousko-uherských zbraní pro něj není prioritou. Tou je pro něho zejména touha, aby se všichni kolem něho, včetně těch, kteří stojí na druhé straně fronty, dostali co nejdříve a v co největším pořádku domů – ke svým rodinám a blízkým. A také aby se i on mohl vrátit ke své profesi domácího učitele a katechety, byť se obává, že si po dobu jeho nepřítomnosti za něj, cimrmanovsky řečeno, již našli náhradu.

Souhrnem lze říci, že publikace *Deník z velké války* je zdařilým počinem. Nejen po obsahové stránce vlastního editovaného textu, ale také díky ediční práci a vnější stránce knihy. Možná lze i trochu kacířsky podotknout, že bylo chybou vydat ji ve výročním roce Velké války. Nezaslouženě se tak téměř ztratila v množství obdobných počínů prvoválečné knižní konjunktury.

Vojtěch Kessler

CONZE, Eckart, *Die grosse Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*, München: Siedler 2018, 558 s. ISBN 978-3-570-55423-4.

Versailleská mírová konference nepřestává po sto letech přitahovat pozornost historiků a stále si říká o nová zpracování a nové pohledy. Nepochybně si to zaslouží, v Paříži se v roce 1919 konala rozsahem i mediální odezvou bezprecedentní událost: mírový kongres měl učinit tečku za nejkrvavější válkou lidských dějin a největším konfliktem, který Evropu postihl po napoleonských válkách. Organizátoři konference měli ještě větší ambice než jejich předchůdci ve Vídni v roce 1814. Chtěli vytvořit pravidla, aby se podobný konflikt nikdy neopakoval. Bylo něco takového v jejich silách? Nebo vůbec v silách kohokoli jiného?

Název knihy německého historika Eckarta Conzeho „*Velká iluze*“ dává tušit, že nikoli. Zatímco ve Vídni politici a diplomaté realisticky zůstali u osvědčeného systému rovnováhy moci, poraženou Francii neponížili a brzy jí umožnili návrat do „klubu velmocí“, Paříž

roku 1919 ovládla jiná atmosféra. Vůkol zněla vznešená slova o svobodě, právu na sebeurčení a kolektivní bezpečnosti, doprovázená nesmiřitelností vůči poraženým. Z toho vyplývala ona iluze, o které Conze obsáhle píše v druhé, stěžejní části knihy. Na straně poražených, hlavně Německa a Rakouska, se především jednalo o iluzi „rovného jednání“. Na podzim 1918 věřili, že změna politického režimu je dostane do situace, v níž se bude o míru jednat; věřili v to i s ohledem na politická prohlášení prezidenta W. Wilsona. O to větší zklamání nastalo v květnu 1919, když Německo obdrželo hotové mírové podmínky. Conze podrobně popisuje jednání se zástupci demokratické Výmarské republiky probíhající stylem, jako kdyby v Německu k žádné politické změně nedošlo. Francouzská iluze spočívala především v předpokladu, že oslabené a částečně suverenity zbavené Německo jí

zajistí trvalou bezpečnost. Zájmy Velké Británie se tradičně zaměřovaly na zajištění jejího světového impéria a na evropském kontinentu preferovala rovnováhu moci. Spojené státy prosazovaly „novou diplomacii“ kolektivní bezpečnosti a globálního míru.

Eckart Conze (*1963) působí od roku 2003 na Philipps-Universität Marburg, dlouhodobě se věnuje německé zahraniční politice 19. a 20. století, mimo to je koeditorem řady kolektivních monografií zaměřených kromě zahraniční politiky na německou šlechtu a její proměny v moderních dějinách. Jelikož se jedná o zkušeného historika s vynikajícím přehledem, může si dovolit chopit se nelehkého úkolu zpracovat novou syntézu chronicky známého a ve své komplexnosti obtížného tématu.

Conze rozdělil knihu do tří částí. V první z nich („*Cesty z velké války*“), složené ze čtyř kapitol, řeší různé mírové iniciativy a plány objevující se od konce roku 1916 až po Wilsonových 14 bodů z ledna 1918. V tomto rámci se rozsáhle věnuje i diktátorskému anekčnímu brest-litevskému míru s Ukrajinou a bolševickým Ruskem. Druhá část („*Uzavírání míru: 1919/20*“) je zkomponována z šesti kapitol a představuje jádro knihy. Conze zde systematicky, v časové posloupnosti, rozebírá představy o míru a očekávání zúčastněných stran od podepsání příměří v listopadu 1918 do předání mírových podmínek Německu v květnu 1919. Půlroční „*snová doba příměří*“ („*Traumland der Waffenstillstandsperiode*“), jak ji označil liberální teolog a politik Ernst Troeltsch, byla pro Německo obdobím nejruznějších nadějí a úzkostlivých očekávání.

Conze současně popisuje specifickou atmosféru Paříže, „hlavního města světa“ a ukazuje na společenském životě doprovázejícím mírovou konferenci analogii k Vidni v letech 1814–1815.

Samostatná kapitola je vyčleněna americké politice kolektivní bezpečnosti („*Svět míru?*“), jejíž výsledky jsou hodnoceny přinejlepším jako smíšené. Skloubení idealistické vize a tradiční, realistické velmocenské politiky asi nemohlo skončit jinak. Nejdělněji Conze rozebírá mír s Německem. Více než stostránková kapitola je nejdelší v knize. Conze jednoznačně odmítá dobovou (a dnes všeobecně překonanou) tezi o kartaginském míru, vyřčenou záhy po uzavření smlouvy významnými aktéry jednání na straně Dohody: jihoafrickým premiérem Janem Smutsem a ekonomem Johnem Maynardem Keynesem. Conze tedy rozhodně nepatří k žádným revizionistům a řadí se do hlavního proudu současné historiografie. Německo nepochybně utrpělo citelné ztráty, zničeno však nebylo – na rozdíl od Kartága nebo v porovnání s vlastní situací v roce 1945. Dle Conzeho podstatně hůře dopadly na konferenci Rakousko, Bulharsko a hlavně Maďarsko (viz s. 378–389).

Následující kapitola se zabývá diskuzemi o válečné vině a trestu a dotýká se méně známé problematiky poválečných procesů v Lipsku a Istanbulu. V prvním případě se jednalo o diskuzi o možném souzení císaře Viléma II. a dalších představitelů Německa, v druhém případě o proces s několika představiteli mladotureckého vedení Osmanské říše, zodpovědnými za genocidu Arménů. Právě v tomto bodě se Versailleská konference výrazně lišila od předchozích mírových kongresů

– poprvé zde byla nastolena otázka zločinů proti lidskosti, která samozřejmě mnohem silněji rezonovala po druhé světové válce v sérii procesů s válečnými zločinci a zůstává součástí mezinárodně-právní agendy do současnosti. V Lipsku nakonec nikdo ze špiček císařského Německa souzen nebyl. V Istanbulu několik obviněných před soudem stanulo a soud vynesl osmnáct rozsudků smrti. Jelikož většina obžalovaných stačila ještě před procesem uprchnout, pouze tři rozsudky byly vykonány. Některé obžalované dostihla spravedlnost jinou cestou, např. Talata Pašu, ministra vnitra a jednoho z hlavních strůjců arménské genocidy, zavraždil arménský nacionalista v Berlíně v roce 1921 v rámci „Operace Nemesis“ (další atentáty se udály v Římě, Baku, Jerevanu).

Poslední kapitola druhé části („*Staré říše, malé státy*“) řeší rozpad mnohonárodnostních impérií Rakouska-Uherska a Osmanské říše a vznik nástupnických „národních států“. Kapitola končí až definitivním mírovým jednáním s Tureckem v Lausanne v červenci 1923. Jednotlivým mírovým smlouvám je, ve srovnání s předchozí kapitolou o Německu, vyčleněn velice skromný prostor. Saint-Germainské smlouvě s Rakouskem se dostalo deseti stran, trianonské smlouvě s Maďarskem sotva čtyři strany, na neuillskou smlouvu s Bulharskem připadly necelé tři stránky. Sèvreská smlouva s Osmanskou říší si zasloužila širší prostor především proto, že otázku Turecka definitivně nevyřešila a podařilo se to až zmíněné smlouvě z Lausanne.

Odsunutí ostatních mírových smluv na okraj pokládám za jednu ze slabin knihy a limit

směrem k čtenářům mimo prostor samotného Německa. Pro srovnání: kniha Kanadanky Margaret Macmillanové *Mírotvorci* (Praha: Academia, 2004) je v tomto směru vyrovnanější. Pro další aktuální srovnání lze uvést i olbřímí práci Jörna Leonharda z Universität Freiburg, *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923* (München: C. H. Beck, 2018). Nebudme však ke Conzemu nespravedliví, Leonhardova kniha je koncipována na mnohem širším půdorysu (i časovém), neřeší pouze mírovou konferenci a je zhruba dvaapůlkrát delší.

Třetí část knihy poskytuje výhled na důsledky a budoucnost míru („*Od Versailles k druhé světové válce*“). Necelých třicet stran představuje shrnutí anti-versailleského konsensu v meziválečném Německu, přesahujícím i do jiných zemí, včetně vítězných (Velká Británie) a vytvářejícím půdu pro revizionistické plány a posléze *appeasement*. Conze přesvědčivě ukazuje, že publikace prominentních autorů, jakými byli J. M. Keynes, italský politik Francesco Nitti či francouzský diplomat Alcide Ebray, etablovaly legitimitu revize mírových smluv dávno před mocenským nástupem nacistů v roce 1933. V tomto kontextu i samotný pojem *appeasement* nelze datovat až do druhé poloviny 30. let, což samozřejmě není žádná novinka, viz práce britského historika Martina Gilberta z 60. let (např. Martin Gilbert, *The Roots of Appeasement*, London 1966).

V epilogu („*Po 100 letech*“) se Conze ještě jednou zamýšlí nad poselstvím Versailles. Zdůrazňuje složitost mírových jednání v porovnání se staršími mírovými kongresy (Münster a Osnabrück 1648, Utrecht 1713, Vídeň

1814–1815), danou množstvím protichůdných zájmů a nároků, vnitropolitickými faktory a masivním mediálním tlakem. Hovoříme-li o tlaku, jeho „ústředním prvkem, který zatěžoval pařížské aktéry [...] byla samotná válečná zkušenost, zkušenost vražedné, čtyři a půl roku trvající masové vyvražďovací války s miliony obětí, kterou doposud svět nepoznal. Pro uzavření míru po totální válce chyběl jakýkoli vzor“ (s. 493). Conze proto mírotvůrce ani zástupce poražených stran prvoplánově neodsuzuje, ale kriticky posuzuje jejich motivy a situaci a často má pro ně pochopení. Třeba pro hraběte Ulricha von Brockdorff-Rantzau, německého ministra zahraničí, tragického hrdinu v zástupu aktérů mírových jednání, který se beznadějně pokoušel vyjednat pro Německo čestný mír a nedokázal se smířit s paragrafem o válečné vině.

Versailleská konference patří k velkým tématům, tolikrát popsaným z mnoha úhlů, u kterých nelze čekat převratné objevy. Senzační nové prameny měnící paradigmata stěží najdeme, jedině můžeme nuancovat detaily a doplňovat střípky do rozsáhlé mozaiky. V tomto směru Eckart Conze „splnil zadání na výbornou“: předložil komplexní, dobře vyargumentovanou historii mírového kongresu, v níž některá dílčí témata snad zpracoval příliš stručně, současně však otevřel témata nová, rezonující v dnešní společnosti. Války neskončily a zločiny proti lidskosti jsou nadále páčány, takže otázka viny a trestu zůstává stejně palčivá jako před sto lety.

Zbyněk Vydra

WEBER, Thomas, *Becoming Hitler: The Making of a Nazi*. Oxford: Oxford University Press 2017. 422 s. ISBN 978-0-19-966462-7.

Není snadné psát biografie významných osobností. Na jednu stranu má historik v případě slavných lidí víceméně danou hlavní narativní linku a může počítat se zájmem čtenářů. Na druhou stranu může snadno spadnout do pasti opakování notoricky známých faktů a čtenáře donutit k povzdechu: „zase to samé“. Riziko posiluje zvlášť u postav popsaných v tunách textů, což je případ Adolfa Hitlera. Současně právě Hitlerova osobnost historiky neustále přitahuje a představuje výzvu: lze ještě vůbec najít něco nového, co by změnilo pohledy zažité po desítky let?

Thomas Weber, profesor historie a mezinárodních vztahů na univerzitě v skotském Aberdeenu, se o to nedávno pokusil. Přiznává, že když začínal jako profesionální historik v 90. letech, nedokázal si vůbec představit, že by psal právě o Hitlerovi. Cožpak by to mělo smysl, vzhledem k množství starší literatury? Navíc na konci tisíciletí vyšla dnes již legendární dvoudílná biografie Hitlera od Iana Kershawa (kterou dobře znají i čeští čtenáři). Postupem let však zjišťoval, že v různých portrétech Hitlera chybí přesvědčivé vysvětlení počátků jeho kariéry a že příliš mnoho historiků podlehl

hitlerovské mytologii z *Mein Kampf*. To jej nejprve vedlo k bádání o Hitlerovi v prvních světové válce (*Hitler's First War: Adolf Hitler, the Men of List Regiment and the First World War*, Oxford 2010) a následně o Hitlerovi v prvních letech po válce.

Nová Weberova kniha není a nechce ani být souhrnným životopisem. Je studií o formativních letech Hitlera politika a ideologa. Pohybuje se primárně na časovém půdorysu let 1918 až 1926 a lokalizována je především do Mnichova. Ukazuje, jak se nevýrazný válečný veterán relativně rychle stal talentovaným politickým vůdcem odhodlaným chopit se moci, což se mu nakonec i podařilo. Weber neskryvá záměr změnit zažitý pohled na Hitlera jako zapřisáhlého nepřítel levice a muže, který si svůj světový názor, zejména co se týče antisemitismu, vytvořil už před první světovou válkou ve Vídni a válka se vším, co po ní následovalo, jej v něm pouze utvrdila. Opět se jedná o demontáž legendy vytvořené Hitlerem v *Mein Kampf*. Což samo o sobě není novátorské a musí tím projít všichni, kdo Hitlera studují. *Mein Kampf* byl vykonstruovanou stylizovanou autobiografií a její nedůvěryhodnost je dávno zřejmá. Jedna z klíčových otázek tedy zní: jak to, že se Hitler tak rychle stal mistrem politické agitace a vůdcem rozmáhající se strany, když krátce po válce nebyl víc než „*unavený toulavý pes hledající pána*“, použijeme-li charakteristiku kapitána Karla Mayra, velitele oddělení propagandy bavorské armády (s. 67). Kdy se radikalizoval v nekompromisního antisemitu, pokud jeho názory na Židy byly doposud nevyhraněné?

Odpovědi Weber předkládá v čtrnácti kapitolách tvořících tři sevřené části. První

z nich – *Genesis* – se odehrává od 20. listopadu 1918, dne Hitlerova propuštění z vojenské nemocnice, do poloviny července 1919. Weber zdůrazňuje, že Hitler se nevrátil z války jako definitivní, ultrapravicově ukotvený radikál; naopak byl mužem s počátečními sympatiemi pro revoluci a sociální demokracii, což mu vydrželo do května 1919. Tehdy „obrátil kabát“ a začal na socialisty donášet. Ani Hitlerův antisemitismus nebyl nijak zjevný až do radikální konverze v květnu 1919 během Mayrova kursu antibolševické propagandy.

Druhá část – *New Testaments* – ukazuje vývoj Hitlerova vyhlazovacího antisemitismu a představ o *Lebensraum* od července 1919 do července 1921. Dělo se tak nejen v důsledku předchozího školení a nové práce v propagandistickém oddělení bavorské armády, ale také pod vlivem nových myšlenek, které do Mnichova přinášela pravicová emigrace z Ruska. Od roku 1920 lze podle Webera označit Hitlerův antisemitismus za rasový a genocidní a v roce 1923 již bylo jisté, že genocida je tím řešením židovské otázky, které Hitler preferuje (s. 332–333).

V třetí části – *Messiah* – od července 1921 do roku 1926 už vidíme Hitlera jako víceméně hotového politika, narcistního, ambiciózního muže chtivého politické moci. „Bavorský Mussolini“ ovládl NSDAP, prohluboval svůj antisemitismus (také pod vlivem německého vydání Fordova pamfletu *Mezinárodní Žid*) a začal sepisovat *Mein Kampf*. Vzápětí následoval dočasný pád – „*pivní puč*“ v Mnichově zkrachoval a Hitler skončil ve vězení v Landsbergu. Jeho hvězda však nezapadla a v relativním pohodlí pevnostní věznice Hitler dokončil *Mein Kampf*: „*Metamorfóza z nicky bez jasných*

politických názorů v nacionálně socialistického vůdce byla dokončena“ (s. 326).

Celou knihou se jako ústřední téma prolíná analýza Hitlerova antisemitismu, neboť se stal klíčovým komponentem jeho pohledu na svět a v tomto případě byl zásadně formován teprve poválečnými zkušenostmi. Výraznou roli zde sehrála ruská revoluce a kontakty s pravicovou emigrací z Ruska šířící mýtus o světovém židovském spiknutí. Weber přikládá „ruské stopě“ velký význam, v čemž není rozhodně první. Rané kontakty mezi NSDAP a ruskými exulanty v Německu a zvláště v Bavorsku již dříve prozkoumali například Johannes Baur nebo Michael Kellogg.¹ V souvislosti s Ruskem si každopádně pozornost zaslouží Weberem použité prameny ukazující Hitlerovu silnou nenávist vůči Velké Británii a USA na počátku 20. let, a naopak naději vkládanou do vize německo-ruské aliance. Nutno však podotknout, že se přesně jedná o onu názorovou nevyhraněnost, kterou Weber definuje Hitlera v jeho počáteční fázi politické kariéry. Nezachází přitom tak daleko jako Brendan Simms, který se nedávno pokusil radikálně změnit pohled na Hitlera prohlášením, že „*po celou svou kariéru se především zabýval Anglií a Amerikou a globálním kapitalismem, a ne Sovětským svazem a bolševismem*“.² Hitlerův odpor vůči „kapitalistickému Západu“ je

pochopitelný v kontextu prvních poválečných let. Weberův Hitler je po válce tápajícím mužem, který se nejprve musí zorientovat. Teprve od června 1919 začíná Hitlerova politická transformace a radikalizace (s. 81). Ani tento závěr však není převratně nový. David Clay Large v knize *Hitlerův Mnichov*, vydané již roku 1997, píše: „*Hitlerovo politické vzdělávání doopravdy začalo až po svržení bavorské republiky rad. S různými pravicovými dogmaty se sice setkal už před příchodem do města nad Isarem v roce 1913, ale souvislý světónázor z nich utkal až v porevolučním Mnichově [...]*“.³

Weber dochází k stejnému závěru, který rozšiřuje a podtrhuje zdůrazněním vlivu emigrantů z Ruska, kteří Hitlerův světónázor pomáhali formovat obrácením východním směrem. Souhlasím, že v Hitlerově antisemitismu mohl antikapitalismus převažovat nad anti-bolševismem, ale pouze dočasně během formativních let 1919–1923. Dlouhodobě se „židobolševismus“ stal Hitlerovi rozhodně větším nepřítelem než anglosaský liberální kapitalismus. Případná rusko-německá aliance proti Západu by byla možná jedině, když by v Rusku zvítězili mnichovští exulanti vystupující proti bolševismu, Židům, a Výmarské republice stejně jako proti Francii, Británii a USA. Něco takového nebylo pravděpodobné ani v letech 1920–1921, natož později. Definitivní vítězství bolševiků v Rusku naopak přivedlo Hitlera k závěru, že největší nepřítel pro Německo se

1 Johannes BAUR, *Die russische Kolonie in München 1900–1945. Deutsch-russische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, Wiesbaden 1998; Michael KELLOGG, *The Russian Roots of Nazism. White Émigrés and the making of National Socialism, 1917–1945*, Cambridge 2005.

2 Brendan SIMMS, *Hitler: Only the World Was Enough*, New York 2019, s. xviii.

3 David Clay LARGE, *Hitlerův Mnichov. Vzestup a pád hlavního města nacistického hnutí*, Praha 2017, s. 181. Anglický originál: *Where Ghosts Walked. Munich's Road to the Third Reich*, New York 1997.

nachází na východě. Thomas Weber připouští, že v době sepisování *Mein Kampf* už Hitler opustil ideu aliance Ruskem ve prospěch vize německého východního impéria a *Lebensraum* (s. 332).

Weberův Hitler je vícerozměrný: trochu monstrum, trochu smrtelník, pro někoho snad na první pohled průměrný člověk, ale při bližším pohledu rozhodně neběžný jedinec. Jako řečník disponoval smyslem pro ironii, dokázal být vtípný, zapůsobit na lidi a získat je na svoji stranu. Zároveň Weber staví pomyslnou zeď mezi ostatní a Hitlera neschopného žít životem, který si většina běžných lidí užívala; Hitlera neschopného skutečných politických kompromisů. Taktických kompromisů přitom schopen byl v době, kdy si budoval kariéru. Flexibilně měnil a přetvářel své politické názory, byl přívětivý k rivalům, o nichž věřil, že poslouží jeho cílům (s. 205, 266). Publikum mu naslouchalo a opojení z potlesku davu ho vedlo k radikalizaci projevů. „*Ve skutečnosti to byly masy, kdo stvořil Hitlera*“, vzpomínal Hermann Esser (s. 198), redaktor *Völkischer Beobachter* a původně sociální demokrat. Rudolf Heß v červenci 1921 o Hitlerovi napsal, že „*předvádí politickou show kvůli zisku*“ a „*upravuje styl své mluvy, aby se líbil publiku*“ (s. 226).

Hitler si dobře uvědomoval sílu masové politiky. Při psaní *Mein Kampf* rezignoval na nový pokus o ozbrojený převrat, a to nejen kvůli silné státní moci, které by se musel znovu postavit. Chtěl získat masovou podporu, což mu demokratický volební systém výmarské republiky umožňoval. Žádná politická strana, pouze masové hnutí spojující tradičně oddělené

části společnosti může učinit Německo neporazitelným, psal v první části *Mein Kampf*.

Diktatura vycházející z masového hnutí byla ústřední ideou nacionálního socialismu a nakonec i politickou realitou. Masové mítinky a demonstrace byly klíčem Hitlerovy politiky a naučil se jim od levice. Sám Hitler se několikrát vyjádřil o „*socialistech-marxistech*“ jako o mistrech masové mobilizace, kteří využívali politickou propagandu způsobem neznámým buržoazním stranám. Chtěl-li úspěšně bojovat se sociální demokracií, musel vybudovat hnutí odlišné od tradičních parlamentních stran a vyzbrojit je působivou ideologií.

Pro Webera je toto Hitlerovo „*pouto s levicí*“ náznakem spřízněnosti se socialistickou ideologií, vyjma internacionalismu. Dílčím důkazem může být i „*velmi pravděpodobná*“ Hitlerova přítomnost na pohřbu Kurta Eisnera, kterou Weber vyvozuje z jedné zapomenuté fotografie. Zda je na fotografii Hitler, není zcela průkazné, a i kdyby ano, nemusí to ještě mnoho znamenat. Podle Webera Hitlerova přítomnost na Eisnerově pohřbu a další levicové aktivity mohou svědčit o zájmu o levicovou politiku (s. 39–40). Volker Ullrich ve svém monumentálním novém životopisu Hitlera nepokládá tyto možné levicové inklinace za nic víc než umění přetvářky.⁴

Síla Weberovy knihy spočívá především v detailní práci. Ideologické zrání Hitlera je zdokumentováno téměř den po dni prostřednictvím vskutku široké sbírky pramenů

⁴ Volker ULLRICH, *Hitler. A Biography. Vol. 1: Ascent, 1889–1939*, London 2017, s. 79–80.

shromážděné z devatenácti archivních institucí z celého světa. Přesto se nezdá výsledný obraz až tolik nový, jak je čtenáři prezentován. Weberova snaha objasnit zrození Hitlera – politika trochu působí jako vlámání se do otevřených dveří. Sice přináší mnoho detailních informací, často z polozapomenutých nebo i nově objevených zdrojů, ty však v konečném obrazu potvrzují většinu dosavadních závěrů. Weber odmítá starší tezi Alana Bullocka o Hitlerovi jako pouhém oportunistovi hnaném touhou po moci (s. 330), jenže Bullockova biografie (*Hitler: A Study in Tyranny*, London 1954) nebyla konečnou v bádání o Hitlerovi. A mnohé z novějšího výzkumu se zase tolik nevzdaluje od Weberových zjištění. Ani starší historiografie, čímž nemám na mysli skutečně dřevní léta bádání o Hitlerovi, ale práce z poslední dekády 20. století či prvních let 21. století, jednohlasně netvrdila, že by Hitler měl jasný světonázor už před první válkou, během ní, nebo těsně po ní. Brigitte Hamannová při popisování Hitlerových let ve Vídni přiznala, že se sice inspiroval populismem Karla Luegera, pangermanismem

Georga von Schönenera a Karla Hermanna Wolffa a agresivní pouliční politikou Franze Steina, to všechno ale byly jen „zlomky v neuspořádané excelentní paměti“. Teprve v Německu se seřadily do světonázoru na bázi rasového antisemitismu.⁵ Složitý vztah Hitlera k sociální demokracii v prvních měsících po skončení války připustil i Ian Kershaw.⁶

Weberova kniha je určitě vítaným příspěvkem ke komplexnějšímu poznání Hitlerovy osobnosti. Obsahuje mnoho zajímavých detailů, často dříve nepublikovaných, čím doplňuje a koriguje dosavadní představy o formativním období Hitlerovy politické kariéry. Hlavní závěry však nejsou natolik nové a spíše potvrzují paradigmaty posledních dekad, než aby je od základů měnily.

Zbyněk Vydra

5 Brigitte HAMANNOVÁ, *Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta*, Praha 1999, s. 451–452.

6 Ian KERSHAW, *Hitler, vol. 1, Hubris 1889–1936*, London 1999, s. 119–120.

LEVEN, Benjamin – WIEGELMANN, Lucas (Hgg.), *Mythos Vatikan. Das Heil verwalten*, Freiburg – Basel – Wien: Herder 2019. ISBN 978-3-451-02742-0.

Na obálce tančí dlouhovlasý, svalnatý Kristus na vyleštěné mramorové podlaze break dance před skupinou strnulých, možná i poněkud rozpačitých kardinálů. Podle editorů má výjev své kořeny ve skutečné události spadající do doby pontifikátu Jana Pavla II. (1978–2005), kterému tehle – v dané době dost provokativní – taneční styl předvedla skupina polské

mládeže přímo v papežském paláci. Break dance jako šifra nepřináležitosti a mramor jako protiklad? Takový je výklad této obálky od současných editorů knihy. Postoj Jana Pavla II. ke skutečnému zážitku byl možná jiný, patrně méně komplikovaný a bez zásadních jinotajů: jiná byla doba, jiné byly okolnosti, jiný způsob vnímání měl – dnes kanonizovaný – papež.

Vydavatelům knihy však nelze upřít stejnou neortodoxnost, s jakou se prezentovali před desítkami let polští tanečníci, a originalitu, která ctí každého vyznače tohoto tanečního stylu. Pokusili se podívat na historické i současné centrum katolicismu z pohledu jeho správních mechanismů, úřednického zajištění, projevů nikoliv primárně teologických či politických, ale administrativního fungování. A to vše jak pohledem historiků v dlouhém trvání instituce, tak například současných PR pracovníků v papežských i jiných službách.

Koncepce knihy, sestavené z celkem devatenácti samostatných ucelených statí obecně nevelkého rozsahu, je postavena na protikladech položených nejenom těsně vedle sebe, ale občas i do jediného textu, ovšem neslučitelných pouze zdánlivě. Na první pohled by se například mohlo zdát, že Thomas Sternberg a Martin Mosebach ve vzájemném rozhovoru, zde pod názvem „*Käme es auf Genie an, wäre dies Amt ein Irrsinn*“, nemohou najít společné ani jediné písmenko. Jejich navzájem nesouhlasná stanoviska jsou však poněkud prvoplánová, prostě jenom obstarávají na první přečtení svižný vstup k souboru dalších textů, které se snaží vybalancovat slávu a pády papežské kurie již zmíněnou optikou administrativních institucí i procesů v jejím dlouhém trvání i v naprosto aktuální současnosti.

V daném rozsahu sto osmdesáti stránek se našlo místo pro řadu oddělených postřehů, které samy o sobě jsou v některých případech neobyčejně zajímavé, v jiných poněkud kloužou po povrchu aktuálního zájmu o témata

buď doposud opomíjená, nebo dokonce více či méně tajená. V žádné z krátkých studií zařazených do kolektivní práce vlastně nejde o zásadní či přelomový poznatek: někde se jedná o upozornění či zdůraznění, jinde o aktuálně žádanou, třeba i trochu „módní“ informaci. Dohromady však celý kaleidoskop – jak je této hračky vlastní – přináší hrst barevných sklíček, solitérních i propojitelných do širšího rámce, které v souladu se společným názvem i již zmiňovanou obálkou mají tendenci zaujímat lehce provokativní pózu. Zároveň je však na první pohled jasné, že jde také (nebo snad v první řadě?) o hru, snahu nezaniknout v proudu aktuálních informací a prezentovaných názorů.

Což se do jisté míry daří mj. soustředěnou pozorností na správní aspekty minulé, ale především zcela současné papežské kurie. Jsou to hlavně postoje a názory papeže Františka (ve funkci od března 2013), které oživují nástiny správních mechanismů papežské kurie, podávané nepochybně autory znalými věci. A nemusí být ani tak radikální, jak je představuje Gudrun Sailer ve stati *Diskrete Weichenstellung. Frauen im Vatikan*. Zасvěcenějšímu čtenáři naznačují (na hlubší analýzy tu jednoznačně nezůstává prostor), nezасvěceného rámcovou, místy poněkud žurnalistickou, formou upozorňují na fakt, že něco takového vůbec existuje. A vsudypřítomné lehké napětí a stručnost textů by mohly čtenáře vybízet k pátrání po dalších informacích.

Marie Macková

**BÁRTA, Stanislav (ed.), *Digitální archivnictví*, Brno: Masarykova Univerzita 2019, 138 s. ISBN 978-80-210-940-5.
elektronicky: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9450-2019>**

Jak jinak než elektronicky, vyšla v roce 2019 publikace pod názvem *Digitální archivnictví*. Jednak proto, aby bylo možné případné dopracování nebo přepracování dle potřeby a pak, aby naplnila podstatu digitálního věku. Pětice autorů, zkušených archivářů pod vedením Stanislava Bárty, vydala publikaci v rámci projektu FR MU: MUNI/FR/0965/2017 *Digitální archivnictví a Informační technologie v archivnictví*. V pěti základních kapitolách a s řadou příloh je zájemcům zprostředkován nový pohled na archivní vědu. Většina činností, které současní archiváři vykonávají, probíhá v elektronické podobě s využitím informačních technologií, a tak se postupně seznámíme s elektronickou spisovou službou, digitálními archivy, představeny jsou základní programy typické nejen pro „digitální archivnictví“, jako je program PEvA pro evidenci Národního archivního dědictví a jeden z programů pro zpracování archiválií – ELZA. Závěrečná kapitola je věnována problematice digitalizace a tvorbě bezpečnostních kopií v archivech. Nezbyvá než představit pěti autorů: Hana Brzobohatá, archivářka, vedoucí oddělení Předarchivní péče Moravského zemského archivu v Brně, Zbyšek Stodůlka, archivář Národního archivu. Následuje Jiří Jelínek, dlouholetý archivář Státního okresního archivu Jihlava, Michela Zemánková, archivářka SOkA Vyškov, a nakonec Radana Červená, vedoucí odboru archivně zpracovatelského Archivu města Brna. Celkové redakce se ujal Stanislav

Bárta, zástupce vedoucího Ústavu pomocných věd historických a archivnictví na Masarykově Univerzitě Brno.

Volba témat zahrnujících „*digitální archivnictví*“ určitě nebyla jednoduchá. Samo o sobě „*digitální archivnictví*“ totiž definováno v legislativě není a v zásadě by vystačilo s vymezením archivnictví jako „*oborem lidské činnosti zaměřeným na péči o archiválie jako součásti národního archivního dědictví a plnění funkce správní, informační, vědecké a kulturní*.“ Z tohoto pohledu se může jevit jako diskutabilní zařazení kapitoly o elektronické spisové službě, na druhou stranu bylo možné více pohovořit o zpřístupňování digitálních archiválií v kontextu ochrany osobních údajů. Stejně tak se nabízelo představení dalších programů využívaných v elektronické spisové službě nebo při zpracování archiválií, jako je tomu v kapitole věnované digitalizaci. Tak jako tak se jedná o první publikaci tohoto druhu a je velmi sympatické, že jsou v úvodu pojmenována rizika spojená se zachycením aktuálního stavu, což autoři otevřeně přiznávají. Po krátkém úvodu vedoucího redaktora následují jednotlivé kapitoly.

Druhá kapitola se představuje pod názvem *Elektronická spisová služba: praktické užití standardů a norem*. O spisové službě včetně té elektronické toho bylo v poslední době již spousta napsáno a vysloveno, a tak vůbec není jednoduché představit ji tak trochu jinak. Jen málokterá oblast veřejné správy zaznamenala

v posledních letech tak prudký vývoj a dočkala se řady zásadních změn, jako je spisová služba. To by samozřejmě nebylo možné bez potřebné legislativy a ruku v ruce jdoucí metodiky. Na samém začátku se proto autorka věnuje legislativnímu vývoji a pozornost obrací na několik klíčových mezníků ve změnách archivního zákona, vše s nadhledem zkušené archivářky.

S elektronickou spisovou službou úzce souvisí jedna z prováděcích norem k zákonu o archivnictví a spisové službě, a to Národní standard pro elektronické systémy spisové služby. Stejně jako archivní zákon i tento předpis prodělal řadu změn, kterým se autorka přehledně věnuje. Představuje Národní standard jako klíčový dokument, který upravuje pravidla a náležitosti fungování elektronických systémů spisové služby.

Hlavní pozornost kapitoly je právem věnována popisu jednotlivých fází životního cyklu dokumentu. Ve snaze přiblížit úkony spisové služby v praxi využívá autorka náhledy výstupů ze systému spisové služby, ovšem jejich zařazení může být zavádějící, resp. matoucí, neboť různé systémy využívané původci dokumentů pro elektronickou spisovou službu se liší nejen terminologicky, ale i některými funkcionalitami. Každopádně jsou ukázky návodné a vhodně doplňují teoretický text.

Poněkud „chudě“ působí část věnovaná vyřazování dokumentů, byť vlastnímu elektronickému skartačnímu řízení a fungování Národního portálu se podrobně věnuje kapitola věnovaná Digitálním archivům. Naproti tomu kapitola působí přehledně a stručně a jasně elektronickou spisovou službu popisuje.

V úvodu třetí kapitoly nazvané jednoduše *Digitální archivy* autor připomíná zřetelný nástup informační společnosti spolu s narůstajícím významem informací. Krátce připomíná historii zájmu o problematiku dlouhodobého uchování dokumentů a jejich zpřístupňování od 50. let minulého století, jež vrcholí vydáním referenčního rámce Otevřeného archivačního informačního systému OAIS. Následuje nezbytné vysvětlení rozdílu mezi digitální archivací a digitálním kurátorstvím, představuje repozitář a archiv a velmi podrobně se věnuje informacím a metadatům. Za klíčovou část lze považovat kapitolu pojednávající o strategii digitální archivace na příkladu tzv. Pyramidy pro uchování. V kontextu ostatních částí publikace je tato výrazně technická a opírá se převážně o odbornou zahraniční literaturu. Neméně důležitá je i kapitola věnovaná identifikaci a validaci formátů, extrakci metadat či migraci a emulaci.

Teprve v závěru se pojednává o historii digitálního archivování v České republice podpořené strategií rozvoje eGovernmentu. Autor připomíná legislativní oporu fungování Národního digitálního archivu a představuje vybrané postupy, mezi něž patří zejména výběr archiválií oběma definovanými postupy a jejich ukládání. Jen velmi krátce je na závěr kapitoly pohovořeno o problematice zpřístupňování digitálních archiválií.

Je evidentní, že autor se problematice dlouhodobě věnuje a pokusil se na vymezeném prostoru představit co nejvíce informací k tématu. V porovnání s dalšími kapitolami je tato plná odborných termínů a schémat a evidentně je určena těm zasvěceným.

V pořadí čtvrtá kapitola nese název *Evidence Národního archivního dědictví a program PEvA*. S konstatováním autora, že evidence archiválií je jedna z nejdůležitějších oblastí, kterou archivnictví naplňuje prostřednictvím speciálního programu s názvem PEvA a která slouží nejen archivářům, ale i badatelské veřejnosti, nelze než souhlasit. Tím spíše, že potřebnou evidenci je dnes možné vést i v digitální podobě.

V úvodu se autor věnuje legislativním základům evidence archiválií a rozebírá jednotlivé druhy evidencí – základní, druhotnou a ústřední včetně forem jejich vedení – v listinné nebo elektronické podobě. Zde se opírá zejména o metodický návod č. 1/2012 odboru archivní správy a spisové služby a zpracované schéma vedení a aktualizace evidence Národního archivního dědictví. Dle mého názoru poněkud nadbytečně působí zařazení přehledu evidenčních jednotek používaných v archivnictví, neboť tyto jsou uvedeny jak v *Základních pravidlech* 2015, tak v prováděcí vyhlášce k zákonu o archivnictví a spisové službě (vyhláška č. 645/2004 Sb.). Totéž by bylo možné říci o přehledu archivních pomůcek, kterým se oba výše zmíněné materiály detailně věnují.

Naproti tomu pohled do historie vzniku a vývoje programu PEvA a přiblížení jeho fungování včetně všech jeho speciálních modulů je možné ocenit, přestože i tento program čeká na novou verzi v podobě PEvA 2. Za zmínku stojí i plánované propojení s Národním archivním portálem v rámci pokračující elektronizace veřejné správy.

Elektronické zpracování archiválií a pořádací program ELZA. Tato, v pořadí pátá kapitola,

se věnuje dvěma základním tématům. Jednak elektronickému zpracování archiválií, kde jsou zevrubně popsány počátky zavádění elektronického zpracování archiválií ve státních archivech s odkazem na *Základní pravidla pro zpracování archiválií* z roku 2015 včetně nezbytného přehledu základních pojmů, jednak práci s jedním z aktuálně využívaných pořádacích programů, kterým je program ELZA. Cílem autorky bylo přiblížit fungování dílčích modulů a popis jednotlivých panelů, přičemž vše je názorně zdokumentováno prostřednictvím četných náhledů, tabulek, formulářů. V závěru se autorka dotýká současného stavu programu ELZA a naznačuje perspektivu práce s databázovým programem, který by měl vyústit ve zpřístupňování archivních pomůcek na prezentačním webu.

První část lze bezesporu vyzdvihnout a ocenit zejména přístup k objasnění teorie archivního popisu, která může v *Základních pravidlech* působit komplikovaně, druhá však předpokládá alespoň základní povědomí o fungování programu ELZA a pro nedotčené čtenáře může působit nesrozumitelně, resp. těžko si představit, jak to všechno ve skutečnosti vlastně funguje. Tím spíše, pokud je program stále ještě ve vývoji a některé funkcionality se mohou změnit. Dalo by se říct, že druhá část kapitoly je určena spíše těm, co program znají a potřebují si ujasnit jeho celkovou koncepci. Je ku škodě celkového vnímání problematiky elektronického zpracování archiválií, že není rámcově představen i jiný z programů, který využívají některé z dalších archivů. Každopádně má tato kapitola v *Digitálním archivnictví* své místo a přispěje k přiblížení

současného způsobu zpracování archiválií a jeho perspektivě.

Závěrečná kapitola je uvedena pod názvem *Digitalizace a tvorba bezpečnostních kopií v archivech*. Tato převážně praktická pasáž zprostředkovává pohled do útrob archivů, kde se realizuje ochrana archiválií nejrůznějšími technikami, které autorka postupně představuje. Od počátků mikrografické techniky přechází až k digitalizaci, a to nejen v archivech, ale v paměťových institucích jako takových. Věnuje se podrobně jednotlivým fázím digitalizace a představuje je na příkladu Archivu města Brna. V závěru své části uvádí známé digitalizační projekty, jako jsou Monasterium či Ad fontes a prezentuje fungování speciálních portálů, z nichž je třeba upozornit např. na portál Digiarchiv, využívaný v Archivu města Brna, nebo portál Badatelna.eu, provozovaný firmou LemonBone určený ke zpřístupnění digitalizátů Matrik židovských náboženských obcí z let 1784-1949. Další z projektů, který stojí za zmínku, je projekt Staré mapy online, který autorka popisuje, nebo projekt Digitalizace archivních materiálů komunistických bezpečnostních složek a další. Prezentované projekty jsou představeny velkoryse, napříč paměťovými institucemi, různými typy archivů i tématy a zaslouží si pozornost čtenářů.

Přehled „archivních“ témat uzavírá *Slovníček vybraných pojmů*. Jedná se o výběrový, jasně a srozumitelně zpracovaný přehled klíčových pojmů zapadajících do kontextu publikace. Zůstává však na čtenáři, aby posoudil, nakolik je dostačující. Na druhou stranu podobných „slovníčků“ se vyskytuje celá řada v dílčích metodikách či předpisech, Národní standard

nevyjímaje. Pochybnosti o úplnosti přehledu odborných termínů z oblasti digitálního archivnictví by mohlo rozptýlit vydání *Slovníku současné archivní terminologie*, na který odborná i laická archivní veřejnost netrpělivě čeká.

Neméně zajímavé a důležité jsou však i přílohy, jejichž volbu a zpracování lze právem ocenit. Jako první je čtenářům nabídnut přehled formátů souborů a digitální archivace, což jistě ocení specialisté z oblasti IT technologií a předarchivní péče. Druhá příloha je věnována vybraným metadatovým schémátům, která jsou využívána v oblasti paměťových institucí. Jedná se o přehled a popis standardů využívaných jak v elektronických systémech spisové služby, tak pro popis digitálních objektů nebo pro tvorbu strukturovaných archivních pomůcek. Příloha číslo tři obsahuje Přehled vybraných nástrojů pro podporu dlouhodobého uchování, jako je např. DROID pro identifikaci formátů, Siegfried nebo FODO. Pro validaci formátů jsou představeny JHOVE nebo VeraPDF či BagPeggy, přičemž většina programů je distribuována v podobě volně dostupných/svobodných software. Za zmínku stojí původ programů, který reprezentují takové země jako je Nizozemí, Švýcarsko, Austrálie nebo USA. Pro extrakci metadat jsou nabídnuty Metadata Extraction Tool, Exif Tool nebo Median Info. Přehled uzavírají programy pro migraci a emulaci jako jsou např. Ghostscript, FFmpeg či DOSBOX. Z výše uvedeného vyplývá, že přílohy nejsou jen přílohami, nýbrž plnohodnotnou součástí publikace a patří k těm zdařilým.

Závěrem je možné říci, že se případným zájemcům nabízí sice poněkud zúžený, ale

přesto vypovídající pohled na rozvíjející se digitální archivnictví. Přestože je rukopis autorů jednotlivých kapitol nepřehlédnutelný, snaha o jejich propojení je zdařilá a dílo působí kompaktním dojmem. Jediné, co zůstává nevyssloveno, je cílová skupina, které je tato publikace určena. Některé kapitoly vsázejí na jednoduchost a srozumitelnost textu, jiné se místy až příliš soustředí na detaily,

některé předpokládají určitou předchozí znalost problematiky. Přesto se jedná o čtivou publikaci, která by neměla zapadnout, byť se opírá o pomíjivé základy legislativy. Všem autorům patří poděkování za vklad do digitálního věku.

Helena Pochobradská

Konference Teplé dějiny v českých zemích / Queering Czech History, Praha 29. – 30. 11. 2019

Ve dnech 29. – 30. 11. 2019 se na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy uskutečnila konference s názvem *Teplé dějiny v českých zemích / Queering Czech History*. Na organizaci události se podíleli Fakulta výtvarných umění, VUT v Brně, FF UK v Praze a Společnost pro queer paměť, nezisková organizace, která se zabývá uchováváním pramenů a popularizací poznatků z české LGBT+ minulosti. V popředí organizačního výboru stáli historičky a historikové s rozmanitou specializací, jmenovitě PhDr. Ladislav Zikmund-Lender, Dr. Anna Hájková, PhDr. Jan Seidl, Ph.D. a Mgr. Michal Mako.

V rámci teplých českých dějin byla tato konference již druhou událostí. První se konala v roce 2009 na Fakultě humanitních studií UK Praha. Možnost veřejně diskutovat, a vůbec otevřít téma týkající se mužské a ženské homosexuality, nebylo v historickém bádání vždy samozřejmostí a v kontextu české historiografie se mu dostalo pozornosti až po

roce 1989. Odborná debata na akademické půdě tedy znamenala v tehdejší době přelom v bádání o LGBT+ komunitě a jejích dějinách v českém kontextu, protože byla vůbec první konferencí, zaměřenou primárně na queer témata. Příspěvky vycházely z různých oborů, od historie, dějin umění, sociologie, antropologie, až k genderovým tématům, a zároveň podnítily vydání třech důležitých monografií, jež se jako první zabývají zmíněným tématem a které jsou v současné době základním materiálem při studování homosexuality v kontextu českých dějin.¹

Na konferenci v roce 2019 taktéž nechyběly rozmanité přednášky od českých i zahraničních autorů, které byly přehledně rozděleny ve dvou

¹ Jan SEIDL, *Od žaláře k oltáři: emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*, Praha 2012.; Martin C. PUTNA, a kol., *Homosexualita v dějinách české kultury*. Praha 2013; Pavel HIML – Jan SEIDL – Franz SCHINDLER, „Miluji tvory svého pohlaví“: *Homosexualita v dějinách a společnosti*. Praha 2013.

dnech do několika tematicky zaměřených panelů.² První den byl symbolicky zahájen přednáškou o německém lékaři a sexuologovi Magnusu Hirschfeldovi, který zavedl termín *homosexuál* do veřejného diskurzu a založil sexuologický institut v Berlíně, učinil tak v roce 1919. V roce 1933 byl institut napaden údernými oddíly SA, které zničily většinu materiálů týkajících se činnosti této organizace. Za účelem uchování odkazu Magnuse Hirschfelda a jeho vědecké a kulturní činnosti byl v roce 1982 založen nový berlínský institut, který slouží jako výzkumné centrum pro dějiny sexuologie a genderových studií a také jako archiv.

Další diskuze prvního dne byly primárně věnovány problematice queer umění a kultury, kde se posluchači seznámili s vybranými osobnostmi minulého století a nahlédli do profesního i intimního života umělců. Důraz byl kladen na osobní tvorbu a umělecké předměty, které v sobě ukrývaly potencionální homosexuální sebeprezentaci aktérů.

Cenným materiálem v tomto bádání jsou literární díla, která lze podrobit analýze, jako tomu bylo v případě českého prozaika a autora psychologické prózy Ladislava Fuksa. Spisovatel se pohyboval v kontextu diskurzu homosexuality, kterou však nemohl plně projevovat ve svých textech, psaných zároveň v normách socialistické cenzury. Na základě interpretování symbolů v textu bylo patrné, že i přesto se náznakům homo-erotiky nemohl

či nechtěl plně vyhnout. Zjevné se to ukázalo na jednom z příkladů, kdy Fuks věnoval ve své tvorbě větší pozornost popisu mužského těla a vyzdvihoval jeho estetickou krásu, přičemž popisu žen se věnoval zřídka.

Základním pramenem jsou také výtvarná díla, která se vyznačují specifickými motivy. Queer tendence je možné sledovat v umělecké tvorbě bratří Boháčů, kde často vystupují magická stvoření a zvířata, spolu s lidmi či bytostmi, které se podobají člověku, a to často společně vyobrazené v explicitních situacích. Sám autor příspěvku připisuje náznakům a odkazům v dílech, jejichž možnosti interpretování jsou bezbřehé, queer symboliku. Potřeby vyjádřit se ke queer problémům skrze umění a tvorbu lze sledovat i v současné době, kdy se k tématům přidávají otázky rodičovství v rámci homosexuálních a lesbických vztahů.

Dalším důležitým pramenem jsou ego-dokumenty, které dokreslují pohled na osobní a každodenní život queer lidí a jejich vzájemných intimních vztahů. Uvedeno tak bylo na příkladu vztahu surrealistických umělců Toyen a Ragnara von Holtena, berlínského malíře Eberhardta Bruckse nebo slovenského výtvarníka a umělce Štefana Leonarda Kostelníčka. Mapování života jednotlivců nám pomáhá pochopit, jakým způsobem je homosexuální identita utvářena společností, přičemž její podoba závisí na proměnlivosti dobového diskurzu.

V bádání o životech jednotlivců je důležité zabývat se i prostředím, ve kterém žili, tedy veřejným a jejich obytným prostorem. Domov se stával místem, kde se queer lidé mohli plně projevovat a řada z nich tento prostor

2 Celý program konference i se seznamem účastníků lze nalézt na webových a facebookových stránkách Společnosti pro queer paměť, která zároveň během roku 2020/2021 postupně zveřejňuje příspěvky v digitalizované podobě.

vnímala jako své umělecké dílo. Bydlení se stávalo odrazem jejich sexuality, zde mohli prostřednictvím symbolů projevat a vyjadřovat vlastní identitu a budovat vzájemné vztahy. V první polovině 20. století se architekti drželi stereotypního rozvržení bytových prostor na základě genderových rolí. Obytný prostor pro muže se vyznačoval masivním nábytkem a tmavými obklady, jak lze uvést na příkladu pracoven. Naopak ženský prostor se vyznačoval barevným a pitoreskním vybavením, které preferovali ve svých domovech i homosexuální muži, mezi které patřil již zmíněný Ladislav Fuks nebo i Miloš Havel se svou vilou v údolí Vltavy pod Barrandovem. Hra barev, rozmístění a výběr nábytku či dekorací, to vše pomáhalo queer lidem v sebevyjádření přinejmenším v intimních sférách jejich domovů.

Druhý den se příspěvky zaměřily na perzekuci mužských i ženských aktérů a judikaturu, společně s tématy, které svým obsahem přesahují až do 21. století. Projevy sexuality, odlišné od heteronormativního diskurzu, bylo nutné kontrolovat a podrobit striktnímu dohledu veřejné moci. Lidé byli nuceni své vzájemné milostné vztahy strategicky skrývat a od těchto skutečností se odvíjely jejich životní osudy a zkušenosti. Pokud byli muži a ženy přistiženi při homosexuálním chování či styku, hrozilo jim vězení a v ojedinělých případech i trest smrti. Mezi osoby, které byly jako poslední popraveny za homosexualitu, se v queer bádání doposud považovali dva britští muži, a to John Smith a James Pratt, kteří byli odsouzeni k smrti v roce 1835. Nový výzkum ukázal, že trest smrti stanovoval Hitlerův dekret z roku 1941, který však platil pouze pro

příslušníky SS a policie. Mezi odsouzenými k trestu smrti za homosexuální jednání patřil v roce 1944 rakouský příslušník SS Heinrich Bader, který pravděpodobně nebyl posledním s tímto osudem, protože popravy pokračovaly i v roce 1945. O novějších případech se prozatím nepodařilo zjistit dostatek informací. V rámci historického bádání je těžké určit posledního popraveného člověka, neboť častým jevem u těchto případů bylo, že oficiální zápis z poprav konkrétně neuváděl jako trestný čin homosexualitu, ale zcela odlišný vymyšlený prohřešek.

Trestní stíhání za homosexualitu reflektoval i jiný z příspěvků druhého bloku, který se zabýval analýzou fenoménu homosexuální prostituce v meziválečném Československu v Praze, kde bylo možné mapovat, jakým způsobem se utvářel profil prostituta a jeho klienta. Negativní obraz o homosexualitě podporovala ve 20. století mužská prostituce, která byla spojena s řadou stereotypů a také s kriminálním jednáním.

V českém prostředí byla zrušena trestnost homosexuality Zákonem 140/1961 Sb. Zákon definoval homosexualitu jako styk proti přirozenosti a stíhal jedince za toto protiprávní jednání bez ohledu na pohlaví. V prostředí české historiografie nebyl dán značný prostor předmětu bádání o lesbických ženách a jejich vzájemným vztahům. Doposud neexistuje žádná ucelená monografie, která by se výhradně zabývala touto problematikou, na rozdíl od monografií, které se věnují problematice homosexuality mezi muži. Absenci ženské homosexuality v bádání doplnilo, oproti konferenci v roce 2009, několik nových příspěvků.

Pozornost byla věnována například lesbické lásce a sexualitě v Praze ve 40. letech 20. století, přičemž příspěvek čerpal z řady trestních spisů, které obsahovaly detailní popis trestného činu, v některých případech zdravotní zprávy o duševním zdraví žen i vzájemnou korespondenci, jež mnohdy posloužila jako usvědčující důkaz proti žalovaným.

Stinnou kapitolou v queer dějinách je také tzv. averzní terapie, která si kladla za cíl přeměnit homosexuální orientaci na heterosexuální. V 60. letech se australský psychiatr Neil McConaghy spojil se skupinou československých psychiatrů v Praze, kteří byli vedeni doktorem Kurtem Freundem. Skupina, ovlivněna antihomofobními názory té doby, se v letech 1950–1962 intenzivně zabývala výzkumem homosexuality, včetně experimentů, které zahrnovaly averzní terapii. Výzkum se ukázal jako neúspěšný a paradoxně přispěl k odtrestnění homosexuality v roce 1961 s tím, že homosexualita byla vnímána jako nemoc, avšak jako taková, která se nedá vyléčit.

Příspěvky se také zaměřily na aktuální záležitosti, které se týkají legislativy a práv LGBT+ osob. Otázka trestního stíhání byla vyřešena v 60. letech minulého století, nicméně jiné problémy, související nejen s odlišnou sexuální orientací, přetrvávají a na povrch vycházejí nové. Jedná se zejména o témata, jež se týkají registrovaného partnerství, které se po právní stránce stále plnohodnotně nerovná institutu manželství a s tím související možnosti adopce dětí. Donedávna nemohli lidé, kteří vstoupili do registrovaného partnerství, adop-

tovat děti, ačkoliv nesezdaný člověk žijící v heterosexuálním vztahu tuto možnost měl. V roce 2016 shledal soud tento přístup diskriminačním. V současné době se také nadále řeší otázka transgender osob, které musí nutně podstoupit operační zákrok, aby jim byla podle práva uznána jejich genderová identita. Řada lidí však tento zákrok podstoupit nechce a dostávají se tak do legislativních obtíží. Za zmínění stojí také zajímavý příspěvek, který se týkal současné problematiky romské LGBT+ komunity, protože její členové podléhají diskriminaci jak ze strany veřejnosti, kvůli své etnicitě, tak i v rámci své komunity, kvůli jejich genderové identitě a sexuální orientaci.

Naopak neskrývanou prezentací homosexuálních projevů se zabývala závěrečná část dne, a to pohledem tehdejších moderních technologií v podobě televize a videa. Media- lizaci sexuální problematiky, ač ji lze považovat za jistý projev homosexuální emancipace, bylo taktéž nutno podrobit kritice, neboť i ta byla utvořena prostřednictvím heteronormativního diskurzu.

Na závěr lze poznamenat, že queer dějiny, které chápeme jako přístup k historickému bádání, jsou bohaté jak na obsah vybraných témat, tak i na metodologické přístupy, které se snaží kriticky přistupovat ke společenským strukturám. Queer dějiny zároveň čerpají z rozmanitých vědních oborů a svým zaměřením se mnohdy dotýkají i problémů současné společnosti v otázkách identity, svobody, lidských práv a integrity.

Denisa Vídeňská, Jan Krčál

Dne 13. 11. 2020 odešel z tohoto světa historik, vynikající učitel a skvělý člověk

doc. PhDr. Josef Blüml, CSc.

Rádi bychom jej připomenuli alespoň stručným medailonem a výběrem z jeho bibliografie. Moc na něj vzpomínají jeho někdejší kolegové a žáci z Jihočeské univerzity
Milena Lenderová, Jiří Kubeš a Pavel Marek

Josef Blüml (3. 4. 1948 – 13. 11. 2020) se narodil v Táboře a většinu svého života strávil v jižních Čechách. Studoval nejprve na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích kombinaci český jazyk – dějepis (1966–1970) a v roce 1970 začal učit na ZDŠ v Chrástanech. Hned následujícího roku přešel na ZDŠ v Týně nad Vltavou, kde působil do roku 1976. Zároveň si ale rozšiřoval vzdělání a studoval i na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze občanskou nauku (1972–1974). Ve studiích v Praze pak pokračoval na Filozofické fakultě a konkrétně se věnoval národopisu a dějepisu (1976–1981). To už ale působil na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (od roku 1977). V roce 1983 obdržel titul doktor filozofie (PhDr.) a v roce 1986 obhájil kandidátskou práci (CSc.). Svůj zájem o dějiny českého dějepisectví a lásku k českým historikům druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století mohl naplno rozvinout až po roce 1989, kdy vydal řadu menších i větších studií věnovaných životu a dílu Augusta Sedláčka, Josefa Šusty, Zikmunda Wintera či Čeňka Zíbrta. Práci o Josefu Šustovi s názvem *Historik Josef Šusta (Portrét osobnosti)* se také v roce 2002 habilitoval. Kromě toho sepsal řadu příspěvků k dějinám regionu, který měl tak rád, jak o tom svědčí práce o Kolodějích nad Lužnicí. Nejdůležitějšími díly, jež po sobě zanechal, jsou beze sporu monografie o Josefu Šustovi (2006) a Čeňku Zíbrtovi (2014).¹ Pokračovateli rodu Blümlů jsou nyní dva synové, jež má Josef z manželství s českou kulturní historičkou Dagmar Blümlovou. Na Josefa Blümle můžeme zavzpomínat jak nad jeho dílem, tak u rodinného hrobu v Týně nad Vltavou.

¹ Srov. *Lexikon českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 46-47; Jaroslav PÁNEK – Petr VOREL a kol., *Lexikon současných českých historiků*, Praha 1999, s. 36-37.

Výběrová bibliografie prací doc. PhDr. Josefa Blümla, CSc.

před rokem 1989

BLÜML, Josef a kol., *Cestou k vítězství: příspěvky k dějinám osvobození Československa a jižních Čech sovětskou armádou*, České Budějovice: Komise regionálních dějin OV KSČ 1985, 117 s.

1990–1999

BLÜML, Josef, *Univerzitní přednášky Čenka Zibrta*, Český lid: časopis pro etnologická studia 77, 1990, č. 1, s. 10–18. ISSN 0009-0794.

BLÜML, Josef, *Josef Pekař*, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky 1990, č. 2, s. 3–4. ISSN 1212-7906.

BLÜML, Josef, *Zikmund Winter a česká kulturní historie*, in: Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době, České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity 1991, s. 179–197. ISBN 80-7040-028-5.

BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *6 x nic?: Nobelova cena pro Karla Čapka*, in: Rozeta 1991, č. 1, s. 10–12.

BLÜML, Josef, *K životnímu jubileu doc. PhDr. Františka Bosáka, CSc.*, Jihočeský sborník historický 60–61, 1991–1992, s. 101–102. ISSN 0323-004X.

BLÜML, Josef, *Vzpomínka na Augusta Sedláčka (28. srpna 1843 Mladá Vožice – 15. ledna 1926 Písek)*, Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 227–230. ISSN 0323-004X.

BLÜML, Josef, *Čeněk Zíbrt jako profesor všeobecné kulturní historie na pražské univerzitě: K 100. výročí zahájení přednášek o všeobecné kulturní historii na filozofické fakultě v Praze*, Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 142–167. ISSN 0323-004X.

BLÜML, Josef, *August Sedláček a české dějepisectví*, in: Božena Kopiczková (ed.), *August Sedláček a pomocné vědy historické: sborník prací z konference ke stopadesátému výročí narození Augusta Sedláčka*, Mladá Vožice: Městský úřad 1995, s. 11–28. ISBN 80-900061-32.

BLÜML, Josef, *Korespondence Edvarda Beneše historiku Josefu Šustovi*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 32, 1995, č. 3, s. 189–192. ISSN 1212-0596.

BLÜML, Josef, *Smrt Josefa Šusty před padesáti lety*, Jihočeský sborník historický 64, 1995, s. 168–175. ISSN 0323-004X.

BLÜML, Josef – BLÜMLOVÁ, Dagmar, *Dvojí hlas z „probuzených“ Čech: pokus o netradiční interpretaci kantorského deníku a biografie*, in: Příspěvky ke každodenní kultuře novověku, České Budějovice: Jihočeská univerzita 1995, s. 223–236. ISBN 80-7040-139-7

BLÜML, Josef, *Místní jména v katastru obce Koloděje nad Lužnicí. K 425. výročí založení obce*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 32, 1995, č. 4, s. 236–245. ISSN 1212-0596.

- BLÜML, Josef, *Studia Čeňka Zírta na filozofické fakultě české univerzity v Praze*, Část I, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 33, 1996, č.3, s. 191–200. ISSN 1212-0596.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Věnceslav Metelka – Matěj Balcar: Pokus o literární interpretaci*, Z Českého ráje a Podkrkonoší 9, 1996, s. 43–56. ISSN 1211-975X.
- BLÜML, Josef, *Studia Čeňka Zírta na filozofické fakultě české univerzity v Praze*, Část II, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 33, 1996, č. 4, s. 268–277. ISSN 1212-0596.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Radokovo Kaladý*, Týn nad Vltavou: Městské muzeum 1996, 33 s.
- BLÜML, Josef, *Kulturní historik Zikmund Winter*, in: Věra Brožová (ed.), *Zikmund Winter: mezi historií a uměním. Materiály z mezioborové vědecké konference, pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR, Muzejním spolkem královského města Rakovníka a Okresním muzeem Rakovník 12. – 14. prosince 1996*, Rakovník: Okresní muzeum 1997, s. 51–59. ISBN 80-85081-16-4.
- BLÜML, Josef, *Studijní pobyt Čeňka Zírta na německých univerzitách v Mnichově a Berlíně*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 34, 1997, č. 1, s. 21–28. ISSN 1212-0596.
- BLÜML, Josef, *Studijní cesta Čeňka Zírta do Polska a Ruska*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 34, 1997, č. 2, s. 112–117. ISSN 1212-0596.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Neklidné osudy památníku Matěje Kopeckého*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 34, č. 3, 1997, s. 212–213. ISSN 1212-0596.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Matěj Kopecký (1775–1847)*, Týn nad Vltavou: Městský úřad 1997, 23 s. ISBN 80-238-0817-6.
- BLÜML, Josef, *Šustovy Dějiny lidstva*, in: Hana Barvínková (ed.), *Věda v českých zemích za druhé světové války: sborník z konference (Praha, 18. – 19. listopadu 1997)*, Praha: Archiv Akademie věd České republiky 1998, s. 271–278. ISBN 80-902464-1-9.
- BLÜML, Josef, *Historik Josef Šusta v době okupace*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 35, 1998, č. 1, s. 17–29. ISSN 1212-0596.
- BLÜML, Josef, *Sedláčkova první láska*, in: Vlastimil Kolda (ed.), *Profesora Augusta Sedláčka listy důvěrné: Milostná korespondence slavného historika s Karolinou Rajskou, původem z kolodějského mlýna, Mladá Vožice: Městský úřad v Mladé Vožici pro Památník Mladovožicka 1998*, s. 5–7.
- BLÜML, Josef, *Osobnost historika v pojetí Františka Kutnara*, in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisce na formování obrazu české minulosti: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24. – 25. dubna 1998 v lázních Sedmihorkách, Semily: Státní okresní archiv 1998, s. 192–195. ISBN 80-901284-9-1.

- BLÜML, Josef, *Koloděje nad Lužnicí 1945–1948*, in: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948*: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22. – 23. 9. 1998, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 1998, s. 175–178. ISBN 80-86185-03-6.
- BLÜML, Josef, *Koloděje nad Lužnicí na cestě k socializaci vesnice*, Výběr: *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 35, č. 3, 1998, s. 196–200. ISSN 1212-0596.
- BLÜML, Josef, *Šustovy vzpomínky*, in: Blanka Zilynská – Petr Svobodný (ed.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*: sborník z konference konané ve dnech 18. – 19. listopadu 1998 v Praze, Praha: Karolinum 1999, s. 401–405. ISBN 80-7184-959-6.
- BLÜML, Josef, *Žena jako inspirace historika Josefa Šusty*, in: Václav Petrbok (ed.), *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha: Academia 1999, s. 129–134. ISBN 80-200-0685-0.
- BLÜML, Josef – BLÜMLOVÁ, Dagmar, *Čeněk Zíbrt a dary české země*, in: Leoš Nikrmajer – Jiří Petráš (ed.), *Průvodce po budějovických hostincích a kapitoly z jihočeské pivní historie*, České Budějovice: Jihočeské muzeum 1999, s. 90–103. ISBN 80-86260-03-8.
- BLÜML, Josef a kol, *Jihočeši v české historické vědě*, České Budějovice: Jihočeská univerzita 1999, 159 s. ISBN 80-7040-389-6.
- BLÜML, Josef, *František Palacký (1789–1876)*, *Jihočeský sborník historický* 68, 1999, s. 388–391. ISSN 0323-004X.
- BLÜML, Josef (ed.), *Emanuel Chalupný: Vzpomínky na Augusta Sedláčka*, Mladá Vožice: Městský úřad 1999, 47 s. ISBN:80-238-4550-0
- BLÜML, Josef, *Kulturněhistorický obraz Čech v epigramech Františka Ladislava Čelakovského a Karla Havlíčka*, in: *Růže stolistá – F. L. Čelakovský 1799–1999*: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Strakonice: Muzeum středního Pootaví 1999, s. 41–43. ISBN 80-238-4961-1.
- BLÜML, Josef, *Pomník padlým vojínům v první světové válce v Kolodějích nad Lužnicí*, in: *Česká společnost a první světová válka*: sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 20. listopadu 1998, České Budějovice: Jihočeské muzeum 1999, s. 84–89. ISBN:80-86260-01-1.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, „*Křesťnyj put’“ čechov za Nobelevskoj premijej po literaturo*, *Slavjanovědění* 35, 1999, č. 3, s. 112–119.

2000–2009

- BLÜML, Josef, *Kalistovy Cesty historikovy (Malé zamyšlení nad knihou)*, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 14. – 15. dubna 2000 v lázních Sedmihorkách, Semily: Státní okresní archiv 2000, s. 141–145. ISBN 80-86254-03-8.
- BLÜML, Josef, *Venkovské inspirace Josefa Pekaře (Zamyšlení nad knihou Omyly a nebezpečí pozemkové reformy)*, in: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*: sborník

- příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. – 18. 5. 2000, Uherské Hradiště: Slovácké muzeum 2000, s. 153–157. ISBN 80-86185-11-7.
- BLÜML, Josef, *Čepovy eseje z pohledu historika*, in: Hana Barvínková (ed.), *Věda v Československu v letech 1953–1963: sborník z konference konané v Praze 23. – 24. listopadu 1999*, Praha: Archiv Akademie věd České republiky v nakl. Arenga 2000, s. 357–366. ISBN 80-86404-00-5.
- BLÜML, Josef, *Jan Patočka o českých dějinách*, in: Petr Svobodný – Blanka Zilyská (ed.), *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970): sborník z konference konané v Praze 22. – 23. listopadu 2000*, Praha: Karolinum 2001, s. 313–318. ISBN 80-246-0374-8.
- BLÜML, Josef, *Kulturní historie v pojetí Čeňka Zírta*, in: Dagmar Blümllová (ed.), *10 let kulturní historie v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích*, Pelhřimov: Nová tiskárna 2001, s. 29–50. ISBN 80-86559-03-3.
- BLÜML, Josef, *Historik Josef Šusta o agrární tematice*, in: Mary Samal Hrabík – Jiří Šouša – Daniel E. Miller (ed.), *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, Praha: Karolinum 2001, s. 353–359. ISBN 80-246-0179-6.
- BLÜML, Josef, *Koloděje nad Lužnicí 1914–1918 ve světle školní kroniky*, in: Jiří Petráš (ed.), *Regiony a první světová válka: sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 12. listopadu 1999*, České Budějovice: Jihočeské muzeum 2001, s. 5–10. ISBN 80-86260-12-7.
- BLÜML, Josef, *Židovská komunita v Kolodějích nad Lužnicí*, in: Jan Podlešák (ed.), *Naše dny se naplnily: z historie Židů v jižních Čechách*, České Budějovice: Klub přátel Izraele 2002, s. 32–35. ISBN 80-238-9881-7.
- BLÜML, Josef, *Osobnost historika Josefa Šusty*, Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 81–94. ISSN 0323-004X.
- BLÜML, Josef, *František Palacký jako historik a filozof dějin*, in: Milena Lenderová – Zdeněk Bezečný – Jiří Kubeš (ed.), *Proměny elit v moderní době: sborník k narozeninám docenta Roberta Saka*, České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity 2003, s. 137–146. ISBN 80-7040-575-9.
- BLÜML, Josef, *Zírtovy přednášky o kulturních dějinách na pražské univerzitě*, in: Dagmar Blümllová (ed.), *Čeňek Zírt a kulturní historie: studie a materiály*, České Budějovice: Jihočeská univerzita 2003, s. 62–89. ISBN 80-7040-670-4.
- BLÜML, Josef – JIROUŠEK, Bohumil, *František Ladislav Rieger v českém dějepisectví*, in: Ivo Navrátil (ed.), *František Ladislav Rieger a česká společnost 2. poloviny 19. století: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25. a 26. dubna 2003 v Semilech*, Litoměřice: Státní oblastní archiv 2003, s. 33–45. ISBN 80-86254-08-9.
- BLÜML, Josef, *Sedláčkova první knížka*, in: Alexej Salzman (ed.), *August Sedláček, Minulost města Mladé Vožice v Táborsku, Mladá Vožice 2003*, s. 5–7 (v německé mutaci: *Das erste Buch von Sedláček*, in: tamtéž, s. 8–10).

- BLÜML, Josef, T. G. *Masaryk a počátky české pozitivistické historiografie (80. léta 19. století)*, in: Dagmar Blümllová – Bohumil Jiroušek (ed.), *Čas pádu Rukopisů: Studie a materiály*, České Budějovice: Jihočeská univerzita 2004, s. 20–35. ISBN:80-7040-751-4.
- BLÜML, Josef – JIROUŠEK, Bohumil, *Historik Václav Chaloupecký a Slovensko*, in: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka (ed.), *Aktuální slovákistika*, Brno: Masarykova univerzita 2004, s. 5–15. ISBN 80-210-3592-7.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef (ed.), *České Budějovice v paměti Josefa Šusty*, Pelhřimov: Nová tiskárna 2004, 145 s. ISBN 80-86559-35-1.
- BLÜML, Josef, *Poselství Jana Čepa o člověku v dějinách*, in: Dagmar Blümllová (ed.), Aloys Skoumal (1904–1988) v průsečíku cest české kultury 20. století: sborník příspěvků ze stejnojmenného vědeckého sympozia ve dnech 11. a 12. listopadu 2004 v Českých Budějovicích, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Historický ústav 2004, s. 119–129. ISBN 80-7040-750-6.
- BLÜML, Josef, *Komenského dílo a Masarykova filozofie českých dějin*, Slavica viterbiensia 2003, s. 9–17. ISBN 88-86091-79-6.
- BLÜML, Josef, *Jaroslav Goll a počátky české kulturní historie*, in: Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (ed.), *Jaroslav Goll a jeho žáci: sborník příspěvků z vědecké konference pořádané Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v Českých Budějovicích ve dnech 6. – 8. dubna 2005*, České Budějovice: Jihočeská univerzita 2005, s. 121–131. ISBN 80-7040-780-8.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, „*Zrcadlo přírodě a světu nastavené*“ v *paměti tvůrců moderní české kultury (Příspěvek k poznání vlivu divadla v Čechách druhé poloviny 19. století)*, in: *Jeden jazyk naše heslo buď III: Divadlo národního obrození a jeho souvislosti*, Radnice – Plzeň: Spolek divadelních ochotníků – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2005, s. 185–191. ISBN 80-85093-93-6.
- BLÜML, Josef, *Venkovské inspirace v díle Jana Čarka*, in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22. – 23. dubna 2005 v Sedmihorkách*, Semily: Státní okresní archiv 2005, s. 135–141. ISBN 80-86254-12-7.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Národopisná výstava okresu vodňanského v režii českých spisovatelů*, in: *Čas výstavního ruchu: studie a materiály z vědeckého sympozia konaného ve dnech 29. – 30. května 2004 v Kostelci nad Vltavou v rámci třetího ročníku Zíbrtova Kostelce*, České Budějovice: Jihočeská univerzita ve spolupráci s NTP Pelhřimov 2005, s. 121–128. ISBN 80-7040-762-X.
- BLÜML, Josef, *Josef Šusta: úvahy o dějinách a dějepisectví*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Historický ústav ve spolupráci s NTP Pelhřimov 2006, 189 s. ISBN 80-7040-917-7.

- BLÜML, Josef, *Osudy historika Josefa Šusty ve dvou světových válkách*, in: Jiří Petráš (ed.), *Jedna generace – dvě války: sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 13. května 2005*, České Budějovice: Jihočeské muzeum 2006, s. 54–56. ISBN 80-86260-52-6.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *České dějiny na stránkách slovenského historického časopisu (1993–2006)*, in: Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka – Anna Zelenková (edd.), *Trináct let po / Trináct rokov po*, Brno 2006, s. 23–31.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef, *Český romantismus jako objekt vědeckého zkoumání*, in: *Jeden jazyk naše heslo buď IV: Český romantismus – jiskření a záblesky*, Radnice: Spolek divadelních ochotníků 2007, s. 7–14. ISBN 978-80-86944-18-0.
- BLÜML, Josef, *Historik mezi umělci: přátelství Josefa Šusty s Benešem Knüpferem a Janem Kotěrou*, in: Dagmar Blümllová a kol., *Čas secese: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Historický ústav ve spolupráci s NTP Pelhřimov 2007, s. 75–90. ISBN 978-80-7394-049-2.
- BLÜML, Josef, *Itálie očima českého dějepisce Josefa Šusty*, in: Slavica Viterbiensia II, Roma 2007, s. 9–20.
- BLÜML, Josef, *Historik Josef Šusta za 2. světové války*, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A, Historie 62, 2008, č. 1, s. 5–10. ISSN 0036-5335.
- BLÜML, Josef, *Obraz moderního světa v díle Julesa Verna*, in: Dagmar Blümllová a kol., *Čas rychlých kol a křídel, aneb, Mezi Laurinem a Kašparem: kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Historický ústav ve spolupráci s NTP Pelhřimov 2008, s. 253–277. ISBN 978-80-7394-068-3.
- BLÜML, Josef – JIROUŠEK, Bohumil, *Slovenské dějiny a Maketa*, in: Ivo Pospíšil (ed.), *Slovensko mimo Slovensko / Slovensko mimo Slovenska*, Brno 2008, s. 13–18.
- BLÜML, Josef, *Vzpomínka na doc. PhDr. Františka Bosáka, CSc.*, Jihočeský sborník historický 77–78, 2008–2009, s. 463–465. ISSN 0323-004X.

2010–2014

- BLÜMLOVÁ, Dagmar – BLÜML, Josef (ed.), *Jan Peisker: O sobě a o našich předcích*, České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny – Pelhřimov: Nová tiskárna 2011, 167 s. ISBN 978-80-904446-4-5.
- BLÜML, Josef, *Šustovy středoškolské učebnice dějepisu*, in: Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 52, 2012, Suppl. 1, s. 61–67. ISSN 0323-0562.
- BLÜML, Josef, *Pod sluncem italským s Josefem Svatoplukem Macharem*, in: Jitka Rauchová a kol., *Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918–1951*, České Budějovice: Jihočeské muzeum 2012, s. 389–397. ISBN 978-80-87311-27-1.

BLÜML, Josef (ed.), *Vorašská kronika Františka Vondráška z Purkarce*, Týn nad Vltavou: Městské muzeum ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov 2012, 112 s. ISBN 978-80-260-2486-6.

BLÜML, Josef, *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*, České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov 2014, 207 s. ISBN 978-80-905264-3-3.

sestavili: Vendula Cilečková a Jiří Kubeš

Seznam recenzentů:

- PhDr. Alena Bočková, Ph.D. (Univerzita Karlova)
Mgr. Iveta Coufalová (Univerzita Palackého v Olomouci)
doc. PhDr. Tomáš Černušák, Ph.D. (Historický ústav AV ČR, v.v.i.)
doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (Univerzita Karlova)
doc. Mgr. Martin Elbel, M. A., Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Hana Ferencová, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Martin Flosman, Ph.D. (Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv v Praze)
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Jiří Hrbek, Ph.D. (Historický ústav AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Jan Hrubecký (Muzeum východních Čech v Hradci Králové)
Mgr. Jana Hubková, Ph.D. (Muzeum města Ústí nad Labem)
Mgr. Jiří Just, Th.D. (Historický ústav AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Václav Kapsa, Ph.D. (Ústav dějin umění AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Jindřich Kolda, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)
doc. Mgr. Petr Kozák, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)
Mgr. Ondřej Macek, Ph.D. (Univerzita Karlova)
dr. Claire Madl (Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách)
PhDr. Martin Musílek, Ph.D. (Centrum medievistických studií)
prof. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)
doc. Mgr. Daniela Tinková, Ph.D. (Univerzita Karlova)

Seznam autorů:

- Mgr. Miroslav Beneš (Univerzita Hradec Králové)
doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Aneta Kancírová, Ph.D. (Historický ústav AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Vojtěch Kessler, Ph.D. (Historický ústav AV ČR, v.v.i.)
Dr. phil. Markéta Králová (Masarykův ústav a archiv AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Jan Krčál (Univerzita Pardubice)
Mgr. Gabriela Krejčová Zavadilová (Muzeum Vysočiny Pelhřimov)
doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Tereza Lyčková (Univerzita Palackého v Olomouci)
doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. et Mgr. Zdenko Maršálek, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Anna Nováková (Univerzita Karlova, Filozofická fakulta)
Mgr. Helena Pochobradská, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Michaela Ramešová (Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Lenka Švandová Maršálková, Ph.D. (Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě)
Mgr. Štěpán Valecký (Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v.v.i.)
Mgr. Denisa Vídeňská (Univerzita Pardubice)
Mgr. Zbyněk Vydra, Ph.D. (Univerzita Pardubice)

Theatrum historiae 26 (2020)

<http://uhv.upce.cz/cs/theatrum-historiae/>

Vydala: Univerzita Pardubice
(Studentská 95, 532 10 Pardubice, IČO 00216275)

Číslo vydání: 26

Datum vydání: 15. 12. 2020

Vychází nejméně dvakrát ročně

Vydání první – 280 stran, 120 výtisků

Za jazykovou podobu textů odpovídají
autoři jednotlivých příspěvků.

evidenční číslo MK ČR E 19534

ISSN 1802–2502

Redakce:

vedoucí redaktor: prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. (Univerzita Pardubice);
zástupce vedoucího redaktora: prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. (HÚ AV ČR Praha);
výkonný redaktor: PhDr. Vítězslav Prchal, Ph.D. (Univerzita Pardubice);
technický redaktor: Mgr. Lukáš Vavrečka

Vědecká rada časopisu:

Mgr. Petr Grulich, Ph.D. (Muzeum východních Čech v Hradci Králové)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
Dr. Françoise Mayer (Université Paul Valéry Montpellier)
prof. PhDr. Miloš Řezník, Ph.D. (Technische Universität Chemnitz)
doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
PhDr. Luboš Velek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze).

Adresa redakce:

Ústav historických věd
Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
tel.: 466 036 210
e-mail: Vitezslav.Prchal@upce.cz

